

ИНСТИТУТ ЗА ПОЛИТИЧКЕ СТУДИЈЕ
АРХИВ ВОЈВОДИНЕ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ, УНИВЕРЗИТЕТ МАЂЕЈ БЕЛ

INŠTITÚT POLITICKÝCH ŠTÚDIÍ
ARCHÍV VOJVODINY
KATEDRA HISTÓRIE, FILOZOFICKÁ FAKULTA, UNIVERZITA MATEJA BELA

Издавачи:

Институт за политичке студије, Београд
Архив Војводине, Нови Сад
Филозофски факултет, Универзитет Мађеј Бел, Банска Бистрица

За издаваче:

Др Миша Стојадиновић, директор, Институт за политичке студије
Др Небојша Кузмановић, директор, Архив Војводине

Уредници:

Др Вања Глишин, Центар за политичку теорију, Институт за политичке студије,
Београд
Мср Кристијан Обшуст, Архив Војводине, Нови Сад
Проф. др Мирослав Кмећ, Катедра за историју, Филозофски факултет,
Универзитет Мађеј Бел, Банска Бистрица

Програмски одбор:

Проф. др Љубиша Деспотовић, Институт за политичке студије, Београд (Председник)
Проф. др Срђан Шљукић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, Србија
Др Небојша Кузмановић, Архив Војводине, Нови Сад, Србија
Доц. др Марек Сирни, Филозофски факултет, Универзитет Мађеј Бел,
Банска Бистрица, Словачка
Доц. др Петер Мичко, Филозофски факултет, Универзитет Мађеј Бел,
Банска Бистрица, Словачка
Доц. др Немања Вукчевић, Катедра за међународну комуникацију и политикологију,
Белгородски државни национални истраживачки универзитет, Белгород, Русија
Доц. др Викторија Николајевна Рјапухина, Факултет економских наука Универзитета
В. Г. Шухов, Белгород, Русија
Др Александар Гајић, Институт за европске студије, Београд, Србија
Проф. др Борис Стојковски, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду,
Србија

Рецензенти:

Др Петер Хорват, Војно историјски институт, Братислава
Доц. др Љубош Качирек, Катедра архивистике и музеологије, Филозофски факултет,
Универзитета Коменског, Братислава
Др Петар Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
Проф. др Предраг Павлићевић, ванредни професор, Универзитет Сингидунум,
Београд
Др Ђорђе Стојановић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
Др Вишња Стојадиновић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
Др Јован Јањић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
Др Страхиња Обреновић, асистент, Факултет политичких наука,
Универзитет у Београду

СРПСКО-СЛОВАЧКЕ КУЛТУРНЕ ВЕЗЕ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ

Тематски зборник радова

Уредници

Др Вања Глишин

Мср Кристијан Обшуст

Проф. др Мирослав Кмећ

Београд - Нови Сад - Банска Бистрица

2024.

Vydavatelja:

Inštitút politických štúdií, Belehrad

Archív Vojvodiny, Nový Sad

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Pre vydavateľov:

Dr. Miša Stojadinović, riaditeľ Inštitútu politických štúdií

Dr. Nebojša Kuzmanović, riaditeľ, Archív Vojvodiny

Redaktori:

Dr. Vanja Glišin, Centrum pre politickú teóriu, Inštitút politických štúdií, Belehrad

MSc Kristijan Obšust, Archív Vojvodiny, Nový Sad

Prof. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD., Katedra histórie, Filozofická fakulta,

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Programový výbor:

prof. Dr. Ljubiša Despotović, Inštitút politických štúdií, Belehrad (predseda)

prof. Dr. Srđan Šljukić, Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade, Srbsko

Dr. Nebojša Kuzmanović, Archív Vojvodiny, Nový Sad, Srbsko

doc. PhD. Marek Syrný, PhD., Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela,
Banská Bystrica, Slovensko

Prof. PhD. Peter Mičko, PhD., Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela,
Banská Bystrica, Slovensko

doc. Dr. Victoria Nikolaevna Ryapukhina, Fakulta ekonomických vied,
Univerzity V. G. Shukhov, Belgorod, Rusko

doc. Dr. Nemanja Vukčević, Katedra medzinárodnej komunikácie a politológie,
Belgorodská štátna výskumná univerzita, Belgorod, Rusko

Dr. Aleksandar Gajić, Inštitút európskych štúdií, Belehrad, Srbsko

prof. Dr. Boris Stojkovski, Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade, Srbsko

Recenzenti:

Dr. Peter Horvat, Vojenský historický ústav, Bratislava

doc. Dr. Ljuboš Kačirek, Katedra archívniectva a muzeológie Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského, Bratislava

Dr. Petar Matić, vedecký pracovník, Inštitút politických štúdií, Belehrad

prof. Dr. Predrag Pavličević, mimoriadny profesor, Singidunum University,
Belehrad

Dr. Đorđe Stojanović, vedecký pracovník, Inštitút politických štúdií, Belehrad

Dr. Višnja Stojadinović, vedecký pracovník, Inštitút politických štúdií, Belehrad

Dr. Jovan Janjić, vedecký pracovník, Inštitút politických štúdií, Belehrad

Dr. Strahinja Obrenović, asistentka Fakulty politických vied Belehradskej
univerzity

SRBSKO-SLOVENSKÉ KULTÚRNE STYKY A NÁRODNÉ IDENTITY

Tematický zborník prác

Redaktori

Dr. Vanja Glišin

Kristijan Obšust, MSc

prof. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.

Belehrad - Nový Sad - Banská Bystrica

2024

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9
Небојша Кузмановић - СРПСКИ РОМАНТИЧАРИ И СЛОВАЦИ	11
Мирослав Кмећ - СЛОВАЧКО-СРПСКИ КУЛТУРНИ И ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ У ИЗБОРНОМ НАДМЕТАЊУ НА ПРЕЛАЗУ 19. И 20. ВЕКА НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ	35
Петер Мичко, Антон Хрубон - КУЛТУРНЕ ИНТЕРАКЦИЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ СЛОВАКА СА „ДРУГОМ ДОМОВИНОМ“ (1918-1941) У КОНТЕКСТУ НАЦИОНАЛНОГ И КОНФЕСИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА	69
Радован Пилиповић, Ивана Лукнар - ЕПАРХИЈА МУКАЧЕВСКО- ПРЕШОВСКА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У МЕЂУРАТНОЈ ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ (1918-1940) – МОСТ ИЗМЕЂУ НАРОДА	93
Франтишек Јакаб - СЛОВАЧКО-СРПСКИ КУЛТУРНИ ОДНОСИ У ПЕРИОДУ 1931–1934.	107
Марек Сирни - СЛОВАЧКО-СРПСКО/ЈУГОСЛОВЕНСКИ ОДНОСИ У ПЕРИОДУ 1939-1941.	129
Немања Девих - „САНИТАРНИ КОРДОН“ И КОМУНИСТИ: ЈУГОСЛАВИЈА, ПОЉСКА И ЧЕХОСЛОВАЧКА У ШТАМПИ И ПРОПАГАНДИ КПЈ 1919-1939.	151
Небојша Петровић - ПОЛОЖАЈ СЛОВАКА У ВОЈВОДИНИ НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА 1945-1952.	173
Саша Антонијевић - СРПСКО-СЛОВАЧКЕ ДУХОВНЕ ВЕЗЕ	189
Владимир Коцвар - ДЕЛОВАЊЕ ПРЕПОДОБНОГ ЈУСТИНА ПОПОВИЋА У ИСТОЧНОЈ СЛОВАЧКОЈ И ПОДКАРПАТСКОЈ РУСИЈИ	205
Михал Бабјак - ЈОСИФ ПОДГРАДСКИ У КОНТЕКСТУ СЛОВАЧКО СРПСКИХ ДРУШТВЕНИХ И КУЛТУРНИХ ВЕЗА	213
Зденка Валент Белић - ПОСЛЕДЊИ ШТУРОВАЦ ЈОСИФ ПОДГРАДСКИ И ЊЕГОВЕ БЛИСКЕ ВЕЗЕ СА СРБИМА	225
Слободан Продић - РЕЛИГИЈА КАО ЈЕДАН ОД НАЧИНА ЈАЧАЊА САРАДЊЕ ИЗМЕЂУ РЕПУБЛИКЕ СЛОВАЧКЕ И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ/РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ	241
Ана З. Јевтовић - ПОЛИТИЧКА КОМУНИКАЦИЈА И МЕДИЈСКИ УНИТАРИЗАМ У КРИЗНИМ СИТУАЦИЈАМА	255
Кристијан Обшуст - СЛОВАЦИ У СРБИЈИ И НЕКИ ЕЛЕМЕНТИ ЊИХОВОГ ЗАЈЕДНИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА	275
Срђан Шљукић, Марица Шљукић - БИТКА НА КОСОВУ КАО ЈЕДНО ОД ИЗВОРИШТА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА	283
Вања Глишин - ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ И СЛОВАЧКЕ У КОНТЕКСТУ НЕМАЧКОГ СРЕДЊОЕВРОПСКОГ КОНТИНЕНТАЛИЗМА	299

OBSAH

PREDSLOV	10
Nebojša Kuzmanović - SRBSKÍ ROMANTICI A SLOVÁCI	11
Miroslav Kmeť - SLOVENSKO-SRBSKÉ KULTÚRNE A POLITICKÉ VZŤAHY VO VOLEBNÝCH ZÁPASOCH NA PRELOME 19. A 20. STOROČIA V PRIESTORE DNEŠNEJ VOJVODINY	35
Peter Mičko, Anton Hruboň - KULTÚRNE INTERAKCIE JUHOSLOVANSKÝCH SLOVÁKOV S „DRUHOU VLASTOU“ (1918 – 1941) V KONTEXTE NÁRODNEJ A KONFESIONÁLNEJ IDENTITY	69
Radovan Pilipović, Ivana Luknar - EPARCHIA MUKAČEVSKO-PREŠOVSKÁ SRBSKEJ PRAVOSLÁVNEJ CIRKVI V MEDZIVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU (1918-1940) – MOST MEDZI NÁRODMI	93
František Jakab - SLOVENSKO-SRBSKÉ KULTÚRNE STYKY V ROKOCH 1931– 1934	107
Marek Syrný - SLOVENSKO-SRBSKÉ/JUHOSLOVANSKÉ VZŤAHY V ROKOCH 1939-1941	129
Nemanja Dević - „SANITÁRNY KORDÓN“ A KOMUNISTI: JUHOSLÁVIA, POLSKO A ČESKOSLOVENSKO V TLAČI A PROPAGANDE KPJ 1919-1939.	151
Nebojša Petrović - POSTAVENIE SLOVÁKOV VO VOJVODINE PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE 1945-1952.	173
Saša Antonijević - SRBSKO-SLOVENSKÉ DUCHOVNÉ STYKY	189
Vladimír Kocvár - PÔSOBENIE PREPODOBNEHO JUSTINA POPOVIČA NA VÝCHODNOM SLOVENSKU A PODKARPATSKEJ RUSI	205
Michal Babiak - JOZEF PODHRADSKÝ V KONTEXTE SLOVENSKO-SRBSKÝCH SOCIÁLNYCH A KULTÚRNYCH STYKOV	213
Zdenka Valent Belić - POSLEDNÝ ŠTÚROVEC JOZEF PODHRADSKÝ A JEHO BLÍZKE STYKY SO SRBMI	225
Slobodan Prodić - NÁBOŽENSTVO AKO JEDEN SPÔSOB POSILŇOVANIA SPOLUPRÁCE SLOVENSKEJ REPUBLIKY A SRBSKEJ REPUBLIKY/SRBSKEJ REPUBLIKY	241
Ana Z. Jevtović - POLITICKÁ KOMUNIKÁCIA A MEDIÁLNY UNITARIZMUS V KRÍZOVÝCH SITUÁCIÁCH	255
Kristijan Obšut - SLOVÁCI V SRBSKU A NIEKTORÉ PRVKY ICH SKUPINOVEJ IDENTITY	275
Srdjan Šljukić, Marica Šljukić - BITKA NA KOSOVE AKO JEDEN ZO ZDROJOV SRBSKEJ NÁRODNEJ IDENTITY	283
Vanja Glišin - GEOPOLITICKÁ POZÍCIA SRBSKA A SLOVENSKA V KONTEXTE NEMECKÉHO STREDOEURÓPSKEHO KONTINENTALIZMU	299

ПРЕДГОВОР

Српско-словачки односи имају дугу и богату историју, испреплетену вишедимензионалном политичком, дипломатском, економском, привредном, културно-уметничком и научно-образовном сарадњом. Организација научног скупа и приређивање овог тематског зборника, представља први корак у заједничкој научној сарадњи између три реномиране установе: Института за политичке студије из Београда, Архива Војводине из Новог Сада и Филозофског факултета Универзитета Мађеја Бела из Банске Бистрице. Континуитет добрих односа без хијатуса који бележимо последња два века између Срба и Словака, представља својеврсни социолошки и друштвени феномен који је у извесном смислу раритетан на простору југоисточне Европе. Повод за организацију научног скупа под насловом „Српско-словачке културне везе и национални идентитети” и приређивање зборника научних радова у ком смо сабрали еминентне научне раднике и професоре из Републике Србије и Словачке Републике, управо је консеквентно настало услед сета комплексних констелација, а који се односе управо на хронолошку осу перманентно добрих односа између Срба и Словака.

Акцептујући и пратећи ову чињеницу, у зборнику је публиковано шеснаест радова који су написани на српском, словачком, као и енглеском језику. Публиковање овог зборника у извесном смислу представља пионирски подухват, будући да зборник радова представља темељан приказ веза између два народа и поставља стабилне основе за даљу свеобухватну сарадњу што се манифестује и кроз чињеницу да је ово први тематски зборник који се бави српско-словачким културним везама, а који је и у формалном смислу публикован у суиздаваштву претходно наведених институција са простора Словачке Републике, односно Републике Србије.

Уредници

PREDSLOV

Srbsko-slovenské vzťahy majú dlhú a bohatú históriu, prepletenú mnohorozmernou politickou, diplomatickou, hospodárskou, priemyselnou, kultúrno-umeleckou a vedecko-vzdelávacou spoluprácou. Organizácia vedeckého stretnutia a príprava tohto tematického zborníka je prvým krokom k spoločnej vedeckej spolupráci troch renomovaných inštitúcií: Inštitútu politológie z Belehradu, Archívu Vojvodiny z Nového Sadu a Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Belu z Banskej Bystrice. Kontinuita dobrých vzťahov bez prerušenia, ktorú zaznamenávame posledné dve storočia medzi Srbmi a Slovákami, predstavuje akýsi sociologický a spoločenský fenomén, ktorý je v priestore juhovýchodnej Európy v istom zmysle ojedinelý. Príležitosť na zorganizovanie vedeckého stretnutia pod názvom „Srbsko-slovenské kultúrne styky a národné identity“ a prípravu zborníka vedeckých prác, v ktorom sme spojili významných vedcov a profesorov z Republiky Srbsko a Slovenskej republiky, bol práve výsledkom súboru komplexných konštelácií súvisiacich práve na chronologickej osi trvalo dobrých vzťahov medzi Srbmi a Slovákami.

Akceptujúc a v nadväznosti na túto skutočnosť je v zborníku publikovaných šesťnásť príspevkov napísaných v srbskom, slovenskom a anglickom jazyku. Vydanie tohto zborníka v istom zmysle predstavuje priekopnícky počín, keďže zborník predstavuje dôkladnú prezentáciu väzieb medzi obojma národmi a vytvára stabilný základ pre ďalšiu komplexnú spoluprácu, čo sa prejavuje aj tým, že ide o prvý tematický zborník, ktorý sa zaoberá srbsko-slovenskými kultúrnymi stykmi, ktorý bol formálne vydaný aj v spolupráci vydavateľstve spomínaných inštitúcií z územia Slovenskej republiky, resp. Republiky Srbsko.

Redaktori

Nebojša Kuzmanović*
Archív Vojvodiny, Nový Sad

SRBSKÍ ROMANTICI A SLOVÁCI

Abstrakt

Príspevok je venovaný vzájomnej spolupráci slovenských a srbských národovcov v období romantizmu, ktorí študovali na bratislavskom evanjelickom lýceu. V tom období na Štúrovej katedre jestvoval aj lektorát srbského jazyka. Známy srbský básnik a spisovateľ pre deti Jovan Jovanović Zmaj sa ako sedemnášročný roku 1850 zapísal na bratislavské lýceum, kde chodil na hodiny slovenčiny a dokonca napísal báseň *Nad končiarmi Tatier*. Ďalší významný srbský národovec a politik Svetozar Miletić vstúpil aj do slovenských politických dejín ako veľký bojovník za národné práva a slobodu Srbov, Slovákov a Rumunov v niekdajšom Uhorsku. Na mladého Miletića nesmierny vplyv mal Ľudovít Štúr, ktorý mu bol živým vzorom po vzbure roku 1848.

Kľúčové slová: Bratislavské evanjelické lýceum, Đura Daničić, J. J. Zmaj, Svetozar Miletić, Uhorský snem, ostatní srbskí romantici na Slovensku.

ĐURA DANIČIĆ A SLOVÁCI

Đura Daničić, pravé meno Đorđe Popović, študoval v Bratislave v rokoch 1841 – 44, v čase najväčšieho lesku všeslovanskej idey, keď Ľudovít Štúr vyučoval na lýcea. Dôvody pre príchod Daničića na Slovensko spočívajú v dobrej povesti bratislavského lýcea s jeho slavistickou školou a tradíciou slovanskej vzájomnosti, ktorá už bola zavedená, a tiež aj s „tradíciou srbsko-slovenskej svornosti“. Podľa Kovijanića: „Tu sa Daničić učil a ovládal slovanské jazyky, český, slovenský, ruský a poľský, ešte predtým, ako sa dostal na katedru slávneho slavistu Miklošiča; tam sa nakoniec rozhodol zreformovať spisovný jazyk a pravopis Vuka Karadžića, predtým ako sa dostal do významného Vukovho kruhu vo Viedni, stal sa zástancom Vukovej myšlienky a nahradil svoje vlastné meno a priezvisko (Đorđe Popović) menom z Vukových srbských ľudových piesní“ (Kovijanić 1958, 199-212).

* E-mail address: kuzmanovic62@gmail.com

Đura Daničić prišiel do bratislavského evanjelického lýcea vo veku 17 rokov, „do registra bol zapísaný pod poradovým číslom 88: Popović Đorđe, pravoslávnej viery, oddaný právnickým vedám, z Nového Sadu, Báčka, rodič: matka Ana, vdova po farárovi z toho istého mesta, bude sa stravovať pri školskom stole, prišiel z novosadského gymnázia.“ ... „O ňom nikde nebolo uvedené, že by bol „Maďarom“, ako neskôr pre Miletića a všetkých srbských a slovenských študentov z územia Uhorska v rokoch 1845-48. rokov.“ Podľa Kovijanića Daničić

bol jedným z najlepších študentov lýcea, a keby ho neobťažovali známky z maďarského jazyka a maďarskej gramotnosti, „Daničić by bol jedným z prvých medzi prvými“.

Daničić sa okrem iného priatelil s Jankom Štúrom, Andrejom Hodžom, strýkom Milana Hodžu a mnohými ďalšími Slovákami a Srbmi, ktorí sa vzdeľovali v Bratislave a učili ho Kovač-Martini – prírodné vedy, a Gottfried Šrer – históriu, estetiku a poéziu, profesor, ktorý Daničića oboznámil so Schillerom, Shakespeareom a Goetheom. Na Štúrovej katedre jestvoval aj lektorát srbského jazyka. V čase Daničića lektorom srbského jazyka a histórie Juho-slávie bol Pravoslav Červenák (1816 – 42), autor knihy *Zrkadlo Slovenska*.

Počas svojho školenia v Bratislave, Daničić písal básne, aforizmy, menšie rozpravy a prekladal z nemčiny, slovenčiny, češtiny a ruštiny, ako aj poľštiny. Daničićtie svoje texty podpisoval svojimi iniciálami a publikoval ich v belehradských *Srbských novinách* a v časopise *Podunavka*. O týchto prácach dlho nebolo známe, a okrem Kovijanića na práce mladého Daničića poukázal aj Đorđe Živanović v štúdiu *Mladý Daničić*. Okrem iného Daničić preložil diskusiu českého vedca Purkyněho *Srbi v kruhu Slovanstva*, ktorá bola čítaná v *Srbskej študentskej družine* v Bratislave.

Na konci roku 1844 Daničić odišiel študovať do Pešti a potom do Viedne, kde ho pritiahol Vuk Karadžić, „okolo ktorého sa zhromaždil významný kruh srbskej mládeže, s pomocou ktorého Vuk získa konečné víťazstvo,“ hovorí Kovijanić. „Tam si Daničić, ako aj Štúrv tom čase, začal uvedomovať, že by mal začať vychádzať zo svojho národu k Slovanstvu, a nie naopak.“ Kovijanićov hlavný záver o školení Daničića spočíva v tom, že „on z Bratislavy odišiel ako veľký štúrovec, a z Viedne ako veľký a dôkladne vybudovaný vukovec“.

S Daničićovým slovenským obdobím Kovijanić tiež oboznamoval aj slovenských čitateľov, takže v texte Štúrovi srbskí žiaci hovorí, že Daničić bol jedným z najslávnejších Šturových študentov: „Đura Daničić, Novosadčan,

slávny náš učenec, ... ako bratislavský študent bol veľmi usilovným dopisovateľom srbských novín a časopisov. Tvoril i básne a prekladal básne slovenského básnika Ľudevíta Žellu. On je bezpodmienečne najslávnejším človekom z pomedzi všetkých Štúrových žiakov.“²

ZMAJ A SLOVÁCI

Na Slovensku sa školil aj náš veľký srbský spisovateľ pre deti a pedagóg Jovan Jovanović Zmaj. Po školení v Novom Sade a v maďarskom meste Halaš kde sa, ako o tom sám svedčil, učil po maďarsky, J. J. Zmaj sa ako sedemnášročný roku 1850 zapísal na bratislavské evanjelické lýceum, kde chodil na hodiny slovenčiny. Zmajovo školenie bolo dynamické, vystriedal až tri miesta školenia na Slovensku: Bratislavu, Modru a Trnavu a štyri školy: bratislavské evanjelické lýceum, evanjelické gymnázium v Modre, katolícke gymnázium v Bratislave a trnavské katolícke gymnázium. Podľa Kovijanića dôvody týchto zmien spočívajú v tom, že Zmaj, u búrlivých porevolučných časoch podľa údajov zo škôl bol slabším žiakom, takže skúšky a maturitnú skúšku skladal privátne.³ Zmaj sa roku 1851 zapísal na univerzitu vo Viedni, kde v tom čase tiež boli Branko Radičević, Đura Daničić, Svetozar Miletić, Đura Jakšić, Mihailo Polit Desančić, Đorđe Popović-Daničar a iní predstavitelia „skvelého kola srbskej mládeže“, ale keďže nemal zloženú maturitnú skúšku, musel sa znovu vrátiť do Bratislavy, kde si ju 21. februára 1852 urobil. V rámci maturitnej skúšky sa okrem iného skladal aj materinský jazyk, tak že Zmaj srbský jazyk a literatúru zložil u profesora Martina Hatalu, ktorý prednášal slovenčinu a srbčinu. Program srbskej literatúry tej doby podľa Kovijanića vyzeral takto: „V jednom nemeckom učebnom programe bolo uvedené: gramatika a štylistika, národná poézia, Dositej a dubrovnícky spisovatelia, z ktorých sa spomínajú: Gundulić, Palmotić a Đorđić.“ Tieto

² Risto Kovijanić, Štúrovi srbskí žiaci, *Náš život*, ročník IV 1939, číslo 2, 76. Tento text bol uverejnený aj v belehradskej *Politike* 14. júna 1936 a Ján Čajak v poznámke pod čiarou uvádza, že pre svoju dôležitosť bol preložený do slovenčiny a uverejnený v báčskopetrovskom *Našom živote*. Na Slovensku vyšiel v novinách *Slovenský denník*, Bratislava, 26. apríla 1936.

³ Risto Kovijanić, *Zmajovo školenie na Slovensku*, Vestník historickej spoločnosti v Novom Sade, kniha VIII, zv. 2 a 3 z roku 1935, 236-253 a ďalšej časti 406-421. Kovijanić oba texty vytlačil ako samostatné vydanie v Srbskej kláštornej tlačiarňi v Sremskí Karlović v roku 1935.

Kovijanićove zistenia sú významné, lebo sa podľa Vasu Stajića na týchto skúškach „obvykle žiadal preklad národných piesní do nemčiny, analýza, výklad, napočítovanie štylistických ozdôb a proč“ – čo podľa Kovijanića nie je celkom pravdivé (Kovijanić 1935, 238).

Doba Zmajovho školenia na Slovensku je porevolučná, je to čas keď dominovalo Bachovo konzervatívne zriadenie a absolutizmus. Nemecký jazyk vystriedal maďarčinu, na uliciach a úradoch bola tajná polícia, národné práva boli zatlačené. Na školách boli uvedené prísne pravidlá obliekania a správania sa. Nátlaky v Modre sa menej cítili, takže sa Zmajovi tam príjemnejšie žilo a učilo. Podľa Kovijanića sa život žiakov v Modre v tých rokoch veľmi podobal na život karloveckých žiakov. Na jar sa chodilo do lesa na jahody, alebo do vinogradov, oberali sa čerešne, jedným slovom – idyllické časy. Podľa Kovijanića pravdepodobne aj Zmaj svoje žiacke chvíle v Modre a Bratislave trávil búrlivo. Podľa Hurbana „Srbi hlavne mali dosť peňazí, ale nevyčíňali: ich správanie bolo veselé, zhovorčivé, dôverné a slobodné; najväčšou slabinou Srbom bola krčma; tam si mohol nájsť každého, ak práve nebol doma alebo v škole“.⁴ Zmaj mal mnoho priateľov Slovákov, a podľa Kovijanića obľúbil si slovenský národ a ich krajinu a doživotne zostal ich priateľom. Osobitne sympatizoval so slovenským národom, ktorému boli odňaté práva. Napísal viacero básní so slovenskými a českými motívmi; „...Miestami vo svojich veršoch použil slovenské slovo, čistý slovenský výraz.“ Oduševnenie Slováckmi si Zmaj priniesol z rodičovského domu. Totiž v Kovijanićových textoch sa dozvedáme aj to, že sa Zmajov otec školiť na Slovensku. Pavle Jovanov Jovanović, novosadský advokát a primátor študoval v Bratislave na právnickej akadémii roku 1820, kde zakončil „dvojročný právnický kurz“ (Kovijanić 1954, 203-204). Podľa Kovijanića

⁴ Tamže, 407. Je zaujímavé, že tento „rozpuštný“ život srbských študentov v Bratislave nebol neznámy. Píšuc o školení Pavla Julinca a Srbov v polovici XVIII. storočia, v období racionalizmu a osvietenstva, Kovijanić hovorí: „Autor histórie lýcea uvádza, že srbskí a rumunskí študenti, „ktorí sa prišli učiť po nemecky“, často prepukli; že sa oddávali „zhýralému životu“; že navštevovali kaviarne, pretože boli „hojne zásobení peniazmi z domu“. Na svojom zasadnutí 17. februára 1753 sa profesorská rada „po vyčerpaní všetkých trestov“ rozhodla prosiť petrovaradínskeho (novosadského) srbského biskupa Visariona Pavlovića, ktorý sa pri návrate z Viedne zastavil v Bratislave, aby „neposlušných a vytrvalých srbských študentov ponaučil o vážnej poslušnosti“. - Je ťažké povedať, aké je správanie Pavla Julinca. Je isté, že bol dobrým študentom a že sa zaujímal o knihy a vedu.“ Risto Kovijanić, *Pavle Julinac v Bratislave*, v knihe: *Od baroka po klasicizmus*, redigoval Milorad Pavić, Nolit, Belehrad 1966, 372.

Zmaj z Bratislavy, a tiež aj z Prahy, priniesol „celoživotný záujem a sympatie“ k slovenskému a českému národu. Zmaj bol vtedy mladým básnikom, písal básne v duchu národnej poézie, čo vidno z jeho veršov: *Žiacke kolo* (Ďačko kolo), *Dvoje vráta* (Dvoja vrata), *Po poli napršalo* (Po polju je pala kiša), *Odštiepila sa haluz* (Odbi se grana). Bol ovplyvnený Brankom Radičevićom, Vukom Stefanovićom Karadžićom a ľudovou poéziou, ale podľa Kovijanića „dá sa s právom predpokladať, že sa jeho oduševnenie napodobňovaním ľudovej poézie zosilnilo po zoznámení sa so Štúrom. Práve vtedy keď Štúra uchvátila silná vlna našej ľudovej poézie“ (Kovijanić 1953, 247).

Zmaj bratský vzťah k Slovákom prejavoval už v tých ťažkých dňoch. Najmä keď maďarská vláda zakázala činnosť Matice slovenskej a posledným dvom slovenským gymnáziám roku 1875, Zmaj svoj protest vyjadril veršami:

„Čo vám robia školy,
Gymnázia milé?
A Matica vaša –
Rozrastá sa v sile?“
(*Slovák drotár*)
(*zo srbčiny preložil Ivan Minárik*)

Túto báseň Ivan Minárik preložil do slovenčiny a celú uverejnil v časopise *Slovenský denník* v Bratislave 25. 3.1934. K prekladu uvádza aj výklad, že báseň vznikla pri príležitosti zatvárania Matice slovenskej a Zmajovho protestu proti tomu. A keď maďarská vláda roku 1885 skonfiškovanými Maticnými prostriedkami založila slovensko-maďarský spolok a maďarónske noviny, Zmaj napísal báseň *Matica slovenská sa povampínila*:

„... Peniaze, čo boli v Pešti,
Po stáročia celé,
Dlhé roky napĺňali
Arpádovské ciele.

Teraz kniha Slovákov
V dare poskytnutom
Bude duchu slovanskému
Oloveným putom.“
(*zo srbčiny preložil Ján Majerník*)

V básni *Nad končiarimi Tatier* Zmaj protestoval proti maďarizácii Slovákov. Písal básne o svojich učiteľoch: Štúrovi, Hatalovi, Kalinčiakovi a veril v príchod novej slobody pre svojich slovenských bratov:

„Čo žandári pochyťajú
Vedú do Aradu.
A tak oni na Maďarov
Menia Slovač mladú.

Bledé deti v neslobode
Vzdychajú sa kvília,
Akoby ich na popravu
Viedla krutá sila.“

(zo srbčiny preložil Ján Majerník)

Okrem uvedených básní Zmaj spomína Slovákov a prejavuje svoju us-tarostenosť o nich v niekoľkých básňach: Úprimné želanie (Iskrena želja), *Kosmorama*, *Báseň o novom ostrihanom Samsoni* (Pesma o novom ošišanom Samsonu)...

Zmaj o Slovákoch nepísal len v poézii, ale aj v próze. Božidar Kovaček nás oboznamujeme o jednom menej známom Zmajovom texte.⁵ Je to Zmajov článok s názvom *Niečo o slovenskom národe* a bol uverejnený v 19. čísle Zmajovho *Nevenu*. Týmto textom, ktorý je napísaný vo forme dialógu medzi dvomi dievčatami, Zmaj chcel „rozbiť zakorenené predsudky o Slovákoch, ktoré pod vplyvom maďarskej vládnucej triedy boli rozšírené aj medzi Srbmi“ – hovorí Kovaček. O Slovákoch panovali predsudky, že sú chudoba, drotári, sluhovia, Tótovia (hanlivé maďarské pomenovanie Slovákov). Zmaj vo svojom článku zaúča, predovšetkým mladých čitateľov, ale aj ich rodičov, a didakticky vyvracia tieto predsudky. Okrem toho Zmaj im približuje duchovné a literárne hodnoty slovenského národa. Slováci boli podľa neho „prví gramotní Slovania“, a na to sa zabúda, a odkazuje „My Slovania musíme jedni druhým lepšie porozumieť, lebo keď sa lepšie spoznáme, viac budeme jeden druhého uctievať, – a lepším poznaním a úctou upevnia sa medzi nami vzťahy a to pre nás všetkých bude užitočné“ (Kovaček 1970,

⁵ Božidar Kovaček, *Jeden Zmajov článok o Slovákoch*, Zborník: *Petrovské gymnázium vo vývine slovenskej kultúry vo Vojvodine*, Obzor, Nový Sad 1970, 123-126. Ide o zborník príspevkov zo sympózia, ktoré sa konal 5. a 6. októbra 1969 v Báčskom Petrovci pri príležitosti 50. výročia založenia slovenského gymnázia.

125). Podľa Kovačeka tento Zmajov článok je neodmysliteľný v skúmaní srbsko-slovenských stykov.

Zmajove všeslovenské ideály sa „vykuli“ vďaka školeniu na Slovensku, o čom by sme nevedeli, keby nebolo Kovijaničovej odhodlanej práce. Vďaka Kovijaničovým výskumom po archívoch slovenských škôl dozvedáme sa, že aj otec J. J. Zmaja Pavle Jovanov Jovanovič študoval v Bratislave, čo nebolo známe ani Vasovi Stajićovi, ktorý v *Novosadských biografických* uvádza množstvo údajov o významných novosadských intelektuáloch.⁶

Zmajovo všeslovanstvo sa časom premenilo v boj o bratstvo juhoslovenských národov, predovšetkým Srbov a Chorvátov, ktoré považoval za jeden národ s dvomi menami. Zmaj roku 1884 básnil, že sú Srbi a Chorváti „bratia jednej krvi“ a „synovia jednej matky“.⁷

Podľa jedného z našich najväčších súčasných historikov Vasilija Đ. Krestića Zmaj bol jeden z najhorlivejších stúpenčov integrálneho juhoslovanstva – „toho juhoslovanstva, v ktoré veril a ktoré hlásal Zmaj, juhoslovanstva, ktoré ovládnu chorvátsko-srbskou koalíciou a ktoré poslúži neskôr ako hybná sila pri vytváraní Juhoslávie roku 1918. Bezpochyby tomu záverečnému aktu, tomu dníčku, ktorý si básnik prial, aby čím skôr svitol, svojou prácou a úsilím, svojím snažením, ako sám povedal v básni venovanej Nacovi Brlićovi, mnoho prispel aj Jovan Jovanovič Zmaj“ (Krestić 1988, 332).

O Zmajovi a Slovákoch, okrem Ristu Kovijaniča písal aj Živan Milisavac v práci *Slovenské témy v poézii Jovana Jovanoviča Zmaja*. Významom a úlohou v budovaní srbsko-slovenských stykov už dlhý rad rokov sa zaoberá aj veľký slavista a srbista Ján Jankovič, ktorí vyše päťdesiat rokov buduje košatý slovensko-srbský strom. On Zmajovi a jeho dielu vo svojej práci venoval osobitnú pozornosť. Podľa Jankoviča „Neskoro romantický básnik, ale aj beletrista, dramatik a prekladateľ Jovan Jovanovič Zmaj /24. 11. 1833 Nový Sad – 2. 6. 1904 Kamenica (pri Novom Sade)/ je jedna z najvýraznejších postáv srbskej literatúry, má mimoriadne miesto v literatúrach juhoslovenských,

⁶ Risto Kovijanić, *Zmajov otec na štúdiách*. Text bol napísaný v Kotore 31. marca 1953 a bol uverejnený v *Zborníku Matice srbskej pre literatúru*, I. (1953), Nový Sad, 1954, 203-204. Z tohto textu sa dozvieme, že Zmajov otec absolvoval právnickú akadémiu v Požúni – v Bratislave v roku 1820. Okrem iného študoval grécky jazyk a literatúru. V Bratislave Pavle Jovanovič okrem iných študoval aj s Gavrilom Polzovićom z Nového Sadu, ktorý bol podľa Kovijanić „osvedčeným priateľom Jovanovičovho domu. Bol prvým, kto učil malého Zmaja písať verše.“ – tvrdí Kovijanić.

⁷ Jovan Jovanovič Zmaj, *Keď sa už musí, Vybrané diela, Politické a satirické piesne*, kniha II, 48-49.

súčasne patrí medzi najvýraznejších slovenských autorov a v poézii dokonca medzi európske vrcholy, položil základy politickej poézie v Srbsku.”⁸ Počas štúdia Zmaj vždy mal veľa slovenských priateľov a po smrti manželky žil so Slovenkou, ktorá sa o neho starala až do konca jeho života. Zmaj si po celý život zachoval priaznivý vzťah ku Slovákom, súciti a sympatie, ktoré spolu s protestami proti ťažkému postaveniu Slovákov, ostro a hlasno vyslovoval ako básnik.

Slovenské motívy sú zastúpené v Zmajovej tvorbe, čo podľa Jankoviča má zásadný význam pre slovensko-srbské a širšie slovensko-juhoslovanské styky. Z druhej strany – Zmaj a jeho tvorba sú prítomné v slovenskom prostredí kontinuovane od poslednej tretiny XIX. storočia dodnes. Zmajova tvorba je Slovákom aj dnes zaujímavá a pútavá, takže sa okrem Jankoviča nim zaoberajú aj vojvodinskí Slováci. Tak v druhej polovici XX. storočia sú v Srbsku uverejnené dva literárne preklady Zmajovej poézie pre deti. O neuhasínajúcom slovenskom záujme svedčia najmä dva nové preklady slovenského bádateľa Janka Majerníka. Jankovič a Majerník prekladali Zmaja zo srbčiny ešte v šesťdesiatych rokoch minulého storočia.

„Zmajova lyrika zostala žriedlom estetických pôžitkov, satirické a príležitostné básne sú nielen svedkom čias, ale svojou podstatou predstavujú permanentnú ideovú oporu. Tvorba pre deti je zas neodmysliteľnou súčasťou výchovy a zábavy celých generácií – skrátka Jovan Jovanović Zmaj ostáva aktuálny ako z aspektu literárneho, ako aj v kontexte slovensko-srbských, aj širšie aj slovensko-juhoslovanských vzťahov. Ideové aspekty jeho tvorby – najmä tie, z oblasti historickej spolupráce našich národov pri obrane pred maďarizáciou – ostávajú vo všeobecnosti a modifikovanej podobe platné naďalej, lebo na podstate postavenie našich národov od 19. storočia až tak veľa nezmenilo.“ – uvažuje Jankovič.

Pred 120 rokmi Jovan Jovanović Zmaj uverejnil báseň *Matica slovenská mátoží* (*Matica slovenská sa povampířila*, v dejinách literatúry preložená aj ako *Z Matice slovenskej sa stal upír*). Táto báseň sa podľa dátumu vzniku nachádzala v strede, medzi básňami *Slovák drotár* (1880) a *Nad končiarmi Tatier* (1888). Všetky tri možno zaradiť medzi kultové básne slovensko-srbských stykov. V týchto básňach Zmaj vyslovuje nádej v lepšiu a šťastnejšiu budúcnosť slovenského národa, ktorý bude žiť v slobode.

⁸ Preklad textu *Srbský Zmaj ďalej medzi Slovákmí* Jána Jankoviča v rukopise, ktorý nám poskytol pre potreby nášho výskumu. Text sa nachádza v našom archíve.

Podnietené Zmajovou básnickou tvorbou vznikli dve slovenské príležitostné básne, ktoré napísali „Dolnozemskí Slováci“. Prvú, naplnenú obdivom, oduševnením a citmi napísal roku 1874 Ján Branislav Mičátek (1837 – 1905), (príležitostný básnik, publicista, učiteľ z Kysáča, účastník memorandového zhromaždenia v Martine, spoluzakladateľ Matice slovenskej). Druhú báseň napísal roku 1933, pri príležitosti storočnice Zmajovho narodenia, spisovateľ Ján Čajak mladší (1897 – 1982), vtedy učiteľ slovenského jazyka a dejepisu na slovenskom gymnáziu v Báčskom Petrovci. Čajak v jednej svojej básni prejavil úctu Zmajovi a Mihajlovi Politovi-Desančičovi (1833 – 1920), ktorý nebol len Zmajovým novosadským priateľom a vrstovníkom, ale aj významnou osobnosťou: udržiaval živé kontakty so súčasnými slovenskými politikmi a kultúrnymi dejateľmi. Jankovič slovenského čitateľa oboznamuje aj o Zmajovom pseudonyme. „Pseudonym „Zmaj“ (Drak) bolo pôvodne názov jedného zo satirických časopisov, ktoré Jovan Jovanović vydával, a v ktorých neúnavne publikoval. Zmaj sa píše v cyrilike „Змај“, čo možno čítať aj ako 3. máj – čo je v úplnosti v duchu jeho diela, ktorého významnou súčasťou je humor a satira. Netreba osobitne zdôrazňovať, že sa časopis *Zmaj* a básnik Zmaj stali pojmom, neodmysliteľnou súčasťou srbských literárnych dejín – jeden z kritikov povedal, že sa Zmajova lyrika bude čítať dovtedy, kým bude srbský národ.“ – píše Jankovič.

Jovan Jovanović Zmaj od svojho narodenia po smrť bol v styku so Slováckmi: jeho otec Pavle dva roky študoval v Prešporke (Bratislave), Zmaj sa narodil v dome, v ktorom pred tým býval prvý riaditeľ novosadského gymnázia P. J. Šafárik. Po desiatich rokoch manželstva mu umrela manželka Ruža (1872), a krátko po tom do domu štyridsaťjedenročného vdovca prichádza Slovenka Mária Kostičová, vdova po srbskom obuvníkovi, ktorá sa o Zmajovi starala až do konca jeho života – viac ako štvrtinu storočia mu bola druhou manželkou, hoci sa nezosobášili. Zmajove štyri deti a manželka zomreli v rozmedzí desiatich rokov, a o jeho poslednom, piatom dieťati sa prišla starať Mária, ktorá so sebou priviedla dcéru z prvého manželstva a hneď po tom narodila aj druhú dcéru. Srbský básnik si po smrti svojho piateho dieťaťa (1874) osvojil obe Máriine dcéry, pričom mladšia bola zrejme jeho. Avšak krutý osud ho pripravil (1901) aj o adoptované dcéry a potom onedlho aj sám umrel (1904). Zmajove štúdium a básnické začiatky sú viazané o Slovensko: Do Bratislavy; podľa Štúrovho kamaráta Teodora Pavloviča „ušlachtilého, múzou obľúbeného Prešporku“, podľa Ristu Kovijaniću do „ohniska juhoslovanskej študentskej mládeže, ktorá mala veľký vplyv na

duchovný život juhoslovanského národa“; prišiel v jeseň roku 1850. Zapísal sa na Evanjelické lýceum (na Konventnej ulici), a v druhom semestre odišiel do Modry na miestne gymnázium (riaditeľom bol Janko Kalinčiak). Kalinčiak prekladal zo srbčiny a je autorom *Srbijanky*.

Risto Kovijanić roku 1934 v časopise *Prúdy* napísal: „Nevieme akým žiackym životom žil v Bratislave, Modre a Trnave, ale vieme, že sa vtedajší srbskí žiaci dobre učili, ale aj krčmy radi navštevovali. Zmaj ako študent žil dosť búrlivým životom. Istotne sa nielen raz a tu „opil“ láskou a vínom“ (Kovijanić 1934, 1-30; 1934, 14-16). Zmaj svoje prvé verše napísal roku 1849 v rodnom kraji „pod lipou na Fruškej hore“, ale jeho báseň *Jarné ráno* dostalo konečnú podobu až v Bratislave. Druhá báseň *Balada* vznikla roku 1850 a pod ňou je uvedené *V Požune*. V tom istom roku, keď napísal baladu o dvoch zamilovaných, ktorých hlboká rieka navždy spojila v Bratislave, vznikla tu aj báseň *Dievka čaká milého*, v ktorej sa z veže pri Dunaji na mladíka pozerá švárna dievčina. Avšak so Zmajovou mladosťou v Bratislave súvisia nielen balady a lúboštné verše, ale aj báseň *Žiacke kolo* z roku 1851. Báseň sa najpravdepodobnejšie vzťahuje na bratislavských študentov:

”My vystierame ruky
brat bratovi svojmu,
jeden druhému
objímajúc svet.”

(zo srbčiny preložil Martin Prebudila)

„A náš srbský brat Jovan Jovanović po tomto až do konca života podával ruky svojim slovenským bratom, Srbi a Slováci spoločne objímali svet.“ – hovorí Jankovič.

Možno povedať, že to, čo Miletić robil pre slovensko-srbskú vzájomnosť a spoluprácu v politike, Zmaj robil na poli literatúry. Jovan Jovanović Zmaj pozorne sledoval súdobé diania, odsudzoval oficiálnu politiku, sociálnu a národnú skrivodlivosť, obhajoval ľudské pravdy a práva, občianske slobody. Pre jeho poéziu z tohto obdobia je príznačné, že ideologické a politické usmernenie vyjadroval pomocou jemného humoru a ostrej satiry. Súcit a posmeľovanie boli rovnako časté, ako aj výsmech a protest: vždy to záležalo od toho, čomu by Zmaj venoval svoju pozornosť. Či pre všeobecnú vec alebo pre konkrétnu osobnosť. V prvom prípade ubiedené Slovensko personifikoval v drotárovi (chudobnom klampiarovi), a v druhom zachytil celý rad konkrétnych postáv a udalostí. Zmaj tiež vzdal poctu Miletićovi, keď vyšiel z

väzenia vo Vacove (1879) a kruto vysmial komisára baróna Majtényho, ktorý prišiel do Nového Sadu (1872). On „jedným ťahom pera vedel morálne zničť národom nenávidené osoby“. Autor tohto výroku Mihailo Polit-Desančić uznal, že ani desať jeho politických článkov nevedelo urobiť taký dojem, ako pár Zmajových veršov. Platí to aj o nesledujúcej básni *Slovák drotár*, z ktorej Ivan Minárik (1909 – 1967) nepreložil (redakcia neuverejnila?) prvú strofu:

„Kto ide dedinou?
Kto to volá ulicou:
Hrnce plátať, hrnce,
Kastróly, rajnice.“

(zo srbčiny preložil Martin Prebudila)

Poslednú strofu, citát z *Nitry* – Zmaj uvádza v slovenčine. V jeho tvorbe toto nebolo nič neobvyklé: aj na iných miestach používal slovenské (ale aj české) slová, porekadlá a celé verše. Slovenské témy sa nachádzajú vo viacerých Zmajových básňach, kde sa on vždy na slovensko-srbské záujmy a vzťahy pozerá so sympatiami. Zmajov čas je doba intenzívnej slovensko-srbskej politickej spolupráce: Jovan Jovanović Zmaj 1865 roku vo svojom humoristicko-satirickom *Zmajovi* lutoval Slovákov, ktorí nemali v parlamente žiadneho svojho človeka a nezabudol si ironicky povšimnúť, že Maďarmi zvolení Slováci v štrnástich slovenských stolicích možno aj nehovoria po slovensky a ani nepoznajú pieseň *Nitra, milá Nitra*. V tej dobe v Uhorskom sneme bolo dvanásť Srbov. Zmaj im vo svojom časopise odkazoval, že okrem svojich zastupujú aj záujmy slovenského národa (Milisavac 1968, 222).

Jankovič ďalej vysvetľuje slovenským mladším čitateľom prečo sa Matica slovenská *zmátožila*. Kálmán Tisza, uhorský minister vnútorných vecí, 12. novembra 1875 podpísal rozpúšťajúci dekrét. Matica týmto spôsobom bola v úplnosti zlikvidovaná, bol jej odňatý majetok – tak, ako to robila uhorská vláda 6. apríla 1875. Pod štátnym dozorom sa disponovalo majetkom Matice tak, ako to videl Jovan Jovanović Zmaj, ktorý svoju báseň napísal roku 1885, keď maďarská vláda namiesto Matice slovenskej založila Uhorskú kráľovskú slovenskú osvetovú spoločnosť, keď za matičiarske peniaze začala vydávať maďarónsky denník, týždenník a maďarské kalendáre. „Zmajova báseň *Nad tatranskými brehmi* je vášnivým protestom proti násilného odvádzania slovenských detí na Dolnú zem, proti ich denacionalizácii, teda maďarizácii.“⁹ – napomína Jankovič.

⁹ Ján Jankovič, *Srbský Zmaj aj ďalej medzi Slovákami*, rukopis.

Jankovič zdôrazňuje veľký Zmajov význam pre Slovákov a upozorňuje, že je neprávom pozabudnutý. Zmaja prekladali vojvodinskí Slováci, napríklad Ján Labáth preložil dve knihy Zmajových básní pre deti (1952 a 1986). Zmajovo námietky Slovákom, že sú zvädnutí, leniví a že pridľho spia, sú pravdy staré jedno a pol storočie, ale nestratili aktuálnosť, môžu sa na nás obrátiť, teda nás aj zobudiť aj dnes. „Vody, vody, vody nám treba!“ – pridáva Jankovič a upozorňuje súčasného slovenského čitateľa: „skúsím to bez vykrúcania vyjadriť, ľadovou sprchou: aj v Európskej únii sme zostali chudobní drotári, ktorí ani dobre nevedia, čo je to šťastie, ktorí poriadne nevedia čo je to slovenské školstvo, národná hrdosť; národ nepozná svoje dejiny, svojich veľikánov, pozná len neveselé piesne, hrdinov mydlových seriálov a podenkové osobnosti reality show a zábavného priemyslu. Keďže sme v Európskej únii, slovenské („matičné“) peniaze nie sú už viac v Pešti, ale slovenské peniaze až viac nie sú ani v Matici slovenskej. Peniaze a majetok, ktoré zvýšili po bezhlavom ale premyslene podlom výpredaji, sú síce na Slovensku, ale v inštitúciách, ktoré sú slovenské len v úvodzovkách. Dnes už len niektoré inštitúcie sú napáchnuté arpádovským duchom, ale mnohé v modernejšom duchu zotročujú slovenského a slovanského ducha. Slovenské hlavy naďalej drúzgajú kamene, aby nám do nich nalievali neslovenské zmýšľanie. Dokonca je to ešte horšie, lebo už nedostávame ani tie knihy, lež iba obrazy a zvuky stupídnych elektronických médií. Slovenské deti už neodvádzajú maďarskí žandári do Aradu, lebo sami rodičia im kupujú letenky do všetkých kútov širého sveta. Všade lepšie ako doma. Ale úbohé matere napriek tomu bedákajú.

„Počujú to v Európe –
mlčia ako v hrobe.“

Naši politici v Národnej rade, ktorá už nie je Slovenskou národnou radou, to určite nepočujú. Tí istí páni určite nie, ale srbský Zmaj (Drak) ešte aj dnes by pod Tatrami hravo našiel miesta, kde zo Slovákov robia Maďarov a celkom iste by spolu s nami videl ako z nás robia gastarbiterov vo vlastnej krajine, lebo vlastný štát akoby sme už nemali“ (Jankovič – rukopis). Zdôrazňujeme, že Ján Jankovič tieto slová vypisuje roku 2008 v európskej Bratislave.

SVETOZAR MILETIĆ A SLOVÁCI

Miletić vstúpil do politických dejín ako veľký bojovník za národné práva a slobodu Srbov, Slovákov a Rumunov v niekdajšom Uhorsku. Stal sa veľmi populárnym a zbožňovaným v slovenskom národe, ako čo aj Štúr bol v srbskom. Jeho meno bolo spomínané s veľkou úctou po celom Slovensku. Svetozar Miletić a Đorđe Stratimirović, vodca srbských povstalcov vo Vojvodine, stali sa roku 1866 čestnými občanmi Martina, kde sa aj dnes nachádza sídlo Matice slovenskej. Keď bol zatvorená Matica slovenská roku 1875, Miletić ako srbský národný poslanec v Uhorskom sneme silne protestoval proti tomuto činu. Jeho protest bolo počuť ajv európskej verejnosti. Ako na znak úcty a vďaka v tých rokoch na Slovensku boli udeľované medaily s Miletićovou podobizňou.¹⁰

Pre zakladanie sa za práva potlačených národov Miletić bol obžalovaný a odsúdený zo strany uhorských vrchností a ako veľmi dôležitý príspevok k srbsko-slovenskému bratstvu Jozef Škultéty uvádza obeť jedného Slováka. Totiž, synovec Samuela Tomášika Bohoslav Tomášik spáchal samovraždu, len aby nemusel byť obviňovať Miletića pri súdnom konaní.¹¹

Najznámejší vojvodinský srbský politik Svetozar Miletić v Bratislave strávil tri školské roky. Dva roky sa učil filozofiu na evanjelickom lýceu (1844 – 1846) a druhý ročník právne vedy na katolíckej akadémii (1847 – 1848). Miletić v Bratislave študoval v období, keď srbská mládež na Slovensku bola najaktívnejšia a keď Ľudovít Štúr, duchovný predák slovenského národa, bol ideovo a politicky najangažovanejší.

Miletić svoje názory formoval pod priamym vplyvom Ľudovíta Štúra – uvádza Kovijanić¹² a dodáva: „On mu bol najskvelejším vzorom. Svojím prirodzeným nadaním, silnou energiou a zánietením, bojovým revolučným duchom, obetavosťou v boji za národné práva a slobodu, za zjednotenie

¹⁰ Dr. Milan Krajčovič, *Slováci a zjednotená srbská mládež, Zjednotená mládež srbská*, Zborník, Matica srbská, 1970, 437. Viac v texte Božidara Kovačeka, *Srbská tlač o zákaze Matice slovenskej*, zborník Srbsko-slovenské literárne a kultúrne styky, 193-209.

¹¹ Jozef Škultéty, *Srbi a Slováci*, Letopis MS, 313, 1-3, 1927, 93-100. Pozri tiež článok: Risto Kovijanić, *Slovák Bohoslav Tomašik spáchal samovraždu, aby nemusel obviňiť Svetozara Miletića z „velezrady“*. Rubrika: Či viete?, Politika, Belehrad, 26. februára 1967. Riadkov 55. Obrázok: Miletić.

¹² Risto Kovijanić, Svetozar Miletić (na štúdiách, Zborník Matice srbskej pre dejiny č. 14/1976, Nový Sad, 153-7). A v knihe: Risto Kovijanić, *Srbskí romantici na Slovensku*, Matica srbská, Nový Sad, 1979, 61.

juhoslovanských národov, svojimi názormi na svet a ciele ľudského života, svojou prácou a hlásaním všeslovanskej vzájomnosti, Svetozar Miletić, bratislavský *Sveslav*, veľmi pripomína na svojho veľkého bratislavského učiteľa Ludovíta Štúra, nadšeného nasledovateľa a podporovateľa všeslovanských ideí *Kollára*, *Chomjakova* u *Mickiewica*. Práve on sa v 60-tich a 70-tich rokoch stane „idolom národa“ tak, ako čo Štúr bol v rokoch 40-tich a 50-tich“ (Kovijanić 1979, 61, 63).

Miletić básne začal písať v poslednom gymnaziálnom ročníku. V *Budímsko-peštianskom skoroteči* z 18. mája 1844 mu vyšla báseň *Žalospev pri smrti Konstantina Marinkovića*, v ktorej smútil za svojím profesorom vierovyznania a etiky, „múdrym mentorom“, ktorý svojím žiakom „vštepil koreň ľudskosti“. Pri konci gymnaziálneho školenia napísal báseň v deseterci *Ekloga alebo pastierska hra*.

Miletić v Bratislave pokračuje s písaním básní, ktoré uverejňuje v časopisoch. Tak mu *Srbské národné noviny* na rok 1944 (č. 15) uverejnili báseň *Milošova rozlúčka*. Miletić v tejto básni opisuje lúčenie Miloša Obilića so svojou milou pred začiatkom Kosovského boja. Redigujúc rukopisné noviny *Srbský sokol*, Miletić v nich tiež uverejnil viacero básní. Z nich zostala známa iba jedna, *Srbskému sokolovi*, vstupná báseň v prvom čísle novín (január 1846), ktorú uverejnil Miša Dimitrijević v *Braníku* na rok 1885 (č. 5) (Kovijanić 1979, 41-42).

Ako mládežnícky básnik Miletić sa svojimi básňami prejavil v *Slavjanke* (1847). Tam uverejnil šesť svojich vlasteneckých a panslavistických básní: *Slavjanky*; *Stefan Dušan Silný, cár srbský*; *Vilinský zbor*; *Srbsku*; *Lodiari* a *Spasiteľova noc*. S veľkým zanietením básní o Slovanstve, „Od Uralu až po Tatry, od Ladoga až po Skadar“:

Ja som Slavjan srbského rodu,
 V hrudi mi horí vatra,
 Pre slavjanský život nový.
 Ó, Slavjani, bratia drahí,
 Prišla aj naša chvíľa...
 (preložil Martin Prebudila)

Risto Kovijanić nás oboznamuje s faktom, že mu cenzor Subotić vyhodil nasledovné verše:

Nechoď k Labe, ach Vltava,
 Teč, teč do Dunaja...

Rozdrvíme nášho diabla (Kovijanić 1979, 51).

Tu, z celej slávy konca
Lodiarske počuť „ach!“
Z Nevy, Visly a Dunaja
A Vltavy, kde je krížna cesta
Vo Vzájomnosti chrániac Horu
Kde počuť pieseň Slavského zboru,
Budúcnosti vzdávajúc hold...

Východ horí ako svitanie,
Je to slávny hviezdny plameň.

(preložil Martin Prebudila)

Báseň *Spasiteľova noc* má 1100 veršov a je vyspievaná v dramatickej podobe. Symbolicky je rozdelená do troch spevov: *Večer, Hluchá chvíľa, Zora*. V treťom speve je predpovedaná budúcnosť Slovanov, v duchu Štúrových myšlienok a túžob. Génus vychádzal od Grékov a Rimanov k Nemcom, od Nemcov k Slovanom:

„Génus čoskoro príde Sláve (Slávia)
Tu je všeličo ešte v povojníku,
Budúcnosť v prvom vývoji...

.....

A posledné, ešte sú zriedkavé písmená,
Aby zvonili sťa hádanka,
Génus Slávy nesie pre ňu kľúča,
Všetky národy nech sa sveta učia.

(preložil Martin Prebudila)

Miletić sa začal venovať politike ešte v Bratislave, kde sa ako očarujúci propagátor vseslovanských myšlienok stal vodcom srbských mládežníckych kruhov. Ako študent, ešte v Požuni a redaktor *Slavjanky* – hovorí Skerlić – bol dušou vtedajšieho srbského mládežníckeho hnutia, vo Vzbure zvonil na poplašné zvony v Šajkaškeji... Už v roku 1864 jeden maďarský minister povedal v parlamente o Miletićovom Novom Sade, „že mu to nepokojné srbské mesto zapríčiňuje bolenie hlavy viac ako 24 slovenských stolíc“.¹³ V čase Miletićových štúdií bola Bratislava politickým centrom Uhorska, kde Miletić

¹³ Jovan Skerlić, *Mládež*, 87- 9. 94.

upútal pozornosť rakúskej polície *Proglasom* z 8. februára 1847, ktorý bol zaslaný srbskej mládeži, aby sa zhromaždila okolo *Slavjanky*.

V liste Atanasovi Jovanovičovi, ktorý Štúr napísal v srbčine „v Požune d. 17 / ... 8482, píše: „Drahý priateľu, za týchto okolností prichádza náš drahý brat Svetozar Miletić, najúprimnejší Slovan, do Viedne, aby tam videl všetko, najmä vaše súčasné zámery a aspirácie. Povedzte mu, prosím, o všetkom a zdôverte sa mu so všetkým. Je to veľmi dôležité, aby ste to vedeli...“ (Popović 1925, 268; Ambruš 188)

Štúrov vplyv na mladého Miletića bol veľký, pre neho bol Štúr veľkým vzorom. Vidno to z listu z 21. februára 1856, ktorý Miletić napísal Hadžičovi pri príležitosti Štúrovej tragickej smrti. „Za pestovanie ideálneho vzletu – hovorí Miletić – vo mne i v mnohých vybraných mladých srbských mužoch, máme sa poďakovať Štúrovi... Štúr bol mojím živým vzorom po vzbure, ktorý najviac prispel, aby som sa pridol k svetu ideálu a v oblasti praktického života“ (Savić 97; Štúrov zborník, 366). Štúr mal na Miletića „nesmierny vplyv“ – hovorí Mihailo Polit-Desančić (Savić 94).

Hneď ako prišiel do Bratislavy, mladý Miletić bol veľmi nadšený všeslovanskými myšlienkami, ktoré Štúr propagoval. Jeho slovanské ideály boli ovplyvnené tradíciou, ktorá bola založená na novosadskom gymnáziu pod vedením Šafárika. Činnosť Miletića v Bratislave je naplnená Štúrovými myšlienkami a všeslovanskými myšlienkami, o čom svedčia aj jeho listy, korešpondencia a básne. V nich neustále používa tieto pojmy: „syn srbského rodu“ a veľký „Slovanský národ“. Miletić neustále sníva a spieva o veľkej vlasti „Matky Slávií“, „Slávy“, „Savoslávií“, od Uralu po Skadar.“ Je to Kolárova „Všeslawie“, „wlast naše“, Štúrova a všetkých štúrovcov „Všeslávia od Adrie po Ural“, Hodžova „Sláva Matka, hviezda jasná“ z mládežníckeho almanachu *Plody* (1836), rovnako tak aj Miletićova matka „Sláva“, „hviezda jasná“ a „biela zora“ z mládežníckej *Slavjanky*, ktorej Miletić dal meno a v ktorej podpísal „Sveslav“ a pridol si ho k svojmu menu ako symbol svojej ideologickej aspirácie, ako napríklad čo si Štúr pridol meno „Velislav“, Hurban a Hodža „Miloslav“, a mnoho ďalších ohnivých štúrovcov podobné mená (Pravoslav, Bojislav, Horislav, Dobroslav, Jelislav, Luboslav atď.)“ – píše Kovijanić (Kovijanić 1976, 153-157).

Štúr ovplyvnil aj politickú orientáciu mladého Miletića. „Zo Štúrovej školy vyšiel, okrem iných, aj národný bojovník Svetozar Miletić a slávny vedec Đura Daničić,“ hovorí Jozef Škultéty (Škultéty 1927, 93). „Skutočnosť, že srbský ľud mal v rozhodujúcich momentoch 19. storočia tak odhodlaného a

nekonečne obetavého vodcu, ktorý sa riadil vysokým vedomím odhodlania a povolania Srbov a Slovincov, zásluha je aj veľkého Ľudovíta Štúra,“ hovorí Mita Klicin (Klicin 1927, 1).

Štúr bol veľmi populárny a milovaný vo vedeckých, literárnych a politických kruhoch srbskej Vojvodiny a vtedajšieho srbského kniežatstva, preto bol zvolený za člena srbskej učenej spoločnosti v Belehrade (dnes SANU). Andrej Mráz tvrdí, že pre Štúra bolo naplánované „miesto profesora *politologie* na Vysokej škole v Belehrade“ (Mráz 1849; Štúrov zborník, 70).

Štúr bol tiež osobným priateľom Jovana Hadžiča, druhého Miletićovho patróna, a udržiaval styky s Belehradom, Novým Sadom a Karlovcami, so Srbmi vo Viedni a v Pešti, s Vukom, kniežaťom Mihailom, Nikanorom Grujićom, Teodorom Pavlovićom a ďalšími významnými Slovanmi.¹⁴

Miletić, ktorý nasledoval svojho učiteľa Štúra, predniesol v rokoch 1866 až 1882 v Uhorskom sneme niekoľko významných prejavov, v ktorých obhajoval práva Slovákov. Najvýznamnejšia je ten z roku 1868 s názvom *Otázka národnosti*, v ktorom vyslovene obhajoval právo Slovákov hovoriť ich jazykom. Za svoje povestné proslovanské zakladanie Miletić bol obžalovaný maďarskými orgánmi a potom aj odsúdený na tri roky väzenia. Takto, nielenže svoje myšlienky, básne a idey, ale aj seba samého hlboko vbudoval do srbsko-slovenskej spolupráce a bratstva.

OSTATNÍ SRBSKÍ ROMANTICI NA SLOVENSKU

O stykoch srbských a slovenských romantikov písali aj iní slavisti. Tak aj známy slovenský spisovateľ a literárny teoretik Zlatko Klátik, ktorý sa narodil, vyrastal a školil sa vo Vojvodine, o tom napísal dve knihy: *Slovenský a slovanský romantizmus, Typológia epických druhov*, Slovenská akadémia vied, Bratislava 1977 a *Typologická konfrontácia slovenského a srbského romantizmu*, Slavica Slovaca, 1972. Klátik v tých knihách, podľa DrSc Stanislava Šmatláka „vykonal štruktúralno-typologické porovnanie špičkových diel slovenského romantizmu s reprezentatívnymi dielami českého, ruského (čiastočne ukrajinského), poľského a juhoslovanského romantizmu; vykonal to vynikajúce...“ Klátik uplatnil typologické rozdelenie, potom spracoval bádu, báseň, epickú báseň, novelu a román.

¹⁴ Jovan Jerković o tejto súvislosti píše v texte: *Teodor Pavlović a Slováci*, v *Srbsko-slovenské literárne a kultúrne styky*, 95-101.

Klátik našiel „značnú podobnosť“ v baladách slovenského spisovateľa Jána Bottu (*Žltá ľalia*, 1849) a srbského Jovana Subotiča: (*Šabľa – Chlapče*, 1841). U Klátika nachádzame aj takéto uzávery: „Život romantickej poémy v niektorých slovenských literatúrach predstaviteľa poézie predĺžil dobu romantizmu: Lermontov po Puškinovi, Slovacky po Mickijevičovi, Botto po Sládkovičovi a Jakšić po Radičevićovi a Mažuranićovi.“ A ďalej: „Po časovom vzniku a niektorých iných črtách slovenského spevu *Detvan* Andreja Sládkoviča najbližšie je kľúčové básnické dielo juhoslovanskej literatúry XIX. storočia – *Gorski vijenac* čiernohorského básnika Petra Petrovića Njegoša.“ Dozvedáme sa, že Čierna Hora viackrát inšpirovala slovenského spisovateľa, ktorý vyspieval ‘slavopojku’ *Čierna Hora*. Podľa Klátika, aj Sládkovič aj Njegoš sú básnici „romantického ideálu“.¹⁵

Podľa Kovijanića v druhej polovici XIX. storočia na Slovensku sa pestoval „srbský kult“, ale okrem neho ani naši Čiernohorci neboli nepovšimnutí. Tak Kovijanić skúmajúc údaje o Amaliji Bezegovej – žene Savu Tekeliju a jej rodine v stredoslovenských mestách Rybár a Hájnik hovorí: „Okolie Rybára a Hájnika, kde sa uskutočnila Tekelijova svadba, veľmi je romantická, vrchovatá a horská... V tom kraji stredného Slovenska ľudia sú štíhli a statoční, zvlášť Detvania, ktorých Slováci nazývajú „Slovenskými Čiernohorcami“.“¹⁶

Okrem textov o najdôležitejších srbských romantikoch, ktoré zverejnil v knihe *Srbskí romantici na Slovensku*, Kovijanić písal aj o iných významných Srboch, ktorí sa školili na Slovensku.¹⁷ Tak sa dozvedáme, že sa Teodor

¹⁵ Z Kovijanićovej recenzie knihy Zlatka Klátika: *Zlatko Klátik, „Slovenský a slovanský romantizmus“*, Slovenská akadémia vied, Bratislava 1977. Zborník Matice srbskej pre literatúru a jazyk, XXVI, sv.2, Nový Sad 1978, 381-386.

¹⁶ Risto Kovijanić, „*Po stopách Savu Tekeliju na Slovensku*“, Zborník Matice srbskej pre literatúru a jazyk, Nový Sad 1983, č.1,99. V texte o Savovi Tekelijovi Kovijanić píše o pôvode jeho ženy Amaliji Bezegovej, ktorá pochádza zo slovenského mesta Rybár. Na vytlačenej článku, ktorý sa nachádza v našej archíve, Šafárik, Kollár a Palacký..., ktorý zverejnila Matica srbská roku 1963 Kovijanić dávajúc údaje o Jánovi Šafárikovi, strýkovi P.J. Šafárika, vetou: „V Bratislave učil jeho strýko Ján Šafárik (od 1801), spolu s Jovanom Branovačkim zo Senty, Samom Čaplovičom, Slovákom z Nového Sadu a Matijašom Bezegom, Maďarom (podčiarkol N.K.) z Rybára-Hájnika, švagrom Savu Tekeliju...“, Kovijanić prečiarkol slovo *Maďarom* a ceruzkou dopísal pripomienku: Jeho sestru, Amaliu Bezegovú, ženu S. Tekeliju, srbskí súčasníci považovali za Maďarku, ako sa ona aj cítila. Rudo Brtan, hovorí 8Slavica Slovaca, 1966,2): že je Bezegh „rodina Slovenska“. Znamená, že Amaliina rodina bola pomaďarčená v každom prípade.

¹⁷ Práca o Jovanovi Grčićovi je zverejnená v Zborníku Matice srbskej pre literatúru,

Pavlović (1804 – 1854), prvý, dlhoročný a významný sekretár *Matice srbskej* (1837-54), viacročný redaktor ročenky *Letopis* (1832-41), tvorca a redaktor *Srbského národného listu*, *Srbských národných novín* a literárneho almanachu *Dragoljub*, ktorý mnoho prispel našej kultúre, školil v Bratislave v rokoch 1822-25. Aj keď mu Jovan Subotić, Jovan Skerlić, Veljko Petrović, Mladen Leskovac, Živan Milisavac, Boško Petrović a iní, vo svojich textoch vzdali úctu, o Pavlovićovom školení na Slovensku, do Rista Kovijanića o tom nikto nič nepísal. Kovijanić v tomto texte precízne uvádza učebné predmety, učiteľov, kamarátov a vplyv slovenského kultúrneho prostredia na formovanie Pavlovićových názorov. Kovijanić tvrdí, že už vtedy srbských a slovenských žiakov a študentov chytila vlna panslavizmu, pod vplyvom Kollárových ideí. Pavlović sa stal Kollárovým spolupracovníkom a s Ľudovítom Štúrom sa aj skamarátil.¹⁸

Kovijanić obsiahle písal aj o školení Jovana Boškovića na Slovensku.¹⁹ Jovan Bošković bol náš známy filológ a neskôr srbský minister osvety, dedič Daničićovej katedry srbského jazyka a literatúry na „Veľkej škole“ v Belehrade. Školil sa v Bratislave a Modre 1844 – 1848. Počas školenia Bošković sa kamarátil s Ľudovítom Štúrom. Bošković prvý medzi Slovanmi preložil Štúrovu knihu *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských*. Preklad dokončil roku 1855 a uverejnil ho roku 1857 v tlačiarňi Danila Medakovića v Novom Sade. Táto Štúrova kniha mala vplyv na vtedajších skúmateľov. Ilarion Ruvarac roku 1857 uverejnil *Príspevok ku skúmaniu srbských junáckych básní*, spracovaný podľa Štúra, Kollára, Šafárika, Sreznevského a Grima“. Práca Jakova Ignjatovića *Srb a jeho poézia* (Danica, Nový Sad 1860) „vznikla zo Štúrovej knihy, hovorí Skerlić (Skerlić, 318).

Podľa Kovijanića, Štúr mal „veľký vplyv na Boškovića“, a Bošković sa tam spoznal aj s „Jánom Kalinčiakom, spisovateľom, nadšením priateľom Srbov a srbskej ľudovej poézie...“, aj s Martinom Hatalom, slovenským filológom, ktorý „postavil základy gramatiky slovenského jazyka“ a ktorý bol „člen korešpondent Srbskej a Juhoslovenskej akadémie vied“.

IV-V, (1956-57), Nový Sad 1958, 108-121 a o Pavlovi Markovićovi-Adamovu, taktiež v tomto zborníku písanka III, (1955), Nový Sad 1956, 189-190.

¹⁸ Risto Kovijanić, *Právne štúdiá Teodora Pavlovića, a Srbský romantici na Slovensku*, 315-321.

¹⁹ Risto Kovijanić, *Jovan Bošković v mladosti (Školenie v Modre a Bratislave.-Známosť a vzťahy so Štúrom a Kalinčiakom. – Vplyv Hatalu. – Preklad Štúrovej knihy.)*, Zborník Matice srbskej pre spoločenské vedy, IV, Nový Sad, 1952, 24-55. Text je pretlačený ako zvláštny odtlačok 1953.roku, s resumé na francúzskom jazyku.

Bošković z Bratislavy odišiel do Sriemskych Karloviac, aby sa znovu vrátil do Modry a Bratislavy kde bol v období rokov 1850-52, v čase, keď sa tam školil aj Zmaj, s ktorým sa skamarátil a písali si. Kovijanić uvádza jeden úryvok zo Zmajovho listu Boškovićovi, z ktorého vidno Zmajova vyrovnanosť a vynaliezavosť:

„Píš mi, Joco brat môj – na čase ti je,
 Aby si mi hlásil ako žiješ – zákon ti je:
 Prečo si mi dávno nepísal – chyba ti je.“

O Boškovićovo školenie na Slovensku viazaná je aj táto zaujímavosť: „V protokoloch bratislavských škôl, v ktorých skladal skúšky, Bošković je jediný zo Srbov, ktorý je všade zapísaný s koncovkou –ić v priezvisku (Bošković, Boschković), namiesto latinského –is, alebo maďarského –cs. To je bezpochyby robené s Boškovićovým úsilím. Jeho obľúbeným profesorom bol Martin Hatala, ktorý bol autorom gramatiky slovenského jazyka (1852). Hatala mu prednášal slovenský, český a srbský jazyk. Bošković sa v Bratislave naučil slovenský a český, zdokonalil maďarský a dobre sa naučil nemecký jazyk. – píše Kovijanić.

Štúr a Bošković si písali, a tak je zachované päť listov, ktoré Štúr poslal Boškovićovi v srbčine napísané latinkou. Z nich vidno blízke priateľstvo medzi nimi a dozvedáme sa, že Bošković bol nejaký čas sprostredkovateľom vo vzťahoch medzi Štúrom a kňazom Mihailom, Vukom a Jovanom Subotičom.

Zásluhy Jovana Boškovića pre šírenie slovenskej vzájomnosti a bratských vzťahov medzi srbským a slovenským národom sú veľké, a Kovijanićove výskumy sú trvalou značkou tomu úsiliu.

Kovijanić písal aj o školení Đorđa Natoševića, ktorý bol známy srbský pedagóg a školský reformátor. Natošević sa školil na protestantsko-evanjelic-kom kolégiu v Prešove 1840-41. „Podľa rozprávok jeho učeníkov, Natošević sa pokúsil kúpaním v rieke naučiť plávať a podľa mienky niektorých jeho súčasníkov, prvý v Rakúsko-Uhorsku uviedol do srbskej školy školopovinnú gymnastiku“ – zdôrazňuje Kovijanić (Kovijanić, 152).

V Hviezdnom období srbsko-slovenských stykov, okrem básnikov, boli veľmi aktívni aj slovenskí publicisti. Tak napríklad Juraj Bojislav Záborský (1815 –1844) bol učiteľom v sriemskom mestečku Irig. Dobre sa naučil srbský jazyk a sledoval situáciu v Kniežatstve Srbska. Ako výsledok toho vznikol jeho súbor *Srbsko v století devatenástem z geograficko-štatisticky-historického ohledu*, ktorý vychádzal v *Tatranke* v rokoch 1842 – 1845. Záborský umrel veľmi mladý, ale počas svojho krátkeho života, spolupracujúc s

Milošom Popovičom, v *Srbských novinách* a literárnej prílohe *Podunavka* publikoval vyše dvadsať článkov o slovenskej problematike.

Podľa Jankoviča, zo srbsko-slovenských prekladateľov ústrednou osobnosťou *Hviezdneho obdobia* je Miloš Popović (1820 – 1879). Popović preložil Kollárovu *Slávy dceraa* zverejnil šesť sonetov vo svojej knihe *Meč a pero*. Práve on, podľa Jankoviča, vplýval na poetickú orientáciu Branka Radičevića. Pre vznik a rozvoj srbsko-slovenských stykov majú zásluhy predovšetkým časopisy, v ktorých sú zverejnené originály a preklady slovenských básni a príbehov. Zo srbských časopisov toho času stojí zač spomenúť: Srbský almanach *Zabavnik*, Viedeň 1815 – 1816, 1819 – 1821, *Banátsky almanach*, Temešvár 1827 – 1829, *Srbská včela*, Budín 1830 – 1840, *Hrdlička*, Cetinje 1835 – 1839, *Holubica so svetom literatúry srbskej*, Belehrad 1839 – 1844, *Báčska Víla*, Nový Sad 1841, a pre srbsko-slovenské styky najdôležitejšia je Miletičova *Slavjanka*, básnický almanach Budín 1847.

Letopis Matice srbskej uverejňoval aj slovenské ľudové piesne, tak roku 1838 bol zverejnený text *Správy o slovenských ľudových piesňach, prirovnávanie týchto so srbskými národnými piesňami* (Letopis Matice srbskej, XII, č.43, 1838, 1-26.). V období 1841 – 1842 len v *Letopise Matice srbskej* uverejnené sú 93 slovenské ľudové piesne. Jovan Subotić z toho preložil 85 piesní, ale sa, ako prekladateľ, nepodpisoval.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

1. Dr. Andrej Mráz, Ludovít Štúr v slovenskom živote po r. 1849. Štúrov zborník, 70.
2. Dr. Krajčovič, Milan. 1970. *Slováci a zjednotená srbská mládež, Zjednotená mládež srbská*, Zborník, Matica srbská.
3. Jankovič, Ján. *Srbský Zmaj aj ďalej medzi Slovákmí*, rukopis.
4. Jovanović, Jovan Zmaj. *Keď sa už musí, Vybrané diela, Politické a satirické piesne*, kniha II.
5. Klátik, Zlatko. 1977. „Slovenský a slovanský romantizmus“, *Slovenská akadémia vied*, Bratislava 1977.
6. Klicin, Mita. 1927. *Ludovít Štúr, učiteľ Svetozara Miletica*, Nový Sad.
7. Kovaček, Božidar. 1970. Jeden Zmajov článok o Slovákoch, Zborník: Petrovské gymnázium vo vývine slovenskej kultúry vo Vojvodine, Obzor, Nový Sad 1970.

8. Kovaček, Božidara. Srbská tlač o zákaze Matice slovenskej, Zborník: Srbsko-slovenské literárne a kultúrne styky.
9. Kovijanić, Risto. 1934. „Jovan Jovanović Zmaj a jeho vzťah k Čechoslovákovi“. *Prúdy*, č. 3, 4, Bratislava 1934. Úryvok: Zmaj k Slovákom. Pochoden Slovanstva, č. 7-8, Praha.
10. Kovijanić, Risto. 1935. „Zmajovo školenie na Slovensku, Vestník historickej spoločnosti v Novom Sade“, kniha VIII, zv. 2 a 3 z roku 1935.
11. Kovijanić, Risto. 1939. „Štúroví srbskí žiaci“, *Náš život*, ročník IV, číslo 2.
12. Kovijanić, Risto. 1952. „Jovan Bošković v mladosti (Školenie v Modre a Bratislave.-Známosť a vzťahy so Štúrom a Kalinčiakom. – Vplyv Hatalu. – Preklad Štúrovej knihy.)“, *Zborník Matice srbskej pre spoločenské vedy*, IV, Nový Sad.
13. Kovijanić, Risto. 1954. „Zmajov otec na štúdiách“, *Zborník Matice srbskej pre literatúru a jazyk*, I. (1953), Nový Sad.
14. Kovijanić, Risto. 1958. „Đuro Daničić v Bratislave“, Zborník: *Franku Wollmanovi k sedemdesiatinám*, Filozofická fakulta v Brne. Sbornik práci, Praha.
15. Kovijanić, Risto. 1966. *Pavle Julinac v Bratislave, v knihe: Od baroka po klasicizmus, redigoval Milorad Pavić*, Nolit, Belehrad.
16. Kovijanić, Risto. 1967. „Slovák Bohoslav Tomašik spáchal samovraždu, aby nemusel obviniť Svetozara Miletića z „velezrady“. Rubrika: Či viete?“, *Politika*, Belehrad, 26. februára.
17. Kovijanić, Risto. 1976. „Svetozar Miletić na štúdiách v Bratislave“, *Zborník Matice srbskej pre dejiny*, XIV. Nový Sad.
18. Kovijanić, Risto. 1976. „Svetozar Miletić na štúdiách“, *Zborník Matice srbskej pre dejiny*, č. 14/1976, Nový Sad, 153-7).
19. Kovijanić, Risto. 1979. *Srbskí romantici na Slovensku*, Matica srbská, Nový Sad.
20. Kovijanić, Risto. 1983. „Po stopách Savu Tekeliju na Slovensku“, *Zborník Matice srbskej pre literatúru a jazyk*, Nový Sad, č.1, 99.
21. Krestić, Vasilije. 1988. *Zmaj a Chorváti, Zmaj a Chorváti, v knihe Srbsko-chorvátske vzťahy a juhoslovanská myšlienka v druhej polovici XIX. storočia*, Nova knjiga, Belehrad.
22. Letopis Matice srbskej, XII, č.43, 1838, 1-26.
23. Milisavac, Živan. 1968. „Slovenské témy v poézii Jovana Jovanovića Zmaja“, v: *Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov, Zborník prác z vedeckej konferencie v Smoleniciach*, 1966, VSAV, Bratislava 1968.

24. Popović, Pavle. 1925. *Dva staršie listy, Miklošičevo a Štúrovo*, Prilohy pre literatúru, IV, 268,
25. Škultéty, Jozef. 1927. Srbi a Slováci, *Letopis MS*, 313, 1-3, 1927.
26. Zborník Matice srbskej pre literatúru a jazyk, XXVI, sv.2, Nový Sad 1978.
27. Zborníku Matice srbskej pre literatúru, IV-V, (1956-57), Nový Sad 1958, 108-121.

Небојша Кузмановић
Архив Војводине, Нови Сад

СРПСКИ РОМАНТИЧАРИ И СЛОВАЦИ

Апстракт

Рад је посвећен међусобној сарадњи словачких и српских народних трибуна у периоду романтизма, који су студирали на Братиславском евангеличком лицеју. У том периоду Штур је имао и лекторат српског језика. Познати српски песник и писац за децу Јован Јовановић Змај са седамнаест година уписао се 1850. године на Братиславски лицеј, где је ишао на часове словачког и чак написао песму Над врховима Татри. Још један значајан српски националиста и политичар Светозар Милетић ушао је и у словачку политичку историју као велики борац за национална права и слободе Срба, Словака и Румуна у бившој Угарској. Огроман утицај на младог Милетића имао је Људовит Штур, који му је био живи узор после буне 1848. године.

Кључне речи: Братиславски евангелички лицеј, Ђура Даничић, Ј. Ј. Змај, Светозар Милетић, Угарски сабор, остали српски романтичари у Словачкој.

Nebojša Kuzmanović
Archives of Vojvodina, Novi Sad

SERBIAN ROMANTICS AND SLOVAKS

Abstract

The work is dedicated to the mutual cooperation of Slovak and Serbian folk tribunes in the period of Romanticism, who studied at the Bratislava Evangelical Lyceum. In that period, Štur also had a Serbian language tutorship. The famous Serbian poet and children's writer Jovan Jovanović Zmaj enrolled at the Bratislava Lyceum in 1850 at the age of seventeen, where he took Slovak lessons and even wrote the poem *Nad vrhovima Tatra*. Another significant Serbian nationalist and politician, Svetozar Miletić, entered Slovak political history as a great fighter for the national rights and freedoms of Serbs, Slovaks and Romanians in the former Hungary. Ljudovit Štur, who was his living role model after the rebellion of 1848, had a huge influence on the young Miletić.

Keywords: Bratislava Evangelical Lyceum, Đura Daničić, J. J. Zmaj, Svetozar Miletić, the Hungarian Parliament, other Serbian romantics in Slovakia.

Miroslav Kmet *

Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

SLOVENSKO-SRBSKÉ KULTÚRNE A POLITICKÉ VZŤAHY VO VOLEBNÝCH ZÁPASOCH NA PRELOME 19. A 20. STOROČIA V PRIESTORE DNEŠNEJ VOJVODINY

Abstrakt

Príspevok je venovaný vzájomnej spolupráci slovenských a srbských národovcov v období politického aktivizmu v 90. rokoch 19. storočia (po Národnostnom kongrese a maďarských oslavách tzv. milénia) a prvého desaťročia 20. storočia predovšetkým v zrkadle súdobej tlače. Reflektuje nielen priamy politický zápas, ale aj kultúrne akcie, ľudové zhromaždenia, ktoré s ním súviseli, a taktiež významné osobnosti, ktoré doň zasiahli (ako Slavko Miletić, Milan Hodža, Miloš Krno, Stevan Nikolić).

Kľúčové slová: národnoemancipačný proces, volebný zápas, tlač, predvolebné zhromaždenia a kultúrne podujatia

ÚVOD

Spolupráca slovenských dejateľov so srbskými, spočívajúca na myšlienkach slovanskej vzájomnosti, bola efektívna a pre slovenské národnoemancipačné hnutie prínosná. Srbi ako početnejší národ mali veľký spoločensko-politický a kultúrny potenciál hlavne v priestore Báčky, Sriemu a Banátu. Šafárikova a Kollárova generácia výrazne inšpirovala slovenskú aj srbskú pospolitosť. Ludovít Štúr mal vynikajúce kontakty s predstaviteľmi Srbov aj so srbskými študentmi. Slovenská mládež si osvojovala pôvodne srbské krstné mená (ako Branislav/Branko, Miroslav/Mirko, Radoslav, Dušan, Svetozár, Milan, Miloš, Danica, Milica, Milena) a medzi Slovákami sa zaužíval blahoprajný popevok *Živio*. Matica slovenská pôsobila i na území dnešnej Vojvodiny a jedným z jej zakladateľov bola Matica srbská ako jej kolektívny člen popri Nedeľnej škole v Petrovci, Slovenskom čitateľskom spolku v Kysáči a Cirkevnej knižnici v Slovenskom Aradáči. (Martinov 2017, 118-119)

* E-mail address: miroslav.kmet@umb.sk

Spolupráca slovenských a srbských národovcov v Uhorsku teda mala koncom 19. storočia už svoju históriu – vrátane úspechu pri voľbe parlamentného poslanca Viliama Paulinyho-Tótha (onedlho predseda slovenskej národnej strany) v roku 1869 v Kulpínskom volebnom okrese. Vyvrcholenie spolupráce nemaďarských národností Uhorska predstavoval Národnostný kongres, uskutočnený 10. augusta 1895 v Budapešti za účasti približne 800 delegátov. Spolupredsedomi kongresu boli G. Pop de Basești za Rumunov, P. Mudroň za Slovákov a M. Polit-Desančić za Srbov. Na čele 45-členného programotvorného výboru stáli Rumun Ștefan Cicio-Pop, Slovák Miloš Štefanovič a Srb Dimo Cvejić. Najdôležitejším výstupom rokovaní bolo prijatie spoločného politického programu aliancie.² Ľudovít Ž. Szeberényi,³ evanjelický farár v Békešskej Čabe, napísal: *„Roku 1895 bol národnostný kongres, ktorý peštianske židovské noviny veľmi znevažovali. Ja som v tom čase letoval v Železnom, kde sa boli sišli viacti popredni národnostni vodcovia. Hovoriac s nimi mal som príležitosť vidieť, že ich požiadavky boli naozaj skromné. Oni krajišu budúcnosť už ani nečakali a mysleli si, že Slováci sú len nato na svete, aby trpeli a zahynuli. Vela rász som sa shováral najmä s Andrejom Halašom, hlavným peňažníkom Martinčanov a obdivoval som jeho nezištnosť.“* Nepochybne výstižný je i Szeberényiho komentár k milénárnym oslavám v nasledujúcom roku: *„Roku 1896 bola veľká radosť po celej krajine. Všade sa oslavovalo tisícročné jubileum Maďarského štátu. Iba národnosti sa nemali čomu radowať. Boly zahriaknuté a zastrčené do úzadia“* (Francisci 1941, 13-14; LA SNK, Martin, sig. 126 AR 12).

VOĽBY V ROKU 1896

Aj v roku 1896 predstavitelia vládnej Liberálnej strany prejavovali značnú predvolebnú aktivitu, konali sa porady, útočilo sa na protivníkov z radov opozičných maďarských strán ako aj proti predstaviteľom nemaďarskej politickej scény. Avšak Volebný výbor Slovenskej národnej strany, podobne ako

² Bližšie: Cambel et al. 1992. Dejiny Slovenska III, s. 689-692; Bokes. 1946. Slovenská vlastiveda IV, s. 288-294.

³ V snahe šíriť myšlienky rečovej a národnostnej znášanlivosti v roku 1895 založil maďarský cirkevný časopis *Evangélikus Egyházi Szemle* (Evanjelické cirkevné pohľady), ktorý redigoval do roku 1902. FRANCISCI, Michal: Dr. Ľudovít Žigmund Szeberényi o sebe (Slovenská myšlienka v jeho živote), strojopis, Békéscsaba 23. 9. 1941, s. 13 (LA SNK, Martin, sig. 126 AR 12).

srbskí a rumunskí národovci, rozhodol o neúčasti vo voľbách. Slovenské noviny *Národný hlásnik* komentovali situáciu takto: „*Príčiny toho sú jednoduché a jasné. Snahy nemaďarských národností vyhlasujú sa za politický prečin a ssiiape sa zákon o urownopráwnení národností. Hrozby, podplácanie pri wolbách, wsseobecná znemrawnelosť dosiahla taký stupeň, že víťazstvo dobrej weci dobrých ľudí je nateraz nemožné. Počnúc od popisu woličow, až po ukončenie wolby, widíme samé násilie a neprávosť, ktorá hlboko uráža nás w nassich najswätejssich záujmoch. My teda w pokoji wyčkáme, kým nepríde základný obrat.*“ Noviny však odporúčali koho voliť, prirodzene kandidátov z opozičných strán vrátane Ľudovej. Na Dolnej zemi v Kulpínskom volebnom okrese išlo o podporu kandidáta Miloša Štefanoviča v spolupráci so Srbmi. Na záver s pripomienkou: „*Len newolte, bratia, takých, čo známi sú už ako nepriatelía slowenského ľudu a nassej slowenskej reči, ani takých, čo tam až dosiaľ nič nerobili a chodili do Pessti len po diety, po plat, aby sa tučili na wassich mozloch*“ (*Národný hlásnik* 1896).

V uhorskom politickom živote sa rozvinuli dve protichodné a súperiace tendencie. Kým Liberálna strana rozvíjala svätoštefanskú tradíciu a tzv. labanskú (prohabsburskú) koncepciu národných dejín, Strana nezávislosti preferovala tradíciu revolúcie (1848), kult Arpáda, jubileá Františka II. Rákocziho, Kossutha, Petófiho atď., ako aj tzv. kuruckú (protihabsburskú) koncepciu národných dejín (Kurahajcová 2015: 182). Voľby v roku 1896 sa vyznačovali mimoriadnou brutalitou za strany vlády D. Bánffyho voči opozícii a jej voličom. Podľa M. Podrimavského: „*V konkrétnej podobe demonštrovali vlastne, aká bola reálna možnosť uplatnenia beztak obmedzených občianskych práv nemaďarských obyvateľov Uhorska*“ (Podrimavský 1983, 152-153). Slovenské periodiká sa po voľbách museli vyrovnáť s víťazstvom vládnej strany, dokonca s posilnením jej pozícií: 70,2 % zo 413 mandátov (Podrimavský 1983, 152).

Priebeh predvolebného zápasu a samotných volebných dní bol aj v Kulpínskom volebnom okrese v znamení aktivít Liberálnej strany, napr. vzápätí po návšteve kandidáta M. Štefanoviča, resp. na druhý deň prichádzal protikandidát Ivanovics, ktorého volebný štáb organizoval podujatia spojené s bohatým občerstvením, jeho ľudia sľubovali, podplácali či zastrašovali – podľa okolností. „*Nikdy predtým netieklo tolko nápoja, nekotúlalo sa tolko zlatníkw w nassom okrese, ako pri terajszej wolbe wyslaneckej. Ťažko bojowať proti moci a peniazu, no my sme predsa dúfali w nezlomnosť nassich woličow. Nádeja nassa nás trpko sklámala, lebo za wyslanca wyhlásený bol Iwanowič*“.

Žiaľ, podľa dopisovateľa, určitá potenciálna časť voličov slovenského kandidáta – „či zo strachu, či pre pokoj“ – zostala ľahostajná, pasívna, bez vyjadrenia (Národný hlásnik 1896).

PREDVOLEBNÉ ZÁPASY

Ludové zhromaždenia predchádzali rôznym ďalším voľbám. Veľmi početnú návštevnosť malo spoločné slovensko-srbské zhromaždenie v Petrovci v nedeľu 27. novembra 1904, údajne až 8 tis. účastníkov. „... takmer z každej báčskej slovenskej obce bolo aspoň 20 – 30 plných vozov, z mnohých až do 60. Tesno plece o plece stisnuté zástupy podobaly sa živému moru, ktoré sprvu ticho stálo, ale ktoré potom i zašomralo, i sa hnevalo a búrilo. Lebo v Báčke niet poníženého národa.“ Autor úvodníka v *Slovenskom týždenníku* nepochybne vedome zdôraznil agitačný aspekt článku, ale aj z celonárodného hľadiska bolo zaiste potrebné poukázať na masové zaujatie dolnozemských Slovákov, pričom v kolektívnej pamäti bola ešte úspešná voľba V. Paulinyho-Tótha v roku 1869 v Kulpíne – pravda, najmä vďaka spolupráci so srbskými národovcami. Podujatie teda mohlo poslúžiť ako príklad pre „hornozemské“ Slovensko: „*To veľiké shomaždenie ľudu dolnozemskeho ste mali vidieť, slovenskí bratia moji na slovenských Horniakoch! Niekedy nás i zabolí srdce nad tým, že tolké tisíce našeho národa odišli z našich starodávnych bydlísk a že sú nám vzdialené. Ale tieto tisíce ľudu nie len že sa neutopily v cudzom mori, čo ich zôkol-vôkol obtáča, ale teraz, hľa, i ukazujú nám cestu: tadeto chodte, takto ohláste sa, takto robte, a jestli tak vykonáme všetci svoju povinnosť k sebe samým, ej veru vtedy darmo budú vynášať storaké návrhy zákonov na pomaďarčenie školstva – my si svoje nedáme!*“ (Slovenský týždenník 1904).

Zhromaždeniu za Slovákov predsedali Dr. Miloš Krno a Dr. Ľudovít Mičátek (obaja právnici) a za Srbov Božidar Popović, kňaz z Nového Sadu, a Vladimír Šijački, učiteľ; za zapisovateľov boli zvolení Slováci Dr. Ján Petrikovič a Ján Grúnik a zo srbskej strany Jovan Vučević, paroch (srbský farár) v Kysáči, a prof. Đorđević, o. i. prekladateľ slovenskej literatúry do srbčiny. Noviny publikovali výňatky prejavov Mičátka a Hodžu, v ktorých predovšetkým apelovali na ochranu materčiny pred maďarizáciou hlavne v školstve a v cirkvách. Milan Hodža v reči použil obraz slovanských praotcov klaňajúcich sa modlám a príchodu sv. Cyrila a Metoda, rúcajúcich modly, aby

„národ“ priviedli ku kresťanskej viere. „Ale ja vidím, sú u nás dnes, po toľkých časoch, tie modly zase. I v národe je mnoho tých, čo klaňajú sa im; jeden vzýva modlu šovinizmu, druhý klaká pred modlou plutokracie (boháčov), tretí korí sa v prachu pred modlou liberalismu. I myslím, že zase potrebujeme zvestovateľov pravdy, ktorí by tie modly porúcali, [...] aby sa národ vrátil k sebe, ku svojej pravde, k obrane svojej slovenskej národnosti. V boji proti moderným modlám budme vytrvalí. Dnes spolu s bratmi našimi Srbmi proti našim škoditeľom a v prvom rade proti maďarizačným školám protestujeme...“ (Slovenský týždenník 1904). Noviny publikovali i úplné znenie *Usnesenia* z tohto zhromaždenia, v ktorom primárne reagovali na predlohu nového školského zákona ministra kultu a osvety Alberta Berzeviczyho o ľudových školách a požadovali aj revíziu zákonného článku o školských vrchnostiach z roku 1876. Slováci a Srbi sa uzniesli (1.) pripojiť sa k protestom, ktoré zaslali vláde grófa Istvána Tiszu srbské cirkevné zhromaždenia, (2.) obrátiť sa na parlament so žiadosťou, aby bol ministrov návrh stiahnutý a prepracovaný tak, žeby priznával práva materinského jazyka všetkým uhorským občanom. Súčasťou zápasu proti maďarizačnému školskému zákonu bola aj výzva srbského ženského hnutia a vytvorenie odboru, do ktorého pozvali i slovenské a rumunské ženy v Uhorsku (Slovenský týždenník 1904). Petrovské zhromaždenie malo značný ohlas v kontexte nevôle a odporu Nemáďarov, vyvolanú ministrom Berzeviczym (dokonca aj u sedmohradských Sasov, zvyčajne si raziacich vlastnú politickú líniu mimo ostatných národností Uhorska).

Predstavu atmosféry, v akej prebiehala návšteva kandidáta napr. v Padine 7. februára 1905, v tomto prípade Slavka Miletiča, podporeného prítomnosťou Milana Hodžu, približuje opis účastníka (pravdepodobne učiteľa Alberta Martiša) – samozrejme, zohľadniac prizmu drukujúceho voliča: „V spomenutý deň okolo pol ôsmej tiahlo asi 50 kočov pod Miletičovou zástavou oproti tomuto, – prichodil od Kovačice – sotva sme do kovačického chotáru prišli, videli sme od Kovačice tiahnuť asi 20 kočov, náš kandidát presadol na náš hintov a sprievod radostne plesajúc poberal sa do obce. Veľký padinský plac bol ľudom preplnený, starí, mladí, veľkí, malí, všetko sa to shrnulo. Ľud začal spievať: „Hrad prepevný“. Videli sme mnoho očí zaslzených. Ľud jasal. Miletiča a nášho Hodžu voviedli do obecného domu (počujeme, že sa padinský rychtár do bykárne skryl, haňba!). Prišiel notár a oznámil, že je ľudové shromaždenie nie dovolené, na čo p. Hodža zavolať voličov na poradu. Ľud sa hrnul za ním, obhrkli ho, keď začal rečniť, tu pribehli ôsmi žandári, chceli

ho pretrhnúť v reči, ale on sa im predstavil ako poslanec a rečnil s veľkým zápalom ďalej, o materinskej reči, o školách, úradníkoch atď. Ľud plesal, veď to nikdy nepočuli verejne hovoriť... [...] Keď sa Miletič prihovoral k ľudu, tu dobehli žandári, ľud rozháňali, načo Hodža skríkol: „Bratia moji, rozídte sa v pokoji!“ Ľud sa hrnul za Miletičom a Hodžom kričiac „Živio! Sláva!“ Oba sadli na koče a v dlhom rade kočov poberali sa do Kovačice. Padinci ich odprevadili do pol cesty a veľmi mnohí až do Kovačice. Tu sa shromažďilo veľa ľudu, ale i tu bolo shromaždenie zakázané. Toto nám veľmi pokazilo, žandári hneď obstali faru, kde Hodža a Miletič boli, až pokým sa ľud nerozišiel.“ (Slovenský týždenník 1905). Obštrukcie zo strany štátnej moci boli typickým koloritom predvolebných politických akcií opozície i národnej strany.

VOĽBY V ROKOCH 1905 A 1906

Slovenská národná strana opustila volebnú pasivitu pred parlamentnými voľbami roku 1901 (volebný program pripravil Ambro Pietor, redaktor *Národných novín*). V tom čase sa ešte nepodarilo nadviazať širšiu spoluprácu s Rumunmi a Srbmi. Napokon voľby (2. októbra) úspešne zvládli štyria z trinástich kandidátov, z nich ôsmi kandidovali s programom Slovenskej národnej strany a traja s programom Katolíckej ľudovej strany.⁴ Za Slovenskú národnú stranu (SNS) uspeli traja, za ľudovú stranu jeden, pričom dvom z nich bol mandát skrátenej kvôli obvineniu, odsúdeniu a jednoročnému uväzneniu za „poburovanie proti maďarskej národnosti“.

Uhorský politický svet bol na prelome rokov 1904 a 1905 zreteľne rozdelený na dva voči sebe vyhranené tábory – na vládnu stranu Istvána Tiszu a na spojenú opozíciu proti Tiszovi. Predseda vlády videl riešenie situácie v rozpustení parlamentu a v nových voľbách. Koalíciu spojenej opozície tvorili: Strana nezávislosti (spojení kossuthovci a ugronovci), Národná strana (apponyiovci), Katolícka ľudová strana (zichyovci), Nová strana (bánffyovci), Občianska demokratická strana (vázsonyiovci) a Strana ústavy (andrásyovci). Vedúcou osobnosťou opozičnej koalície bol Ferenc Kossuth (Kónya et al. 2013, 646).⁵

⁴ Pôvodne do volieb SNS postavila 10 kandidátov a vyslovila podporu 6 kandidátom KLS, trom s programom Liberálnej strany, jednému kandidátovi Strany nezávislosti a jednému s mimostraníckym programom. (Podrimavský 1983, 210).

⁵ V komentári *Slovenského týždňa*: „Ale ako že je to – že sa s Bánffym spojil Andrásy,

V tomto rozložení išli do nových volieb nielen predstavitelia slovenského národnoemancipačného hnutia, ale aj rumunského a srbského, pričom práve vzájomná podpora v národnostne zmiešaných regiónoch (ako v Báčsko-bodrožskej a Torontálskej župe⁶) sa ukázala ako významná. Tretí⁷ – národnostný tábor uhorskej politiky išiel do predvolebných zápasov s evidentným sebavedomím a rozsiahlou aktivitou. Volebný proces sa vo volebnom roku 1905 vyznačoval aj oproti minulým voľbám v roku 1901 ohromnou korupciou, obštrukciami volebných komisií i násilím zo strany žandárstva, pretože vládni liberáli sa urputne snažili udržať pri moci. Slováci postavili 12 národných kandidátov, ale napokon zvíťazil iba jeden – Milan Hodža vo volebnom okrese s prevahou dolnozemských Slovákov. Na „hornouhorskom“ Slovensku sa nepresadil nikto z kandidujúcich národovcov. Prirodzene, do parlamentu sa dostalo viac etnických Slovákov – avšak za maďarské strany a s maďarskou národnou identitou. Uspel tiež reprezentant agrárnych socialistov, dolnozemský Slovák Ondrej Áchim z Békešskej Čaby,⁸ ktorý v parlamente pri istej príležitosti sám seba označil za „tótskeho gazdu“, ale národnostné záujmy Slovákov nikdy nezastupoval – hoci Milan Hodža sa ho pokúšal v tomto zmysle osloviť – bližšie napr. list z 12. januára 1907 (Borguľa a Švihran 1979, príloha č. 50).

Ako už bolo spomenuté vyššie, počas príprav na voľby sa Slováci, Srbi a Rumuni dohodli na vzájomnej podpore, srbských kandidátov (Srbská radikálna strana) bolo 12, rumunských (Rumunská národná strana) do 30 (Slovenský týždenník 1905). Národnostná „stránka“ išla do volieb so zjavnou sebaistotou, odzrkadľujúcou sa v tlači, v prejavoch politikov, v účasti na zhromaždeniach. „*Po Dolniakoch panuje živý volebný ruch. V národnost-*

Apponi, Košut, že s ním spojila sa i ľudová strana? Je to nejaká vyššia politika, jakej ľud nerozumie? Skrýva sa za týmto paktovaním nejaký vznešený cieľ, o ktorom my nemáme tušenia a vedomia?“ (Slovenský týždenník 1905)

⁶ Báčsko-bodrožská župa mala podľa posledného sčítania obyvateľstva z celkového počtu 605 391 obyvateľov nasledujúce zloženie: 245 000 Maďarov, 179 500 Nemcov, 114 715 Srbov, 28 330 Slovákov, 9759 Rusínov, zvyšok hlavne Rumuni a Bunevci (v Novom Sade žilo 10 321 Maďarov, 9889 Srbov, 6483 Nemcov, 1480 Slovákov, 562 Chorvátov, 300 Rusínov a ďalších – spolu 29 296 obyv.). V Torontálskej župe žilo spolu 590 000 obyv., z toho bolo 183 983 Srbov, 176 000 Nemcov, 111 000 Maďarov, 87 662 Rumunov, 14 785 Slovákov atď. (v Pančeve 7874 Srbov, 7400 Nemcov, 2900 Maďarov). (Dolnozemský Slovák 1907).

⁷ Za štvrtý tábor možno považovať socialistické strany.

⁸ Bližšie: Kmeť, Miroslav a Ottmárová, Bernadeta. 2014. Na žirnej rovine... (Z príbehu Čabäna Michala Žilinského). 2014. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 40-47.

ných okresoch všade vystupujú a vystúpia ľudia s programom národnostným a ponevác pomiešani sme so Srbmi a Rumunmi, preto je povinnosťou každého Slováka, aby hlasoval za národnostného kandidáta.“ (Slovenský týždenník 1905). Slovenská tlač venovala skutočne veľký priestor daniu v Kulpínskom volebnom okrese (prirodzene, zvlášť Hodžov Slovenský týždenník), putovaniu kandidáta po jednotlivých obciach (Hložany, Kysáč, Kulpín, Petrovec, Futok, Piroš, Bulkes a i.) (Národné noviny 1905), prejavom účastníkov, podobám národnej manifestácie (ako vítanie, kultúrny program, symbolika, výlety na kočoch, piesne) atď., čo v tomto periodiku vyvoláva až dojem najdôležitejšieho slovenského regiónu.

Opakovane sa objavovali výzvy, aby dolnozemskí Slováci všade tam, kde nebol slovenský kandidát, podporili srbského alebo rumunského kandidáta a publikovali desaťbodový program, ktorého sa národnostný volič mal pridrižovať (Slovenský týždenník 1905). V Nadlaku bol spoločným rumunsko-slovensko-srbským kandidátom Dr. Vasile Lucaciu, gréckokatolícky kňaz.⁹ Situáciu niekde komplikovali miestne elity, napr. v Silbaši v Tovarišskom¹⁰ volebnom okrese, kde slovenských voličov viedol Pavel Šuster a vybraným kandidátom bol Božidar Popović z Nového Sadu, „obidvaja farári – srbský i slovenský – odskočili od národnej strany, nad čím je ľud veľmi rozhorčený“ (Slovenský týždenník 1905). Popri korupcii aj táto skutočnosť obojstranných postojov lokálnej inteligencie, napriek oduševnenosti zúčastnených, svedčí o komplikovanosti situácie a vyhliadok národovcov na volebný úspech. Mnohí slovenskí ev. kňazi zostali pasívni, len niektorí boli aktívni ako G. Klobušický z Kulpína, J. Mrva z Petrovca či K. Langhoffer z Kysáča. Naopak našli sa aj takí, ktorí boli vyslovene proti ako J. Dedinský v Hložanoch, ktorý dokonca pred voľbami medzi evanjelikmi šíril fámu, že kandidát Milan Hodža je vlastne katolík, a teda by mal byť pre nich neprijateľný. V Pivnici bola slovenská komunita pred voľbami rozpoltená, údajne slúžny, notár a iní úradníci pre viacerých boli dostatočne presvedčení (vraj i s klobásou, paprikášom a peniazmi). Takže prívrženec národnej strany napísal: „Porážka nášho národnostného kandidáta dala sa predvídať ešte pred voľbou. Premohli nás. Shoda naša slovensko-srbská v celom okrese podľahla švábskej a šokackej presile. [...] ...smutnejšia je rozpomienka na tých, ktorí sa nám spreneverili, zapredali seba a svoj jazyk“ (Slovenský týždenník 1905).

⁹ V. Lucaciu (1852 – 1922) – v slovenskej tlači uvádzaný v poslovenčenej podobe ako Vasilij alebo Ladislav Lukáč.

¹⁰ Centrum Tovariševo (maď. Bácsfőváros, nem. Tovarisch)

Výsledky volieb boli sklamaním pre vládnych liberálov, ale aj pre národnú stranu. V Kulpíne zvíťazil M. Hodža s počtom 1188 hlasov nad liberálom K. Mihailovitsom (Mihailovičom) s 1010 hlasmi, v Nadlaku však S. Nagy so 652 hlasmi, Lucaciu dostal iba 250 hlasov. Z „národných“ Rumunov získali mandát šiesti. Zo srbských kandidátov v dôsledku pomeru hlasov do 2. kola („náhradná voľba“) v Pančevskom volebnom okrese postúpil lekár Dr. Slavko Miletić (syn Svetozara Miletića) a proti nemu barón Ernest Dániel. Po 1. kole volieb bolo jasné, že zvíťazila „protitiszovská“ opozícia s počtom 230 mandátov, liberáli získali 143 mandátov (Slovenský týždenník 1905).

Priebeh volieb v Kulpínskom volebnom okrese bol v tlači podrobne popísaný – a veľmi pozitívne hodnotený. *„Veliký národný sviatok to bol, boj slavný sme bojovali, zvíťazili sme, pretože sme chceli a pretože nedáme sa odvrátiť od toho, že čo národ chce, to musí byť“* (Slovenský týždenník 1905). *Dolnozemský Slovák* zas napísal: *„26. január r. 1905 zostane prepamätným nielen pre dolnozemských Slovákov, ale aj pre celý národ. Nebola to obyčajná voľba, bol to sviatok národnej cti, sebavedomého ľudu, bratskej, skutkami a obeťami dokázanej rodolásky slovenského a srbského voličstva. Dokázalo sa, že svornosť jednorodých bratov, jejich láska k svojeti, k materčine, oddanosť národnej veci vstave sú zkamenené modly liberalizmu povaliť“* (Dolnozemský Slovák 1905).

Milan Hodža v jednej reakcii vcelku výstižne napísal o svojich slovenských a srbských voličoch v dolnej Báčke (v porovnaní s Horniakmi): *„Tam, bratia moji, je bezúhonná občanská cnosť, tam je v národe politická dospelosť. Pyšný som na svojich voličov...“* (Slovenský týždenník 1905) Napriek volebnému neúspechu národnej strany na celokrajinskej úrovni, volebný úspech v Kulpíne,¹¹ ale najmä celý predvolebný proces môžeme hodnotiť ako veľmi

¹¹ Pre zaujímavosť uvádzame prehľad volebných výsledkov z dňa 26. 1. 1905 vo vybraných lokalitách (zostavený M. Krnom – zrejme s viac-menej subjektívnym určením národnosti): v *Hložanoch* za Hodžu 119 Slovákov a 2 Srbi, za Mihajlovića 25 Slovákov, 3 Židia, 2 Nemci, 1 Srb a 1 Maďar; v *Kysáci* za Hodžu 156 Slovákov a 10 Srbov, za Mihajlovića 5 Maďarov; v *Kulpíne* za Hodžu 64 Slovákov a 42 Srbov, za Mihajlovića 7 Maďarov, 3 Srbi, 3 Nemci, 2 Židia a 1 Slovák; v *Piroši* (dnes Rumelka) za Hodžu 28 Srbov a 1 Maďar, za Mihajlovića 44 Maďarov, 16 Srbov, 3 Židia a 2 Nemci; v *Petrovci* za Hodžu 392 Slovákov, za Mihajlovića 6 Maďarov, 5 Židov, 1 Slovák, 1 Nemeč; v *Starom Futoku* za Hodžu 137 Srbov, za Mihajlovića 88 Nemcov, 23 Srbov, 16 Maďarov, 1 Slovák a 1 Žid; v obci s nemeckou väčšinou – v *Bulkesi* (dnes Maglič) za M. Hodžu hlasovali 4 Nemci, za K. Mihajlovića 141 Nemcov a 2 Maďari; v iných nemeckých obciach za Hodžu nehlasoval nikto, a to v *Novej Šove* (Neu-Schowe, Sové; dnes Ravno Selo) a v *Novom Futoku* (dnes Futog). Z prehľadu je zrejmé, že väčšina

významný v národnokultúrnom ohľade, pretože vytvorili priestor pre masové vystúpenia Slovákov za kolektívne národnostné práva.

Vypísané 2. kolo volieb v niektorých okrskoch neprinieslo podstatnejšie zmeny aj keď počet odovzdaných hlasov sa menil. Napr. v Padine v Pančevskom volebnom okrese získal Dr. Miletić v 1. kole 61 hlasov a barón Dániel 145, v 2. kole (v „užšej voľbe“) získal Miletić už 123 hlasov, ale Dániel napokon predsa väčšinu. V Kovačici tiež v 1. kole mal Miletić 61 hlasov a Dániel 205, v 2. kole Miletić 92 hlasov a Dániel 151. Za Miletića hlasovalo okrem Srbov 242 Slovákov z Kovačice, Padiny a Hertelendu (Vojlovice) a z „nezávislých“ Maďarov 190 z Debelaču a Hertelendu (Maďari v Hertelende, prisťahovaní z Bukoviny, tvorili približne polovicu obyvateľstva obce). Spolu získal Miletić 1996 hlasov a víťazný Dániel 2321 (Slovenský týždenník 1905). Volič z Hertelendu vymenoval spôsoby volebnej korupcie, ktoré v jeho obci realizoval notár Szabadka. So sklamaním konštatoval, že pre niektorých Slovákov je bližší paprikáš než občianska česť. Spomenul i prípad obecného pastiera Ďura Miksátha, ktorého postoj v čase volieb stál miesto (rozhodnutie prijali richtár a notár; avšak i farár Karol Zatkalík sa priklonil k barónovej strane) (Slovenský týždenník 1905). Z uvedených príkladov je zrejmé, že korteši mali priestor na mobilizáciu a ovplyvňovanie voličov. V parlamente bolo 453 poslaneckých miest, po tzv. užšej voľbe bolo zvolených 448 poslancov (pretože piati získali mandáty v dvoch okresoch naraz a jedného sa museli vzdať, teda v 5 okresoch museli byť dodatočné voľby). Opozícia triumfovala, liberáli mali len 142 poslancov (spolu 292 905 hlasov) a tzv. národnostná strana 10 poslancov (spolu 34 810 hlasov), z nich najviac bolo Rumunov, dvaja Srbi a jeden Slovák, ku ktorému sa v decembri pridal ešte F. Skyčák.¹² Z 1 056 168 voličov Uhorska (mimo Chorvátska) v týchto voľbách hlasovalo 802 168. Východisko z politickej krízy videla nielen redakcia *Slovenského týždňa* v slobodných voľbách a všeobecnom rozšírení volebného práva (Slovenský týždenník 1905). Národnostní poslanci vytvorili 18. februára v parlamente tzv. Národnostný klub (resp. Snemová národnostná strana), ktorého predsedom sa stal Rumun Teodor H. Mihali a zapisovateľom Slovák M. Hodža.

Nemcov a Maďarov volila vládneho kandidáta. Článok: Voľba v kulpínskom okrese dňa 26. januára 1905. (Slovenský týždenník 1905)

¹² Počet poslancov ostatných strán: nezávislá strana – 165, chorvátska strana – 40, disidenti – 26, ľudová strana – 26, saská strana – 13, bánffysti – 12, demokrati – 2, socialisti – 2. Článok: Nový snem dľa strán. (Slovenský týždenník 1905)

Panovník sa pokúsil o dohodu medzi dovtedajšou vládnu stranou a víťaznou opozíciou, ale neuspel. Keďže mu prekážali niektoré radikálne požiadavky opozície v oblasti armády a colnej politiky, preto zostavením úradníckej vlády poveril v júni generála Gézu Fejerváryho. Pôsobenie novej vlády bolo narúšané všeobecným „národným odporom“ maďarských elít, čo sa vláda pokúsila oslabiť oznámením ministra vnútra Józsefa Kristóffyho o volebnej reforme, ktorá vraj mala zdvojnásobiť počet voličov (vylučne gramotných od veku 24 rokov). Minister sa pritom uchádzal o politickú podporu Národnostného klubu (podobne i socialistov). M. Hodža tiež uňho dosiahol možnosť konať bez prekážok ľudové zhromaždenia, v ktorých videl veľký potenciál politického prebudenia Slovákov. Župy však naďalej sabotovali výber daní a odvody nováčikov do armády, čo napokon viedlo k vojenskému obsadeniu a rozpusteniu parlamentu 19. februára 1906 (Bokes 1946: 305-307). Podľa L. Kontlera politická kríza roku 1905 odhalila jednak neprekročiteľnú priepasť medzi politickou elitou Uhorska a širokými masami a jednak rozpor medzi maďarskými veľmocenskými aspiráciami a demokratickou podstatou verejného života (Kontler 2001: 273). František Jozef a koalícia napokon dosiahli istý kompromis začiatkom apríla s tým, že po úspešných nových voľbách bude poverená zostavením vlády. Nové celokrajinské voľby boli vypísané na termín od 29. apríla do 8. mája.

Slovenská strana spolu so srbskou a rumunskou postupovali vlastne podobne ako v predchádzajúcom roku. *„Čo sa kulpínskeho okresu týče, tu sme na čistom. Dňa 29. marca dôverníci strany obnovili staré dohodnutie medzi Slovákami a Srbmi, že ako má byť voľba prevádzaná. Jednohlasne bol kandidovaný pán Milan Hodža. V ňom sa sústredila dôvera všetkých. Pracujme všetci za jeho vyvolenie, nech je on predstaviteľom a zástancam našich národných požiadavôk.“* Dolnozemský Slováč vyzval „národnostných ľudí“ predovšetkým z okresov, kde je veľký počet nemaďarských voličov, aby išli voliť národnostných kandidátov. Za takéto okresy boli označené: Nadlacký, Kulpínsky, Tovarišský¹³ a Pančevský, aj keď v tomto z 5490 voličov mali nadpolovičnú väčšinu Nemci (Dolnozemský Slováč 1906).

V Kulpínskom volebnom okrese jednoznačne zvíťazil M. Hodža najmä vďaka Petrovcu, Kulpínu, Hložanom a Kysáču (v Petrovci zo 490 voličov hlasovalo za Hodžu 413, v Kulpíne zo 194 voličov 138, v Hložanoch z 221 voličov 176, v Kysáci z 234 voličov 187, v srbskej obci Begeč zo 140 voličov 89, v srbsko-nemeckom Starom Futoku zo 405 voličov 167 atď.). Predovšetkým

¹³ V tomto okrese nebola ani jedna maďarská obec.

nemeckí voliči hlasovali za maďarské strany, hlavne za vládneho kandidáta Józsefa Schmatza (Šmaca). Výlučne zaňho hlasovali aj Bulhari a Maďari z Ivanova (Krno 1906). Krno z hľadiska volebného správania v negatívnom zmysle spomenul slovenských nazarénov, príslušníkov špecifickej náboženskej spoločnosti, označiac ich za rakovinu, ktorú Nemci ani Maďari nemajú,¹⁴ pretože nazaráni boli v národnostnej otázke indiferentní. V Pančevskom okrese boli hlavnými protivníkmi lekár Slavko Miletić, volený väčšinou Srbov, Slovákov (z Kovačice, Padiny a Hertelendu) a Rumunov (z Ovče), – a provládny Karl Bohus (Karol Bohuš), ev. farár vo Francfelde (Ferenchalom, dnes Kačarevo), Nemec slovenského pôvodu, s jednoznačnou podporou nemeckých a maďarských voličov. Bohus zvíťazil s počtom hlasov 2285, Miletić získal menej – 1711 hlasov.

V Tovarišskom okrese bolo spolu asi 3500 voličov, z nich približne 700 Srbov, 500 Slovákov a 400 Bunevcov. Národnostným kandidátom okresu bol Dr. Jovan Manojlović, advokát zo Subotice, ľudovcov zastupoval Dr. Adamovich (Adamović) z Nového Sadu a s košutovským programom kandidoval „istý“ Michels. Zvíťazil ľudovec s 910 hlasmi, košutovec získal 732 a národnostný 722 hlasov. Autor článku ale zdôraznil pozitívnu stránku volieb: *„Oduševnenie národnej strany bolo veľké, obetavosť príkladná, ale viac hlasov sa nedocielilo ako vlani. No význam a dôležitosť volby je makavý; naša slovensko-srbská národná strana vystupuje ako celok, drží disciplínu, a nepúšťa pažravých vlkov, aby voličov našských hnusnými prostriedkami vábili, mámili a zavádzali.“* (Dolnozemský Slovák 1906). Situáciu pre národnostnú stranu komplikovali konfesiónálne a z toho vyplývajúce kultúrne odlišnosti. Bunevci a Šokci ako katolíci (z dedín Plavna, Vajska, Bodjani, Báč) preto väčšinou nehlasovali v súlade s pravoslávnyimi Srbmi. Počas týchto volieb sa postavili na stranu kandidáta košutistov. Slovenskí katolíci zo Selenče zase zväčša podporili kandidáta ľudovcov. Manojlović zvíťazil v Silbaši so 140 hlasmi (Michels 11, Adamovich 1), v Pivnici s 98 hlasmi (Adamovich 70, Michels 1), v Starej Palánke so 167 hlasmi (Adamovich 10, Michels 0), v Tovariševe so 108 hlasmi (Adamovich 59, Michels 2); v Selenči zvíťazil Adamovich s 99 hlasmi (Manojlović 86, Michels 0) (Dolnozemský Slovák 1906). Ľudová strana sa mohla považovať za víťaza volieb v Tovarišskom okrese.

¹⁴ „Týchto jesto do 120 – 130 hlasov. Títo bratia v Kristu práve v Kysáči žiadajú štátnu školu s tým odôvodnením, lebo oni chcú byť Maďarmi, a že sa v našich školách nevyučuje poriadne táto reč.“ (Dolnozemský Slovák 1906).

Výsledok parlamentných volieb bol veľkým úspechom koalície, ktorá v čase rozkladu Liberálnej strany (István Tisza ju rozpustil v roku 1906) nemala konkurenciu. Strana nezávislosti získala spolu 254 mandátov, Ústavná strana 85, Ludová strana 33. Úspešné boli aj národnostné strany, zvíťazili v 26 z 81 obvodov (najviac v období dualizmu), z toho Slovenská národná strana dosiahla zisk 7 mandátov (Kónya et al. 2013: 649). Národný klub v parlamente vytvorilo 15 Rumunov, 7 Slovákov a 4 Srbi. Vládna moc v spolupráci so súdnou sa usilovala eliminovať mandáty národnostných strán, využívajúc obvinenia z nevlasteneckých trestných činov. Napr. M. Hodža nastúpil 18. marca 1907 svoj 1-mesačný trest väzenia vo Vacove, kam v máji nastúpil F. Juriga na 2-ročné väzenie (Dolnozemský Slovák 1907).

Koalícia prevzala vládnú moc premiérskym obdobím Sándora Wekerleho (1906 – 1910), v podstatných otázkach v zásade za nezmenených podmienok vyrovnania, ani nedošlo k významnejším zmenám vo vnútornej politike. Koaličná vláda ustúpila z viacerých svojich požiadaviek aj v colnej zmluve, rezignovala na emancipačné tendencie v armáde a súhlasila so zvýšením kontingentov brancov. Až v čase anexie Bosny a Hercegoviny (1908) dosiahla širšie používanie maďarčiny ako veliaceho jazyka. Popri všeobecnej modernizácii, hospodárskom rozvoji krajiny, budovaní infraštruktúry a miest došlo však za Wekerleho vlády v kontexte hyperaktívneho nacionalistického patriotizmu k evidentnému zhoršeniu národnostných pomerov, zvlášť v oblasti školstva („Lex Apponyi“, 1907), pokračovala i maďarizácia topografických názvov. V roku 1909 bol školský zákon doplnený nariadením, že v celej krajine sa predmet náboženstvo musí vyučovať iba v maďarčine – s výnimkou cirkevných pravoslávnych škôl rumunských a srbských. Slovákov – katolíkov i evanjelikov – sa toto rozhodnutie dotklo veľmi negatívne (Pražák et al. 1993: 209, 211). Pokračovalo prenasledovanie národnostných politikov a novinárov, napr. v rokoch 1906 – 1907 bolo vedených 29 procesov proti rumunským a 44 proti slovenským novinám (Kónya et al. 2013: 651). Tragickým symbolom protinárodnostného štvania sa stali udalosti v Černovej pri Ružomberku 27. októbra 1907.

V ĎALŠÍCH POLITICKÝCH A NÁRODNOKULTÚRNYCH ZÁPASOCH

Po preňho úspešných voľbách navštívil novozvolený poslanec M. Hodža začiatkom marca 1905 časť svojho volebného okrsku. Návštevy tohto druhu neslúžili len aktuálnej politickej potrebe, ale slúžili dlhodobému zámeru

upevniť slovensko-srbské vzťahy a permanentne aktivizovať Slovákov pre národnoemancipačné ciele. Hodža navštívil najskôr päť obcí – dve srbské (Starý Futok a Begeč) a tri slovenské (Hložany, Petrovec a Kulpín). Pritom ho sprevádzali dvaja najvýznamnejší činitelia Slovenskej národnej strany na Dolnej zemi, a to buď Ludovít Mičátek, alebo Miloš Krno. Na voličských schôdzach v srbských obciach¹⁵ zdôrazňoval potrebu rozšírenia všeobecného hlasovacieho práva a riešil menšie miestne problémy. Slávnostný charakter mali návštevy slovenských obcí, zvlášť Petrovca počas nedele. Neskôr absolvoval návštevy v Piroši a Kysáči. (Zaujímavou okolnosťou je, že v tom čase sa Hodža dostal do konfliktu s redakciou *Národných novín*.)

Veľký ohlas medzi dolnozemskými Slovákami v Báčke malo vytvorenie Národnostného klubu v parlamente. Ako napísal autor článku, okrem referencie politiky klubu „*týkaly sa naše porady všade i našej miestnej politickej organizácie*“. „*Tie odbory, ktoré stály pred voľbou na čele nášeho pohybu, zostávajú i naďalej je starať sa o to, aby naša strana zostala pohromade, aby sprevádzala s pozornosťou prípadné voľby obecné a stoličné a menovite, aby dozerala na nové sosnamy voličov. Tieto sa už teraz na rok 1906. sostavujú a budúceho mesiaca bude príležitosť na to, aby sa každý volič presvedčil, či ho zo sosnamu nevynechali. [...] Cítíme sa teraz naozaj občanmi, ktorí nedajú sa vodiť na povrázku, ale ktorí sami politizujú*“ (Slovenský týždenník 1905).

Slovenskí dejatelia na Dolnej zemi dôsledne dbali o informovanie slovenských voličov v záujme rozšírenia voličskej základne tak, ako to bolo podľa zákona možné. E. Mičátek preto publikoval článok s jasnými inštrukciami a radami. V prvom rade zdôraznil, že každý mal právo dostaviť sa pred popisujúcu komisiu a volič sa mohol zapísať tam, kde mal majetok. Popisovacia komisia potom spísala dočasný zoznam voličov, potom osobitný zoznam tých, ktorí sa aktuálne zapísali, a zoznam vynechaných. V lehote 10 dní bolo možné zoznamy prezrieť na obecnom dome a reklamovať, pokiaľ sa vyskytol problém. Ďalej rozviedol podrobnejšie podmienky hlasovacieho práva. Napr. najmenšia pozemková daň, oprávňujúca voliť, bola v Hložanoch 40 K 16 h, v Kysáči 46 K 08 h, v Kulpíne 33 K 88 h, v Petrovci 45 K 56 h, v Pivnici 31 K 16 h atď. Vyzval „našich dôverníkov“, aby ľuďom pomohli zorientovať sa a upozornil na župný archív, kde prostredníctvom advokáta bolo možné zistiť konkrétny cenzus. Nevynechal ani rady remeselníkom a úradníkom (Mičátek 1905).

¹⁵ Miestami stretnutí boli miestne hostince, kde sa pomestilo i niekoľko desiatok ľudí.

Slovenský týždenník avizoval konanie „našich“ ľudových zhromaždení po voľbách roku 1905, na Dolnej zemi, konkrétne v Starom Futoku, na 17. septembra, s pomocou „našich slovenských pracovníkov a národných ľudí“. Bolo dôležité udržať stály záujem ľudí o politický život (*Slovenský týždenník* 1905). Podľa spravodajcu v Starom Futoku sa uskutočnilo slovensko-srbsko-nemecké zhromaždenie, keďže o akciu prejavila záujem aj nezanedbateľná časť Nemcov z Bulkesu a Nového Futoku. Údajne prišlo spolu až 3 tis. ľudí (*Národné noviny* 1905). Za predsedov zhromaždenia zvolili M. Hodžu a M. Stoju, za zapisovateľov Dr. Jána Petrikovicha a Žarka Aleksića. Slovenskými rečníkmi boli Milan Hodža (hovoril aj po nemecky a po srbsky) a Novosadčania Ľudovít Mičátek a Miloš Krno, srbskými Milan Stoja (kňaz v Starej Šove), Kosta Šijački (učiteľ v Starom Futoku), Jovan Vučerić (kňaz v Kysáči, „jeden z najhorlivejších propagátorov srbsko-slovenskej jednoty“) a Milan Svinjarev (lekár z Nového Sadu). Mičátek označil volebné právo v Uhorsku za výsmech ľudového zastupiteľstva, poukázal nato, že niektoré volebné okresy mali 150 voličov iné 8 – 12 tis., census platil od 22 h až do 60 K. *„Rovnako znášame ťarchy všetci, i kto priamych daní neplatí, dozaista platí potravnú daň. Mimo toho sa otvára pri dnešnom volebnom poriadku to najširšie pole tým najhnusnejším prechmatom a násilenstvám so strany úradníctva.“* Zhromaždenie prijalo uznesenie za národnostnú rovnoprávnosť a za všeobecné volebné právo, skoncipované vo všetkých troch jazykoch (*Slovenský týždenník* 1905), po nemecky v skrátenej verzii. Manifestácia bola ukončená spevom hymnickej piesne „Hej, Slováci!“ (*Národné noviny* 1905).

Národovci chceli viac podchytiť záujem ľudí o spoločensko-politické dianie aj v Tovarišskom volebnom obvode, preto koncom septembra 1905 založili okresnú organizáciu Slovenskej národnej strany a na 8. októbra po dohode s „bratmi Srbmi“ naplánovali ľudové zhromaždenie v Pivnici. Napokon sa konali v ten deň dve podujatia – slovensko-srbské v Pivnici a slovensko-srbsko-rumunské vo Veľkom Bečkereku, 22. októbra sa malo konať ďalšie v Kovačici.¹⁶ V Pivnici sa napriek nepriaznivému počasiu zišlo približne 1,5 tis. ľudí. Slovenskými rečníkmi boli Pivničan Ján Lamoš, Ľudovít Mičátek, Igor Branislav Štefánik (ev. kňaz v Starej Palánke), zo srbskej strany

¹⁶ „Lebo v Pivnici máme mnoho tak srbských ako aj slovenských hlasov a k tomu niektorým ešte cele neotvorily sa oči, ešte spia. Iskra sa chytíla, len treba rozfúkať. Poskytne sa teda aj vám príležitosť, drahí bratia tovarišského okresu, aby ste ukázali, nakoľko ste zaujatí za vaše občianske práva a za slovenčinu.“ Článok: Tovarišský okres. (*Slovenský týždenník* 1905)

Alexander Tošić (kňaz z Paragu), Dušan Jablanović (kňaz v Starej Palánke), Dr. Miloje Milojević (právník z Palánky), Jaša Tomić (redaktor *Zastavy*) s nemeckým prejavom k prítomným Nemcom. Všetci rečníci hovorili o národnostných krivdách a právach, školstve, volebnom práve, niektorí s historickými exkurzmi. I. B. Štefánik údajne zaujal svojím neformálnym rétorickým prejavom: „...*dokázal sa jako znamenitý ľudový rečník. Pádnymi příklady i žartom objasnil hlúpost tých lidí, čo nás od seba odstrkují a preto i sami trpia. Shromaždenie sprevádzalo jeho reč s hlučnou úľubou.*“ (Slovenský týždenník 1905). *Národné noviny* k tomuto zhromaždeniu uviedli: „*S radosťou konštatujeme, že táto v okrese najväčšia a vari najmajetnejšia obec Pivnica, kedysi hniezdo paprikášskych lumpovačiek, vďaka Bohu, prebudila sa z liberálneho opilstva ...*“ (Slovenský týždenník 1905).

Zhromaždenia v Bečkereku sa zúčastnili Slováci z obcí v Torontálskej župe, hlavne zo Slovenského Aradáču, Selenče, Silbašu, návštevnosť vraj dosiahla takmer 3–4 tis. účastníkov. „*Významné bolo toto shromaždenie preto, že na ňom jednomyslné vyhlásili svoje túžby všetky tri spojené národy: Slováci, Srbi a Rumuni. Z našej strany predsedal náš Jároši¹⁷ z Aradáču a slovenským rečníkom bol dr Miloš Krno z Nového Sadu. My tu, odlúčení od našich krevných bratov, sme blažene počúvali krásnu slovenskú reč nášeho rečníkovu a zaplesalo nám srdce, keď my, slabí, vospolku so Srbmi a Rumunmi, cítili sme sa odrazu silnými*“ (Slovenský týždenník 1905). V Kovačici sa 22. októbra zišlo odhadom 2,5 až 3 tis. ľudí z 13 obcí okresu. Hlavnými miestnymi organizátormi boli F. Bulík, M. Mikuš, L. Karlovský. Slovenskými rečníkmi boli znovu M. Krno a L. Mičátek, srbskú stranu reprezentovali Slavko Miletic, kandidát Uzdínskeho okresu Dr. M. Manojlović, Božo Popović (archimandrita z Vršca), zapisovateľmi boli Dr. Miša Mušicki a Andrej Boboš (Slovenský týždenník 1905).

Aktivizácia dolnozemskej komunity v národnom hnutí sa pohybovala akoby na nepravidelnej sínusoide. Obdobia výraznejších aktivít sa striedali s obdobiami pasivity. Koncom 19. storočia zvlášť, čomu, pravda, nepomohli ani časy vyhlásenej volebnej pasivity Slovenskej národnej strany, ale hlavné prekážky predstavovali oportunistický elitizmus a ľahostajnosť ľudových vrstiev. Jeden z Dolnozemskej začiatkom roku 1896 skepticky konštatoval: „*My dolnozemskí Slowáci wssade zaostáwame; wzdor tomu, že nachodíme sa w hojnom počte w osadách čisto slowenských, nassa inteligencja mlčí. Ako swetskí tak aj*

¹⁷ Alexander Jároši, slovenským zapisovateľom zhromaždenia bol Andrej Boboš. (Národné Noviny 1905)

cirkovní hodnostári – česť malým výnimkám – ani nepriznávajú sa k svojej národnosti. Dokazuje to aj nowembrowý sstatistický popis, kde w niektorých obciach ani jeden nedal si zapísať materinskú reč slowenskú, ačpráwe niektorého matka ani ináč newedela. Či nie je to podlosť od týchto učenyých ľudí, že len zatiaľ priznávajú sa ku swojemu rodu, pokým si dobré platy zabezpečia, a potom obrátia ľudu pospolitému chrbát. A pokým roduwerní Slowáci sbierajú základiny na sstipendia pre chudobných žiakow, tu odrodilci robia sbierky, aby odmieňali slowenské dietky za maďarčinu pri zkússkach sskolských. Ale nemyslím, že by tí, ktorí sa za takých hazafikow wydávajú, robili to z úprimnosti naproti Maďarom, im neleží na srdci žiadna národnosť, ani blahobyť ľudu, ktorý ich platí, ale odmeny s hora, snád' wyssie postawenie a naposledy masné pensie – to čakajú za swoje hazafíctwo“ (Národný hlásnik 1896).

Na druhej strane uhorskí Srbi (spoločne so Srbmi v Chorvátsku) mali oproti Slovákom podstatnú výhodu v tom, že oporou ich národných snáh bol vlastný národný cirkevný kongres (pod patronátom panovníka), ktorý samosprávne viedol všetky cirkevné záležitosti, a to nielen cirkevno-administratívne, ale spravoval aj cirkevné majetky a fondy a hlavne školy – ľudové, meštianky, vyššie dievčenské, ústavy pre učiteľov a učiteľky, gymnáziá. Na kongres bolo volených 75 zastupiteľov podľa cirkevných okresov a srbské politické strany fakticky pôsobili aj cez kongresové voľby (Slovenský denník 1910).¹⁸ Vláda si uvedomovala, že srbská cirkevná autonómia má silný politický obsah a tvorí zásadnú prekážku maďarizácie. Opakovane sa preto pokúšala o jej zrušenie, ale úspešná bola až v júli 1912, keď panovník autonómii srbskej pravoslávnej cirkvi zrušil. Išlo o tvrdý, ba takmer fatálny úder voči srbskej národnostnej komunite v Uhorsku (Rychlík et al., 2009: 303).

Úloha ľudových zhromaždení ako mobilizačného faktora národno-emancipačného hnutia pokračovala aj v nevolebných rokoch – myslíme, netýkajúce sa parlamentných volieb. Išlo však napr. o voľby na úrovni župy (6-ročné mandáty) či obce, išlo aj o cirkevné voľby v evanjelických komunitách, príp. spolkové voľby. Úrady sa občas pokúsili ľudové zhromaždenia zrušiť. Napr. slúžny Novosadského okresu Izidor Nikolics („rodom Srb“) zakázal konanie plánovaných zhromaždení v poslednej tretine októbra 1907 v Hložanoch, Petrovci a Kysáči, organizované v záujme snáh o uzákonenie všeobecného hlasovacieho práva, a to údajne kvôli možnému narušeniu verejného pokoja. Zákaz sa organizátorom podarilo obísť tak, že pozvali poslanca M. Hodžu podať „úctujúcu reč“, keďže parlamentný poslanec

¹⁸ Posledný kongres bol zvolaný na 29. mája 1910 do Nového Sadu.

mohol takto urobiť kedykoľvek (Dolnozemský Slovák 1907). Pri tejto príležitosti Hodža navštívil aj Starý Futok a Kulpín. Dňa 3. októbra 1907 sa na zhromaždení v Pivnici zišlo až 2 tis. ľudí v rámci kampane za všeobecné volebné právo. Hlavným rečníkom zo slovenskej strany bol Dr. Jur Janoška z Nového Sadu a zo srbskej Jablanović, pravoslávny farár z Palánky. Prispievateľ napísal: „*Bár by shromaždenie toto otvorilo oči mnohým...*“ (Dolnozemský Slovák 1907). Milan Hodža aj v nasledujúcich rokoch navštevoval obce svojho volebného obvodu vrátane lokalít s nemeckou väčšinou. Rečnil na zhromaždeniach od niekoľko desiatok až po niekoľko tisíc účastníkov.

Vhodnú príležitosť pre národnokultúrnu manifestáciu a pestovanie svojej národnej identity predstavovali nielen aktivity spojené s politickými udalosťami, ale aj prednáškové večery spojené so speváckymi vystúpeniami, silvestrovské zábavy, sedenia stolových spoločností alebo jednoducho tzv. slovenské večierky. V januári 1905 taký zorganizovali Slováci v Novom Sade, na ktorom sa zišlo okolo 150 účastníkov z Nového Sadu, Kysáča, Petrovca, zo Sriemu i z Banátu. Súčasťou programu boli zdravice a privety slovenských i pozvaných srbských dejateľov, národné piesne v podaní kysáčskej mládeže, spev E. Mičátkovej za sprievodu klavíra a hudba do tanca petrovskej kapely. Slovenskú kulinárnu kultúru reprezentovali: kapustnica s klobásou, pečené mäso a opekance s makom (Slovenský týždenník 1905). Súčasťou národnej manifestácie teda boli nielen zdravice predstaviteľov komunity a kultúrny program, ale aj kulinárny aspekt – jedlá považované za irečite slovenské.

Inou formou zážitkovej kultúry boli spoločné výlety, praktizované hlavne na začiatku 20. storočia, o ktorých tlač tiež prinášala informácie. Prinášali takisto upevňovanie súdržnosti, udržiavali pronárodnú mobilizáciu a solidaritu s inými národnosťami. Napr. 16. júna 1907 sa konal vtedy už tradičný výlet „dolnozemských Slovákov“ na vrch Stražilovo¹⁹ uprostred bukových lesov (cez Sriemske Karlovce), pričom sa stretali s inými menšími- väčšími výletníckymi spoločnosťami – srbskými a chorvátskymi. Väčšina slovenských výletníkov bola z Nového Sadu a Kysáča. Súčasťou akcie bola slovenská hudba z Kysáča a spev trávnic, na samotnom vrchu pri hrobe a pomníku Branka Radičeviča vzdali hold tomuto srbskému romantickému básnikovi. Odznali príhovory, recitácie a prednáška. Po návrate z vrchu a pripojení sa

¹⁹ Asi 4 km juhovýchodne od Sriemskych Karloviec a 15 km južne od Nového Sadu, dnes v najvýchodnejšom cípe Národného parku Fruška Gora. B. Radičevič žil v rokoch 1824 – 1853 (umrel len 29-ročný na tuberkulózu) a pomník pri jeho hrobe vznikol r. 1883.

k srbskej spoločnosti nasledovala zábava so srbskými národnými tancami (Janoška 1907).

VOLBY V ROKU 1910

Parlamentné voľby v roku 1910 boli poslednými v dejinách Uhorska. V januári 1910 rezignoval na kreslo premiéra S. Wekerle (demisiu podal už v apríli 1909) a v úrade ho nahradil K. Khuen-Héderváry, ktorý vytvoril vládu z členov Národného spoločenského kruhu (zväčša bývalých liberálov) a práve rozpustenej Strany ústavy (*Alkotmánypárt*) Gy. Andrásyho ml. Bývalí členovia Liberálnej strany na čele s I. Tiszom vycítili príležitosť, vytvorili vo februári novú Národnú stranu práce (*Nemzeti Munkapárt*) a pokúsili sa s ňou uspieť v júnových voľbách (1. až 9. júna).

Vnútorne rozpory vo vládnej koalícii už dlhšie ohrozovali ďalšiu existenciu vlády. Dokonca v najsilnejšej Strane nezávislosti došlo k rozštiepeniu, keď na jar 1908 časť radikálnych poslancov založila Ľavicovú stranu nezávislosti a roku 48 (*Függetlenség és 48-as Balpárt*) a v novembri nasledujúceho roku sa strana definitívne rozpadla najmä v dôsledku sporov v otázke národnej banky. Totiž po vypršaní mandátu Rakúsko-uhorskej národnej banky musela vláda rozhodnúť o jeho predĺžení, na čom trvali F. Kossuth aj A. Apoponyi, ale na druhej strane Gy. Justh bol za samostatnú uhorskú národnú banku. Väčšina poslancov sa pridala na jeho stranu. Potom Kossuth a Apoponyi so svojimi prívržencami založili Kossuthovu stranu nezávislosti roku 48 (*Negyvennyolcas Függetlenség Kossuth Párt*). Justhova strana si ponechala pôvodný názov (*Függetlenség Negyvennyolcas Párt*) a vrátila sa k pôvodnému programu nezávislých (Kónya et al. 2013, 652, 654).²⁰ Atmosféra predvolebného obdobia a samotných volieb bola v uhorských podmienkach osobitne v relácii k národnostiam tristná. *Národné noviny* v jednom komentári demonštrovali svoje stanovisko nasledovne: „*Volby mali by ľud umravňovať, poučovať, charaktery cibriť, ľudskú hodnosť dvíhať, ale nie demoralizovať a korumpovať massy. Ale nielen massy korumpuje zlý volebný systém, ale i pasívnych voličov. Aké to bezcharakternosti vidíme pri dnešných volebných prípravách! Aké špinavé kompromisy, čachry, intrigy – všetko na klamanie ľudu. Pri všeobecnom volebnom práve by také špatnosti neboly možné*“ (*Národné noviny* 1910).

²⁰ Dňa 14. júna 1913 sa obe strany znovu zlúčili do jednej s názvom Zjednotená a nezávislá strana 48-čkárov (*Egyesült Függetlenség és Negyvennyolcas Párt*).

Novým prvkom na strane národnostnej politiky bola aktivizácia nemeckej národnostnej strany s názvom Nemecká ľudová strana v Uhorsku (*Ungarländische deutsche Volkspartei*) s denníkom *Deutsch-ungarischer Volksfreund* (vychádzal v Temešvári), keďže nikdy predtým politicky nevyšťúpili (na rozdiel od sedmohradských Sasov, ktorí sa ale o „Švábov“, zväčša prisťahovalcov z 18. storočia, nezaujímal) (Slovenský denník 1910). Rumunská národná strana (*Partidul Național Român*) zotrvala na svojom programe z mája 1881, žiadala národnostnú rovnoprávnosť, všeobecné, rovné a tajné volebné právo atď. Strana postavila kandidátov v 37 okresoch v 12 župách (Slovenský denník 1910). Naopak postavenie „klubu strán národnostného programu“ skomplikovala dohoda o volebnej spolupráci Srbskej národnej radikálnej strany (*Srpska narodna radikalna stranka*) Jašu Tomića s justhovcami (kandidáta mala aj v Kulpíne). Srbskú národnostnú stranu tvorili slobodomyselní (Mihajlo Polit-Desančić)²¹ a štyri demokratické zoskupenia, ktoré sa dohodli jednoznačne voliť srbských kandidátov a kde to nebude možné tak kandidáta opozície (Slovenský denník 1910). Od radikálnej strany sa oddelili nespokojenci a založili Srbskú národnú stranu s týždenníkom *Srbstvo*. Program novej strany bol postavený proti kossuthovsko-justhovskej politike za uhorskú nezávislosť (Slovenský denník 1910).²² Rozkol v srbskom tábore bol napokon jednou zo zásadných príčin neúspechu strán národnostného klubu.²³

V tlači sa začiatkom apríla objavila výstraha pre slovenských voličov v Kulpínskom volebnom okrese, že oproti národnostnému kandidátovi

²¹ Dr. Polit-Desančić nekandidoval vo svojom dovtedajšom okrese Veľkej Kikinde, ale srbsko-rumunská strana ho kandidovala v Uzdíne (rum. Uzdâni; v samotnej obci dodnes tvoria väčšinu Rumuni).

²² Medzitým bol zvolený nový parlament v Chorvátsku, kde slovenské záujmy reprezentoval jediný socialistický poslanec Korać, ktorého volili Slováci zo Šídu.

²³ „S úžasom hľadeli sme my Slováci na zázračnú nedospelosť a na bratovražedný boj, ktorý v celej svojej perverznej nahote odkryl sa nám zrovna počas volieb v bratskom národe srbskom. Polmiliónová vetva srbská v Uhrách rozčlenená je na tento čas na päť politických stránok. Dnes, priateľu, pozreš-li na Srbov, neuvidíš srbského národa, ale uvidíš: 1. srbských liberálov, 2. srbských radikálov, 3. srbských klerikálov, 4. srbských demokratov, 5. srbských národovcov a v lone každej z týchto strán stretneš sa ešte s nesčíselnými skupinami, grupujúcimi sa okolo jednotlivých osôb, potierajúcich sa navzájom. Talentovaný, nádhernou históriou povznesený a čestný národ srbský padá v obeť zaslepenému straníctvu a rozcapartený na drobkы nechtiac kriese k životu politicky mamelucké prúdy a ženie vodu na mlyn vládnej politiky. Na novom sneme niet ani jedného srbského národného poslanca, nie vinou vládného násilníctva, ale vinou vlastnou.“ Článok: Solidarita v národe. (Slovenský denník 1910)

Stefanovi Nikolićovi notári vnucujú, hrozia, nahovárajú i podplácajú v prospech Gedeona Dunderského, prívrženca I. Tizmu, ktorý sa na druhej strane považoval za srbského národovca (Slovenský denník 1910). Dňa 4. apríla sa v Petrovci uskutočnilo ľudové zhromaždenie (ktoré potom pokračovalo v Bulkesi, Kulpíne, Starej a Novej Šove), na ktorom predniesol svoju „účtovnú reč“ poslanec M. Hodža²⁴ a prvý raz mohol vystúpiť nový kandidát národnostnej strany v tomto okrese Srb Stevan Nikolić, rodák z Hložian, absolvent slovenskej školy, plynne hovoriaci po slovensky. Ich sprievod zo železničnej stanice tvorilo 93 vozov s bandériami a hudbou. Hodža dôstojne absolvoval rozlúčku s voličmi, v reči objasnil otázku volebného práva a aktuálnej politickej situácie a vyhlásil: *„Úlohou našej strany teda je pričiniť sa všetkou energiou o to, aby na budúcom sneme nedostali miesta živly a strany konzervatívne a zpiatočnické, ale strany a živly demokratické a pokrokové a tu v prvom rade strana národnostná, jejž ľudia sú synmi samého nášeho ľudu. Len ustavením takejto kontroly nad vládou dosiahneme také položenie, v ktorom nebude nás môcť sklamať nová vláda a v ktorom ona nebude musieť podľahnúť vlivu tých politických skupín, ktoré sa dnes tisnú do vládnej strany s tým vysloveným úmyslom, aby svojou váhou na sneme zmenily ešte aj program vlády, [...] Politické mátohy zo starých čias organizujú sa pod zástavou novej „strany národnej práce“ a čo je túžbou ich srdca, to nám dali na písme, keď tu v Báčke, rozposlali svoje vyzvanie všetkým voličom. [...] Naša otčina prežila 40-ročnú dobu liberalizmu a štvorročnú dobu konzervativizmu a zpiatočnictva, národ krajiny ale hospodársky narástol a jeho hospodárske, národnostné a politické nároky nesnesú ani jarma konzervatívneho, ani sobectva liberálneho“* (Slovenský denník 1910). Nikolić vo svojej reči poukázal na význam slovensko-srbskej spolupráce, ktorá zabezpečila v uplynulých voľbách dvakrát víťazstvo a vyslovil nádej, že Kulpínsky okres naďalej zostane baštou národnostnej strany. Obaja politici potom odcestovali do ďalších obcí, aby agitovali najmä medzi Srbmi a Nemcami.²⁵

Slovenská historiografia hodnotila pôsobenie slovenských, srbských a rumunských poslancov v rámci Snemovej národnostnej strany, ale aj spoluprácu politikov a národných dejateľov mimo parlamentu v rokoch

²⁴ M. Hodža tentoraz kandidoval v dvoch volebných okresoch – Senickom a Vrbovskom.

²⁵ Prehľad predvolebných a volebných aktivít dolnozemskej Slovákov v regióne Vojvodiny spracoval popularizačným spôsobom Samuel Šiška v dvoch ročníkoch Národného kalendára (Šiška 1926) a (Šiška 1927).

1906 – 1910 pozitívne, čo sa prejavilo v spoločných vystúpeniach obhajcov pri politických procesoch, v spolupráci v študentskom hnutí a v médiách, v spoločných vystúpeniach za národnú rovnoprávnosť a demokratizáciu verejného života, zvlášť v multietnických priestoroch južného Uhorska (Cambel et al. 1986: 289). Na druhej strane práve pred voľbami roku 1910 spolupráca národných strán nebola dostatočne koordinovaná a nedali sa skryť spory medzi jednotlivcami.

Podľa volebného štatútu SNS jej voliči či sympatizanti mohli voliť aj kandidátov iných politických strán, podmienkou bolo presadzovanie uzákonenia všeobecného volebného práva. Nevyriešený zostal problém zodpovednosti poslancov voči vedeniu strany, nebol ani podstatnejšie revidovaný volebný program, hoci sa objavili názory viac doň inkorporovať hospodárske a sociálne otázky, inšpirované agrárnym hnutím. M. Hodža sa neúspešne pokúsil o rokovania so zástupcami vlády, aby nerobili prekážky zvoleniu kandidátov SNS v dohodnutých okresoch. Situáciu komplikovali aj nezhody medzi činiteľmi strany. Vlastných kandidátov SNS postavila vo 8 volebných okresoch zväčša na Slovensku, na Dolnej zemi v Tovarišskom volebnom okrese Igora Branislava Štefánika a v Kulpínskom podporila už spomínaného Stevana Nikolića (Cambel et al. 1986: 294). Slovenskí aktivisti vytvorili delegáciu v zložení J. Maliak z Iloku, učiteľa bratia Kubicovci, M. Mocko, J. Slabej, J. Čermák zo Silbašu, J. Kubínek z Pivnice a I. B. Štefánik z Palánky, ktorá obišla slovenské obce Silbaš, Pivnica a Selenča, aby povzbudila slovenských voličov za národnostnú stranu. V Tovarišskom okrese išlo spolu o 450 voličov-Slovákov spomedzi približne 3600 ľudí. Štefánik zdôraznil, že *„náš Slovák musí už raz prísť k povedomiu, že v politike značiť bude dačo, len keď je členom národnej organizácie“*. Z jeho otvoreného listu Selenčanom vyplýva, že nie u všetkých Slovákov sa politická propagácia národnostnej strany strela s ústretovosťou a pochopením. Napokon i susední Nemci mali problém s národným uvedomením a z neho vyplývajúcimi konzekvenciami: *„Švábi sú ešte tak ďaleko od národnej myšlienky, ako Makov od Jeruzalema“* (Štefánik 1910).²⁶ Slovenských voličov maďarských strán Štefánik pejoratívne označil za „paprikášov“.²⁷

²⁶ Neskôr po voľbách sa problému venoval v dlhšom článku – Kritika stoličných volieb v tovarišskom okrese (Báčka). (Národné noviny 1910)

²⁷ Na Štefánikov list reagoval ev. kňaz Karol Medvecký zo Selenče, ktorý vysvetlil, prečo sa priklonil ku košutistom, presadzujúcim myšlienku všeobecného volebného práva. (Medvecký 1910) Načo zase nasledovala Štefánikova odpoveď Medveckému v č. 55. Treba poznamenať, že I. B. Štefánik sa ani neskôr nebránil sporom a polemikám s „oltárnymi spo-

Zaujímavé myšlienky o svojom národnom spoločenstve predniesol M. Hodža začiatkom mája 1910 v Prahe na podujatí Československej jednoty: „Slovensko je kultúrne unikum. Národ bez škôl, s nie početnou inteligenciou, bez politickej moci, predsa uhájil svoj národný ráz, ba ešte i v tých trudných krízach pestuje si a zdokonaľuje národnú kultúru.“ Ako ďalej uviedol – po katastrofe 70-tych rokov, dvoch desaťročiach politického i národného úpadku, kedy sa výkonnosť slovenská obmedzovala iba na jednotlivých spisovateľov. Avšak: „V rokoch 90-tych nastáva obrat a pokrok, menovite v politickom prebúdzaní ľudu, a spolu s tým i pokrok kultúrny. Národné povedomie donáša so sebou i vyššie kultúrne potreby, a rozmach hospodársky, predovšetkým finančný. Ľud, ktorý spokojoval sa predtým čítaním o Genoféfe,²⁸ číta dnes mnoho slovenských časopisov a kníh, a túži po prednáškach. [...] Rozdiel medzi prebudením českým a slovenským je práve v tom, že Česi obrodili sa vlastnými školami, Slovensko však vlastných škôl nemá; tu pôsobia iba časopisy, kniha, prednáška, spoločnosť. Preto aj obrodzenie pokračuje tak pomaly. [...] Náš politický a kultúrny pohyb nie je nacionálne šovinistický, ale vyplynul z rýdzeho demokratizmu. I slovenský ľud kráča napred s ostatným civilizovaným svetom. U nás politické prebudenie donieslo čisté snahy po uvedomení, pokroku a demokratizácii. Rozvoj nášeho spolčovania, dobrej ľudovej spisby a žurnalistiky je nebyvalý.²⁹ Nie je u nás viacej tak smutno, ako bývalo“

lubratmi“, v tomto období napr. i s K. Langhofferom z Kysáču. Istá svárlivá črta jeho povahy sa prejavila aj počas pôsobenia v Nadlaku.

²⁸ Populárne romantické čítanie o Genovéve z okruhu mytologických príbehov kráľa Artuša, ale známy bol aj príbeh sv. Genovévy, panny, svätice z 5. storočia.

²⁹ Slovenskú tlač v marci 1910 tvorilo spolu 34 periodík, z nich 21 vzniklo v poslednom desaťročí (10 v posledných 2 rokoch): 8 titulov bolo politických – *Slovenský denník*, *Národné noviny*, *Slovenský týždenník*, *Ľudové noviny*, *Robotnícke noviny*, *Národný hlásnik*, *Zvolenské noviny*, *Dolnozemský Slovák*; 1 spoločenský týždenník – *Pokrok* (zmenil sa na politický mesačník); 3 spoločenské a literárne revue – *Slovenské pohľady*, *Naša zástava*, *Prúdy*; 2 boli beletristické – *Dennica* a *Živena*; 3 hospodárske – *Slovenský hospodár*, *Domáci radca pre hospodárov*, *Kupecké, priemyselné a hospodárske noviny*; 2 humoristické – *Černokňažník* (zакrátko zanikol), *Rarášek*, 2 detské – *Noviny malých*, *Zornička*; 10 titulov cirkevných periodík – kat.: *Svätá Rodina*, *Sv. Adalbert*, *Posol božského srdca Ježišovho*, *Posol sv. Antona*, *Listy sv. Antona*, *Kráľovná sv. Ruženca*, ev.: *Cirkevné listy*, *Ev. kazateľ*, *Stráž na Sione*, *Svetlo*. Okrem toho vláda alebo maďarské politické strany vydávali: denník *Slovenské noviny*, týždenníky *Kresťan*, *Vlast a svet*, *Obzor* (vychádzal v Myjave), *Naše noviny* (časopis kresťanských socialistov; vych. v Banskej Bystrici), *Naša zastava* (orgán Uhorského vzdelávacieho spolku Šarišskej župy / Sárosvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület; vych. v Prešove). Údajne z 3 mil. ks čítaných exemplárov v r. 1905 – 1907 vzrástol ich počet v r. 1910 na 4,7 mil. kusov. Slováci – v porovnaní s inými národnosťami – mali vyššiu mieru gramotnosti (u Rumunov až 60 % populácie tvorili analfabeti). Článok: Postup slovenského novinárstva.

(Slovenský denník 1910). M. Hodža vcelku výstižne charakterizoval stav už vyspelejšej slovenskej národnej komunity na prahu druhého desaťročia 20. storočia. Povedomá slovenská verejnosť bola oveľa sebavedomejšia, než to bolo pred niekoľkými desaťročiami – a nemálo k tomu prispela aktivizácia dolnozemskej Slovákov.

V Pančevskom volebnom okrese (s obcou Padina) *Slovenský denník* vyzýval voliť Dr. Stevana Maleševiča, advokáta v Novom Sade.³⁰ V Novom Sade bol vládnym kandidátom advokát Dr. Slezák a justhovskú opozíciu predstavoval gróf Teleki. Noviny uviedli: „*Borba bude silná. Srbi súc (1143 voličov) rozcapartení na 5 – 6 strán, nepostavili kandidáta, pri Nemcoch národné povedomie preniklo len u evanjelikov aj to len z čiastky a Slovákov voličov čisto novosadských je 61, borba bude veľmi tuhá, maďarské noviny surovo útočia jedny proti druhým...*“ (Slovenský denník 1910). Iný príspevok informoval: „*V Banáte podporujú všade Slováci a veľkou čiastkou i Srbi rumunských kandidátov. Tento dôkaz solidarity slovensko-srbsko-rumunskej urobil na rumunských politikov veľmi dobrý dojem. Čím viac nás budú vládni mameluci prenasledovať, tým silnejšie bude spojivo, ktoré drží nemaďarské národnosti pospolu*“ (Slovenský denník 1910).

Najväčším problémom národnostnej strany v Kulpínskom okrese sa ukázalo rozdelenie Srbov na dva tábory – národnostný a radikálny. Na konci mája bolo jasné, že z približne 810 srbských hlasov len okolo 200 bolo odhodlaných hlasovať za národnostného kandidáta, z takmer 1200 nemeckých hlasov asi 400, zo slovenských vyše 1000 asi 850. (Slovenský denník 1910) Voľby sa uskutočnili v jednotlivých volebných okresoch v dňoch 1. a 2. júna. Celkovo možno konštatovať, že volebný zápas hlavne počas mája nemal takú razanciu a nasadenie zo strany národnostného klubu – oproti náladám v roku 1906. Navyše znovu sa opakovali rôzne formy korupcie, zastrašovania aj vysloveného násillia. Osobitne tvrdo zasiahla vládna moc v rumunských okresoch, zadržovala a zatýkala politikov, novinárov, voličov. K podobným akciám na miestnej úrovni došlo aj v obvodoch, kde kandidoval M. Hodža.

Voľby napokon priniesli víťazstvo liberálom s 256 mandátmi, vládna „národná koalícia“ utrpela porážku, košutisti získali 51 kresiel, justhovci 44, ľudovci 13, ostatné strany po 1-2 kreslách, časť mandátov boli nezávislí. Predtým mali justhovci 147, košutisti 40 a ľudovci 32 poslancov (Slovenský

(Slovenský denník 1910).

³⁰ „*Záujem slovenského národa a rodiaceho sa nového Uhorska vyžaduje od každého slovenského voliča, aby hlasoval na dra Štefana Maleševiča!*“

denník 1910). Justhovci, ľudovci a národnostná strana vyšli z posledných parlamentných volieb porazení, dokonca sa do parlamentu nedostal ani jeden „národný“ Srb. Národnostnej strane sa podarilo získať len 8 poslancov, podstatným problémom bola predovšetkým strata mandátov vedúcich osobností klubu – Milana Hodžu, Julia Maniu a Aurela Vlada (Bokes 1946: 323). Mandát nezískali ani iní poprední rumunskí národovci a intelektuáli ako Vasile Goldiș či Vasile Lucaciu. Rumuni dosiahli v predošlých voľbách 16 mandátov, v roku 1910 už iba päť. Zo Slovákov uspeli iba Pavel Blaho (Skalica), Ferdiš Juriga (Stupava) a František Skyčák (Bobrov), predtým mali Slováci päť poslancov. „*Žiaľ, nad úpadkom strany národnostnej činí nám znesiteľným ten fakt, že Khuen má väčšinu pevnú a povolnú, tak že nebude odkázaný na milosť skupiny grófa Andrásyho, ba ani len nebude vydaný na pospas chůtkam grófa Tiszu*“ (Slovenský denník 1910). Prvý pokus nemeckej národnostnej strany stroskotal najmä na tvrdom nátlaku vládneho aparátu, zvlášť v lokalitách južného Banátu Lovrin, Malý Bečkerek³¹ a Vršac, kde kandidovali jej najvýznamnejší činitelia (Kremling, Röser, Heegn).³²

Jedným z podstatných výsledkov volieb vo všeobecnosti tak bola porážka kandidátok národnostného klubu, a to aj v Kulpínskom okrese, kde proti sebe stáli traja etnickí Srbi.³³ Reakcia *Slovenského denníka* bola jednoznačná: „*Naša bašta dolnozemska, okres náš, ktorý už dva razy vydržal ťažkú zkúšku, dnes padol. Podľahol pánskym huncútstvám. Náš pop Števo Nikolič mal 1000, Dunderský 1399³⁴ a radikál Baič³⁵ 79 hlasov. A zaľahla ťažká chmára na srdcia našej milej Slovači, ktorá s celým zápalom šla na voľbu. [...] Zradili nás Nemci a ešte väčšmi sklamaní sme od Srbov, ktorý hriech nesú len srbskí radikáli, medzi nimi hlavne Tomič a kandidát Baič, ktorí po celý predvolebný čas iné nerobili, ako nás Slovákov pred srbskými voličmi očierňovali, nadávky na nás kydali, menovite na našich vodcov Hodžu, Krnu a Mičátka ako aj na iných,*

³¹ Dnes Becicherecu Mic v Rumunsku, po nem. Kleinbetschkerek.

³² Iba jeden „národný Nемец“ Rudolf Bradsch získal mandát v II. okrese mesta Sibín, a to na saskej kandidátke. Článok: Nemecká národnostná strana po voľbách. (Slovenský denník 1910)

³³ Podobné to bolo v Uzdínskom a v Pančevskom okrese (v ktorom ale srbskí radikáli namiesto postavenia vlastného kandidáta podporili Mađara-justhistu).

³⁴ G. Dunderski naopak prehral voľby do srbského cirkevného snemu 22. sept. 1910, dostal o 101 hlasov menej než „národniar“ Slavko Miletić. Článok: Srbské veci. (Národné noviny 1910).

³⁵ Správne: Bajić.

že sme ich oklamali a tým podobné klebety o nás šírili. Podplácaniu, hrozeniu, terorizovaniu so strany obecných úradníkov nebolo konca-kraja“ (Slovenský denník 1910). Akt volieb doznieval ešte dlhšie v nasledujúcich mesiacoch. Politické správanie petrovských Slovákov počas volieb vyšetrovalo žandárstvo s použitím brutálneho násilia (surovo boli zbití napr. Michal Kaňa Lačok, Karol Lačok a jeho syn, Ján Hlaváč, Pavel Kukučka, Ján Tordaj) (Štefánik 1910).

V iných volebných obvodoch so slovenskými voličmi bola situácia niekedy napohľad dosť komplikovaná. V Békešskej Čabe zvíťazil Ondrej Áchim s 981 hlasmi pred nezávislým Urszinym (528 hlasov) a vládny kandidátom Wagnerom (513 hlasov), následne muselo dôjsť ešte k užšej voľbe medzi Áchimom a Urszinym (Slovenský denník 1910). V Sarvaši kandidovali proti „známemu šóvenovi“ Dánielovi Haviárovi³⁶ Michal Žilinský (Zsilinszky) s vládny programom a Juraj Medveď s programom Sedliackej strany. Žilinský a Haviár postúpili do užšej voľby. V Novom Sade bol víťazom volieb vládny kandidát Dr. L. Slezák, ktorý sa zaviazal presadzovať všeobecné volebné právo a uplatňovanie národnostného zákona. Gróf Arvéd Teleki, kandidát justhovcov a srbských radikálov, získal o 640 hlasov menej (Slovenský denník 1910).

Snemovú národnostnú stranu tvorilo osem rumunských a slovenských poslancov, za predsedu bol zvolený T. Mihali a za tajomníkov F. Juriga a Alexander Vajda-Voevod. Zotrvala na programe, ktorý bol uvedený v jej adresách z rokov 1905 a 1906. Podľa *Slovenského denníka* mala národnostná strana v novom parlamente starého nepriateľa, ktorý je rozdelený vo vládnom tábore a v opozícii. „Prichodí teda národnostnej strane zaujímať stanovisko proti dvom frontom, a v tomto väzí obtížnosť úkolov našej strany na sneme“ (Slovenský denník 1910). Spoločenská sebareflexia slovenských novinárov bola jednoznačná: „My Slováci prežívame dobu národného-demokratického prebudenia a zaostali sme pre šovinistický nátlak vo vývine kultúrnom i hospodárskom tak ďaleko, že každý krok, ktorý činíme v prospech svojho národa, musíme s úzkostlivou opatrnosťou skúmať, vedie-li nás skutočne smerom ku našemu kultúrnemu i politickému oslobodeniu“ (Slovenský denník 1910).

³⁶ Rodina Haviarovcov pochádzala zo slovenskej novohradskej dediny Tuhár v okrese Lučenec, narodil sa tam aj jeho otec, ev. kňaz a senior Daniel Haviar (1816 – 1867), spoluzakladateľ gymnázia v Sarvaši.

ZÁVER

Slovensko-srbské kultúrne a politické vzťahy vo volebných zápasoch na prelome 19. a 20. storočia v priestore dnešnej Vojvodiny boli intenzívne a prospešné pre obe národné hnutia predovšetkým zoči-voči silnej vládou a maďarskými elitami presadzovanej hungarizácii príslušníkov nemaďarských národov Uhorska, ako aj jazykovej maďarizácii. Vzájomné kontakty sa prejavovali v kultúrnej i politickej rovine. Slováci sa zúčastňovali srbských spoločenských a kultúrnych podujatí a naopak. Obe strany sa dokázali dohodnúť na politickej spolupráci, čo odrážali sprievodné akcie predvolebných zápasov. Tento kapitál bol využitý po zániku monarchie pri vzniku juhoslovenského štátu v multikultúrnom prostredí dnešnej Vojvodiny.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

ARCHÍVNE ZDROJE

- Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (LA SNK), Martin, sig. 126 AR 12

DOBOVÁ TLAČ

(a) autorské články:

1. Janoška ml., Jur [jj]. „Výlet na Stražilovo.“ In Dolnozemský Slovák, 15. júl 1907 (č. 7): 51-52. (Janoška 1907)
2. Krno, Miloš. 1906. „Volba v Kulpíne.“ In Dolnozemský Slovák, 15. máj 1906 (č. 5): 36. (Krno 1906)
3. Mičátek, Ľudevít. 1905. „Do pozornosti všetkým slovenským voličom!“ In Slovenský týždenník, 17. marec 1905 (č. 12): 2-3. (Mičátek 1905)
4. Šiška, Samuel. 1926. „Národné hnutie na Dolniakoch. Od 1869 – 1896.“ In Národný kalendár na rok 1926: 34-40. (Šiška 1926)
5. Šiška, Samuel. 1927. „Národné hnutie na Dolniakoch (1905 – 1910).“ In Národný kalendár na rok 1927: 35-42. (Šiška 1927)
6. Štefánik, Igor. 1910. „Otvorený list bratom Selenčanom.“ In Národné noviny, 19. apríl 1910 (č. 46): 1-2. (Štefánik 1910).

7. Štefánik, Igor. 1910. „Anarchia v Petrovci.“ In *Národné noviny*, 23. august 1910 (č. 98): 1. (Štefánik 1910).
8. Štefánik, Igor. 1910. „Kritika stoličných volieb v tovarišskom okrese (Báčka).“ In *Národné noviny*, 20. december 1910 (č. 149): 2. (Štefánik 1910).
9. Medvecký, Karol: „Selenča. Odpoveď na Otvorený list bratom Selenčanom.“ In *Národné noviny*, 19. apríl 1910 (č. 46): 1-2.

(b) bez uvedenia autora:

1. **Dolnozemský Slovák**. 1905. „Volba v Kulpíne.“ 15. február, 1905 (č. 2): 9. (15. 2.), s. 9. (Dolnozemský Slovák 1905).
2. Dolnozemský Slovák. 1906. „Volby.“ 15. apríl, 1906 (č. 4): 1. (Dolnozemský Slovák 1906).
3. Dolnozemský Slovák. 1906. 15. máj, 1906 (č. 5): 36 (Dolnozemský Slovák 1906).
4. Dolnozemský Slovák. 1906. „Volba v Tovarišev.“ 15. máj, 1906 (č. 5): 37. (Dolnozemský Slovák 1906).
5. Dolnozemský Slovák. 1907. „Naši poslanci.“ 15. marec, 1907 (č. 3): 21. (Dolnozemský Slovák 1907).
6. Dolnozemský Slovák. 1907. „Nenadála pomoc.“ 15. apríl, 1907 (č. 4): 26. (Dolnozemský Slovák 1907).
7. Dolnozemský Slovák. 1907. „Ľudové zhromaždenia.“ 15. október, 1907 (č. 10): 77. (Dolnozemský Slovák 1907).
8. Dolnozemský Slovák. 1907. „Pivnica.“ 15. november, 1907 (č. 11): 83. (Dolnozemský Slovák 1907).
9. **Národné noviny**. 1905. „Kulpín.“ 24. január, 1905 (č. 10): 4. (Národné noviny 1905)
10. *Národné noviny*. 1905. „Báčka (Ľudové shromaždenie v Starom Futoku).“ 23. september, 1905 (č. 112): 4. (Národné noviny 1905)
11. *Národné noviny*. 1905. „Prítomný: Pivnica 8. októbra.“ 19. október, 1905 (č. 123): 3. (Národné Noviny 1905)
12. *Národné noviny*. 1905. Veľký Bečkerek. In: *Národné Noviny*, 1905, roč. 36, č. 120 (12. 10.), s. 3. (Národné Noviny 1905)
13. *Národné noviny*. 1910. „Volby.“ 19. apríl, 1910 (č. 46): 1-2.
14. *Národné noviny*. 1910. „Srbské veci.“ 27. september, 1910 (č. 113): 2. (Národné noviny 1910).

15. **Národný hlásnik.** 1896. „Z Dolnej zeme 20. januára.“ 15. február, 1896 (č. 2): 35. (Národný hlásnik 1896)
16. Národný hlásnik. 1896. „Wolebné pohyby.“ 15. október, 1896: 234. (Národný hlásnik 1896)
17. Národný hlásnik. 1896. „Z kulpínskeho wolebného okresu.“ 15. december, 1896: 277 (Národný hlásnik 1896)
18. **Slovenský denník.** 1910. „Uhorskí Nemci a voľby.“ 13. marec, 1910 (č. 11): 1. (Slovenský denník 1910)
19. Slovenský denník. 1910. „Srbskí radikáli dohodli sa so stranou Justhovskou.“ 16. marec, 1910 (č. 13): 1. (Slovenský denník 1910)
20. Slovenský denník. 1910. „Nová srbská strana.“ 26. marec, 1910 (č. 20): 1. (Slovenský denník 1910)
21. Slovenský denník. 1910. „Srbský kongres.“ 27. marec, 1910 (č. 21): 1. (Slovenský denník 1910)
22. Slovenský denník. 1910. „Výstraha pre slovenských voličov v kulpínskom okrese.“ 3. apríl, 1910 (č. 25): 1. (Slovenský denník 1910)
23. Slovenský denník. 1910. „Účtovanie v okrese kulpínskom.“ 6. apríl, 1910 (č. 26): 2. (Slovenský denník 1910)
24. Slovenský denník. 1910. „Rumunská národná konferencia.“ 9. apríl, 1910 (č. 28): 1. (Slovenský denník 1910)
25. Slovenský denník. 1910. „Praha – Slovensku.“ 8. máj, 1910 (č. 48): 2. (Slovenský denník 1910)
26. Slovenský denník. 1910. „Z dolnozemsých okresov.“ 18. máj, 1910 (č. 54): 2. (Slovenský denník 1910)
27. Slovenský denník. 1910. „Volebný ruch. Rumunské okresy.“ 22. máj, 1910 (č. 57): 1. (Slovenský denník 1910)
28. Slovenský denník. 1910. „Z okresu kulpínskeho, 26. mája.“ 29. máj, 1910 (č. 60): 2. (Slovenský denník 1910)
29. Slovenský denník. 1910. „Postup slovenského novinárstva.“ 29. máj, 1910 (č. 64): 2. (Slovenský denník 1910)
30. Slovenský denník. 1910. „Nový snem.“ 4. jún, 1910 (č. 65): 1. (Slovenský denník 1910)
31. Slovenský denník. 1910. „Výsledky volieb. Z okresu kulpínskeho.“ 4. jún, 1910 (č. 65): 1-2. (Slovenský denník 1910)
32. Slovenský denník. 1910. „Výsledky volieb.“ 5. jún, 1910 (č. 66): 1. (Slovenský denník 1910)

33. Slovenský denník. 1910. „Výsledky volieb. Sarvaš. Nový Sad. Rjeka.“ 11. jún, 1910 (č. 70): 2. (Slovenský denník 1910)
34. Slovenský denník. 1910. „Solidarita v národe.“ 12. jún, 1910 (č. 71) 1 (Slovenský denník 1910)
35. Slovenský denník. 1910. „Nemecká národnostná strana po voľbách.“ 12. jún, 1910 (č. 71): 2. (Slovenský denník 1910)
36. Slovenský denník. 1910. „Položenie národnostnej strany na novom sneme.“ 2. júl, 1910 (č. 84): 1. (Slovenský denník 1910)
37. Slovenský denník. 1910. „Slovanský zjazd.“ 6. júl, 1910 (č. 87): 1. (Slovenský denník 1910)
38. **Slovenský týždenník**. 1904. „Lud sa ozval.“ 2. december (č. 49): 1-4. (Slovenský týždenník 1904)
39. Slovenský týždenník. 1905. „Rozpustený snem.“ 6. január, 1905 (č. 2): 1. (Slovenský týždenník 1905)
40. Slovenský týždenník. 1905. „Volebné pohyby na Dolniakoch.“ In: Slovenský týždenník, 6. január, 1905 (č. 2): 3. (Slovenský týždenník 1905)
41. Slovenský týždenník. 1905. „Prípravy u Srbov a Rumunov.“ 6. január, 1905 (č. 2): 2. (Slovenský týždenník 1905)
42. Slovenský týždenník. 1905. 17. január, 1905 (č. 8): 1. (Slovenský týždenník 1905)
43. Slovenský týždenník. 1905. „Slováci, čoho sa držať pri terajších snemových voľbách?!“ 20. január, 1905 (č. 4): 2. (Slovenský týždenník 1905)
44. Slovenský týždenník. 1905. „Pivnica.“ 20. január, 1905 (č. 4): 3. (Slovenský týždenník 1905)
45. Slovenský týždenník. 1905. „Výsledok volieb.“ 27. január, 1905 (č. 5): 1. (Slovenský týždenník 1905)
46. Slovenský týždenník. 1905. „Naše voľby. Kulpínske voľby.“ In: Slovenský Týždenník, 1905, roč. 3, č. 6 (3. 2.), s. 1. (Slovenský týždenník 1905)
47. Slovenský týždenník. 1905. „Z Pivnice.“ 10. február (č. 7): 4. (Slovenský týždenník 1905)
48. Slovenský týždenník. 1905. „Pančevská užšia voľba 11-ho februára.“ 17. február, 1905 (č. 8): 4-5. (Slovenský týždenník 1905)
49. Slovenský týždenník. 1905. 24. február, 1905 (č. 9): 2, 5. (Slovenský týždenník 1905). Slovenský týždenník. 1905. „Rozuzlenie.“ 3. marec, 1905 (č. 10): 1. (Slovenský týždenník 1905)

50. Slovenský týždenník. 1905. 10. marec (č. 11): 5. (Slovenský týždenník 1905)
51. Slovenský týždenník. 1905. „Poslanec Hodža medzi svojimi voličmi.“ 10. marec (č. 11): 3. (Slovenský týždenník 1905)
52. Slovenský týždenník. 1905. „Naše ľudové shromaždenia.“ 8. september, 1905 (č. 37): 1. (Slovenský týždenník 1905)
53. Slovenský týždenník. 1905. „Naše shromaždenia.“ 22. september, 1905 (č. 39): 3-4. (Slovenský týždenník 1905)
54. Slovenský týždenník. 1905. „Tovarišský okres (Báčka).“ 6. október, 1905 (č. 41): (6. 10.), 7. (Slovenský týždenník 1905).
55. Slovenský týždenník. 1905. „Naše shromaždenia.“ 13. október, 1905 (č. 42): 4. (Slovenský týždenník 1905)
56. Slovenský týždenník. 1905. „Naše shromaždenia. Ľudové shromaždenie v Kovačici.“ 3. november, 1905 (č. 45): 7. (Slovenský týždenník 1905)
57. Slovenský týždenník. 1905. „Slovenský večierok v Novom Sade.“ 15. apríl, 1905 (č. 4): 6. (Slovenský týždenník 1905)

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. Bokes, František. 1946. Slovenská vlastiveda IV (Dejiny Slovákov a Slovenska od najstarších čias až po prítomnosť). Bratislava: SAVU. (Bokes 1946)
2. Cambel, Samuel et al. 1992. Dejiny Slovenska III (od roku 1848 do konca 19. storočia). Bratislava: Veda. (Cambel et al. 1992)
3. Cambel, Samuel et al. 1986. Dejiny Slovenska IV (od konca 19. stor. do roku 1918). Bratislava: Veda. (Cambel et al. 1986)
4. Kmeť, Miroslav, a Ottmárová, Bernadeta. 2014. Na žirnej rovine... (Z príbehu Čabäna Michala Žilinského). Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko. (Kmeť a Ottmárová 2014)
5. Kontler, László. 2001. Dějiny Maďarska. Praha: Nakl. Lidové noviny. (Kontler 2001)
6. Kónya, Peter et al. 2013. Dejiny Uhorska (1000 – 1918). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. (Kónya et al. 2013)
7. Kurhajcová, Alica. 2015. Verejné oslavy a historická pamäť v Uhorsku (1867 – 1914). Banská Bystrica: Belianum. (Kurhajcová 2015)

8. Martinov, Vojislav. 2017. Rozvoj slovensko-srbských vzťahov na území Vojvodiny počas „dlhého“ 19. storočí: In Njegovan Drago et al. 2017. Иза гора и долина: три века Словака у Војводини / Za horami, za dolami: Tri storočia Slovákov vo Vojvodine. Novi Sad: Muzej Vojvodine. (Martinov 2017)
9. Podrimavský, Milan. 1983. Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia. Bratislava: Veda. (Podrimavský 1983)
10. Pražák, Richard et al. 1993. Dějiny Maďarska. Brno: Masarykova univerzita. (Pražák et al. 1993)
11. Rychlík, Jan et al. 2009. Mezi Vídní a Čašihradem 1. Utváření balkánských národů. Praha: Vyšehrad. (Rychlík et al. 2009)

Мирослав Кмећ

Филозофски факултет, Универзитет Мађеј Бел, Банска Бистрица

СЛОВАЧКО-СРПСКИ КУЛТУРНИ И ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ У ИЗБОРНОМ НАДМЕТАЊУ НА ПРЕЛАЗУ 19. И 20. ВЕКА НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ

Апстракт

Рад је посвећен међусобној сарадњи словачких и српских народних трибуна у периоду политичког активизма 90-их година 19. века (после Националног конгреса и мађарских прослава тзв. миленијума) и прве деценије 20. века, пре свега у огледало тадашње штампе. Одражава не само непосредну политичку борбу, већ и културна дешавања, народне скупове који су били везани за њу, као и значајне личности које су се у њу укључиле (као што су Славко Милетић, Милан Хоџа, Милош Крно, Стеван Николић).

Кључне речи: процес националне еманципације, изборно надметање, штампа, предизборни скупови и културни догађаји

Miroslav Kmeť

Faculty of Philosophy, Matej Bel University, Banská Bystrica

**SLOVAK-SERBIAN CULTURAL AND POLITICAL
RELATIONS IN ELECTION COMPETITIONS AT THE
TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES IN THE AREA
OF TODAY VOJVODINA**

Abstract

The paper is devoted to the mutual cooperation of Slovak and Serbian nationalists during the period of political activism in the 1890s (after the National Congress and the Hungarian celebrations of the so-called millennium) and the first decade of the 20th century, primarily in the mirror of the contemporary press. It reflects not only the direct political struggle, but also the cultural events, popular gatherings that were related to it, as well as important personalities who intervened in it (such as Slavko Miletić, Milan Hodža, Miloš Krno, Stevan Nikolić).

Keywords: national emancipation process, election contest, press, pre-election rallies and cultural events

Peter Mičko*

Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Anton Hruboň**

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

KULTÚRNE INTERAKCIE JUHOSLOVANSKÝCH SLOVÁKOV S „DRUHOU VLASTOU“ (1918 – 1941) V KONTEXTE NÁRODNEJ A KONFESIONÁLNEJ IDENTITY³

Abstrakt

Príspevok je venovaný postaveniu Slovákov na území Juhoslávie⁴ v rokoch 1918 – 1941. Analyzuje predovšetkým kultúrne interakcie juhoslovanských Slovákov v kontexte československo-juhoslovanských vzťahov. Osobitne sa zameriava aj na postavenie slovenských evanjelikov na území Juhoslávie po vzniku Slovenského štátu a ich postoju k vzniku nového štátu s prihliadnutím na lokálne národnostné, kultúrne a náboženské špecifiká Dolnej zeme.

Kľúčové slová: zahraniční Slováci, Dolná zem, Juhoslávia, evanjelici a. v., ČSR, Slovenský štát

* E-mail address: peter.micko@umb.sk

** E-mail address: anton.hrubon@umb.sk

³ Štúdiá bola vypracovaná v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0120/24 „Formovanie systému vojnového hospodárstva na Slovensku v rokoch 1939 – 1942“ Katedry histórie Filozofickej fakulty UMB v Banskej Bystrici a Historického ústavu SAV Bratislava. Vedúci projektu prof. PhDr. Peter Mičko, PhD.

Štúdiá bola vypracovaná v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0517/24 „Menšina vo víre vojny: Politické, bezpečnostné, hospodárske a kultúrne aspekty života komunit dolnozemskej Slovákov 1939 – 1945“ Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB. Vedúci projektu doc. PhDr. Anton Hruboň, PhD.

Táto publikácia bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV--20-0334 „Nie je to xpravda, ale mohla by byť: Konšpiračné teórie a hoaxy v modernom vývoji Slovenska v európskom kontexte“.

⁴ V niektorých častiach textu budeme pre zjednodušenie používať len názov *Juhoslávia*, a to aj pre obdobie pred rokom 1929, kedy sa stal oficiálnym pomenovaním štátu.

Po rozpade Rakúsko-Uhorska zostala na území bývalej monarchie mnohopočetná komunita dolnozemských Slovákov. O ich ďalšom osude mala rozhodnúť parížska mierová konferencia konaná po skončení prvej svetovej vojny. Dolnozemskí Slováci a časť Srbov z južných uhorských žúp - Banátu (Čanádskej, Békešskej, a Aradskej) sa snažili o zachovanie kompaktného slovanského územia pripojením k Juhoslávii (boli aj plány na slovenskú komunitu v Rumunsku, či menšinové názory o zotrvanie v Maďarsku). Tieto snahy však vo väčšej časti nemali úspech a väčšina dolnozemských Slovákov sa ocitla v Maďarsku. Podľa počtu obyvateľov, druhej najväčšej časti Slovákov, zostali zachované najlepšie podmienky vo Vojvodine a podobné podmienky mala aj najmenšia časť Slovákov v Rumunsku. Rozdiel u Slovákov v Rumunsku oproti tým v Juhoslávii bol predovšetkým v zlej hospodárskej situácii (Krajčović 1994, 35).

Výsledky prvej svetovej vojny sa tak v radoch slovenských komunit, obývajúcich regióny Báčky, Sriemu a Banátu stretli s kladnou odozvou. Na troskách habsburskej monarchie, ktorú si mnohí vďaka netolerantnej národnostnej politike z prelomu 19. a 20. storočia spájali s maďarizáciou, vznikli dva štáty, hlásiace sa k slovanskej myšlienke – *Kráľovstvo SHS* a *Československá republika* (ČSR). Vzhľadom na rozhárané pomery v povojnovom Maďarsku a neschopnosť maďarských vlád vyrovnať sa s Trianonskou mierovou zmluvou existoval predpoklad ich produktívnej spolupráce, a teda aj udržiavania všestranne dobrých vzťahov.

Spoločné postup realizovaný už od rozpadu monarchie a obava z jej obnovy napokon vyústili do oficiálneho vytvorenia spojeneckej organizácie – Malej dohody. Podpis československo-juhoslovenskej zmluvy, v ktorej sa signatári zaviazali na poskytnutí pomoci pri útoku zo strany Maďarska, sa zrealizoval 14. augusta 1920. Krátko na to, 17. augusta 1920 sa k zmluve verbálne pripojilo Rumunsko. Proces utvárania bloku Malej dohody sa formálne zavŕšil 23. apríla 1921 podpisom československo-rumunskej spojeneckej zmluvy a juhoslovensko-rumunskej zmluvy 7. júna 1921 (Ferenčuhová 2004, 37).

Vytvorené spoločenstvo krajín vychádzalo ešte z predvojnových kultúrnych, politických, či hospodárskych väzieb slovenských a českých predstaviteľov s rumunskými, srbskými, chorvátskymi a slovinskými zástupcami. Spojenectvo predznamenovala aj expanzia českého kapitálu do juhovýchodnej Európy. Na uvedené tradície nadviazala aj prvá československá vláda, ktorá mala svojich emisárov v Rumunsku a Kráľovstve SHS.

Z histórie spoločného boja národov v rámci Uhorska vychádzal aj M. R. Štefánik, ktorý cieľavedome vyhľadával kontakty s rumunskými a srbskými politikmi a ešte vo februári 1918 vypracoval koncepciu bloku Československa, Rumunska a Juhoslávie, opierajúceho sa o štáty Dohody a to predovšetkým Francúzska a Talianska. Uvedená spolupráca mala zabrániť maďarskému a nemeckému nebezpečenstvu (Ferenčuhová 2012, 66).⁵

Historické predpoklady, dlhoročná spolupráca ešte v rámci monarchie a po jej rozpade uzatvorenie Malej dohody, boli významnými predpokladmi pre intenzívny vzťah juhoslovanských Slovákov so svojou domovskou vlasťou, ktorý súvisel aj s otázkou postavenia slovenskej menšiny v Juhoslávii.

Postaveniu menšín v štáte sa parciálne venovala Vidovdanovská ústava prijatá 28. júna 1921. Článok 4. ústavy konštatoval, že všetci občania sú si pred zákonom rovní a majú zaručené rovnaké práva. Priamo o menšinách sa zmieňoval iba článok 17. zameraný na otázku vyučovania. V poslednom odstavci bolo definované: „*Menšinám inej rasy a jazyka sa poskytne základné vyučovanie v ich materskom jazyku za podmienok, ktoré ustanoví zákon.*“ Pokiaľ išlo o reálne používanie jazyka menšín v praxi, nebol to problém ani v tlači, alebo na verejných zhromaždeniach (Auerhan 1935).

Popri rozvoji kultúrnych aktivít, vydávania tlače, kníh, či budovania slovenských ľudových škôl, vzniklo v Juhoslávii, konkrétne v Petrovci aj slovenské gymnázium. Po pomerne veľkom spore, či sa gymnázium založí v Novom Sade alebo v niektorom veľkom centre Slovákov sa napokon rozhodlo pre Petrovec. Gymnázium vzniklo 1. októbra 1919 ako súkromná škola a 27. augusta 1920 bolo zoštátnené. Počas prvého obdobia bola postavená budova gymnázia a súčasťou profesorského zboru sa stali aj hostujúci

⁵ V zložitej situácii po 1. svetovej vojne bola Malá dohoda stabilizujúcim faktorom pre ČSR a aj samotné Slovensko pred ambíciami Maďarska na obnovu Uhorska. Geograficky a politicky bola relatívne silným zoskupením, keď začiatkom dvadsiatych rokov mala 47 milióna obyvateľov a rozlohu 650 tisíc km². Od roku 1922 sa stretnutia ministrov zahraničných vecí Malej dohody konali pravidelne dvakrát ročne a koordinovali sa na nich otázky spoločných záujmov a politiky. Spojenecké zmluvy sa pravidelne predlžovali a postupne sa dohodol aj plán hospodárskej spolupráce medzi krajinami. Nezanedbateľným výsledkom nadštandardnej spolupráce medzi krajinami v politickej a vojenskej oblasti bolo aj vytvorenie vhodného prostredia na udržiavania kontaktov medzi Československom a Slovákami a Čechmi, ktorí zostali po rozpade monarchie v roku 1918 za hranicami novovzniknutej Československej republiky. Ferenčuhová, Bohumila: Československá zahraničná politika a otázka medzinárodnej bezpečnosti. In: ZEMKO, Milan, BYSTRICKÝ, Valerián (ed.): *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. VEDA, Bratislava 2004, s. 37.

učitelia z Československa a spolupráca so Slovenskom sa odzrkadlila aj pri dodaní slovenských kníh a učebníc (Kmeť 2012, 283). V roku 1922 sa položil základný kameň budovy gymnázia. Popri domácich zbierkach na výstavbu budovy výrazne prispela aj československá vláda sumou milión korún. Školský rok 1923 – 1924 sa už mohol začať v novej budove (Sirácky 1980, 170). Petrovec sa tak krátko po skončení vojny stal kultúrnym strediskom Slovákov vo Vojvodine, kde postupne vzniklo veľa kultúrnych a záujmových spolkov a jednou z najvýznamnejších aktivít bolo založenie Matice slovenskej v Juhoslávii v roku 1932.

Medzi vojvodinskými Slovákami boli aj snahy o založenie gymnázia v Starej Pazove. V rokoch 1918 – 1922 sa uskutočnil pokus o založenie súkromného reálneho gymnázia v meste. Hlavnými iniciátormi boli Vladimír K. Hurban, Ján Litavský a Ján Gombár. Finančné a personálne problémy však projekt odsúdili na neúspech (Kmeť 2012, 284).

KULTÚRNE AKTIVITY JUHOSLOVANSKÝCH SLOVÁKOV⁶ A KONTAKTY S ČESKOSLOVENSKOM V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Začiatkom 20. rokov žilo v Juhoslávii asi 70-tisíc Slovákov a 50-tisíc Čechov. Už prvorepublikový právnik a odborník na československé menšiny v zahraničí Jan Auerhan pochválil kultúrnu vyspelosť slovenskej minority v balkánskom kráľovstve: „... *Stav těchto slovenských osad je skvělý a co se národního uvědomnění týče, patřili Slováci v Bačce a Banátě k nejvzdělejšími Slováky vůbec*“.⁷ Národnú uvedomelosť a kultúrny potenciál

⁶ V súčasnosti sa pre označenie komunity častejšie používa pojem *vojvodinskí Slováci*; z historického hľadiska sa nám však pre daný časovo vymedzený úsek javí korektnejšie pomenovanie *juhoslovanskí Slováci*, ktorým z toho dôvodu slovenskú menšinovú skupinu v kapitole aj pomenúvame. Porovnaj: BABIAK, Michal: Kultúrne dedičstvo vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej kultúry. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 6, 2018, č. 2, s. 121 – 122.

⁷ AUERHAN, Jan: Význam československé menšiny v Jugoslávii pro snahy a úkoly „Českoslov.-jihoslovanské Ligy“. In: *Československo-jihoslovanská liga*, roč. 1, 6. 7. 1921, č. 4 – 5, s. 23. Historička Eva Škorvanková, vychádzajúc zo štatistického lexikónu *Definitivní rezultati popisa stanovništva: od 31 januara 1921 god* (Belehrad: Opšta državna statistika, 1932) uvádza oficiálne číslo 115 532 Čechov a Slovákov („Čechoslovákov“). Porovnaj: ŠKORVANKOVÁ, Eva: Slovenská menšina v kráľovstve Juhoslávie a rozpad Českosloven-

juhoslovanských Slovákov dokumentuje expresné poprevratové etablovanie slovenskej kníhtlačiarne a gymnázia v Petrovci (august, resp. október 1919), týždenníka *Národná jednota* (február 1920), vytvorenie troch slovenských evanjelických seniorátov (v auguste 1920 Báčsky a Banátsky a na jar 1921 Sriemsky, ktoré sa neskôr zlúčili do slovenského dištriktu) a postupne celej siete nižších škôl, spolkových a kultúrnych ustanovizní.⁸ Národno-kultúrne dozrievanie bolo napokon v roku 1932 korunované založením *Maticе slovenskej v Juhoslávii*, ktorej stanovy, kopírujúce pasáže Maticе slovenskej na Slovensku, jednoznačne odkazovali na prepojenie juhoslovanských Slovákov s historickou domovinou ich predkov.

Ludovýchovný odbor pod vedením Andreja Siráckeho zaznamenal hneď v prvom dvojročí svojej činnosti výrazné úspechy. Okrem distribúcie slovenskojazyčných časopisov z ČSR organizoval vzdelávacie kurzy a prednášky, ktoré si našli najväčší ohlas v Petrovci, Pivnici, Padine, Kovačici, Silbaši, ale aj Kysáči, Iloku, Kulpíne, Selenči, Novom Sade, Dobanovciach či Hajdušici. Školský odbor a sekcie pod vedením Samuela Šišku sa horlivo aktivovali na poli zabezpečovania študijných materiálov a časopisov v slovenskom jazyku pre slovenské žiactvo a študentstvo. Činnosť národopisného a literárneho odboru Maticе pod gesciou Čajakovcov spočívala v rozvíjaní krajanských literárnych a zbierkových aktivít, týkajúcich sa folkloristiky. Dcéra J. Čajaka st. Adela Petrovičová úspešne viedla divadelný odbor, literárny vedec a historik Jozef Maliak zasa historicko-archiválny odbor.⁹

„Matičné“ obdobie (1932 – 1941) sa v kultúrnom vývoji juhoslovanských Slovákov javí ako zlatá éra rozvoja kultúry v medzivojnovom období¹⁰, čo do značnej miery ovplyvňovali nepriaznivé politicko-ekonomické faktory prelomu 20. a 30. rokov. V rokoch 1927 – 1932 zažili slovenské

ska. In: *Acta historica Posoniensia* 29, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava 2015, s. 289.

⁸ Pozri KMEŤ, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1*. Vydavateľstvo Ivan Krasko, Nadlak 2012, s. 284; detailne z osobnej perspektívy LABÁTH, Andrej: *Naša politika od prevratu dodnes*. Kníhtlačiareň účl spol. v Petrovci, Petrovec 1932, s. 9 – 13.

⁹ PÁLENKÁŠOVÁ, Jarmila: Z činnosti matičných odborov a sekcií v období 1932 – 1940. In: BOLDOCKÝ, Samuel (ed.): *80 rokov Maticе slovenskej v Juhoslávii/Srbsku*. Matica slovenská v Srbsku, Báčsky Petrovec 2012, s. 45 – 51.

¹⁰ Juhoslovanský, resp. srbský diskurz chápe pod *medzivojnovým obdobím* až obdobie do napadnutia Juhoslávie v apríli 1941. V stredoeurópskom (t. j. aj slovenskom) diskurze sa medzivojnové obdobie končí vypuknutím vojny proti Poľsku 1. 9. 1939 (tento dátum je vo svetovej historiografii zároveň všeobecne akceptovaný ako začiatok druhej svetovej vojny).

komunity v Juhoslávii ekonomickú depresiu, ktorá v rokoch 1929 – 1933/1934 intenzívne zasiahla aj Československo. Na Dolnej zemi ju spôsobil pokles ceny a následnej predajnosti chmeľu a vzápätí nástup celosvetovej hospodárskej krízy, ktorá sa podpísala i na kondícii slovenských peňažných ústavov v Juhoslávii. Zatiaľ čo Staropazovská banka úč. spol. krízu prežila bez výraznejších otrasov, Slovenskú banku úč. spol. v Petrovci, orientovanú najmä na roľnícku klientelu, priviedli turbulencie prelomu 20. a 30. rokov do tak vážnych problémov, že jej nepomohlo ani prepojenie s najsilnejšou Československou bankou v Záhrebe.¹¹ Ekonomické ťažkosti dolnozemskej komunity sa zákonite prejavili v slabšej podpore kultúrnych aktivít slovenskej menšiny s prirodzeným centrom v Petrovci.

Tie okrem ekonomických faktorov v rovnakom období limitovala politická situácia v Juhoslávii. Koncom 20. rokov sa v kráľovstve objavili úsilia vládnej garnitúry o srbizáciu krajiny. Veľmi negatívny ohlas v krajanskej tlači, ako aj v československých kruhoch, reflektujúcich menšinový život v kráľovstve, vyvolalo opatrenie riaditeľa petrovského gymnázia Dimitrija Đurovića z januára 1927 vyvesiť na budovu petrovského gymnázia juhoslovanský štátny znak s nápisom výlučne v srbčine (*Državna gimnazija Petrovac*).¹² Nacionálne vypätie ustalo až po vymenovaní nového, liberálnejšie zmýšľajúceho riaditeľa Milojeho Stojadinovića v septembri 1927, ktorý napriek protimenšinovým opatreniam za diktatúry Alexandra I., implementovaných po januári 1929,¹³ presadil kontinuitu fungovania slovenského študentského kultúrneho spolku Sládkovič, ako i jeho sekcií (dramatická, hudobná, turistická), kde sa naďalej pestoval čulý národný život.¹⁴

Výraznú stopu s priamym prepojením na Československo v kultúrnom živote juhoslovanských Slovákov zanechalo taktiež zriaďovanie organizá-

¹¹ Bližšie pozri STUPAVSKÝ, Jozef: Slovenské peňažné ústavy na Dolnej zemi. In: *Náš národ*, roč. 2, 1944, č. 1, s. 44 – 48.

¹² V tejto súvislosti treba pripomenúť paradoxný fakt, že na stavbu novej budovy gymnázia prispelo Československo na základe rozhodnutia Národného zhromaždenia sumou milión korún československých. LABÁTH, *Naša politika od prevratu dodnes...*, s. 12.

¹³ O základných charakteristikách prvých mesiacov diktatúry Alexandra I. píše ŠESTÁK, Miroslav a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009, s. 417 – 419.

¹⁴ BOLDOCKÝ, Samuel: *Riaditelia gymnázia v Petrovci 1919 – 2009*. Slovenské vydavateľské centrum, Báčsky Petrovec 2009, s. 37 – 40; tiež KMEŤ, Ján: Päťdesiat rokov slovenského gymnázia v Petrovci. In: *Pamätníca 50 rokov slovenského gymnázia v Petrovci*. Slovenské gymnázium, Petrovec 1969, s. 54 – 67.

cií telovýchovnej jednoty *Sokol*. Organizácia, spájajúca Čechov a Slovákov v celej Juhoslávii, sa v 20. rokoch úspešne rozvíjala. Od založenia prvých jednôt v roku 1920 si vybudovala stabilnú organizačnú štruktúru a jej členovia sa zúčastňovali na juhoslovanských všesokolských zletoch (prvý sa konal v roku 1922 v Lubľane). Podobne ako školské a kultúrne spolky, tak aj Sokol negatívne ovplyvnili centralistické opatrenia Alexandra I. z roku 1929, ktoré zastavili snahy vytvoriť zo slovenských jednôt etnicky slovenský sokolský prápor a jednotlivé národne sa profilujúce jednoty museli byť začlenené do Sokola Kráľovstva Juhoslávie pod štátnym dohľadom.¹⁵

Okrem Báčky, Sriemu a Banátu žili dolnozemskí Slováci kultúrnym životom aj v západných kútoch medzivojnovnej Juhoslávie. V chorvátskej, resp. presnejšie slavónskej časti monarchie predstavoval hlavnú záštitu kultúrnych aktivít Čechov a Slovákov *Československý zväz*, založený 29. júna 1921 v Osijeku. Československý zväz vznikol ako jednotná organizácia 36 drobných českých a slovenských spolkov. Organizácia spočiatku sídlila v Novom Sade, kde jej predsedal Slovak, advokát Ľudovít Mičátek. V rokoch 1924 – 1937 mala už pod českým vedením svoju centrálu situovanú v Belehrade a v rokoch 1937 – 1941 v Záhrebe. Československý zväz vyvíjal hlavné aktivity na poli osvety a umeleckej kultúry. Koncentrovanie spolkového života a kultúrnych akcií do Daruvaru, osídleného predovšetkým českými komunitami, napovedá, že zväz mal prevažne český charakter¹⁶ (samotná slovenská komunita tu bola oproti českej vo výraznej menšine – v Slavónsku mala podľa rôznych odhadov od 5 000 do 8 500 príslušníkov¹⁷).¹⁸

¹⁵ BABIAK, Ján: *Keď vzlietol Sokol petrovský. Sokolská jednota v Petrovci v prvom sokolskom období medzi dvoma vojnami (1920 – 1929)*. Kultúra, Báčsky Petrovec 2001, s. 344, 351.

¹⁶ RYCHLÍK, Jan, PERENČEVIĆ, Milan: *Dějiny Chorvatska*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007, s. 421 – 422. O českej komunite v Daruware pozri článok: Daruvar (Poměry Čechů na Daruvarsku). In: *Almanach čsl. svazu 1925*, s. 48 – 50.

¹⁷ SVETOŇ, Ján: *Slováci v európskom zahraničí*. Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava 1943, s. 39. Porovnaj tiež: TOPOĽSKÝ, Michal: Slovenské osady v Slavonii. In: *Náš život*, roč. 2, 1934, č. 3 – 4, s. 168 – 179.

¹⁸ Menšie skupiny československých štátnych občanov žili aj na severnom Jadrane, na pomedzí Kráľovstva SHS a Talianska. Už pred rokom 1918, kedy oblasť patrila rakúsko-uhorskej monarchii, tu pracovali najmä ako robotníci a úradníci. Prevalu však mali opäť etnickí Česi, ako napovedá i názov hlavného združujúceho spolku – *Česká beseda*, ktorý bol po prvej svetovej vojne len z politických dôvodov premenovaný na *Československú besedu*. Podľa údajov z roku 1926 žilo v Julskej krajine 1 867 Čechov a Slovákov (najviac v Terste, Rijeke a Pule). Ich celkový počet sa odhaduje až na 2 500 (zvyšných približne 600 – 700

DÔLEŽITÉ POSTAVENIE EVANJELICKEJ CIRKVI MEDZI SLOVÁKMI V JUHOSLÁVII

Ako sme už spomenuli v texte, dôležité postavenie medzi Slovákami v Juhoslávii mala vo viacerých oblastiach spoločenského, či kultúrneho života evanjelická cirkev. Pri vzájomných kontaktoch evanjelickej cirkvi na Slovensku so Slovákami v Juhoslávii boli zaujímavé napr. pracovné ponuky pre slovenských kňazov alebo učiteľov. V roku 1928 bolo v ponuke miesto farára v Binguli (Sriemska župa). Administrátor Ladislav Zgúth predkladal možnosť dôchodku 1200 dinárov ročne, 30 metrov žita, 25 metrov kukurice, 5 jutár pôdy, 2 siahly žitnej slamy. Pre súkromnú potrebu farára ročne 6 povozov, tri povozy do mlyna. Ofery počas prvého dňa výročných slávností, ako aj pri sobášoch a svedení. Dôležitý bol samozrejme byt so záhradou. Bohoslužobná reč bola slovenská s niektorými nemeckými funkciami.¹⁹

Dôležitou udalosťou pre Slovákov v Juhoslávii bolo ministerské nariadenie z 28. januára 1928, podľa ktorého sa deti v prvej a druhej triede učili výlučne po slovensky a vo vyšších ročníkoch dominovala takisto slovenčina s výnimkou „nacionálnych predmetov“. Pre nedostatok slovenských učiteľov sa udelila výnimka petrovským maturantom končiacim v roku 1928, ktorí mali v Novom Sade absolvovať dvojmesačný kurz, ktorý ich mal pripraviť na učiteľskú dráhu. Predpokladalo sa, že po absolvovaní kurzu zložia skúšku do dvoch rokov ako riadni učitelia. Uvedené nariadenie inicioval svojou aktivitou dozorca ev. a. v. dištriktu v Juhoslávii Ludevít Mičátek. Krátko po prijatí nariadenia, ale L. Mičátek podľahol ťažkej chorobe a jeho pozostatky boli pochované v Trenčíne za účasti vysokých politických a cirkevných predstaviteľov z Československa a takisto zástupcov evanjelickej cirkvi Slovákov v Juhoslávii, za ktorých predniesol odobierku kovačický farár Ján Čaplovič.²⁰

K autonómne postaveniu evanjelickej cirkvi Slovákov v Juhoslávii sa vyjadrili aj slovenské Cirkevné listy:

„Evanj. a.v. krajinská cirkev v Juhoslávii je samostatnou slovenskou cirkvou evanjelickou; tým je daný i jej ráz. A vskutku, nábožensko-cirkevné

nedisponovalo československým štátnym občianstvom). KLABJAN, Borut: *Češi a Slováci na Jadranu. Vzťahy s Terstem a severným Jadranem v letech 1848 – 1948*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2014, s. 117, 119.

¹⁹ Cirkevné listy. 15. 1. 1928, roč. 42, č. 1.

²⁰ Cirkevné listy. 15. 8. 1928, roč. 42, č. 14, s. 223.

*otázky sú u nej súčasne a nerozlučne aj slovenskými národnými otázkami, bez akéhokoľvek charakteru šovinistického. A my, jestli budeme napomáhať úlohy našich bratov, budeme ich len podporovať v ich veľkom a dôležitom misijnom poslaní. Ev. a. v. cirkev v Južoslávii má misijné poslanie medzi Srbmi pravoslávnyimi a Chorvátmi a Slovincami väčšinou katolíckymi. K týmto úlohám prajeme našim bratom pomoci a požehnanie božieho a sľubujeme, že budeme ochotní i pomocnú ruku podať v každom čase, vedomí súc tej skutočnosti, že to je a bude práca za božie kráľovstvo!*²¹

V roku 1932, presnejšie 24. júna, bola schválená a odovzdaná biskupskému administrátorovi v Kulpíne nová ústava. Po preložení do slovenčiny bola uverejnená v slovenskom dolnozemskej ev. cirkevnom časopise Evanjelický hlásnik. Podľa novej ústavy sa zmenilo sídlo biskupa, ktorým sa stal Nový Sad, kvôli ľahšej prístupnosti k trom seniorátom a vláde. Biskup sa súčasne stával aj kňazom tamojšieho slovenského zboru. Krajinskú cirkev spravovalo presbytérium, konvent a predsedníctvo. Po prijatí ústavy prejavila slovenská ev. cirkev a. v. snahu, aby nastali živšie styky medzi slovenskými evanjelickými cirkvami, pri riešení náboženských otázok, ale i pri zastupovaní na medzinárodných fórach.²²

15. septembra 1932 zvolili nového biskupa, ktorým sa stal Samuel Štarke. Nový biskup sa narodil v roku 1888 v Mošovciach a takisto veľkú časť štúdia absolvoval na Slovensku, kde v roku 1912 pôsobil ako kaplán vo Vrútkach, od roku 1913 prijal pozvanie cirkvi petrovskej. V národnom a cirkevnom živote juhoslovanských Slovákov zaujal popredné miesto a zasadzoval sa za odtrhnutie Vojvodiny od Maďarska. Po skončení 1. sv. vojny sa veľmi aktívne zúčastnil pri zakladaní slovenského gymnázia. V jeho osobe tak došlo k prepojeniu juhoslovanských Slovákov so svojou materskou krajinou. Nový evanjelický biskup Štarke slúžil krátko po svojom zvolení služby božie k 25. výročiu Kovačického procesu, kde sa slovenskí evanjelici postavili proti maďarským službám božím. O jubileu Kovačického procesu informovali aj noviny v ČSR napr. i katolícky Slováč.²³

²¹ Cirkevné listy. 30. 9. 1932, roč. 46, č. 20, s. 428.

²² Cirkevné listy. 30. 9. 1932, roč. 46, č. 20, s. 427.

²³ Cirkevné listy. 11. 11. 1932, roč. 46, č. 23, s. 510.

SNAHY ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY O ROZVOJ KULTÚRNYCH AKTIVÍT SLOVÁKOV V JUHOSLÁVII

Okrem československého Ministerstva zahraničných vecí a Československého ústavu zahraničného, založeného v Prahe roku 1928, bola gestorom kultúrnej spolupráce medzi ČSR a Juhosláviou počas celého medzivojnového obdobia *Československo-juhoslovanská liga* (a recipročne v Kráľovstve SHS pôsobiaca Juhoslovansko-československá liga). Ligy v oboch krajinách utužovali vzájomné vzťahy, ktoré boli napriek naznačeným rozdeľujúcim bodom v zásade korektné až priateľské.²⁴ Organizácia vydávala vlastné periodikum s názvom *Československo-jihoslovanská liga*, vychádzajúce od 3. júna 1921. Revue, zaoberajúca sa politickými a kultúrnymi otázkami, týkajúcimi sa oboch štátov, vychádzala trojjazyčne – v češtine, slovenčine a srbochorvátčine. K priateľským väzbám sa redakcia periodika otvorene prihlásila hneď v prvom čísle na titulnej strane: „*Priateľstvo národa juhoslovanského a československého, posvätené spoločnými obeťmi a spoločným víťazstvom, dospelo belehradskou smluvou ku spolku oboch štátov... Zárukou účinnosti a trvanlivosti spojeneckých smlúv je hlboké vzájomné sa poznanie národov a jasné vedomie spoločných cieľov... Spolupracovať s Ligou znamená zúčastniť sa demokratickej zahraničnej politiky, zabezpečiť základy medzinárodného postavenia štátu a pracovať ku konsolidácii tejto časti Európy!*“²⁵

Liga okamžite rozvinula styky s kultúrne orientovanými inštitúciami v Kráľovstve SHS, najmä v slovinskej Lubľane a Maribore, kde sa ich mediátorom stal jej bratislavský odbor. Ústredie organizácie však malo ambície podchytiť partnerov aj v Sarajeve, Belehrade a Záhrebe, pričom hlavnou siločiarou utužovania vzájomných kontaktov mala byť osobná linka československých balkanistov a, naopak, juhoslovanských bohemistov, resp. slovakistov z akademických kruhov. Ako výraz dobrej vôle rozširovať povedomie o Juhoslávii a juhoslovanskej kultúre sa Liga rozhodla založiť v Prahe Strossmayerovu juhoslovanskú knižnicu, určenú pre širokú verejnosť, ktorá mala vo svojej čitárni poskytovať výpožičky z oblasti histórie, zemepisu, literatúry, jazyka, filozofie, národohospodárstva, vojenstva či školstva. Rovnako mala československej verejnosti poskytovať na štúdium denníky, revue a časopisy

²⁴ ŠKERLOVÁ, Jana: *Věrnost za věrnost? Československo-jugoslávské politické vztahy v letech 1929 – 1934. Prání, rozpory, realita*. Historický ústav, Praha 2016, s. 36 – 40.

²⁵ Československo-juhoslovanská liga. In: *Československo-jihoslovanská liga*, roč. 1, 3. 6. 1921, č. 1 – 3, s. 1.

srbskej, chorvátskej a slovinskej proveniencie, sprostredkujúce informácie o aktuálnom dianí v Kráľovstve SHS.²⁶

Reflexia juhoslovanského a krajanského prostredia v ČSR nezostávala len na úrovni kontaktov „na diaľku“. Napríklad už v júli 1923 podniklo 52 členov Slovenskej obce učiteľskej študijnú cestu do Kráľovstva SHS, kde sa stretli s kolegami a členmi Juhoslovansko-československej ligy. Okrem tradičných bášt kráľovstva, akými boli Belehrad, Novi Sad, Kragujevac, Sarajevo, Split, Dubrovnik a Lubľana si našli cestu i do Petrovca. V Petrovci ich privítal evanjelický senior Samuel Štarke a oboznámil ich so školskými pomermi slovenskej komunity. „*Radost bola konštatovať, že Petrovčania sa vzťahujú nielen hmotne, ale i kultúrne. Ich obetavosťou bolo vybudované tamojšie gymnázium,*“ uviedol po návrate domov autor reportáže z cesty v tlačovom orgáne Ligy.²⁷ Kultúrne kontakty medzi slovenskými komunitami v Juhoslávii a ČSR neustali v zárodku. Krajjanov okrem učiteľov neskôr navštívili novinári z Československa a umelecké súbory; živo sa realizovali pobyty slovenských vysokoškolákov z Kráľovstva SHS na univerzitách v Prahe a Bratislave a slovenské spolky dostávali z ČSR občasnú hmotnú podporu.²⁸

Aj keď sa v rozvoji československo-juhoslovanských vzťahov angažovali špičkoví politici na oboch stranách (za československú sekciu Ligy Milan Hodža – bývalý poslanec uhorského snemu zvolený v roku 1905 za obvod Kulpín;²⁹ za juhoslovanskú sekciu Kosta Kumanudi, Ljuba Davidović či Miša Trifunović),³⁰ Liga ako organizácia nespĺnila všetky svoje stanovené ciele. Za najväčší úspech československej sekcie možno považovať nárast českého, resp. československého turizmu na Jadrane, ktorý bol odrazom aktívneho

²⁶ Československé veřejnosti. In: *Československo-juhoslovanská liga*, roč. 3, 15. 9. 1923, č. 7 – 8, s. 69; Naše styky se sesterskými organizacemi v Král. SHS. In: *Československo-juhoslovanská liga*, roč. 3, 15. 9. 1923, č. 7 – 8, s. 79.

²⁷ Slovenskí učitelé v SHS. In: *Československo-juhoslovanská liga*, roč. 3, 15. 9. 1923, č. 7 – 8, s. 79 – 80.

²⁸ LABÁTH, *Naša politika od prevratu dodnes...*, s. 14 – 15.

²⁹ Je zaujímavosťou, že M. Hodža sa k vojvodinskému prostrediu hrdo hlásil aj ako vysokopostavený politik (v rokoch 1935 – 1938 bol premiérom ČSR). Spolu s manželkou sa prihlásil za člena Matice slovenskej v Juhoslávii, v roku 1936 v priebehu návštevy Juhoslávie nostalgicky navštívil Petrovec a Kulpín a v roku 1937 daroval Matici slovenskej v Juhoslávii 100-tisíc dinárov na rozvoj kultúrnych aktivít. DRUGA, Ondrej: *Odbojové aktivity vojvodinských Slovákov v rokoch 1938 – 1941*. Filozofická fakulta UMB, Banská Bystrica 2019 (dizertačná práca), s. 23. K Hodžovej kandidatúre a zvoleniu roku 1905 pozri: Národné hnutie na Dolniakoch. In: *Národný kalendár 1927*, s. 35 – 39.

³⁰ PELIKÁN, Jan a kol.: *Dějiny Srbska*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2013, s. 585.

marketingu krás Juhoslávie v *Československo-jihoslovanskej Lige* a jej nástupkyňi, *Československo-jihoslovanskej revue* (od roku 1930). Slovanmi historičky Kateřiny Kolářovej, Liga nevenovala pozornosť špecifikám jednotlivých národov a národností spriatelenej monarchie, a tým pádom zanedbávala i kultúrne vzťahy s dolnozemskými komunitami na úkor propagovania kultu jednotného národa.³¹ Pre československú stranu to bolo o to tristnejšie, že samotní Slováci v Juhoslávii sa, ako poznamenal prvý predseda Matice slovenskej v Juhoslávii Ján Bulík, považovali za „*tunajšiu vetvičku československého národa*“³² a z pohľadu československej zahraničnej politiky boli „vzorovou menšinou“, ktorá napriek svojej etnicite neinklinovala k slovenskému (ľudáckemu) autonomizmu a konzervovala si silnú pročeskoslovenskú orientáciu.

Politici v ČSR si boli vedomí, že slovenská menšina v Juhoslávii nedostáva od svojej „druhej vlasti“ zodpovedajúcu podporu, aká by jej za vyjadrovanú lojalitu náležala. Pazovský učiteľ, zostavovateľ čítaniek a redaktor detského časopisu *Zornička* Ferdinand Klátik zhrnul požiadavky kultúrnej „výpomoci“ od československého štátu skromne: výmena časopisov, šírenie dolnozemských kníh v ČSR a československých kníh v Juhoslávii, zásobovanie Slovenskej ústrednej knižnice slovenskojazyčnou literatúrou, výmena žiakov základných a stredných škôl počas letných prázdnin, výmenné pobyty roľníckej mládeže, vzdelávanie remeselníckych učňov v ČSR, študijné pobyty vysokoškolskej mládeže v ČSR a kurzy pre učiteľov.³³

Morálny dlh voči juhoslovanským Slovákom sa stal objektom sebakritiky poslanca pražského Národného zhromaždenia za československých národných socialistov Vladimíra Polívku: „*Verejnosť československá v Československu musí si byť vedomá, že nesmie zabúdať na osud a život našich rodných bratov v zahraničí. Ako samostatný štát máme mnohé možnosti napomáhať životu tamojších našich bratov, podať im pomocnú ruku v ich snahách kultúrnych, školských a literárnych... Verejnosť takmer nepozná ani miest, kde slovenská a česká krv zachovala svoj život po celé desaťročia...*“³⁴

³¹ KOLÁŘOVÁ, Kateřina: Časopisy Československo-jihoslovanskej ligy: sonda do pramenů k dějinám meziválečných československo-juhoslávských styků. In: *Porta Balkanica*, roč. 7, 2015, č. 1, s. 49 – 50.

³² DRUGA, *Odbojové aktivity vojvodinských Slovákov...*, s. 22.

³³ KLÁTIK, Ferdo: My a naša stará vlasť. In: *Našej starej vlasti*. Knižtlačiareň úč. spol. v Petrovci, Petrovec 1931, s. 85 – 86.

³⁴ POLÍVKA, Vladimír: Niekoľko poznámok o otázke našich osád v zahraničí. In: *Našej starej vlasti*. Knižtlačiareň úč. spol. v Petrovci, Petrovec 1931, s. 66 – 67.

Činnosť Ligy úplne neustala ani po dramatických marcových udalostiach roku 1939. Kultúrnu spoluprácu medzi novovzniknutým Slovenským štátom a Juhosláviou zabezpečovala *Slovensko-juhoslovanská liga*, obzvlášť jej študentská sekcia. Navzdory frenetickej snahe slovenských študentov, ktorí už v roku 1939 podnikli kultúrno-edukačný zájazd na Balkán a navzdory angažovanosti slovenského vyslanca v Belehrade Jozefa Ciekera sa tieto aktivity stretli s relatívne odmeraným prístupom tak juhoslovanských vládnych kruhov, ako aj juhoslovanských Slovákov,³⁵ čo vyplývalo z animozity ku katolícko-autoritatívnemu režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany na Slovensku.

POSTAVENIE SLOVENSKÝCH EVANJELIKOV NA ÚZEMÍ JUHOŠLÁVIE PO VZNIKU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (1939 – 1945) A ICH POSTOJ K VZNIKU NOVÉHO ŠTÁTU

Postavenie slovenskej komunity v Juhoslávii počas medzivojnového obdobia bolo na veľmi slušnej úrovni. Slováci ako jediná dolnozemska slovenská komunita disponovali vlastnou strednou školou – gymnáziom v Báčskom Petrovci a takisto aj silnou kultúrnou identitou, ktorou výraznejšie neotriasli ani posrbčovacie tendencie po zavedení kráľovskej diktatúry Alexandra I. začiatkom 30. rokov. Aktivity pri rozvíjaní menšinovej komunity súviseli aj so stabilnou organizáciou evanjelickej cirkvi, v rámci ktorej dolnozemskí Slováci tvorili kompaktný celok realizujúci konfesiónálne, kultúrne, či iné spoločenské aktivity.

Fatálny zásah do národného a náboženského života evanjelických Slovákov vo Vojvodine predstavovalo rozbitie Juhoslávie v apríli 1941 v dôsledku nemeckej a maďarskej vojenskej agresie. Juhoslávia ako štát po bleskovom útoku a kapitulácii zanikla. Slovenskí evanjelici v Juhoslávii, združení pred inváziou v jednotnom dištrikte, sa znenazdajky ocitli v troch štátoch, resp. zónach: sriemski Slováci v Nezávislom chorvátskom štáte (*Nezavisna država hrvatska* – NDH), báčanskí Slováci v Maďarsku a banátski Slováci v nemeckom protektoráte.

Nové štátne hranice roztrhali dovtedajšiu štruktúru cirkevnej správy slovenských evanjelikov. Týkalo sa to najmä Sriemu. Podľa novej hraničnej

³⁵ JARINKOVIČ, Martin: *Slovensko a Juhoslávia v rokoch II. svetovej vojny*. Klub priateľov Múzea SNP, Banská Bystrica 2012, s. 54.

línie prináležali niektoré slovenské zbory v Srieme (Stará Pazova a Boľovce spolu s fíliami Dobanovci, Ašanja a Kupinovo) cirkevne do protektorátnej zóny, zatiaľ čo Šíd, Erdevík, Bingula, Ilok a menšie filie do novovzniknutého NDH. Sriemsky seniorát bol odlúčený od materskej krajinskej cirkvi a aj keď formálne fungoval naďalej, v prvých mesiacoch po okupácii Juhoslávie zostával v pasivite a nepúšťal sa do reorganizácie svojej štruktúry. Až v decembri 1941 vyšli staropazovskí seniorálni delegáti s požiadavkou ustanoviť v novom štáte oficiálnu cirkevnú organizáciu. Konvent zvolaný na 19. júna 1942 do Bingule odsúhlasil zlikvidovanie starého Sriemského seniorátu a dal podnet na zriadenie samostatnej cirkvi slovenských evanjelikov v NDH. Zvolením správneho výboru, ktorý mal zrealizovať všetky prípravné práce, Sriemsky seniorát ukončil činnosť a všetky jeho kompetencie prevzal dočasný správny výbor. Proces konštituovania slovenskej evanjelickej cirkvi v NDH sa však naťahoval pre úradné prekážky a vnútorné spory v rámci jednotlivých farských úradov. Slovenská evanjelická cirkev v NDH právne vznikla až v marci 1944 krátko pred prevalením frontu cez územie ustašovského chorvátskeho štátu a na rozvinutie organizačných aktivít jej už nezostalo dostatočné množstvo času.³⁶

Slováci v maďarskom zábore Juhoslávie museli čeliť zradikalizovanej maďarskej menšinovej politike, ktorá sa s novými územnými ziskami stupňovala a miestami mala ešte surovejší charakter než národnostná politika nacistov v anektovanej časti Slovinska (podľa odhadov po okupácii Juhoslávie padlo za obeť perzekúciám zo strany maďarských vojenských jednotiek až 5 tisíc osôb z radov civilistov).³⁷ Okrem násilia páchaného na obyvateľstve v prvých týždňoch po apríli 1941 sa nová maďarská správa usilovala menšiny zdecimovať predovšetkým kultúrne.

V Báčke, pričlenenej k Maďarsku, žilo v tom čase približne 35 000 evanjelických Slovákov.³⁸ Hneď v roku 1941 bolo zatvorené slovenské gymnázium v Petrovci a nižšie triedy premenené na uhorsko-kráľovskú meštiansku školu. Výrazný regres zaznamenali i politické, spolkové a kultúrne

³⁶ KMEŤ, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov 2*. Vydavateľstvo Ivan Krasko, Nadlak 2017, dok. 3, s. 109-111.

³⁷ THER, Philipp: *Temná strana národných štátů. Etnické čistky v moderní Evropě*. Argo, Praha 2017, s. 125-126.

³⁸ SIRÁCKY, Ján a kol.: *Slováci vo svete 1*. Matica slovenská, Martin 1980, s. 197; tiež SVETONĚ, Ján. *Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie. Ústav zahraničných Slovákov, Bratislava 1942, s. 119*

aktivity vojvodinských Slovákov.³⁹ Činnosť Matice slovenskej v Juhoslávii, vedenej evanjelickým kňazom Samuelom Štarkem, nahradil Uhorsko-krajinjský vzdelávací spolok slovenský.⁴⁰ Slovenskí obyvatelia Petrovca a Pivnice, ktoré tvorili centrá slovenského života v Báčke, však pred organizovaním sa v tomto promaďarskom spolku, vykonávajúcom svoje aktivity v intenciách uhorského vlastenectva, uprednostnili členstvo v Strane slovenskej národnej jednoty (SSNJ). SSNJ v prostredí Maďarskom okupovanej Juhoslávie nebola klasickou politickou organizáciou, ale skôr akýmsi „národným frontom“ Slovákov, zastrešujúc okrem iného aj náboženské a kultúrno-osvetové aktivity. Redakcia periodika *Slovenská jednota*, vydávaného v Maďarsku Stranou slovenskej národnej jednoty, napríklad na jar 1942 prichýlila antifašisticky a ľavicovo orientovaných profesorov Andreja Siráckeho, Jána Čajaka a Michala Topolského, ktorým po zatvorení petrovského gymnázia takto umožnila naďalej pracovať v službách dolnozemskej komunity.⁴¹

Vzťahy slovenských krajanov v Juhoslávii so Slovenskou republikou (1939-1945) sa niesli v rozpačitej tónine, v rámci ktorej zohral určujúcu rolu konfesionálny aspekt. Juhoslávia síce Slovenskú republiku (1939-1945) uznala *de iure*, no až do svojho rozpadu poskytovala útočisko pročeskoslovenskej emigrácii a okruhu jej podporovateľov z radov juhoslovanských Slovákov, zoskupených najmä okolo advokáta Janka Bulíka. Vďaka tomu sa slovensko-juhoslovanské vzťahy na diplomatickom, kultúrnom či hospodárskom poli vlastne nikdy nepodarilo plne rozvinúť.⁴² Podobný vzťah k Slovenskej republike (1939-1945) ako belehradské vládne inštitúcie prechovávali aj vojvodinskí Slováci. Slovenský chargé d'affaires v Belehrade Jozef Cieker nedokázal pred aprílom 1941 naviazať hlbšie kontakty so slovenskou

³⁹ KMEŤ, Miroslav: Slováci v Juhoslávii v rokoch 1919 – 1945. In: *V turbulentnom tridsaťročí. Kapitoly z dejín Slovenska v rokoch 1918 – 1948*. Spolok Slovákov v Poľsku, Krakov 2013, s. 327.

⁴⁰ K činnosti Matice pozri BOLDOCKÝ, Samuel: Spoločensko-politické zázemie pôsobenia Matice slovenskej vo Vojvodine v rokoch 1932 – 1941. In: *Matica slovenská v národných dejinách*. Matica slovenská, Martin 2013, s. 352-362.

⁴¹ SIRÁCKY, Ján a kol.: *Slováci vo svete 1*. Matica slovenská, Martin 1980, s. 199.

⁴² Juhoslávia udržiavala v medzivojnovom období s Československom nadštandardne dobré vzťahy. Ako základ tohto dobrého pomeru bol vytváraný obraz „spoločných záujmov“, tradícia historickej spolupráce a protihabsburského odboja z čias pred rokom 1918, myšlienka slovanskej vzájomnosti a zdieľaný odpor voči separatizmu (osobite slovenskému a chorvátskemu). BRUMMER, Alexandr: Slovanství a slovanská tradice v meziválečném Československu 1918 – 1938. In: *Historický zborník 23*, 2013, č. 2, s. 47-48.

evanjelickou menšinou v Juhoslávii a vzťahy s ňou, naopak, iba vyhocoval. U juhoslovanských vládnych predstaviteľov sa sťažoval na aktivity Matice slovenskej v Juhoslávii, na činnosť spolkov nesúcich v názve stále prívlastok československosti a na produkciu vydavateľov a redaktorov časopisu juhoslovanských Slovákov *Národná jednota*, ktorých obviňoval zo šírenia protislovenskej propagandy. Keď na Ciekerove intervencie juhoslovanské úrady nereagovali, požiadal priamo Maticu slovenskú na Slovensku o vyslanie propagačnej misie do Vojvodiny s cieľom získať tunajších Slovákov evanjelického vierovyznania pre „slovenskú vec“, t. j. cieľenou propagačnou kampaňou ich nakloniť na stranu vládnej ľudáckej politiky a svetonázoru. Matica slovenská vyslala do Juhoslávie jazykovedca a kultúrneho pracovníka Henricha Barteka, petrovského rodáka – literárneho vedca Andreja Mráza a redaktora Vila Kovára, ktorý sa pokúšal nadviazať kontakt s J. Bulíkom. Počas návštevy v Belehrade vo februári 1940 však zistil, že nálady vojvodinských Slovákov voči ľudáckemu režimu nie sú nijako pozitívne a ich prípadná korektúra nemá dobré vyhliadky ani smerom do budúcnosti.⁴³

Elity vojvodinských Slovákov vnímali postoj Slovenskej republiky (1939-1945) k evanjelikom veľmi citlivo. Považovali sa za akúsi vzdialenú súčasť evanjelickej cirkvi na Slovensku a jej zložité postavenie v slovenskom štáte sa ich emočne dotýkalo.⁴⁴ Diskriminačnú politiku slovenskej vlády otvorene kritizovali, z dôvodu čoho sa stali pomyselným „trňom v oku“ ľudáckeho

⁴³ ŠKORVANKOVÁ, Eva: Slovenská menšina v dnešnej Vojvodine a jej vzťah so slovenským štátom. In: *270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine*. Oddelenie slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade, Nový Sad 2017, s. 86-87.

⁴⁴ Späťotť so Slovenskom mala u juhoslovanských evanjelických Slovákov mnoho podôb. Slovenskí evanjelickí farári študovali teológiu v Bratislave, pri bohoslužbe používali rovnakú agendu a bohoslužobný poriadok ako evanjelici na Slovensku. To isté platilo aj pre bohoslužobné knihy a používanie zhodného pomenovania cirkvi. KOŠTIAL, Rudolf: *Slovenskí evanjelici v zahraničí. Duchovná opatera slovenských evanjelických vystahovalcov*. Osveta, Martin 1992, s. 83.

Čo je však paradoxné, evanjelická komunita v Juhoslávii sa nesePARovala len od politických a kultúrnych organizácií, spojených s režimom HSEŠ, ale žila v istej izolácii aj od vlastných súvercov na Slovensku. *Cirkevné listy* si vo vydaní z 28. 4. 1939 povzdychli: „*Evanjelická slovenská cirkev v Juhoslávii je nám najbližšou i po viere i po krvi, iba že nás delí niekoľko sto kilometrov. Je však zvláštne, že nemáme s ňou stykov. Našich Slovákov – ktorí sú všetci evanjelici – navštevujú rozličné akademické, kultúrne, ba i futbalové spolky. Ale na cirkevnom poli sa vôbec neschádzame, až na to, že pri posledných biskupských inštaláciách u nás i u nich reprezentanti cirkvi sa vzájomne navštívili pozdravili*“. *Evanjelická slovenská cirkev v Juhoslávii*. In: *Cirkevné listy*, roč. 53, 28. 4. 1939, č. 9, s. 178.

kabinetu.⁴⁵ Patričný výraz tomu dávali na stránkach *Národnej jednoty*, kde sa objavovali kritické, ba miestami až ironizujúce články predovšetkým na adresu premiéra Vojtecha Tuku, ktorého noviny titulovali jeho pôvodným maďarským menom Béla. *Národná jednota* s obľubou písala o slovenskom štáte a jeho činiteľoch v úvodzovkách („slovenský štát“, „samostatný“ štát, „vodca“ Tiso). Články obdobného razenia sa objavovali aj v cirkevnej tlači juhoslovanských Slovákov – v mesačníku *Nádej*, vydávanom v Kysáči a v *Evanjelickom hlásnikovi*, vydávanom v Erdevíku. Slovanmi historika Milana Sovilja, v roku 1939 a čiastočne i v roku 1940 tlač slovenských evanjelikov v Juhoslávii využívala doslova každú možnosť verbálne si „kopnúť“ do vlády,⁴⁶ a to najmä v rámci rubriky *Listy zo Slovenska*, ktorá redakcii pod rúskom anonymity pisateľov umožňovala naplno prejaviť jej protiludácku politickú orientáciu.

Nezostalo len pri štipľavých vetách v krajaných periodikách. Z pohľadu záujmu slovenskej vlády o krajanov v cudzine a ich ideologické spracovanie skončili fiaskom nielen pokusy o ideový prerod evanjelickej slovenskej menšiny, ale aj snahy Študentského odboru Slovensko-juhoslovanskej ligy z júla 1939 zorganizovať v slovenských obciach v Juhoslávii propagačné prednášky pre krajanov o slovenskom štáte.⁴⁷ Účastníci výpravy zo Slovenska zažili u vojvodinských Slovákov veľmi chladné prijatie, ktoré hraničilo až s ignoranstvom.⁴⁸

Ako podotkol historik Miroslav Hroch, slovenská menšina sa v Juhoslávii tešila ojedinelému postaveniu, porovnateľnému snáď len s postavením minorít v medzivojnovom Československu či Estónsku. Vysoká miera kultúrnej autonómie, ktorou ju Belehrad častoval, jej umožňovala vyjadrovať

⁴⁵ SOVILJ, Milan: *Československo-jugoslávské vzťahy v letech 1939 – 1941: od zániku Československej republiky do okupácie Kráľovstvá Jugoslávie*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2016, s. 158

⁴⁶ SOVILJ, Milan: *Československo-jugoslávské vzťahy v letech 1939 – 1941: od zániku Československej republiky do okupácie Kráľovstvá Jugoslávie*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2016, s. 161-163; ŠKORVANKOVÁ, Eva: Slovenská menšina v dnešnej Vojvodine a jej vzťah so slovenským štátom. In: *270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine*. Oddelenie slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade, Nový Sad 2017, s. 88-89.

⁴⁷ ŠKORVANKOVÁ, Eva: Slovenská menšina v dnešnej Vojvodine a jej vzťah so slovenským štátom. In: *270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine*. Oddelenie slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade, Nový Sad 2017, s. 88-89

⁴⁸ JARINKOVIČ, Martin: *Slovensko a Juhoslávia v rokoch II. svetovej vojny*. Klub priateľov Múzea SNP, Banská Bystrica 2012, s. 54.

svoje názory slobodne, a to aj napriek opakovaným intervenciám J. Ciekera a ministerstva zahraničných vecí, aby juhoslovanské úrady v záujme dobrých slovensko-juhoslovanských vzťahov takéto prejavy netrpeli.⁴⁹

ZÁVER

Slovenské dolnozemske komunity nadobudli počas medzivojnového obdobia skúsenosti s novými štátmi a politickými režimami. Rozpad Rakúsko-Uhorska znamenal ich rozptýlenie do viacerých krajín. Kultúrne a vzdelanostné podmienky pre Slovákov sa na veľmi slušnej úrovni budovali predovšetkým v Juhoslávii. Intenzívny rozvoj aktivít slovenskej komunity výrazne podporoval aj vznik slovenského gymnázia v Petrovci. Významnú úlohu pri rozvoji cirkevného a spoločenského života zohrávala aj evanjelická cirkev, ktorá tvorila silné spoločenstvo slovenskej menšiny v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov (neskoršej Juhoslávii). V dôsledku politicko-vojenskej agresie Maďarska, ktoré ako nemecký spojenec v rokoch 1938 – 1941 získalo časti území Československa, Rumunska a Juhoslávie, sa veľká časť dolnozemskej Slovákov na prechodnú dobu dostala do lona Maďarského kráľovstva. Ďalšie skupiny Slovákov obývali obce v poarbitrážnom Rumunsku, v ustašovskom NDH a v Nemcami okupovanej zóne Srbska. Aj v takýchto sťažených podmienkach dokázala evanjelická cirkev po zmene geopolitických pomerov v dolnozemskej prostredí, slovenskú menšinu integrovať omnoho funkčnejšie než v Maďarsku pôsobiaca Strana slovenskej národnej jednoty, či kultúrne aktivity pod patronátom vyslanectiev Slovenskej republiky (1939-1945). K tým najmä juhoslovanskí Slováci prechovávali konštantnú nedôveru, ba v niektorých prejavoch až otvorenú rezistenciu, čo vyplývalo z konfesionalne determinovaného vnímania vzťahu Slovenskej republiky (1939-1945) a slovenských dolnozemskej komunit. Len minimum evanjelických Slovákov na Dolnej zemi (obzvlášť v Juhoslávii) podporovalo režim katolíckej HSLŠ, ktorá evanjelikov na domácej pôde v rozpore s ekumenickým heslom spoločného „boja za národnú vec“ odsúvala na vedľajšiu koľaj. Vzťah ľudákov k evanjelikom na Slovensku sa tak celkom pochopiteľne stal na celé vojnové obdobie určujúcou mierkou pre vzťah slovenských dolnozemskej evanjelikov k Slovenskej republike (1939-1945) a jej reprezentantom.

⁴⁹ HROCH, Miroslav: *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*. SLON, Praha 2016, s. 275.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

DOBOVÁ TLAČ

1. Cirkevné listy. 1928. 15. január, 1928, roč. 42, č. 1. (Cirkevné listy 1928)
2. Cirkevné listy. 1928. 15. august, 1928, roč. 42, č. 14. (Cirkevné listy 1928)
3. Cirkevné listy. 1932. 30. september, 1932, roč. 46, č. 20. (Cirkevné listy 1932)
4. Cirkevné listy. 1932. 11. november, 1932, roč. 46, č. 23. (Cirkevné listy 1932)
5. Cirkevné listy. 1939. 28. apríl, 1939, roč. 53, č. 9. (Cirkevné listy 1939.)
6. Československo-juhoslovanská liga. 1921. roč. 1, 3. 6. 1921, č. 1 – 3. (Československo-juhoslovanská liga. 1921)
7. Československo-juhoslovanská liga. 1921. roč. 1, 6. 7. 1921, č. 4 – 5. (Československo-juhoslovanská liga 1921)
8. Československo-juhoslovanská liga. 1923. roč. 3, 15. 9. 1923, č. 7 – 8. (Československo-juhoslovanská liga 1923)
9. Národný kalendár. 1927

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. Auerhan, Jan. 1935. Československé jazykové menšiny v evropském zahraničí. Praha: Nakladatelství Orbis. (Auerhan 1935)
2. Babiak, Ján. 2001. Keď vzlietol Sokol petrovský. Sokolská jednota v Petrovci v prvom sokolskom období medzi dvoma vojnami (1920 – 1929). Báčsky Petrovec: Kultúra. (Babiak 2001)
3. Babiak, Michal. 2018. Kultúrne dedičstvo vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej kultúry. In: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, roč. 6, č. 2. (Babiak 2018)
4. Boldocký, Samuel. 2009. Riaditelia gymnázia v Petrovci 1919 – 2009. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum. (Boldocký 2009)
5. Boldocký, Samuel. 2013. Spoločensko-politické zázemie pôsobenia Matice slovenskej vo Vojvodine v rokoch 1932 – 1941. In: Matica slovenská v národných dejinách. Martin: Matica slovenská. (Boldocký 2013)

6. Brummer, Alexandr. 2013. Slovanství a slovanská tradice v meziválečném Československu 1918 – 1938. In: Historický zborník 23, č. 2. (Brummer 2013)
7. Druga, Ondrej. 2019. Odbojové aktivity vojvodinských Slovákov v rokoch 1938 – 1941. Filozofická fakulta UMB, Banská Bystrica (dizertačná práca). (Druga 2019)
8. Ferencuhová, Bohumila. 2004. Československá zahraničná politika a otázka medzinárodnej bezpečnosti. In: Zemko, Milan, Bystrický, Valerián (ed.): Slovensko v Československu (1918 – 1939). Bratislava: VEDA. (Ferencuhová 2004)
9. Ferencuhová, Bohumila. 2012. Československo v medzinárodnej politike 20. rokov. In: V medzivojnovom Československu 1918 – 1939. Bratislava: VEDA. (Ferencuhová 2012)
10. Gubová Červená, Gabriela. 2015. Slováci v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov 1918 – 1929. Báčsky Petrovec – Nový Sad: Slovenské vydavateľské centrum – Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov. (Gubová Červená 2015)
11. Hroch, Miroslav. 2016. Hľadání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy. Praha: SLON. (Hroch 2016)
12. Jarinkovič, Martin. 2012. Slovensko a Juhoslávia v rokoch II. svetovej vojny. Banská Bystrica: Klub priateľov Múzea SNP. (Jarinkovič 2012)
13. Klabjan, Borut. 2014. Češi a Slováci na Jadranu. Vzťahy s Terstem a severným Jadranem v letech 1848 – 1948. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. (Klabjan 2014)
14. Klátik, Ferdo. 1931. My a naša stará vlasť. In: Našej starej vlasti. Petrovec: Kníhtlačiareň úč. spol. v Petrovci. (Klátik 1931)
15. Kmeť, Ján. 1969. Päťdesiat rokov slovenského gymnázia v Petrovci. In: Pamätnica 50 rokov slovenského gymnázia v Petrovci. Petrovec: Slovenské gymnázium. (Kmeť 1969)
16. Kmeť, Miroslav. 2012. Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov I. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko. (Kmeť 2012)
17. Kmeť, Miroslav. 2017. Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov 2. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko. (Kmeť 2017)
18. Kmeť, Miroslav. 2013. Slováci v Juhoslávii v rokoch 1919 – 1945. In: V turbulentnom tridsaťročí. Kapitoly z dejín Slovenska v rokoch 1918 – 1948. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku. (Kmeť 2013)

19. Kolářová, Kateřina. 2015. Časopisy Československo-jihoslovenské ligy: sonda do pramenů k dějinám meziválečných československo-juhoslávských styků. In: *Porta Balkanica*, roč. 7, 2015, č. 1. (Kolářová 2015)
20. Košťal, Rudolf. 1992. Slovenskí evanjelici v zahraničí. Duchovná opera slovenských evanjelických vystáhalcov. Martin: Osveta 1992. (Košťal 1992)
21. Krajčovič, Milan. 1994. Dolnozemskí Slováci a mierová konferencia v Paríži 1919-1920. In: *Slováci v Maďarsku*. Ed. E. Balážová – G. Grácová. Bratislava: Matica Slovenská. (Krajčovič 1994)
22. Labáth, Andrej. 1932. Naša politika od prevratu dodnes. Petrovec: Kníhtlačiareň účl spol. v Petrovci. (Labáth 1932)
23. Pálenkášová, Jarmila. 2012. Z činnosti matičných odborov a sekcií v období 1932 – 1940. In: Boldocký, Samuel (ed.): 80 rokov Matice slovenskej v Juhoslávii/Srbsku. Báčsky Petrovec: Matica slovenská v Srbsku. (Pálenkášová 2012)
24. Pelikán, Jan a kol. 2013. Dějiny Srbska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. (Pelikán a kol. 2013)
25. Polívka, Vladimír. 1931. Niekoľko poznámok o otázke našich osád v zahraničí. In: *Našej starej vlasti*. Petrovec: Kníhtlačiareň úč. spol. v Petrovci. (Polívka 1931)
26. Rychlík, Jan, Perenc'ević, Milan. 2007. Dějiny Chorvatska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. (Rychlík, Perenc'ević 2007)
27. Sirácky, Ján a kol. 1980. Slováci vo svete 1. Martin: Matica slovenská. (Sirácky a kol. 1980)
28. Sovilj, Milan. 2016. Československo-jugoslávské vzťahy v letech 1939 – 1941: od zániku Československej republiky do okupácie Kráľovstvá Jugoslávie. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. (Sovilj 2016)
29. Stupavský, Jozef. 1944. Slovenské peňažné ústavy na Dolnej zemi. In: *Náš národ*, roč. 2, 1944, č. 1. (Stupavský 1944)
30. Svetoň Ján. 1943. Slováci v európskom zahraničí. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení. (Svetoň 1943)
31. Svetoň, Ján. 1942. Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie. Bratislava: Ústav zahraničných Slovákov. (Svetoň 1942)
32. Šesták, Miroslav a kol. 2009. Dějiny jihoslovenských zemí. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. (Šesták 2009)

33. Škerlová Jana. 2016. Věrnost za věrnost? Československo-jugoslávské politické vztahy v letech 1929 – 1934. Přání, rozpory, realita. Praha: Historický ústav. (Škerlová 2016)
34. Škorvanková, Eva. 2015. Slovenská menšina v kráľovstve Juhooslávie a rozpad Československa. In: Acta historica Posoniensia 29, Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. (Škorvanková 2015)
35. Škorvanková, Eva. 2017. Slovenská menšina v dnešnej Vojvodine a jej vzťah so slovenským štátom. In: 270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine. Nový Sad: Oddelenie slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade. (Škorvanková 2017)
36. Ther, Philipp. 2017. Temná strana národních států. Etnické čistky v moderní Evropě. Praha: Argo. (Ther 2017)
37. Topoľský, Michal. 1934. Slovenské osady v Slavonii. In: Náš život, roč. 2. (Topoľský 1934)

Петер Мичко

Филозофски факултет, Универзитет Мађеј Бел, Банска Бистрица

Антон Хрубон

Факултет политичких наука и међународних односа, Универзитет
Мађеј Бел, Банска Бистрица

**КУЛТУРНЕ ИНТЕРАКЦИЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ
СЛОВАКА СА „ДРУГОМ ДОМОВИНОМ” (1918–1941)
У КОНТЕКСТУ НАЦИОНАЛНОГ
И КОНФЕСИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА**

Апстракт

Рад је посвећен положају Словака на територији Југославије у периоду 1918–1941. У њему се првенствено анализирају културолошке интеракције југословенских Словака у контексту чехословачко-југословенских односа. Такође се посебно фокусира на положај словачких евангелика на територији Југославије након стварања словачке државе и њихов однос према стварању нове државе, узимајући у обзир локалне националне, културне и верске специфичности тзв. Доње земље.

Кључне речи: Словаци у дијаспори, Доња земља, Југославија, евангелици а. в., Чехословачка, Словачка држава

Peter Mičko

Faculty of Philosophy, Matej Bel University, Banská Bystrica

Anton Hruboň

Faculty of Political Sciences and International Relations, Matej Bel
University, Banská Bystrica

**CULTURAL INTERACTIONS OF YUGOSLAV SLOVAKS
WITH THE “SECOND HOMELAND” (1918-1941)
IN THE CONTEXT OF NATIONAL AND CONFESSIONAL
IDENTITY**

Abstract

The paper is devoted to the position of Slovaks in the territory of Yugoslavia in the years 1918-1941. It primarily analyzes the cultural interactions of Yugoslav Slovaks in the context of Czechoslovak-Yugoslav relations. It also focuses in particular on the position of Slovak evangelicals in the territory of Yugoslavia after the creation of the Slovak state and their attitude to the creation of a new state, taking into account the local national, cultural and religious specificities of the Low Countries.

Keywords: foreign Slovaks, Lowland, Yugoslavia, evangelicals and. v., Czechoslovakia, Slovak State

Radovan Pilipović*

Library of the Serbian Patriarchate, Belgrade

Ivana Luknar**

Institute for Political Studies, Belgrade

EPARCHY OF MUKACHEVO-PRESHOV OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN INTERWAR CZECHOSLOVAKIA (1918-1940) – BRIDGE BETWEEN NATIONS

Abstract

In this paper are described religious bonds between Serbs and Transcarpathia, more concretely, nature of Serbian Church jurisdiction among orthodox in Eastern Slovakia, then existing Czechoslovakia, in the first half 20th century through a reviewed and synthetic approach. After the First World War in 1918. Serbian Orthodox Church, as the most organized church entity of orthodox Slavdom, accepted their historical heritage of care towards orthodox flock in Eastern regions of Czechoslovakia, where during the Habsburg Monarchy (Austria-Hungary) was present Serbian Metropolitanate of Sremski Karlovci, with more or less pastoral care.

Key words: Serbian Orthodox Church, Transcarpathia, missions of the Serbian Orthodox Church, Eparchy of Mukachevo-Preshov, battle against forcible church union

Orthodoxy helped to root friendly bonds between peoples. Vuk Karadžić clearly saw the importance that religion has for shaping social relations (Vasiljević 2015, 19), especially when we are talking about an ignorant, raw peasant environment intoxicated by tradition and suffering after the First World War. In such social circumstances of uncertainty, “man is able to construct countless imaginary threats” (Luknar 2023, 146). In addition to reason and language, people’s interpretation of the world around them is significantly influenced by symbols and religion. Religion has been

* E-mail address: beriozuska@verat.net

** E-mail address: ivanaluknar@gmail.com

a refuge from uncertainty and fear since the dawn of civilization. “The human being’s need for identification with different collectivities is essential to human nature” (Luknar 2022, 153). The analyzed literature and archival materials confirm the basic hypothesis of this scientific article that Orthodoxy represented a common denominator, i.e. the backbone of friendship between the two peoples of Serbs and Slovaks, as well as Carpatho-Ruthenians in the interwar period.

Bonds between hierarchy of Serbian Orthodox Church and orthodox in Transcarpathia area (today the westernmost regions of the contemporary Ukraine), around cities Uzhhorod, Mukachevo, Iza and Khust date from and refer to the period of history of the Serbian Metropolitanate of Sremski Karlovci. If we go from deeper past spiritual bonds between Serbs and Transcarpathia can be brought to late Middle Age, according to saved reliable testimonies.

HISTORICAL BONDS BETWEEN SERBS AND TRANSCARPATHIAN REGION

Church and cultural center of Transcarpathia was monastery of St. Father Nikolai on Černecka Hora at Mukachevo, built in 1360. The duke Teodor Koriatović of Mukachevo, as well as the duke Balica of Marmarosh and duke Dragoš were patrons of orthodoxy in second half of 14th century (Fidler 1909, 338).

From the middle of the 15th century influence of Serbian Orthodox Church in the north of then existing Kingdom of Hungary was not negligible.⁵² Serbian despots Stefan Lazarević and Djuradj Branković until 1439 had Mukachevo in their feudal possession in lands of the Hungarian crown.

From the beginning of the 17th century began forcible roman Catholicism of Eastern Slovakia regions and more eastern Transcarpathia. Bishop Petronije of Mukachevo accepted “The Union of Uzhhorod” in 1628 thinking that in this way people can be saved from the pressure of the Romanian magnates who were infiltrating Mukachevo and were politically enslaving it

⁵² Василије, игуман Мукачевског манастира, *Старе српске књиџе у Библиоџеци Мукачевској манасџира*, „Гласник“ – Службени лист Српске православне цркве, бр. 5 (1958), 73. Famous religious author from Transcarpathia Mihail Andreia Orosvigovski (around 1637-1710) was of Serbian origin.

(Roman Miz 2001, 168-171). Those first attempts of imposing union were unsuccessful, because orthodox monks from monastery at a place called Krasny Brod banished unionistic bishop Atanasije Krupicki (Aleš 1998, 27). Bishop Atanasije Krupicki signed The Union of Uzhhorod in 1646 and by doing that he subjugated flock to Latin clergy and Rome because it was considered a religious center. However, orthodoxy showed vitality, last orthodox bishop of that region was Dositey (1733-1735).

Eastern Slovakia, rather most of its inhabitants, were rebelled against union in 1760 by leadership of Serbian priest Sofronije (Карнашевич 1962, 42). Eastern Slovakia had 175 parishes at the end of 18th century, as J. M. Korabinsky states in his work *Geographisch-historisches und Produktion Lexikon von Ungern* (1786) (Horkaj & Pružinsky 1998, 45-46). The activity of the Greek Catholics began to be felt from the middle of the 19th century because their prozelyte labour, traditionally supported by the Habsburg Monarchy, led to the decline in the number of Orthodox churches, priests and believers.

At the beginning of the 20th century prounionistic activities of Austro-Hungarian Monarchy were very lively, especially immediately before First World War, when erected political processes were common in anti-slavic and anti-orthodox campaign. Anti-serb Process of Zagreb (1908) precedes and Process of Banja Luka (1915) follows Process of Marmaroš, that happened in 1914, as a kind of political inquisition for Serbs and other orthodox Slavs, “disobedient” Austro-Hungarian citizens.

Serbian patriarch Lukijan Bogdanović (1890-1907), head of Metropolitanate of Karlovci in second half of 20th century tried to give stronger impulse to church life of Slovakian and Carpathian-Rus’ orthodoxy, but his death impeded it, as well as tragic socio-political breakdowns that started happening after 1914.⁵³

Alexey Kabaljuk, who was born in Jasiny in 1877, travelled to Russia in 1905, was frightened by hungariazation, considering Magyars the main enemies of his people. He acquainted with orthodoxy on Mount Athos and after that in Monastery of Jabolčino he became monk and priest. Patriarch

⁵³ Štefan Horkaj, Štefan Pružinsky, *op. cit.*, 72-73. The authors state that the Serb Lazar Babić, a graduate theologian from the University of Prešov, tried to investigate the personality of the Serbian patriarch Lukijan Bogdanović, but he did not receive materials from the then Pope Paul VI, still hidden, that would shed light on the patriarch’s engagement in the north of the Danube Monarchy.

Lukijan Bogdanović assigned him service in parish of Miškolc nearby Veliki Lučki. Unionistic opponents made an effort to set up him treasonable processes in Marmaroš in 1904. and 1914, in which he was under investigation for treason.⁵⁴

EXTENSION OF HISTORICAL JURISDICTION

New political map of Europe that was formed after the end of First World War (1918), creation of nation states, breakdown of monarchies as it are Austro-Hungarian Monarchy and Russian Tsardom, was something more than socio-political ambience of life and work of orthodox churches. In families of orthodox nations Serbian Orthodox Church was united and restored Serbian Patriarchate of Peć, that gained legitimacy and established territory of smoot functioning and jurisdiction in The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia. Fall of Russian Empire, difficult position of Russian Orthodox Church, and presence of Russian church emigration in Kingdom of SHS put Serbian Orthodox Church in challenging position to be patron of new organized Russian Orthodox Church Abroad.

Similar sentiments were present, and developed further, also among orthodox inhabitants of Transcarpathia who saw in Serbian patriarchate some kind of hope and possible support. First church official census that led to creating complete record of the number of priests, churches and

⁵⁴ P. Aleš, *op. cit.*, 32-33. His stay on Mount Athos and conversion to Orthodoxy is described in the book: Денасій Пантелеимоновскій, *Повестъ об обращеніи и присоединеніи на Авоне Угрорусса униата в Православіе и о русскихъ, о ѿправославіи и одъ униі въ ѿри-карѣтайской ѿдьярменой Руси ѿрежде и ѿсейерь*, Шамордино 1913. Here are given few details that he was born on August 30th 1877, that he was baptized by uniate priest who loved Russia very much having given him the name Alexandar at baptism. On Mount Athos in St. Panteleimon Monastery lived and strived Father Varuch, who was originally from Transcarpathia and about whom Alexandar heard and started corresponding with. He advised Alexandar to go to Russia. He went on a pilgrimage to Jerusalem where he saw that the Uniates were not allowed to serve at the Grave of Jesus Christ and then he began to wonder „What is the Uniate faith?”. The appearance of the Holy Fire left a great impression on Kabaljuk. (pp. 8-9). After returning from Jerusalem, he went to Athos where he met his father Varuch face to face. After returning from Jerusalem, he went to Athos where he met Father Varuch face to face. Evdokim, bishop of Volokolamsk, and hieromonk Sergije from the Jabolčino (St. Onuphrius) monastery in the Eparchy of Holm happened to be there. (pp. 10-11). Kabaljuk joined Orthodoxy through the „third act of joining“, without anointing, only through renouncing Uniate delusions.

believers, showed the strength of Serbian orthodoxy in unique ecclesial organization. Serbian Orthodox Church was organized in 27 eparchies, 3687 churches, 2864 parishes (out of which 2479 were filled), 2539 priests and deacons (including retired), then 442 monks, and 5.715.178 believers.⁵⁵ That organizational strength was searching for new mission fields. Representatives of “four counties” (Ung, Bereg, Ugocsa, Maramures), resembled historical law of Serbian hierarchy over orthodox people in (Ruthenia) Transcarpathian Rus during Habsburg Monarchy. During strong unionistic attacks in 1639. and 1739. spiritual chiefs of Serbian church in Karlovci thought about herd in Mukachevo and around there as well. Inhabitants of the so-called “four counties”, the most numerous parochial communities, asked for support from Serbian church in a form of a “mandate” that would be responsible for all needs of orthodox people in mentioned regions. Archimandrite Vladimir Dimitrijević was proposed, who would receive the rights and duties of vicar bishop of Carpathian Rus through ordination.⁵⁶ Archimandrite Vladimir was being proposed by local because they appreciated his priestly and missionary characteristics and qualities.

Residents of Veliki Lučki in Mukachevo county declared that “they want to belong to Russian Orthodox Church with all their might” as well as that “they don’t acknowledge any Union with Rome and its church”. Petition that was signed by hundred signatories, was delivered to archimandrite Vladimir Dimitrijevic who delivered the same petition to Serbian patriarch, at that time “first Metropolitan of Belgrade” Dimitrije.⁵⁷

MISSIONS OF SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN TRANSCARPATHIA

Bishop of Niš Dositey came on a mission in Czechoslovakia at the end of 1920 (Бурера 2013, 142). He started to prepare outlines of Statues for

⁵⁵ *Шемаїїзам Истїочно-їравославне срїске їаїїријаршије їо їодацїма из 1924. їодїне, їздање Св. архїјерејскої синода, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1925, 362-363.*

⁵⁶ Архив Српске Православне Цркве, САСи (1919), *Архиеїискоїу деоїрадском Димїїрију, Предсїавници жуїе Мараморошке, Ужанске, Беречке и Земїланске, 24. децембра 1919.* Unregistered. Next: Архив СПЦ, САСи...

⁵⁷ Архив СПЦ, САСи (1920), *Жїїїельї села Велики Лучки їровїресїолном мїїройолїїу Димїїрију, 28. март 1920.* Unregistered.

Transcarpathian orthodox eparchy with Dr. Kasijan Bogatirec right away (Aleš 1998, 51). His missionary efforts and work among Karpatoruthenians present important contribution to conservation of orthodoxy on a specific land for Uniate propaganda (terra missionis).

Bishop of Niš Dositey Vasić had a number of difficulties: uncooperative Czechoslovak authorities, Ukrainian and Ruthenian nationalists and other hostile people towards Serbian jurisdiction. However, by 1925. he had prepared the ground for those who continued to work on ecclesiastical progress and development of Orthodox church.

In 1926. in Transcarpathia arrived bishop of Novi Sad and Bačka Irinej Ćirić, “famous scientist and exceptional organiser”.⁵⁸ He was followed by singelos Damaskin Grdanički, latter bishop of Mukachevo and Preshov.⁵⁹

In 1928. arrived Serafim Jovanović⁶⁰, bishop of Zletovo and Strumica during which mandate it was strived to develop Constitution of future eparchy as much as possible. Bishop of Bitolj (Monastir) Josif Cvijović⁶¹ had

⁵⁸ P. Aleš, *op. cit.*, 51. He was born on May 1, 1884 in Sremski Karlovci, graduated from the Moscow Theological Academy and the Faculty of Philosophy in Vienna, earning a doctorate in Semitology and Semitic languages. He dealt with the problems of translating biblical books from the Hebrew and ancient Greek languages, he was a professor at the old seminary in Sremski Karlovci. In 1919, he was elected as the bishop of Timok, but in 1921, at his own request, he took over the throne of the diocese of Bačka. He spent the whole of 1927 in Transcarpathian Rus. Биографска цртица: Вуковић Сава (епископ моравички), *Др Иринеј Гирић – ейиској новосадско бачки*, „Богословље“, св. 1 и 2 (1964), 9-20.

⁵⁹ About the mission of Irinej Ćirić, based on archival material in the Archive of the Holy Assembly of Bishops, is written: Предраг Пузовић, *Мисија ейискоја бачкој Иринеја у Карпатајској Русији*, „Годишњак“ – Часопис за теолошко-философска и текућа питања Православног богословског факултета „Свети Василије Острошки у Фочи“, бр. 4 (2005), 99-136.= *Исти*, *Прилози за исјорију Српске љравославне цркве* 3, Београд 2008, 67-107.

⁶⁰ Bishop Serafim Jovanović was born in Prizren, he graduated from the seminary there and the Moscow Theological Academy. He was ordained as a deacon in 1902. From 1920 he was bishop of Zletovo and Strumica, and from October 29, 1928, bishop of Raška-Prizren. Сава, еп. шумадијски, *Српски јерарси од деветтој до двадесеттој века*, Београд -Подгорица-Крагујевац 1996, стр. 442. Detailed: Юрий Данилец, *Деятельность епископов Серафима (Јовановича) и Иосифа Цвийовича) на Подкарпатской Руси и на Прящевщине (на материалах газаты „Православная Карпатская Русь“ (1928-1931 гг.))*, Теолошки погледи XLIX, 3 (2016), 653-674.

⁶¹ Born in Drežnik near Užice on August 28, 1878, he graduated from the Belgrade Seminary and was ordained as a deacon in 1903, he performed the duties of a parish priest. After becoming a widower, he continues his education and defends his candidacy thesis „The

been chosen for vicarious bishop for orthodox church in Transcarpathia in 1930, but was dismissed after a year at his own will.⁶² In his missionary work Dr. Justin Popović, professor of Seminary in Bitolj was of a big help to him.⁶³ Foreign Minister of Czechoslovakian Republic Eduard Beneš in 1926. in contact with representatives of Serbian Orthodox Church expressed opinion of his government “he wants to see on that position His Grace bishop of Bitolj Josif”.⁶⁴

Metropolitan Josif’s engagement in Transcarpathian Russia was being encouraged by Kingdom of SHS. Foreign Minister wrote to Synod: “to please enable the Reverend Bishop Josif, leaving for a new duty as soon as possible which would be either in the interest of the church itself or in the interest of the good relations that exist between us and allied Czechoslovakia”.⁶⁵ Theorists and experts of Roman Catholic Church in Kingdom of Yugoslavia tracked influence of Serbian Orthodox Church on West Slavs, and looked especially anxiously at the spread of Serbian jurisdiction: ““The restored Serbian patriarchy today holds among the eastern churches a certain primacy. The living truth is that Serbian Church in terms of its jurisdiction and number of members does not occupy the first place among the Eastern churches... In the Czechoslovak church, around the foundation of which the bishop of Niš Dositey worked, only one part was under the jurisdiction of the Serbian Church (archbishop Gorazd), while the other was seized by the Patriarchate of Constantinople (archbishop Savatije)” (Rogošić 1926, 5). On the other hand, there were also challenges of confrontation with the Constantinople (Ecumenical) Patriarchate, which had its own jurisdiction and bishop in Czechoslovakia - Savatije (Sabbatios) Vrabec” (Pilipović 2011, 207-221).

role of the Serbian clergy in the liberation of their people“ at the Kyiv Spiritual Academy. He became a monk in 1913 in the Rakovica monastery, in the First World War he served in the Comite-Chetnik units. He was elected as a bishop of Bitolj on December 19, 1920, and metropolitan of Skoplje on January 1, 1932. He is one of the most capable and deserving Serbian hierarchs of the 20th century. Епископ Сава, *op. cit.*, 261-262.

⁶² Namely, as a bishop who was educated in Russia in Kyiv, Josif Cvijović was interesting to the Czechoslovak government and the government of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and because of his simple behavior and sincerity to the faithful in Carpathian Rus.

⁶³ P. Aleš, *op. cit.*, 52. Compare: Peter Soroka, *Prepodobny Justin Popović*, Svidnik 2006, 35-40.

⁶⁴ Архив СПЦ, САСи (1926), *Свети Архијерејски Синод Српске православне цркве*, Син. Бр. 1442, 10/23. јула 1926.

⁶⁵ Архив СПЦ, САСи (1926), *Министарство иностраних дела Краљевине СХС*, Пов. Бр. 7004, 20. јул 1926.

THE ACTIVITY OF THE DIOCESE OF MUKACHEVO AND PRESHOV

Accession to the Serbian patriarchal throne by Varnava Rosić (1930–1937), the former Metropolitan of Skoplje, an experienced and exceptional archbishop, Russian student and active Russophile, gave a new impetus to solving the position of the Orthodox in Transcarpathian area. Orthodox in the country of Carpathoruthenia (Zeme Podkarpatskoruska or Podkarpatska Rus) were organized in the Diocese of Mukachevo-Preshov in 1931, whose first bishop was Damaskin Grdanički.

Regular session of the Holy Assembly of Bishops in 1931 lasted from the September 14 to October 3, 1931. At one of the last sessions at the call of Holy Spirit was elected bishop of the Mukachevo diocese in Carpathian Russia Damaskin Grdanički, professor at the Faculty of Theology in Belgrade.⁶⁶ Serbian church and daily press carried extensive reports on the ordination of the bishop who would attend in the east of the Czechoslovak state.⁶⁷ With the election of the new bishop, the previous delegate of the Holy Assembly of Bishops in Transcarpathian Rus, Metropolitan Josif Cvijović of Skoplje, as well as his assistant protosingelos Justin Popović were dismissed from their services.⁶⁸

⁶⁶ *Завршењак рада Светиої Архијерејскої Сабора*, Преглед цркве епархије нишке, бр. 10-11, Ниш 1931, 308. (Article taken from the Belgrade newspaper „Vreme“). The biography of Damaskin Grdanički, written during his enthronement as the Metropolitan of Zagreb, with facts from the period of the Mukachevo-Preshov episcopacy, (Архив СПЦ, САСи, Персонални досије 16 = Personal File 16, *Дамаскин Грданички*).

⁶⁷ Никола Дориомедов, *Хиројонија Г. Др. Дамаскина Грданичкої за ейискоја мукачевске епархије у Појкарпатској Русији*, Гласник Српске православне патријаршије, бр. 21, 14. новембар 1931, стр. 371-373; Архив СПЦ, САСи (1931), Варнава, патријарх српски Роберту Флидери изванредном изасланику и пуномоћном министру Чехословачке владе, Пбр. 3259, 10. XII 1931; In Personal File 16, the Confession of Faith of Singelos Damaskin, elected bishop of Mukachevo-Preshov for the act of ordination, written in the old Church Slavonic language is kept: „Азь Патріархъ Варнава сіе обещаніе и исповеданіе сингела Дамаскина, доцента Богословскога факултета у Београду, нареченаго въ епископа Мукачевско-Пряшевскаго – в Кафедральном Соборе св. Николая Чудотворца в благословеном граде Сремскимъ Карловцима слышавъ и подписую собственую рукою лета Господня 1931. шестнадесятьгъ ден (29.) ноября“.

⁶⁸ Архив СПЦ, САСи (1932), Доситеј Епископ нишки митрополиту скопљанском Јосифу Цвијовићу, Син. Бр. 4342/Зап. 1957, 29/16. јануара 1932.

Patriarch Varnava on the occasion of the ordination of Damaskin Grdanički, while addressing the people of Transcarpathia emphasized:” But despite those commendable qualities of Thine, which would be suitable for every successful and hard work in Thy St. Orthodox Church, Thou also felt it, and we together with You that You need a supreme spiritual leader, who would unite You in one spirit and lead everyone together on one path and one goal “of all our previous centuries-old aspirations and expectations”.⁶⁹

The Czechoslovak government agreed with the election of Damaskin Grdanički as bishop of Mukachevo and Preshov.⁷⁰ The Patriarch did everything possible through the Czech ambassador so that the newly elected bishop would go to Czechoslovakia as soon as possible.⁷¹ The Ministry of Foreign Affairs has provided the new bishop of the ancient, but actually restored diocese with a monthly aid of 4,000 Czech koruny, which would be paid through the Embassy of the Kingdom of Yugoslavia in Prague.⁷² Before leaving for his diocese, Bishop Damaskin made a statement to the press. He said that Serbian Orthodox Church does not carry out any propaganda but tries to introduce canonical and liturgical-dogmatic order in the life of church communities in Transcarpathia and Eastern Slovakia. According to the aforementioned archbishop, there are 150,000 Orthodox souls in that part of Czechoslovakia.⁷³ The eparchy, although abroad, “spiritually and hierarchically” fell under the Serbian Orthodox Church and was its integral organic and administrative part.⁷⁴ From 5 dioceses of the Serbian Orthodox Church abroad, two were

⁶⁹ Архив СПЦ, САСи (1931), АЕ. и патријарх српски Варнава, 4342/Зап. 1937, 29/16. децембар 1931.

⁷⁰ Архив СПЦ, САСи (1931), *Патријарх Варнава Министру сљобних йослова Војиславу Маринковићу*, Син. Бр. 1372/Зап. 1464, 3. X/20. IX 1931.

⁷¹ Архив СПЦ, САСи (1931), *Патријарх Варнава Роберћу Флигеру изванредном изасланику и йуномоћном министру Чехословачке владе*, Син. Бр. 3172/Зап. 1464, 3. X/20. IX 1931.

⁷² Архив СПЦ, САСи (1931), *Министарство иностраних йослова Краљевине Ју-йославије*, Пов. Бр. 22813, 14. новембар 1931.

⁷³ *Чехословачка*, Братство-лист за вјерско и народно просвјетивање, бр. 7-8 (1932), Сарајево 1932, 118-119.

⁷⁴ Article 13. of the Constitution of the Serbian Orthodox Church, see: *Устав Српске йравославне цркве са сйроведеном наредбом Св. архијерејској синода и йшумачењима од Др. Војислава Јанића и Миленка М. Јаношевића*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1932, 70-71. Also: Благота Гардашевић, *Орјанизационо усйројсйво и законodawсйтво Српске йравославне цркве између два свейска райа*, у: *Српска йравославна црква 1920–1970 (Сйоменица о 50-йодишњици васйосйављања Српске йатријаршије)*,

in the territory of Czechoslovakia and that were: the Czech diocese with headquarters in Prague and Mukachevo-Preshov with headquarters in Mukachevo, in the immediate neighborhood of Yugoslavia there were two: Vicariate of Skadar (Albania) and Eparchy of Zadar (Italy). And only one was in a distant diaspora: the Serbian Orthodox Church in the United States of America and Canada with headquarters in Chicago.⁷⁵

THE HARDSHIPS OF THE SECOND WORLD WAR AND THE END OF SERBIAN JURISDICTION IN TRANSCARPATHIA

After the end of the Second World War, the Carpathian region was annexed to Soviet Union, and the Eparchy of Mukachevo-Preshov as its largest territorial partly canonically included in the fullness of the Russian Orthodox Church (Pilipović 2009, 221-235). Orthodox around Preshov in Eastern Slovakia they remained then in the autonomous Czechoslovak Orthodox Church. Bishop Vladimir Rajić was elected as bishop of Prizren (May 20) at the first regular Bishops' Assembly of Serbian Orthodox Church, held after the war, in 1947 and until then he was in 1945-1947 only administrator. He passed away on the 14th of February 1956, and was buried at the City cemetery in Prizren.⁷⁶ Transcarpathian region with its orthodox population finally came under the jurisdiction of Moscow Patriarchate in 1946.

CONCLUSION

In this paper narates about jurisdiction of the Serbian Orthodox Church in Subcarpathian Russia according to archival materials of the serbian ecclesiastical provenace. Orthodox christians from Mukachevo, Iza, Uzhgorod and other parts, after the First World War, had asked for support, and Serbian Orthodox Church had sent bishops to provide church mission and to organize spiritual life. In the eastern parts of Czechoslovakia was established

Београд 1971, 55.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ + *Ейиској рашко-џризренски Владимир Рајић*, Гласник СПЦ, бр. 3 (1956), стр. 45; Сава, еп шумадијски, *Српски јерарси од девейтој до двадесейтој века*, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996, стр. 91; Исти, *Гробна местиа српских архијереја*, Крагујевац 1999, 129.

eparchy Mukachevo-Pryashov and its first ordained bishop was Damascenus Grdanichky. After the Second World War serbian orthodox jurisdiction was interchanged by Patriarchate of Moscow (Russian Orthodox Church).

BIBLIOGRAPHY (SOURCES AND LITERATURE)

SOURCES

Архив Српске Православне Цркве, Београд
- Фонд Свети Архијерејски Синод (1920–1946)

MONOGRAPHS

1. Aleš, Pavel. 1998. *Pravoslavna cirkev u nas (Prehľad dejinnej cesty)*, preložil Mgr. Jan Zozul'ak, Prešov.
2. Horkaj, Štefan. 1998. *Štefan Pružinsky, Pravoslavna cirkev na Slovensku v 19. a 20. storoči (L'udia-udalosti-dokumenty)*, Prešov.
3. Miz, Roman. 2001. *Kršćanski istok – Prošlost i sadašnjost*.
4. Rogošić, Roko. 1926. *Sadanje stanje Srpske crkve*, Split 1926.
5. Soroka, Peter. 2006. *Prepodobny Justin Popovič*, Svidnik.
6. Пантелеимоновскій, Денасій. 1913. *Повесть об обращеніи и присоединеніи на Атоне Угросска униата в Православіе и о русскихъ, о православіи и объ униі въ при-карпатской подярменной Руси прежде и теперь*, Шамордино 1913.
7. Сава, еп. шумадијски. 1996. *Српски јерарси од деветиої до двадесетиої века*, Београд-Подгорица-Крагујевац.
8. Сава, еп. шумадијски. 1999. *Гробна месѣа српских архијереја*, Крагујевац.
9. *Успав Српске православне цркве са сироведеном наредбом Св. архијерејскої синода и шумачењима. 1932.* од Dr. Војислава Јанића и Миленка М. Јаношевића, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
10. *Шемајизам Источно-православне српске ѱаѱријаршије ѱо ѱодацима из 1924. ѱодине. 1925.* издање Св. архијерејског синода, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.

ARTICLES

1. Бурега, В. В. 2013. *Деятельность священноисповедника Досифея (Васича) на территории Закарпатской Украины в 1920-е гг.*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, књ. 14 (2013), 141-147.
2. Василије, игуман Мукачевског манастира. 1958. *Сѣаре срѣске књиѣ у дѣблиѣиѣи Мукачевскоѣ манасѣира*, „Гласник“ – Службени лист Српске православне цркве, бр. 5 (1958), 73-74.
3. Васиљевић, Ивана. 2015. *Вук Караѣић, национални идентѣиѣиѣи и савремени ѣроблеми образовања у Србији*, Национални интерес 23, бр. 2 (2015), 9-30.
4. Вуковић Сава (епископ моравички). 1964. *Др Иринеј Ђирић – ѣиѣскоѣ новосадско дачки*, „Богословље“, св. 1 и 2 (1964), 9-20.
5. Гардашевић, Благога. 1971. *Орѣанизациѣо усѣројсѣиво и законодавсѣиво Срѣске ѣравославне цркве између два свѣјска раѣа*, у: *Срѣска ѣравославна црква 1920–1970 (Сѣомениѣа о 50-ѣодишњиѣи васѣосѣављања Срѣске ѣаѣријарѣије)*, Београд, 37-64.
6. Данилец, Юрий. 2016. *Деятельность епископов Серафима (Йовановича) и Иосифа Цвийовича) на Подкарпатской Руси и на Пряшевщине (на материалах газаты „Православная Карпатская Русь“ (1928-1931 гг.))*, Теолошки погледи XLIX, 3 (2016), 653-674.
7. Дориомедов, Никола. 1931. *Хироѣонија Г. Др. Дамаскина Грѣаничкоѣ за ѣиѣскоѣа мукачевске ѣархије у Поѣкарѣаѣскоѣ Русији*, Гласник Српске православне патријарѣије, бр. 21, 14. новембар 1931, 371-373.
8. *ѣиѣскоѣ раѣко-ѣризренски Владимир Рајић*, Гласник СПЦ, бр. 3 (1956), 45.
9. Карнашевич, Петр. 1962. *Автокефалия православной церкви в ЧССР*, Ежегодник православной церкви в Чехословакии, Прага, 38-52.
10. Лукнар, Ивана. 2022. „Прошлост као инструмент геополитике“. У: З. Милошевић (ур.), *Исѣорија као инсѣрументѣ ѣеѣолиѣиѣе*. Београд: Институт за политичке студије (2022), 141-161
11. Лукнар, Ивана. 2023. *Соѣокулѣурна концепѣуализација сѣраха*, Српска политичка мѣсао бр. 1 (2023), 143-161.
12. Пилиповић, Радован. 2009. *Смена јурисдикѣије над ѣравославнима у Чехословачкој 1945/1946*, Саборност, год. III, бр. 3 (2009), 221-235.

13. Пилиповић, Радован. 2011. *Проблеми ѱравославне јурисдикиције у Чехословачкој 1923-1931. іодине*, Саборност, год V, бр. 5 (2011), 207-221.
14. Пузовић, Предраг. 2005. *Мисија ейискоја бачкоі Иринеја у Каріайској Русији*, „Годишњаќ“ – Часопис за теолошко-философска и текућа питања Православног богословског факултета „Свети Василије Острошки у Фочи“, бр. 4 (2005), стр. 99-136.= *Исти, Прилози за исиіорију Срйске ѱравославне цркве 3*, Београд 2008, стр. 67-107.
15. Фидлер, Јосиф. 1909. *Унија Русина у северној Уіарској и имунііейі свешіенсійва исиіе*, „Богословски гласник“ – Часопис за православно богословску науку и црквени живот, св. 1 (1909), 336-345; 407-415; св 2. 26-32.
16. *Чехословачка*, Братство-лист за вјерско и народно просвјеіи-вање, бр. 7-8 (1932), Сарајево 1932, стр.118-119.

Радован Пилиповић

Библиотека Српске Патријаршије, Београд

Ивана Лукнар

Институт за политичке студије, Београд

**EPARCHIA MUKAČEVSKO-PREŠOVSKÁ SRBSKEJ
PRAVOSLÁVNEJ CIRKVI V MEDZIVOJNOVOM
ČESKOSLOVENSKU (1918-1940) – MOST MEDZI
NÁRODMI**

Abstrakt

Tento príspevok popisuje náboženské styky medzi Srbmi a Zakarpatskom, konkrétnejšie, charakter srbskej cirkevnej jurisdikcie medzi pravoslávnyimi na východnom Slovensku, vtedy existujúcom Československu, v prvej polovici 20. storočia prostredníctvom navrhnutého a syntetického prístupu. Po 1. svetovej vojne v roku 1918 Srbská pravoslávna cirkev, ako najorganizovanejšia cirkevná jednotka

pravoslavných Slovanov, prijala svoje historické dedičstvo starostlivosti o pravoslávne stádo vo východných oblastiach Československa, kde počas Habsburskej monarchie (Rakúsko-Uhorsko) bola prítomná srbská Mitropolia sriemskokarlovecká s menšou či väčšou pastoračnou starostlivosťou.

Кључовé словá: Srbská pravoslávna cirkev, Zakarpatsko, misie Srbskej pravoslávnej cirkvi, Eparchia mukačevsko-prešovská, boj proti násilnej cirkevnej únii

Радован Пилиповић

Библиотека Српске Патријаршије, Београд

Ивана Лукнар

Институт за политичке студије, Београд

**ЕПАРХИЈА МУКАЧЕВСКО-ПРЕШОВСКА
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У МЕЂУРАТНОЈ
ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ (1918–1940) – МОСТ ИЗМЕЂУ
НАРОДА**

Апстракт

У овом раду су описане верске везе између Срба и Закарпатја, конкретније, природа српске црквене јурисдикције међу православнима у источној Словачкој, тада постојећој Чехословачкој, у првој половини 20. века кроз осмишљен и синтетички приступ. После Првог светског рата 1918. Српска православна црква, као најорганизованија црквена целина православног словенства, прихватила је своје историјско наслеђе бриге о православној пастви у источним крајевима Чехословачке, где је за време Хабзбуршке монархије (Аустро-Угарска) била присутна српска Митрополија сремскокарловачка, са мање или више пастирског старања.

Кључне речи: Српска православна црква, Закарпатје, мисије Српске православне цркве, Епархија мукачевско-прешовска, борба против насилне црквене уније

František Jakab*

Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

SLOVENSKO-SRBSKÉ KULTÚRNE STYKY V ROKOCH 1931– 1934²

Abstrakt

Príspevok je venovaný slovensko-srbským stykom v oblasti kultúry, ktoré vyplývali z oficiálnych vzťahov Prvej Československej republiky a Kráľovstva Juhoslávie. Text bude reflektovať činnosť kultúrnych spolkov a umelcov, mapovať oficiálne návštevy a styky kultúrnych predstaviteľov a v neposlednom rade analyzovať dôležitosť vzájomných vzťahov pre obidve strany. Dôraz bude kladený prevažne na kultúrne aktivity uskutočnené v domovských krajinách oboch národov.

Kľúčové slová: kultúrne vzťahy, kooperácia, Juhoslávia, ČSR, dolnozemskí Slováci, Matica slovenská v Juhoslávii

Vzťahy Slovákov a Srbov v 1. polovici 30. rokov 20. storočia vychádzali prevažne z oficiálnej československo-juhoslovenskej politiky, ktorá sa v tom období niesla v duchu hesla „Vernosť za vernosť“. Po skončení prvej svetovej vojny došlo k zblíženiu sa dvoch novovzniknutých štátov – prvej Československej republiky (ďalej len „ČSR“) a Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov (ďalej len „KSCHS“). Primárnou príčinou nadviazania kontaktov medzi oboma krajinami bola politická a hospodárska situácia, ktorá bola v Európe po 1. svetovej vojne veľmi nestabilná. Medzivojnové obdobie predstavovalo významnú etapu pre budovanie a upevňovanie priateľských vzťahov medzi oboma štátmi celkami (Kolářová 2022, 14). Ich rozvoj vychádzal predovšetkým z politickej roviny, ktorej cieľom bola vzájomná podpora v medzinárodných otázkach a zabezpečení územnej celistvosti. Takmer okamžite po vzniku oboch krajín došlo k ohrozeniu ich hraníc zo strany Maďarska, ktoré sa odmietalo zmieriť s povojnovým usporiadaním Európy a stratou značnej časti svojej (uhorskej) rozlohy. Reakciou na maďarské revizionistické hrozby

* E-mail address: frantisek.jakab@umb.sk

² Financované Európskou úniou Next Generation EU prostredníctvom Plánu obnovy a odolnosti SR v rámci projektu č. 09I03-03-V02-00011.

bolo uzavretie spojenectva medzi ČSR a KSCHS, ktoré sa stalo základom Malej Dohody. Spolupráca medzi dvoma slovanskými národmi, t. j. srbským a slovenským, však siaha oveľa hlbšie do minulosti. Ku príkladu môže poslúžiť prítomnosť srbského etnika na území dnešného Slovenska už v prvej polovici 15. storočia, ktoré v nasledujúcom období zaujalo významné postavenie v uhorskej vojenskej flotile (Mikuš 2014, 37). Z opačného hľadiska možno spomenúť činnosť Slovákov v priestore dnešného Srbska, ktorí tu na konci osemnásteho storočia zastávali pozície prvých riaditeľov a profesorov na gymnáziách v Novom Sade a v Sremských Karlovcich. Jedným z nich bol aj významný predstaviteľ slovanskej vzájomnosti Pavol Jozef Šafárik, ktorý bol, na podnet srbských študentov vzdelávajúcich sa na území dnešného Slovenska, v rokoch 1819-1825 riaditeľom gymnázia v metropole Vojvodiny. Naopak, množstvo Srbov v tomto období študovalo na Slovensku – napr. Svetozár Miletić, ktorý predsedal Spolku srbských študentov v Bratislave (Cerović 1999, 192-226).

Styky medzi Slovákami a Srbmi boli naprieč celým devätnástym storočím udržiavané predovšetkým vďaka tzv. Dolnozemským Slovákom, ktorý sa už od prvej polovice 18. storočia usídľovali vo Vojvodine.³ Tie však nie vždy boli ideálne – ku príkladu môže poslúžiť incident, kedy sa Srbi pokúsili zabiť Slováka z Pazovy kvôli tomu, že nerešpektoval pravoslávny pôst (Kmeť 2017, 26). Napriek takýmto ojedinelým prípadom boli vzájomné vzťahy charakteristické kooperáciou a vzájomnosťou, ktorá sa prejavovala nielen v kultúrnej, ale aj politickej rovine (Kuzmanović 2006, 19). Za prvé nadviazanie oficiálnych slovensko-srbských kultúrnych stykov sa považuje komunikácia medzi matičnými hnutiami oboch národov odvíjajúcich sa od žiadosti slovenskej inštitúcie o podporu (Mikuš 2014, 39). K rapidnému nárastu a existencii kultúrnych vzťahov prišlo práve v medzivojnovom období, kedy uhorský element už viac nebránil rozvoju národných ustanovizní a spolupráci medzi nemaďarskými národmi. Podpora kultúrnych stykov bola vyjadrená aj samotnými garnitúrami – v roku 1930 bola vydaná *Deklarácia o školských a kultúrnych stykoch československo-juhoslovanských*, v ktorej sa oba štáty zaviazali k úzkej kooperácii vo sfére školstva,⁴ vedy, literatúry, umenia, či

³ Pozri bližšie: KMEŤ, Miroslav. 2021. Krátke dejiny Dolnozemských Slovákov 1, s. 25-31.

⁴ Snahou bola podpora vzájomnosti na školách a rozvoj vyučovania jazyka „spojencov“ na stredných školách, čo by umožnilo študentom odísť na univerzitu do ČSR, resp. KJ (ČJL 1930, 26).

kultúrnych podujatí (AJ, CPB, B-769, f. 948). Dokument bol označený za rozšírenie spojeneckej konvencie z roku 1922, nakoľko v jej obsahu absentoval kultúrny aspekt (ČJL1930, 25).

Na začiatok je nutné podotknúť, že kultúrne vzťahy medzi Belehradom a Bratislavou boli v tomto období v úzadí a väčšina kultúrnych a osvetových podujatí sa sústredila v Prahe ako hlavnom meste ČSR. Tá udržiavala kontakty s hlavnými mestami bánovín, hostila oficiálne návštevy, výmenné pobyty, organizovala kultúrne podujatia, besedy, kongresy či ubytovávala juhoslovanské študentstvo. Bratislava plnila skôr funkciu „prechodnej stanice“ než cieľovej destinácie – juhoslovanskí návštevníci sa v nej zastavili len na pár hodín, maximálne jeden deň a potom buď cestovali ďalej za riekou Moravu, kde strávili väčšinu svojho pobytu (ten zahrňoval takmer vždy návštevu Prahy a následne miest ako napr. Brno, Plzeň, Karlove Vary, České Budějovice, Pardubice, Olomouc...) alebo sa cez hlavné mesto Slovenska vracali naspäť domov. Obdobie medzi dvoma svetovými vojnami bolo typické zakladaním rôznych spolkov, vzájomnostných nevynímajúc. Väčšina z existujúcich organizácií vojvodinských Slovákov bola združená v Československom zväze, ktorého cieľom bolo podporovať a hlavne synchronizovať kultúrnu činnosť Čechov a Slovákov žijúcich v Kráľovstve Južoslávie (ďalej len „KJ“) – do roku 1931 zahŕňal viac než osemdesiat českých a slovenských spolkov a od roku 1926 všetci jeho členovia museli vstúpiť do Spolku juhoslovansko-československých líg, čo vyústilo v hromadné zakladanie odborov ligy, ktoré bolo najaktívnejšie medzi rokmi 1932-1935 (Dugački a Sovilj 2020, 821-822; Dugački 2018, 304; Čechoslovák 1931, 145).

Medzi najvýznamnejšie spolky pre prostredie ČSR a KJ patril Sokol a Československo-juhoslovanská liga (ďalej len „ČJL“) založená v roku 1921, resp. jej juhoslovanský náprotivok Spolok juhoslovansko-československých líg⁵ (ďalej len „SJČL“) snažiac sa o upevňovanie priateľských vzťahov, vzájomnú podporu, organizáciu kultúrnych podujatí či slávností - napr. každoročné oslavy štátnych sviatkov ČSR – 28. októbra a KJ – 1. decembra (Kolářová 2022, 16,31; Kolářová 2015, 50). Medzi jej významných členov patrili napr. srbskí politici Ljuba Davidović, či Miša Trifunović, jej predsedom bol Kosta Kumanudi, v čele ČJL zas stál slovenský politik

⁵ Vývoj tejto organizácie v KJ bol diametrálne odlišný od ČSR. Realizácia myšlienok vzájomnosti bola odlišná v srbskom, chorvátskom a slovinskom prostredí, nakoľko to vplývalo na podobu vývoja tejto ideí. Z toho dôvodu vznikali naprieč celou KJ podobné spolky, ktoré boli v roku 1925 zjednotené v SJČL. – Kolářová 2015, 50)

Milan Hodža. V tridsiatych rokoch bolo cieľom tejto organizácie dostať sa do povedomia širokej verejnosti (Pelikán a Chrobák 2004, 30). Orientujúc sa na územie Slovenska, svoju pobočku mala do roku 1931 v Bratislave a Košiciach, v Srbsku zas v Belehrade, Šabaci, Kragujevci (čsrjuh liga str.34) a Zrenjanine. (ČJL 1929, 33-34; ČJR 1931, 430).

ROK 1931: VOLANIA PO UŽŠEJ KULTÚRNEJ SPOLUPRÁCI

Činnosť líg neustávala ani začiatkom 30. rokov. Na čele ČJL pretrvával minister Milan Hodža, čo potvrdila aj voľba v roku 1931. Už na začiatku tohto roku bol Juhoslovansko-československou ligou schválený plán vytvoriť v Belehrade Juhoslovansko-československý klub. Taktiež došlo k založeniu JČL v Novom Sade, ktorého zakladajúcimi členmi boli mimo Srbov aj príslušníci slovenskej národnosti Matija Macak či Ján Bulík,⁶ ktorý svojim príhovorom apeloval na súdržnosť medzi oboma národmi (AJ, CPB, B-769, f. 948). Pokus o vytvorenie odboru ČJL prebehol aj v Trenčíne, no bez úspechu (ČJR 1932, 285). Okrem tejto ustanovizne existovalo viacero spolkov, ktoré podporovali kontakty medzi oboma krajinami. Spolok Československých Akademikov v Južoslávii združoval dolnozemskej Slovákov a Čechov, ktorí študovali na univerzitách naprieč ČSR a KJ. Svoje pobočky mal aj v Prahe a Bratislave. Mimo iného bolo jeho cieľom organizovať zájazdy do „rodnej zeme“ a v tomto roku bola zorganizovaná cesta do Čiech. Spolok sa staral taktiež o šírenie osvety týkajúcej sa českej a slovenskej menšiny žijúcej v KJ. Na margo tejto témy sa vyjadrili aj noviny *Národná jednota*, vydávané v Báčskom Petrovci, ktoré konštatovali, že verejnosť oboch krajín neoplýva záujmom o prehlbovanie kultúrnych stykov a vôbec nevedomosťou o existencii menšín vo Vojvodine. Podobný naratív zachoval aj novinár Anton Húska zo *Slovenského denníka*, ktorý v článku, od ktorého sa síce dištancovala redakcia, tvrdil, že styky sú nedostatočné a svojou podstatou

⁶ K politickému životu Jána Bulíka pozri bližšie: MARKOVIČ, Saša. 2013. „U portazi za političkimi dejama Janka Buljika“ In Srpsko-slovačke veze: izistorije, sadašnjosti i budućnosti, eds. Nebojša Kuzmanović, Matea Bucalo a Stane Ribič, 98-116. Bratislava: Spolok Srbov na Slovensku; Báčska Palanka: Logos; DRUGA, Ondrej. 2014. „Ján Bulík – vedúca osobnosť Juhoslovanských Slovákov v 30-tych rokoch 20. storočia.“ In Historické aspekty života dolnozemskej Slovákov, eds. Ivan M. Ambruš et al, 161-166. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.

nenapĺňajú podpísanú kultúrnu deklaráciu z roku 1929, resp. 1930⁷ (AJ, CPB, B-769, f. 948). V novinách *Československo-juhoslovanská revue* sa zase objavil príspevok od Timu Rajića, píšuci o nedostatočnom povedomí o československom národe a slabej túžbe bližšie sa s ním zoznámiť. (ČJR 1931, 157) Pasivita bola vytýkaná aj tlači, ktorá v záležitosti zblížovania a spoznávania oboch krajín mohla byť viac činná.⁸ Daná skutočnosť, na ktorú poukazovali vyššie spomenutí novinári, je v protiklade s oficiálnym naratívom, ktorý prezentoval vzájomné vzťahy využívajúc heslá „vernosť za vernosť“ či „bratské národy“.

Významnú úlohu pri propagácii KJ na Slovensku zohral bratislavský konzulát, ktorý podporoval výučbu srbochorvátčiny (medzi rokmi 1927-1939 ju prednášal Risto Kovijanić⁹ na Univerzite Komenského, ktorý okrem toho na konzuláte zastával funkciu vzdelávacieho referenta pre Slovensko), organizovanie prednášok o KJ, v bratislavskom rozhlase vysielal programy zamerané na juhoslovanské reálie, v slovenskej tlači publikoval články, či state pozývajúce na dovolenku k Jadranu (Cerović 1999, 280; AJ, KPO, B-236, f. 619). Propagoval taktiež novootvorenú riečnu dopravu na trase Viedeň-Bratislava-Belehrad. Na konci roka však uviedol, že počet československých cestovateľov bol oproti turistom z Rakúska len štvrtinový. V júni zavítali

⁷ Deklarácia bola podpísaná najprv v Belehrade 13. novembra 1929 juhoslovenskou stranou a následne 23. januára 1930 v Prahe ministrom školstva a národnej osvety ČSR (AJ, CPB, B-769, f. 948).

⁸ Novinár *Československo-juhoslovanské revue*, vojvodinský Slovák Andrej Vrbacký skúmal počas novembra 1931 sedem československých a sedem juhoslovanských tlačovín, pričom sa sústredil na články zaoberajúce sa československo-juhoslovanskou tematikou. Napriek spomínaným apelom k Juho-Slovanom na väčšiu aktivitu pri záujme o svojich spojencov došiel k záveru, že juhoslovanské noviny obsahovali viac príspevkov, ktoré boli ešte aj obsirnejšie, venovaných ČSR, než československé noviny o KJ. Taktiež kritizoval zameranie jednotlivých novín, ktoré sa oveľa viac venovali iným štátom než KJ, resp. ČSR (ČJR 1932, 208-210).

⁹ R. Kovijanić bol rodákom z Čiernej Hory, ktorý sa zaoberal slovensko-srbskými vzťahmi. Svojou činnosťou (napr. lektor srbochorvátčiny, vedecký pracovník, interpretácia archívnych dokumentov zameraných na pôsobenie Srbov na Slovensku) významne zaslúžil o rozvoj kultúrnych vzťahov medzi oboma národmi. Za svoj prínos bol v roku 1937 prijatý do Učenej spoločnosti Šafárikovej, neskoršej SAV v Bratislave (Kuzmanović 2006, 51, 57, 63). Jeho práca však neutíchla ani potom. O rok neskôr napísal publikáciu venovanú M. Hodžovi s názvom „*Milan Hodža a Juho-Slovania*“. Na jeho osobu sa zamerával kvôli jeho celoživotným aktivitám na poli kooperácie so srbským národom. Jeho prínos prirovnal dokonca k dielu Štúra, Šafárika, Kolára či Vuka Karadžića (Subotić 2011, 50). Zmena politickej situácie v roku 1939 ho prinútila vrátiť sa späť do KJ (Kuzmanović 2006, 52).

do KJ pod vedením R. Kovijanića a Alberta Pražáka študenti filozofickej fakulty Univerzity Komenského, kde zo srbských miest navštívili Nový Sad, Belehrad, Kragujevac, Žiču a Čačak (AJ, KPO, B-236, f. 619). V júli prišli na Slovensko študenti belehradskej železničnej školy. Význam tejto exkurzie zdôrazňuje aj uvítanie študentstva zástupcami ČJL, či prijatie riaditeľom čs. železníc Ing. Benešom. Na druhej strane je nutné podotknúť, že čs. školstvo v KJ bolo vo veľmi zlom postavení, ktoré mal zhoršiť výnos o zrušení vyučovania cudzieho jazyku na školách, ktorý by znamenal zánik československých škôl v KJ. Napriek tomu však mnohí rodičia z Južného Slovenska vidiac zlú úroveň slovenského školstva v jeho južných oblastiach, podčiarknutú výučbou v maďarčine, posielali svoje deti študovať práve do KJ (AJ, CPB, B-769, f. 948). Štúdium v KJ podporovala aj československá garnitúra, ktorá vyčlenila financie pre desiatich štipendistov, ktorí sa mali v Juhoslávii počas letných mesiacov venovať štúdiu srbochorvátskeho jazyka (ČJR 1931, 432). Je však otáznne, či počet študentov, ktorý obdržal štipendium bol adekvátnej úrovni vzájomných vzťahov, resp. k snahám o nich neustále prehlbovanie. Na druhej strane je nutné zdôrazniť fakt, že juhoslovanská vláda sa snažila vyhovieť príslušníkom československej, resp. slovenskej národnosti žijúcich v KJ v ich edukačných potrebách. Vo Vojvodine, kde žila početná slovenská menšina, sa v takmer každej dedine (s výnimkou Zrenjaninu, Ašanije a Čelareva) nachádzala národnostná škola (str. 321), ktoré však s výnimkou Kysáču, zahŕňala aj triedy pre juhoslovanských žiakov (Marčok 2020, 321-323). Vzťahy študentstva oboch národov boli, napriek vzájomným návštevám, štipendiám a exkurziám chabé, keďže neexistoval ucelený program kooperácie československých a juhoslovanských študentov. Už na začiatku roku sa v novinách *Československo-juhoslovanská revue* konštatovalo, že došlo k prerušeniu kontinuálnej spolupráce, ktorá bola význačná pre predvojnové obdobie a spolky československých študentov udržiujú užšie vzťahy so študentskými organizáciami naprieč celou Európou než s ich juhoslovanskými náprotivkami (ČJR 1931, 219-220).

V tomto období bolo však pri organizácii kultúrnych podujatí viditeľné „uprednostňovanie“ českých krajín pred Slovenskom. Juhoslovanskí umelci mali svoje vystúpenia či koncerty predovšetkým v českých a moravských mestách ako napr. Praha či Brno, no na Slovensko zavítali len zriedka a aj to prevažne len do Bratislavy. Tento fakt bol spätý so záujmom verejnosti o kultúru, ktorá bola v českej časti ČSR na vyššej úrovni v porovnaní so slovenskou. Ku príkladu môže poslúžiť novosadský hudobný spolok *Žen-*

sko muzičko udruženje, ktorý na konci roku 1931 pripravoval na „turné“ po ČSR. So svojim predstavením mal vystúpiť v Prahe, Brne, Plzni, Karlových Varoch, Zlíne, Táboře, Českých Budějoviciach, no zo slovenských miest opäť len v Bratislave. Napriek tomu je nutné dať na zreteľ, že aj medzi slovenskou verejnosťou prebýval záujem o juhoslovanské realie. Ku príkladu môže poslúžiť mesto Nitra, kde riaditeľ obchodnej akadémie dlhé roky propagoval juhoslovanskú kultúru prostredníctvom prednášok či prezentáciou literatúry (AJ, CPB, B-769, f. 948). V polovici apríla bola zas v hlavnom meste Slovenska otvorená výstava zameraná na povojnový rozvoj KJ a 15. mája 1931 v ňom bola uskutočnená tryzna k pamiatke úmrtia srbského generála Stevana Hadžića (Čechoslovák 1931, 149). Zaujímavosťou je, že podobné podujatia boli zorganizované v mestách naprieč celou republikou, no všetky v porovnaní s Prahou s výrazným časovým odstupom – v hlavnom meste ČSR 4. mája, v Brne 14. mája a v Pardubicích 22. mája (Čechoslovák 1931, 184-188). Začiatkom augusta 1931 sa v Petrovci, tak ako každý rok, uskutočnili Slovenské národné slávnosti. Tie boli výnimočné prítomnosťou hercov zo Slovenska, čo bolo vôbec po prvýkrát v dejinách tohto podujatia (Čechoslovák 1931, 209). Bratislavský odbor ČJL sa taktiež snažil šíriť osvetu o realitách KJ - 1. decembra, na juhoslovanský štátny sviatok, zorganizoval slávnostný večer v Národnom divadle a v bratislavskom rádiu vystúpil so svojim príhovorom R. Kovijanić. Košická pobočka zas oslávila tento deň prípravou juhoslovanského večera (ČJR 1931, 187-188). Rovnako v slovenskej tlači sa objavili články venujúce sa Srbsku, resp. slovensko-srbskému zblíženiu – uverejňované boli preložené texty úryvkov z pier juhoslovanských, resp. srbských autorov (napr. báseň *Pod vírbami* od Svetozára Čorovića uverejnená v novinách *Slovenský denník*), kladený bol dôraz aj na spoločnú históriu a osobnosti, ktoré spájali oba národy¹⁰ (AJ, CPB, B-769, f. 948).

¹⁰ Ku príkladu môže slúžiť úmrtie prvého slovenského evanjelického biskupa Adama Vereša pôsobiaceho v KJ, ktoré bolo spomenuté aj v srbskom denníku *Politika*, v ktorom bol jeho osobnosti venovaný adekvátny priestor, aby zdôraznil jeho význam pre Slovenskú evanjelickú a. v. cirkev vo Vojvodine (*Politika* 3.11.1931, 8). Vereša nahradil vo funkcií Samuel Štarke, rodák zo slovenských Mošoviec a farár v Báčskom Petrovci. (Čechoslovák 1933166).

ROK 1932: VÝZNAMNÝ MÍLNÍK KULTÚRNEHO ŽIVOTA DOLNOZEMSKÝCH SLOVÁKOV

Téma neustáleho zblížovania sa bola aktuálna aj v nasledujúcom roku 1932. Pri príležitosti vymenovania srbského profesora filozofie a srbskej literatúry, člena Juhoslovanského výboru, Pavle Popovića za čestného doktora filozofie Univerzity Komenského odznel z jeho strany slávnostný príhovor, ktorého témou boli slovensko-srbské vzťahy. Medzi iným slovenský a srbský národ označil za bratské a vyjadril túžbu o ďalšie prehĺbenie vzájomných kontaktov. Zdôraznil historickú dôležitosť slovenských škôl v Bratislave, Kežmarku, Košiciach, či Modre pre srbské študentstvo. Dokonca označil dielo Pavla Jozefa Šafárika, istý čas prebývajúceho v „srbských Aténach“, za základný kameň histórie srbskej literatúry, z ktorého neskôr vychádzali srbskí literárni historici. Jeho samotného označil za „otca juhoslovanskej literatúry“. Vo všeobecnosti opísal, v rozpore s vyššie spomenutými osobnosťami, československo-juhoslovanské vzťahy svojimi prejavmi ako silné a početné a v neposlednom rade vyzdvihol činnosť univerzity (AJ, CPB, B-769, f. 948).

Vo februári 1932 sa uskutočnilo valné zhromaždenie bratislavskej pobočky ČJL. Na jej zasadaní bol za predsedu spolku opätovne zvolený M. Bella. Jedným z hlavných bodov programu bolo pojednávanie o pripravovanom zrušení juhoslovanského konzulátu v Bratislave. S touto skutočnosťou, ktorú členovia spolku označili za „*nenahraditeľnú stratu pre hospodársky život nielen Slovenska a celej Československej republiky, ale i Juhoslávie*“. Z toho dôvodu padlo uznesenie vypracovať memorandum žiadajúce uchovať danú inštitúciu a poslať ho predsedovi ČJL Milanovi Hodžovi, predsedovi Skupštiny Kosta Kumanudimovi a ministrom pri predsedovi vlády Milanovi Srskićovi (AJ, CPB, B-769, f. 948). Snaha bratislavskej ČJL, no ani juhoslovanského Inštitútu na podporu zahraničného obchodu, ktorý prisúdil konzulátu strategickú pozíciu pre juhoslovanský zahraničný obchod, boli však márne, konzulát bol zrušený a jeho agenda prenesená na veľvyslanectvo KJ v Prahe (AJ, KPO, B-236, f. 619; SNA, PSK, B-42, f. 156). Medzi činnosť bratislavskej pobočky ČJL patrila aj každoročná organizácia kurzu srbochorvátčiny. Ten začal v októbri toho roku pod vedením R. Kovijanića v dvoch úrovniach – pre začiatočníkov a pre pokročilých, uskutočňoval sa dvakrát do týždňa po dobu šesť mesiacov a dovedna ho absolvovalo šesťdesiatpäť študentov (AJ, KPO, B-236, f. 619; ČJR1932 285). Motiváciou k štúdiu srbochorvátskeho jazyka

mala byť aj bezplatná účasť kurzu – platilo sa len zápisné, 10 Kč. Rovnaký kurz sa organizoval aj v Prahe, no tam bola výška registračného poplatku stanovená len na sumu 5 Kč. Verejnosť sa mohla vzdelávať srbochorvátčine aj prostredníctvom vysielania v bratislavskom rádiu, v ktorom počas roku 1931 vyučoval tomuto jazyku po dobu šiestich mesiacov opäť R. Kovijanić (AJ, CPB, B-770, f. 949). K vzdelávaniu v srbochorvátčine nabádala ČJL ešte v predchádzajúcom roku, keď vypracovala *Memorandum o vyučovaní srbochorvátčiny na československých stredných školách*, smerované k reformnej komisii stredných škôl (ČJR 1931, 371).

V marci 1932 bola založená vo vojvodinskej Subotici pobočka JČL. Na jej slávnostnom otvorení bol prítomný aj predseda ČJL v Bratislave Vladimír Jukl, zástupca ministerstva školstva KJ Momčilo Milošević a čs. veľvyslanec Robert Flieder. Pozvanie zástupcu bratislavskej pobočky ČJL malo svoj zámer - už od prvého momentu chceli Subotičania vytvoriť podmienky pre spoluprácu s hlavným mestom Slovenska a následne pokračovať v jej prehlbovaní. Dôvodom tohto zámeru bola poloha oboch miest – Subotici ako najsevernejšie položeného mesta KJ a Bratislavy zas ako najjužnejšie. Počas príhovoru zazneli výzvy k zblíženiu oboch národov (československého a juhoslovanského) nielen v politickej a kultúrnej rovine, ale taktiež v hospodárskej. Nutnosť užšej spolupráce oboch štátov na ekonomickom poli sa prejavila o rok neskôr založením Hospodárskej rady Malej dohody. Do marca toho roku bolo na území ČSR celkovo štrnásť pobočiek ČJL a v KJ dokonca šesťnásť, predsedom ČJL bol zvolený opäť Milan Hodža (AJ, CPB, B-769, f. 948).

Rok 1932 bol významný pre rozvoj kultúry Dolnozemsých Slovákov. Tí už dlhšie neboli spokojní s činnosťou Československého zväzu, keďže nepociťovali zo strany organizácie adekvátnu podporu. Zväz vychádzajúc z oficiálnych vzťahov oboch krajín presadzoval myšlienky čechoslovakizmu a juhoslavizmu (Lipovac 2021, 113). Z toho dôvodu sa rozhodli jej predstavitelia na prelome decénia „postaviť na vlastné nohy“ a založiť vlastnú inštitúciu (Dugački a Sovilj 2020, 822). V polovici augusta 1932, počas slovenských národných slávností v Báčskom Petrovci, bola vyhlásená Matica slovenská v Juhoslávii,¹¹ ktorej prvým predsedom sa stal Ján Bulík (Tkáč

¹¹ S jej založením významne pomohol zosnulý pokladník Slovenskej banky v Novom Sade, Samuel Baláž, ktorý v závetodkázal päťdesiatisíc dinárov na založenie Matice slovenskej (ČJR 1933, 180). Pre bližšiu predstavu hodnoty venovanej finančnej čiastky ju môžeme prirovnať k výške nominálnych plátov v KJ, ktoré v roku 1932 činili príjem od 561 dinárov

2013, 363). Ona samotná sa však stala členom Československého zväzu, ktorý mal mať na starosti organizačnú, vzdelávaciu a sociálnu činnosť, pričom Matica slovenská kultúrnu. (Tkáč 2013, 363-364; Dugački a Sovilj 2020, 822-823). Spolok sa sústredil na zbieranie materiálov týkajúcich sa života Slovákov v KJ, organizáciu kurzov, prednášok, exkurzií, ochotníckych krúžkov a kultúrnych podujatí, vydávanie vlastného časopisu *Náš život*, školské záležitosti (napr. založenie školského odboru, či vydávanie učebníc) a v neposlednom rade na integráciu slovenskej komunity vo Vojvodine, ktorá bola úspešná (Kmeť 2022, 83; Melegová – Melicherová 2014, 106-108; Marušiak a Zlatanović 2023, 624; ČJR1932 str.37). Je nutné podotknúť, že vojvodinskí Slováci pri zakladaní kultúrnych ustanovizní do veľkej miery kopírovali organizácie už existujúce na území ČSR (napr. v roku 1921 suverénnosť Slovenskej evanjelickej a.v. cirkvi, v roku 1932 snaha o založenie Ústredného zväzu slovenských ochotníckych divadiel, inšpirujúc sa pritom inštitúciou Ústredia slovenských ochotníckych divadiel), čo len podtrhuje ich túžby po existencii tejto ustanovizne datujúce sa ešte do druhej polovice 19. storočia (Marušiak a Zlatanović 2023, 622; ČJR 1932, 22; Obšust a Kuzmanović 2023, 85).

V lete roku 1932 spolok Slovenská beseda v Bratislave vydal knihu *Slovensko*. Publikácia bola napísaná v srbochorvátskom jazyku a pojednávala o kultúrnom, ale aj verejnom živote na Slovensku (AJ, CPB, B-770, f. 949). Obsahovala taktiež články venované slovenskej vzájomnosti, napr. text od R. Kovijanića *Bratislava a Juhoslovania*. (AJ, CPB, B-769, f. 948). V máji sa uskutočnila exkurzia juhoslovanských učiteľov (účastníci boli vyberaní z každej bánoviny) do ČSR, kde sa mali oboznámiť s československým školstvom, reformami a v neposlednom rade taktiež s ich československými náprotivkami. Na Slovensku navštívili Bratislavu, potom už len české mestá Prahu, Zlín, Hradec Králové a Brno. Záujem o návštevu ČSR podtrhuje aj fakt, že účastníci zájazdu si museli hradiť všetky výdavky spojené s pobytom sami, čo bolo odôvodnené zlou finančnou situáciou v školstve. Napriek neblahému ekonomickému stavu však juhoslovanské ministerstvo školstva poslalo ten rok Univerzite Komenského knihy v hodnote niekoľko tisíc dinárov (AJ, CPB, B-769, f. 948). V auguste zas počas ich cesty po ČSR¹² zamierili na Slovensko, konkrétne do Bratislavy, železničiar

v poľnohospodárstve až po 2900 dinárov vo finančnom odvetví (banky a poisťovne) (JGS 1989, 75).

¹² Okrem Bratislavy navštívili podobne ako vo vyššie spomínanom prípade už len čes-

a rušňovodiči pod vedením Svetozara Petrovića, predsedu Organizácie juhoslovanských strojvodcov a doktora Ivana Kavčića, zástupcu Ministerstva dopravy KJ, ktorý mal dohliadať na priebeh exkurzie (AJ, CPB, B-769, f. 948; AJ, CPB, B-770, f. 949). Výprava bola slávnostne privítaná zástupcami Krajinského úradu, ČJL, Sokolskej jednoty a Československej Besedy (SNA, PSK, B-44, f. 156). V tom istom čase navštívili Bratislavu taktiež aj juhoslovanskí študenti, štipendisti na čele s profesorom Slobodanom Ivanovičom, vybraní zo všetkých kútov KJ.¹³ Obe exkurzie boli pod patronátom ČJL. Obidva štáty podporovali turizmus a okrem oficiálnych návštev, či exkurzií chceli zvýšiť počet zahraničných turistov smerujúcich do ich krajín. Z toho dôvodu došlo v decembri 1932 k schváleniu Konvencie medzi Juhosláviou a Československom o povznesení návštevy cudzincov, ktorá mala podporiť turizmus a ekonomiku oboch krajín. (AJ, CPB, B-770, f. 949).

Československé ministerstvo školstva a národnej osvety sa snažilo robiť osvetu o ČSR u svojich južných spojencov. Požiadalo o to rodáka z Dalmácie, Slavomira Vuletina, ktorý následne prednášal v oblasti Prímoria, ale taktiež aj v hlavnom meste KJ, o československých pamiatkach, mestách, priemysle, histórii a vzájomných vzťahoch medzi Čechmi, Slovákmi a Rusínmi (AJ, CPB, B-769, f. 948). Za jeho náprotivok môžeme považovať slovenského novinára a riaditeľa najväčších slovenských novín *Slovenský denník* Aurela Styka, ktorý začiatkom septembra pricestoval do Belehradu. On sám precestoval takmer celú Juhosláviu, publikoval množstvo článkov o KJ, niektoré z nich pod pseudonymom Aurel Aurelović, či sa vo „svojich“ novinách zastával Juhoslovanov, keď boli očierňovaní v zahraničnej tlači. Medzi juhoslovanskou verejnosťou sa tak tešil veľkej priazni. Takisto bol aktívny v ČJL, kde podporoval zblížovanie sa oboch národov (AJ, CPB, B-770, f. 949). Ďalšiu snahu o prehĺbenie spolupráce a zblíženie sa oboch štátov preukázalo Ministerstvo školstva a národnej osvety ČSR vydaním vyhlášky týkajúcej sa študentských organizácií podporujúcich československo-juhoslovanskú vzájomnosť. V tejto záležitosti boli iniciatívne niektoré odbory ČJL, medzi nimi aj bratislavský, ktoré ponúkli personálne zabezpečenie zakladaniu a rozvoju týchto spolkov. (ČJR1932 str.158).

ké mestá Prahu, Karlové Vary, Mariánske Lázně, Plzeň, Pardubice, Olomouc, Přerov a Brno (AJ, CPB, B-770, f. 949).

¹³ Túto informáciu uviedli *Lidové noviny*. Na porovnanie, *Slovenský denník* hovoril len o študentoch belehradských škôl (AJ, CPB, B-770, f. 949).

V septembri 1932 bola v Trenčíne zorganizovaná manifestácia na počesť slovenských vojakov popravených v Kragujevci počas 1. svetovej vojny.¹⁴ Podnetom na jej organizáciu bol dar juhoslovanského Sokola – miniatúra kragujevackého pomníka padlým. Okrem toho spolok vyzval Trenčanov, aby „*svojich hrdinov nechali odpočívať v bratskej zemi na znak večného priateľstva dvoch tak blízko stojacich slovanských národov,*“ čo bolo slovenskou stranou prisľúbené. Slávnosť sa niesla v znamení československo-juhoslovanského priateľstva a na túto tému mal prednes aj čs. minister vnútra Juraj Slávik. Tento, ale aj ostatné príhovory a prejavy boli vysielané do KJ. (SNA, PSK, B-56, f. 174) V novembri 1932 prišlo do Bratislavy opäť novosadské pevecké združenie *Žensko muzičko udruženje*, ktoré tu pod záštitou juhoslovanskej kráľovnej Márie - protektorky tohto ženského zboru a taktiež celého koncertu, za podpory ČJL, či bratislavských speváckych spolkov vystúpilo so svojim programom. Pred samotným predstavením predstúpil pred divákov so slávnostným príhovorom primátor hlavného mesta Slovenska, Vladimír Krno, ktorý zdôraznil, že on sám prežil v Novom Sade niekoľko rokov. Za snahu slovenských činiteľov zdôrazniť význam priateľských vzťahov s KJ a s tým spojené šírenie osvety týkajúcej sa slovanskej vzájomnosti môžeme považovať aj vysielanie prvej časti koncertu v rozhlase Radiojournalu. Z Bratislavy sa následne odobrali na vystúpenie do Trenčína. V novinách *Slovenský denník* však okolnosti bratislavského vystúpenia vyvolali pobúrenie namierené voči národnostným menšinám. Autor článku kritizoval neúčasť slovenských Maďarov a Nemcov na kultúrnom podujatí a do budúca apeloval na úctu k slovenským, resp. československým najbližším spojencom a k slovanskej národnej orientácii, napriek ich neslovanskému pôvodu. (AJ, CPB, B-770, f. 949). K oslavám 1. decembra sa v tomto roku pripojila k Bratislave (hlavným bodom programu bola divadelná hra od slovinského dramatika Ivana Cankara) aj Nitra (na pôde obchodnej akadémie sa uskutočnila séria kultúrnych podujatí) a aj košický rozhlas, ktorý odvysielal slávnostný hudobný program (ČJR1932, 148-15; SNA, PSK, B-45, f. 157).

¹⁴ Pozri bližšie: HRONSKÝ, Marián. 1982. Vzbura slovenských vojakov v Kragujevci. Martin: Osveta.

ROK 1933: V ZNAMENÍ SLOVENSKÝCH A SRBSKÝCH DIVADELNÝCH HIER

Rok 1933 „odštartoval“ valným zhromaždením bratislavskej ČJL, na ktorom zazneli pozitívne ohlasy k novo sformovanému Organizačnému paktu Malej Dohody, ale taktiež vyjadrenie sklamaní nad zrušením juhoslovanského konzulátu v Bratislave, ku ktorému došlo napriek snahám spolku o jeho zachovanie. Taktiež, ako pobočka ČJL, sa zapojila do kampane na podporu československo-juhoslovanskej vzájomnosti na stredných a odborných školách. V apríli, na valnom zhromaždení ČJL, bol za predsedu opätovne zvolený Milan Hodža. V júni sa v Lubľane konal kongres ČJL a SJČL, ktorého záverom bola rezolúcia vítajúca vznik Organizačného paktu Malej Dohody, apel rozšíriť svoje pôsobenie a činnosť aj na ostatné slovanské štáty, ako aj výzva k obom vládam nahradiť existujúcu kultúrnu deklaráciu konvenciou.¹⁵ Zasadnutie ČJL sa uskutočnilo v októbri aj v Zrenjanine, počas ktorého bola odsúhlasená reorganizácia spolku tak, aby svojou činnosťou mohla čo najviac podporovať spoluprácu a vzájomnosť oboch národov. Mimo iného došlo aj voľbám do vedenia organizácie, ktorej členmi sa stali aj zástupcovia českej a slovenskej menšiny pochádzajúcich buď priamo zo Zrenjaninu alebo z okolitých obcí (Kovačica, Padina, či Aradáč). Taktiež bolo rozhodnuté, že počas osláv sviatku 28. októbra bude okrem besedy v českom jazyku uskutočnená aj ďalšia, v slovenskom (AJ, CPB, B-770, f. 949).

Tak ako po minulé roky, aj v roku 1933 zavítali juhoslovanskí exkurzisti na Slovensko. Pod záštitou pražskej ČJL navštívila Spoločnosť kultúrnej a hospodárskej akcie v Belehrade – vedená profesorom Vojislavom Ivanovićom v rámci výletu po ČSR aj Bratislavu. Hlavné mesto Slovenska navštívili v máji aj študenti sprevádzaní profesorom Bojanovským z Ministerstva školstva KJ. (AJ, CPB, B-770, f. 949). Na prelome apríla a mája 1933 sa zas v Belehrade uskutočnil kongres študentskej Malej Dohody, ktorej sa zúčastnilo asi dvesto študentov z ČSR a sto z Rumunského kráľovstva. Hlavnými témami zjazdu boli otázky zamerané na vzájomnú spoluprácu a prehĺbovanie vzťahov medzi všetkými tromi krajinami (Čechoslovák 1933, 167). V novembri bol zas do ČSR pod taktovkou SJČL, Ústavu pre zveľaďovanie zahraničného obchodu v Belehrade a turistického spolku Putnik, vypravený špeciálny vlak, ktorý, okrem českých miest, zavítal aj do Bratislavy (AJ, CPB,

¹⁵Rovnakú výzvu k vládam oboch štátov vzniesol SJČL na svojom zasadnutí v máji 1934 (JČR 1934, 72).

B-770, f. 949). V septembri zas na Slovensko pricestoval srbský právnik a politik, Slobodan Jovanović, vo veci promócie za čestného doktora práv na Univerzite Komenského (Čechoslovák 1933, 229). Podujatia a aktivity zamerané na osvetu juhoslovanstva a „bratskú“ vzájomnosť, ako bolo už spomínané vyššie, boli populárnejšie a početnejšie v mestách na ľavom brehu rieky Moravy. Napriek tomu sa, aj keď len veľmi zriedkavo, uskutočnili aj v menších slovenských mestách – napríklad spomínané podujatia v Nitre. V novembri 1933 sa v Považskej Bystrici, pod záštitou Miestnej jednoty Sokol a pobočky Nezávislej jednoty čs. legionárov, uskutočnil juhoslovanský večer, ktorého súčasťou bola aj prednáška majora Jozefa Dřímala z Bratislavy, slúžiaci počas vojny ako dobrovoľník pod srbskou zástavou (AJ, CPB, B-770, f. 949).

Kultúrne podujatia sa toho roku preniesli aj na divadelné javiská. V máji 1933 bola v Slovenskom národnom divadle v Bratislave odohraná premiéra veselohry *Pani ministrová* od srbského spisovateľa a dramatika Branislava Nušiča. Hra, ktorá sa v októbri dostala v rámci juhoslovanského večera aj na košické javisko, bola svojím humorom a iróniou prirovnávaná k tvorbe Ivana Stodolu. (ČJR 1934, 24; AJ, CPB, B-770, f. 949). Tá sa paradoxne o pár mesiacov neskôr dostala na scénu Národného divadla v Belehrade. Štvrtého októbra sa v ňom uskutočnila, ako prvá dramatická hra tej sezóny,¹⁶ premiéra slovenskej divadelnej hry *Jožko Púčík a jeho kariéra*, ktorú režíroval srbský dramaturg a spisovateľ Josip Kulundžić. Ešte pred predstavením bol v novinách *Slovenský denník* publikovaný rozhovor s režisérom, čím chcel autor článku reflektovať slovenskej verejnosti dianie v hlavnom meste KJ spojené s prípravou hry. Na divadelnom predstavení boli prítomní jej autor Ivan Stodola, československý vyslanec v Belehrade Pavel Wellner, biskup Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi S. Štarke, či predseda Matice slovenskej v KJ a člen JČL v Novom Sade, J. Bulík. *Slovenské noviny* prisúdili tejto udalosti význam z hľadiska osvety – medzi srbským obyvateľstvom malo dané predstavenie vzbudiť záujem o slovenské reálie. (AJ, CPB, B-770, f. 949). Hra, ktorá bola prvou dramatickou premiérou divadelnej sezóny, našla svoj ohlas aj v juhoslovanskej tlači – obdržala kritiku v novinách *Vreme* a *Politika*, ktoré sa však v porovnaní vyššie spomínaným denníkom sústredili len na výkony hercov, nie na problematiku vzájomnosti (*Vreme* 6.10.1933, 6; *Politika* 6.10.1933, 9). Neopúšťajúc literárny svet za zmienku stojí fakt,

¹⁶ V lete roku 1933 vyšlo v KJ nariadenie ministra školstva smerované k štátnym divadlám, týkajúce sa zvýšenia počtu československých a poľských divadelných hier (AJ, CPB, B-770, f. 949).

že v roku 1933 vyšla, z pera Andreja Lábantha, prvá slovenská kniha pojednávajúca o národnom hospodárstve. Niesla rovnomenný názov *Národné hospodárstvo*. Paradoxom bolo, že nevyšla na území Slovenska, ale na v KJ, konkrétne v Báčskom Petrovci. Tento počín len podtrhával túžbu vojvodinských Slovákov udržiavať čulé styky so svojou „materskou“ krajinou (Čechoslovák 1933, 217),

Počas mesiacov november a december 1933 bratislavská pobočka ČJL zorganizovala, po vzore ostatných odborov, v hlavnom meste Slovenska „Juhoslovanské dni“. Počas týchto dní boli v rádiu odvysielané programy zamerané na problematiku juhoslavizmu, v Zrkadlovej sieni Primaciálneho paláca sa uskutočnili 10. a 28. novembra odborné prednášky, 1. decembra, v deň juhoslovanského štátneho sviatku, bola v Slovenskom národnom divadle odohraná premiéra hry popredného podporovateľa československo-juhoslovanských stykov Boža Lovrića *Láska v prístave*. Celá akcia bola zakončená oslavou srbského básnika Jovana Jovanovića Zmaja, ktorý istý čas študoval aj v Bratislave, na ktorej predstúpil so svojim príhovorom aj R. Kovicijanić. Cieľom celej akcie bolo spropagovať medzi Slovákami myšlienky vzájomnosti a priblížiť im juhoslovanské reálie (AJ, CPB, B-770, f. 949). Oslavy 1. decembra prebehli aj v Košiciach, kde miestny odbor ČJL zorganizoval slávnostné podujatie, spojené s juhoslovanskou výstavou, ktorú navštívilo dvetisíc ľudí. (JČR 1/1934 str.24) Snahy o neustále prehlbovanie vzájomných vzťahov medzi Slovákami a Srbmi boli viditeľné aj v Belehrade, kde v apríli 1933 JČL slávnostne otvorila knižnicu obsahujúcu literatúru z prostredia oboch štátov. Jej základ tvorili knihy darované ministerstvami školstva ČSR a KJ. Bola pomenovaná po Pavlovi Jozefovi Šafárikovi, ktorý bol v danom priestore považovaný, ako bolo spomenuté už vyššie, za významnú osobnosť (AJ, CPB, B-770, f. 949).

ROK 1934: KULTÚRA ZAHALENÁ DO SMÚTKU

Nasledujúci rok 1934 bol, v porovnaní s tými predchádzajúcimi, „bohatší“ na prítomnosť juhoslovanskej kultúry. Vedenie divadla SND, pod taktovkou šéfa slovenskej činohry Janka Borodáča, sa rozhodlo pri výbere divadelných hier nadviazať na minuloročný úspech so srbskou veselohrou *Pani ministrová*. V tomto roku sa rozhodli do repertoáru začleniť viacero predstavení juhoslovanských autorov, medzi nimi aj komédiu *Rozumieme si*

od básnika srbského pôvodu, Petra Preradovića.¹⁷ Okrem nej boli odohrané aj činohry od chorvátskych autorov Boža Lovrića a Milana Begovića (AJ, CPB, B-771, f. 950).

V apríli 1934 pricestovali do Košíc juhoslovanskí akademici. Na ich počesť bol v mestskom divadle zriadený večierok s juhoslovanskou tematikou (napr. recitál básne „Smrť matky Jugovićov“, či spev juhoslovanských lúboštných piesní „Sevdalinke“). Pozornosť tejto návštevy venovali aj noviny *Slovenský východ*, ktoré úvodnú stranu textom v srbčine venoval privítaniu hostí z KJ. V júli pricestovali parníkom „Alexander“ do Bratislavy, pod vedením dvojice profesorov Josipovića a Dimitrijevića, študenti poľnohospodárskej fakulty Belehradskej univerzity. V porovnaní s predošlými exkurziami, ktoré v hlavnom meste Slovenska strávili nanajvýš jeden deň, účastníci tohto zájazdu tu pobudli až tri dni, počas ktorých navštívili rôzne poľnohospodárske inštitúcie, vrátane školy v Malinove. Z Bratislavy potom pokračovali ďalej na Moravu a do Čiech. V tých dňoch navštívili pri spiatocnej ceste z Prahy a Brna slovenskú metropolu aj členovia spolku Jadranská stráž (AJ, CPB, B-771, f. 950).

Slovensko-srbské kultúrne vzťahy sa však koncom roku 1934 niesli, v porovnaní so začiatkom roka, v pochmúrnej nálade. Počas návštevy francúzskeho mesta Marseille bol 9. októbra 1934 spáchaný atentát na juhoslovanského kráľa Aleksandra Karađorđevića.¹⁸ Daná udalosť vyvolala reakcie naprieč celou Európou, slovenskú verejnosť nevynímajúc. Z pozície predsedu ČJL sa k nej vyjadril aj M. Hodža, ktorý označil kráľa Aleksandra za „velkého slovanského vládcu“ a poslanec Národného zhromaždenia ČSR Milan Ivanka ho dokonca prirovnal k srbskému vládcovi Stefanovi I. Nemanjovi, zakladateľovi srbského stredovekého štátu nezávislého na Byzantskej ríši¹⁹ (ČJR1934,123, 167). Zväz slovenského študentstva usporiadal na Univerzite Komenského slávnostnú tryznu, odkiaľ následne jeho zástupcovia odišli kondolovať na juhoslovanský konzulát. Hold zosnulému kráľovi vzdali aj ďalšie spolky, ako napríklad Jednota slovanských žien, či Okresný

¹⁷ Petar Preradović sa narodil v roku 1818 v obci Grabovnica pri Đurđevaci, ktoré síce dnes leží na území Chorvátska, no v tom období spadalo pod administratívnu časť Rakúskej monarchie nazývanej Vojenská hranica, ktorá bola etnicky a národnostne zmiešaná (Gavrilović 1903, 13).

¹⁸ Pozri bližšie: GAČINOVIĆ, Radoslav. 2017. „Ubistvo kralja Aleksandara Karađorđevića – ustaški teroristički akt.“ *Vojno delo* 69(3): 342-355.

¹⁹ Pozri bližšie: PELIKÁN, Jan et al. 2005. *Dějiny Srbska*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 47-53.

osvetový zbor v Modre (AJ, CPB, B-449, f. 601). Ďalšou smutnou udalosťou bolo vzdanie holdu a úcty slovenským vojakom, ktorí začiatkom roka 1918 boli popravení rakúsko-uhorskou armádou v Kragujevci. Na podnet Spolku srbských sestier bola pred budovou priemyselnej školy odslúžené rekviem (AJ, CPB, B-771, f. 950). Na pamiatku týmto obetiam vojny bol ešte v roku 1925 vybudovaný pamätník, ktorý sa stal významným symbolom vzťahov oboch krajín (Kmeť 2022, 111).

ZÁVER

Napokon by bolo vhodné zdôrazniť, že slovensko-srbské kultúrne vzťahy (Vojvodinských Slovákov vynímajúc) v tomto období ešte čerpali zo vzájomných stykov v 19. – zač. 20. storočia, kedy oba národy boli súčasťou rovnakého štátneho celku. V medzivojnovom období ich evidentne zatieňoval už „český element“, ktorý v ČSR nadobudol vedúce postavenie a väčšina udalostí politického a verejného života, vrátane kultúrnych podujatí, sa odohrávala v jej hlavnom meste Prahe, ktorá s Belehradom, ale aj ostatnými metropolami KJ udržiavala čulé kontakty. Navzdory týmto faktorom sa rôzne spolky alebo jednotlivé osobnosti na Slovensku snažili prehlbovať vzájomné vzťahy medzi Slovákami a Srbmi, resp. medzi Čechoslovákmi a Juhoslovanmi a robiť im osvetu v spoločnosti. Napriek takýmto snahám a oficiálnej rétorike vládnych garnitúr zameranej na úzku spoluprácu naprieč celým spektrom života sa však z oboch strán rieky Dunaj ozývali hlasy o nedostatočnej spolupráci v kultúrnej sfére podtrhnutými apelmi o jej neustále prehlbovanie a podporovanie.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

ARCHÍVNE ZDROJE

1. Arhiv Jugoslavije AJ, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije: Konzularno-privredno odeljenje (1919-1941) KPO, B-236, f. 619, „Generalni konzulati KJ u Čehoslovačkoj“ 1919-1940.
2. Arhiv Jugoslavije AJ, Predsedništvo Ministarskog saveta: Centralni presburo CPB, B-769, f. 948, „Jugoslovensko-čehoslovački kulturni odnosi“ 1931-1932.

3. Arhiv Jugoslavije AJ, Predsedništvo Ministarskog saveta: Centralni presburo CPB, B-770, f. 949, „Jugoslovensko-čehoslovačkikulturniodnosi“ 1932-1933.
4. Arhiv Jugoslavije AJ, Predsedništvo Ministarskog saveta: Centralni presburo CPB, B-771, f. 950, „Jugoslovensko-čehoslovački kulturni odnosi“ 1934-1939.
5. Arhiv Jugoslavije AJ, Predsedništvo Ministarskog saveta: Centralni presburo CPB, B-449, f. 601, „Kralj Aleksandar – Marseljski atentat“ 1934.
6. Slovenský národný archív SNA, Krajinský úrad v Bratislave: Prezídium a sekretariát krajinského prezidenta PSK, B-42, f. 156, „Zrušenie Konzulátu Kráľovstva Juhoslávie v Bratislave“ 1932.
7. Slovenský národný archív SNA, Krajinský úrad v Bratislave: Prezídium a sekretariát krajinského prezidenta PSK, B-44, f. 156, „Návšteva juhoslovanských rušňovodičov v Bratislave“ 1932.
8. Slovenský národný archív SNA, Krajinský úrad v Bratislave: Prezídium a sekretariát krajinského prezidenta PSK, B-45, f. 157, „Československo-juhoslovanská liga s posádkovým veliteľstvom v Bratislave – usporiadanie oslavy juhoslovanského štátneho sviatku.“ 1932.
9. Slovenský národný archív SNA, Krajinský úrad v Bratislave: Prezídium a sekretariát krajinského prezidenta PSK, B-56, f. 174, „Manifestačný hold pamiatke 44 kragujevackých slovenských hrdinov“ 1932.

DOBOVÁ TLAČ

1. Čechoslovák, 1931-1933.
2. Československo-jihoslovanská liga (ČJL), 1929-1930
3. Československo-jihoslovanská revue (ČJR), 1931-1934
4. Politika, 1931, 1933.
5. Vreme, 1933

PUBLIKOVANÉ PRAMENE

1. Jugoslavija 1918-1988: Statistički godišnjak (JSG), 1989, Belehrad: Savezni zavod za statistiku.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. CEROVIĆ, Ljubivoje. 1999. Srbi u Slovačkej = Srbi na Slovensku. Bački Petrovac: Kultúra; Novi Sad: Spolok srbsko-slovenského priateľstva.
2. DRUGA, Ondrej. 2014. „Ján Bulík – vedúca osobnosť Juhoslovan-ských Slovákov v 30-tych rokoch 20. storočia.“ In *Historické aspekty života Dolnozemsých Slovákov*, eds. Ivan M. Ambruš et al, 161-166. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
3. DUGAČKI, Vlatka a SOVILJ, Milan. 2020. „We have to move forward!“ The Slovak minority in the Kingdom of Yugoslavia in 1935-1939.“ *Historický časopis* 68(5): 815-839. doi: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.5.3>.
4. DUGAČKI, Vlatka. 2018. „Zajedničkom saradnjom za bolju sutrašnicu. Društveno i prosvjetno organiziranje češke manjine u međuratnoj Jugoslaviji (1918-1914).“ *Zbornik Janković* 5 (1): 284-315.
5. GAČINOVIĆ, Radoslav. 2017. „Ubistvo kralja Aleksandara Karađorđevića – ustaški teroristički akt.“ *Vojno delo* 69(3): 342-355. doi: 10.5937/vojdelo1703342G.
6. GAVRILOVIĆ, Andra. 1903. *Znameniti Srbi XIX. veka*. Záhreb: Srpska Štamparija.
7. HRONSKÝ, Marián. 1982. *Vzbura slovenských vojakov v Kragujevci*. Martin: Osveta.
8. KMEŤ, Miroslav. 2017. „Prejavy etnokonfesionality u Slovákov na Dolnej zemi v súdobých prameňoch: Kontexty konfesionalnej a národnej identity slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí.“ In *Konfesia a národ*, eds. Mária Žiláková, Krisztína E. Szudová a József Demmel, 23-38. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.
9. KMEŤ, Miroslav. 2021. *Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov 1*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
10. KMEŤ, Miroslav. 2022. *Obrazy, symboly, ľudia: Reflexia slovenskej Dolnej zeme materskou krajinou počas medzivojnového obdobia*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
11. KOLÁŘOVÁ, Kateřina. 2022. *Československo-jihoslovanská liga (1921-1929) a Československo-jihoslovanská revue (1930-1939)*. Praha: Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna.

12. KOLÁŘOVÁ, Kateřina. 2015. „Časopisy Československo-jihoslovenské ligy : sonda do pramenů k dějinám meziválečných československo-jugoslávských styků.“ *Porta Balkanica* 7(1): 47-62, doi:
13. KUZMANOVIĆ, Nebojša. 2006. *Stretávanie kultúr: srbsko-slovenské literárne styky RistaKovijanića*. Bácska Palanka: Družstvo za nauku i stvaralaštvo „Logos“.
14. LIPOVAC, Marijan. 2021. „Čehoslovački savez u Kraljevini Jugoslaviji od propasti Čehoslovačke 1939. do okupacije Jugoslavije 1941.“ *Zbornik Janković* 5 (1): 112-127. doi: <https://doi.org/10.47325/zj.5.6>
15. MARČOK, Daniela. 2020. „Obrazovanje u kontekstu slovačko-srpskih odnosa u osnovnojškoli sa slovačkim nastavnim jezikom u Kisaču u Kraljevini Jugoslaviji.“ *Slavistika* 24(2): 320-330. doi: <https://doi.org/10.18485/slavistika.2020.24.2.22>.
16. MARKOVIĆ, Saša. 2013. „U potrazi za političkim dejama Janka Buljika“ In *Srpsko-slovačke veze: izistorije, sadašnjosti i budućnosti*, eds. Nebojša Kuzmanović, Matea Bucalo a Stane Ribič, 98-116. Bratislava: Spolok Srbov na Slovensku; Bácska Palanka: Logos.
17. MARUŠIAK, Juraj a ZLATANOVIĆ, Sanja. 2023. „Medzi Slovenskom, Juhosláviou a Srbskom – obraz vojvodinskej slovenskej komunity v slovenských a srbských politických naráciách v 19.–21. storočí.“ *Slovenská literatúra* 70 (6): 615-639. doi: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2023.70.6.1>.
18. MELEGOVÁ – MELICHEROVÁ, Katarína. 2014. „Matica slovenská v Juhoslávii a školská otázka.“ In *Historické aspekty života dolnozemsých Slovákov*, eds. Ivan M. Ambruš et al, 106-117. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
19. MIKUŠ, Tibor. 2014. *Slovensko-srbská spolupráca v historickom kontexte slovenských dejín*. In *Srpsko-slovačke veze: izistorije, sadašnjosti i budućnosti*, eds. Nebojša Kuzmanović, Matea Bucalo a Stane Ribič, 36-42. Bratislava: Spolok Srbov na Slovensku; Bácska Palanka: Logos.
20. OBŠUST, Kristijan a KUZMANOVIĆ, Nebojša. 2023. *Kolektivni identiteti Slovaka u Srbiji*. Nový Sad: Archív Vojvodiny.
21. PELIKÁN, Jan a CHROBÁK, Tomáš. 2004. „Česi a Srbsko v 19. a v 20. století.“ In *Vztahy České republiky se Srbskem a Černou Horou*, eds. Jiří Dienstbier et al, 17-21. Praha: Rada pro mezinárodní vztahy.

22. PELIKÁN, Jan et al. 2005. Dějiny Srbska. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny.
23. SUBOTIĆ, Momčilo. 2011. „Srpsko-slovačko susretanje: nacionalni i kulturni identitet Slovačka u Vojvodini.“ *Politička revija* 23(2): 41-58. doi: <https://doi.org/10.22182/pr.2822011.3>.
24. TKÁČ, Ján. 2013. „Účinkovanie Matice slovenskej vo Vojvodine v rokoch 1932-1941.“ In *Matica slovenská v národných dejinách: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Matica slovenská v národných dejinách 26.-27.2.2013*, ed. Ivan Sedlák, 363-372. Martin: Matica slovenská.

Франтишек Јакоб

Филозофски факултет, Универзитет Мађеј Бел, Банска Бистрица

СЛОВАЧКО-СРПСКИ КУЛТУРНИ ОДНОСИ У ПЕРИОДУ 1931–1934.

Апстракт

Рад је посвећен словачко-српским односима у области културе, који су проистекли из званичних односа Прве Чехословачке Републике и Краљевине Југославије. У тексту ће се рефлектовати активности културних друштава и уметника, мапирати званичне посете и контакти културних посленика и, на крају, али не и мање важно, анализирати значај међусобних односа за обе стране. Акцентат ће бити стављен углавном на културне активности које се спроводе у матичним земљама оба народа.

Кључне речи: културни односи, сарадња, Југославија, Чехословачка, долноземски Словаци, Матица словачка у Југославији

František Jakab

Faculty of Philosophy, Matej Bel University, Banská Bystrica

SLOVAK-SERBIAN CULTURAL RELATIONS IN THE YEARS 1931–1934

Abstract

The paper is devoted to Slovak-Serbian relations in the field of culture, which resulted from the official relations of the First Czechoslovak Republic and the Kingdom of Yugoslavia. The text will reflect the activities of cultural associations and artists, map official visits and contacts of cultural representatives and, last but not least, analyze the importance of mutual relations for both parties. Emphasis will be placed mainly on cultural activities carried out in the home countries of both nations.

Keywords: cultural relations, cooperation, Yugoslavia, Czechoslovakia, Lowland Slovaks, Matica Slovak in Yugoslavia

Marek Syrný*

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

SLOVENSKO-SRBSKÉ/JUHOSLOVANSKÉ VZŤAHY V ROKOCH 1939-1941

Abstract

During the interwar period, Czechoslovakia and Yugoslavia were very close states and in many aspects they were the closest on the international scene. Both were created by the defeating of the Central Powers and the downfall of the Austro-Hungarian monarchy and were France's main allies in their part of Europe. Both had the same interest in maintaining the post-war status quo and stopping Hungarian revisionism, which they sealed with military-political cooperation in the framework of the so-called Little Entente. From the 1930s onwards, both states again had to confront the great-power expansionist appetites of Italian fascism or German Nazism, which promoted the internal weakening of Czechoslovak or Yugoslav statehood by supporting Croatian or Slovak nationalism. And in many ways their fate was similar after 1938, although the end of Czechoslovakia and its fragmentation into territories dominated by neighbours or residual states completely dependent on the fascist powers came two years earlier than in the Yugoslav case. And it is the period 1939-1941, from the establishment of the Protectorate of Bohemia and Moravia and the Slovak State to the defeat of Yugoslavia, that forms the scope of this paper. It analyses and evaluates both the official Slovak-Yugoslav relations and the resistance cooperation between the inhabitants of the former Czechoslovak territories and Yugoslavia. It specifically focuses on the attitude and activities of the Slovak minority in Vojvodina, oscillating between these three entities of the new wartime relations - between Yugoslav, Czechoslovak and Slovak identities.

Key words: Yugoslavia, Czechoslovakia, Serbs, Slovaks, World War II, resistance, identity

Už na prvý pohľad je zrejmé, že medzivojnové Československo a Juhoslavia museli mať k sebe veľmi blízko a v mnohom si boli podobné. Obe vznikli vďaka porážke Rakúsko-Uhorska v prvej svetovej vojne a v dôsledku svojich aktivít na strane Dohody mohli vytvoriť resp. výrazne rozšíriť

* E-mail address: marek.syrny@umb.sk

svoje národné štáty. Obe však na druhej strane predstavovali nové mnohonárodnostné konglomeráty, v ktorých sa prejavovali nacionálne rozbroje a nerovnosti, ako v bývalom stredoeurópskom mocnárstve. A hoci Juhoslávia bola monarchiou s autoritárskymi sklonmi (Sirotkovič 1977, 205; Lee 2015, 394-395) a Československo demokratickou republikou, obe krajiny mali spoločné zahranično-politické záujmy, ale tiež podobné snahy o zachovanie vnútropolitického status quo.

Vonkajšia politika bola u oboch zameraná na udržanie povojnového Versailleského systému, založeného na dominancii bývalých Dohodových mocností a teritoriálno-veľmocenskom potrestaní porazených Ústredných mocností, vďaka čomu bol umožnení vznik a rozvoj oboch štátov. Aj Prahu aj Belehrad pritom prioritne ohrozoval maďarský revizionizmus, kvôli potenciálnej pacifikácii ktorého vytvorili spolu s Rumunskom tzv. Malú dohodu. Ako hlavní spojenci architekta Versailleského usporiadania, t.j. Francúzska, zároveň zahranično-politicky strácali svoje pozície zostupom veľmocenského vplyvu ich parížskeho protektora a nástupom revizionistického nemecko-talianskeho tandemu.

Vnútropoliticky obe krajiny spájala idea vytvárania pomyselného nového štátno-nacionálneho občianstva, v Juhoslávii symbolizovaná ideou juhoslovanstva (Beecherelli 2011, 265-267), v Československu čechoslovakizmu. Obe idey, v snahe upevnenia štátnej jednoty ohrozovanej zahraničným revizionizmom, pritom potláčali autonomistické snahy Chorvátov resp. Bulharov-Macedóncov v juhoslovanskom (Rychlík 2009, 359-360), a Slovákov resp. Nemcov a Maďarov v československom prípade. Menej či viac vyhrotené vzťahy medzi štátotvornými národmi (srbsko-chorvátsky a česko-slovenský pomer) pritom permanentne oslaboval celkové postavenie oboch štátov, z čoho najviac ťažil fašistický a nacistický revizionizmus podporujúci chorvátskych či slovenských radikálnych nacionalistov a ich separatizmus.

Po zániku Československa a začlenení zvyšku českých krajín do Protektorátu a vzniku samostatného Slovenska neprišlo automaticky k zániku československo-juhoslovanských vzťahov. Rôznymi spôsobmi, aj keď už nie oficiálnymi medzištátnymi, existovali v zmenenej podobe naďalej. Vyplývalo to nielen z predošlých veľmi blízkych vzťahov oboch štátov a ich reprezentácií, ale najmä z pretrvávajúcich veľmi blízkych osobných vzťahov Čechov, Slovákov a Srbov, ktoré sa vytvorili nielen v medzivojnovom období, ale ešte z čias prvej svetovej vojny.² Viacerí Slováci a Česi bojovali ako

² Napr. budúci zástupca exilovej československej spravodajskej expozitúry v Belehrade

zbehovia z rakúsko-uhorskej armády v srbskom vojsku, čo im srbská resp. juhoslovanská strana nikdy nezabudla a dvere k juhoslovanským štátno-administratívnym orgánom zostávali pre nich vždy otvorené. Iní pôsobili dlhší čas či opakovane krátkodobo v medzivojnovej Juhoslávii ako diplomati, obchodní zástupcovia, príslušníci spojeneckej malodohodovej armády a pod., čo im umožňovalo vybudovať si z mnohými príslušníkmi juhoslovanskej štátnej mašinérie obapolné bližšie vzťahy. A svoj vplyv na zreteľný odpor Juhoslávie proti likvidácii Československa i voči nastalej situácii okupácie českých krajín či závislosti Slovenska od nacistickej ľubovôle mali prirodzene aj obavy Juhoslávie z podobného scenára v ich prípade. Preto síce neoficiálne, diskrétno až tajne Belehrad pasívne toleroval pročeskoslovenské aktivity na svojom území. Prípadne aj iniciatívne a s prižmúrenými očami svojich nadriadených, mnohí Srbi /Juhoslovania na diplomatických či obchodných zastúpeniach³ v Prahe a Bratislave aktívne pomáhali formujúcemu sa československému odboju (Kokoška 2018, 226).

Na druhej strane bolo celkom evidentné, že vzťahy Belehradu a Bratislavy boli značne vlažné, čo prirodzene vyplývalo z predošlých československo-juhoslovanských vzťahov, ako aj uvedomenia si pozície a úlohy slovenskej samostatnosti v nacistickej politike. Tá musela Belehradu napríjemne pripomínať miesto Ustaše a chorvátskeho nacionalizmu v talianskej či nemeckej geopolitike (Sovilj 2016, 51-52).

OFICIÁLNE SLOVENSKO-JUHOSLOVANSKÉ VZŤAHY

Ako dôsledok činnosti mladých nacionalistických radikálov z najväčšej slovenskej opozičnej strany - Hlinkovej slovenskej ľudovej strany - a veľmocenskej snahy Nemecka definitívne likvidovať československý štát po jeho dokaličení koncom septembra 1938 na Mníchovskej konferencii, v marci 1939 vznikol odčlenením sa od Česko-Slovenska samostatný Slovenský štát.

Františej Hieke (vystupujúci pod krycím menom Petar Stoj) bol českým dobrovoľníkom bojujúcim na srbskej strane. A podobne to bolo aj s ústrednou postavou začínajúceho pročeskoslovenského odboja na Slovensku Josefom Dřímalom, významaným veteránom srbskej vojny proti Rakúsku-Uhorsku (Sovilj 2016, 78-79); Archív Oddelenia vojnových veteránov Ministerstva obrany Slovenskej republiky v Bratislave (A OVV MO SR), spis č. 25015/48 (Josef Dřímal).

³ Napriek nemeckej kontrole Protektorátu, Juhoslávia neprestala byť dôležitým obchodným partnerom českým zemí, podobne, ako tomu bolo aj dovtedy (Sovilj 2016, 9-10).

Ako formálne nezávislý štát, ktorý bol však reálne plne závislý na nacistickej vôli a Hitlerových plánoch, plnil Slovenský štát funkciu „výkladnej skrine“ novej nacistickej politiky v Európe. Slúžil ako návnada aj pre ostatné podobné krajiny a nacionalizmy, ktoré prahli po vlastnom štáte či moci. Bol vzorom, ako to možno získať a vyhrievať sa v priazni „Veľkého Nemecka“, ak sa s Berlínom servilne spolupracuje a neodporuje.⁴

Po svojom vzniku sa Slovenský štát prostredníctvom svojho ministra zahraničných vecí Ferdinanda Ďurčanského obrátil na 45 vtedajších štátov s prvou nótou so žiadosťou o jeho uznanie (Petruf 2011, 55). Hneď na úvod tohto procesu prichádzali do Bratislavy diametrálne odlišné spôsoby reagovania na slovenskú samostatnosť. Hneď v prvé dni síce uznali Slovenský štát jeho najbližší susedia (Maďarsko, Poľsko a Nemecko),⁵ ale európske veľmoci Francúzsko, Veľká Británia a Sovietsky zväz odmietli uznať stav daný vynúteným rozpadom Česko-Slovenska. Po uznaní susednými štátmi bol v apríli až júni postupne Slovenský štát diplomaticky uznaný aj ďalšími štátmi politicky spriaznenými s nacistickým Nemeckom (Talianskom, Španielskom, Japonskom). Ale pridávali sa aj neskoršie neutrálne štáty (ešte v marci Vatikán, v apríli Švajčiarsko, v júli Švédsko). Symptomatický, a vo veľkom inšpirujúci aj pre Juhosláviu, bol vzťah Veľkej Británie či Francúzska k slovenskej samostatnosti. Najskôr sa zdráhali uznať nový status quo spôsobený agresívnou nacistickou nátlakovou diplomaciou. Postupne si ale uvedomili, že ignorovaním Slovenského štátu ho ešte viac pripútavajú k Berlínu. V máji až júli 1939 tak napokon uznali Slovenský štát aj Briti a Francúzi a na ne napojené štáty (Belgicko, bývalé britské kolónie...) (Ivaničková 2014, 83-87). Na druhej strane však automaticky západné diplomacie nepresedlali z dovtedajšej preferencie Československa na priorizovanie zániku československej štátnosti a separovanie Slovenska od českých krajín. Aj naďalej tolerovali na svojom území pôsobenie československých orgánov. Francúzi napríklad nechali oficiálne pôsobiť na svojom území veľvyslanca Štefana Osuského, v Bratislave mali iba konzulát, a Slovenský štát nemal vo Francúzsku nijaké vlastné zastúpenie. Sledujúc príklad Británie a Francúzska, ale zohľadňujúc tiež potrebu dobrých vzťahov z Nemeckom, na ktorom boli hospodársky

⁴ Okrem iných, v slovenskom prípade videli možnosť riešenia tzv. slovinskej otázky aj viacerí predstavitelia slovinskej politiky rokoch 1939-1941 (Čepič 2014, 132-133).

⁵ „Maďarsko uznáva slovenský štát.“ Slováč, 16. 3. 1939, 2; „Aj Poľsko uznalo samostatný slovenský štát.“ Slováč, 17. 3. 1939, 1; „Medzinárodné postavenie slovenského štátu posilnené.“ Slováč, 18. 3. 1939, 1.

dosť závislé, uznali v júni a auguste 1939 slovenskú samostatnosť (za tichého tolerovania pôsobenia československých exilových aktivít na svojom území) aj niekdajší malodohodoví spojenci Československa – Juhoslávia a Rumunsko.

Relatívne sľubne sa vyvíjajúce medzinárodné postavenie Slovenského štátu dostalo osudový mat po vypuknutí II. svetovej vojny. Ako najbližší, zahranično-politicky i hospodársky na Berlíne plne závislí nacistický satelit, zúčastnilo sa Slovensko na agresii proti Poľsku. Vzápätí fakticky skončilo jeho uznávanie západoeurópskymi veľmocami a do budúca tak boli jeho dni spočítané. Nevraviac o tom, že americká diplomacia ho nikdy nepovažovala ani len formálne za samostatnú entitu, ale iba za inú formu Hitlerom ovládaného územia, ktoré je stále právne súčasťou okupovaného československého štátu. A tieto zahranično-politické straty nemohlo vynahradiť ani dočasné sovietsko-nemecké priateľstvo v rokoch 1939-1941, ktoré garantovalo Slovensku uznávanie od Sovietov a ich satelitov – pobaltských štátov.

Veľmi jedinečne sa v tomto období vyvíjal aj vzťah Bratislavy a Belehradu. Ešte v prvom komplexnejšom návrhu na zahraničné reprezentácie Slovenského štátu, v ktorom figurovalo 10 bázových veľvyslanectiev ako kostra slovenskej zahraničnej služby, patrila Belehradu (popri veľmociach, susednom Poľsku a Maďarsku či Vatikáne) dôležitá pozícia centrálného slovenského zastúpenia pre celý Balkán. Okrem samotnej Juhoslávie mali pod belehradskú centrálu spadať ešte Rumunsko, Bulharsko, Grécko a Turecko (Petruf 2011, 59-61). Vývoj európskych udalostí šiel však vlastným smerom. Naivná predstava slovenského ľudáckeho režimu, že iba využije nacistickú dominanciu v stredoeurópskom priestore k dosiahnutiu vlastnej všeobecne uznávanej štátnosti a moci bez toho, aby za to musela byť Hitlerovi plne podriadená, sa ukázala už v lete 1939 chybnou. Účasť na agresii voči Poľsku Slovenský štát definitívne spojil s osudom nacistického Nemecka. To ovládlo jeho zahraničnú politiku a kontrolovalo aj najdôležitejšie oblasti hospodárstva. Po nemeckom rýchlym vyradení Francúzska z boja v júni 1940 a nutnosti Británie sústrediť sa na obranu vlastných ostrovov, Hitler „urobil poriadok“ aj v slovenskej vnútornej politike. Na „pohovoroch“ v Salzburgu nariadil vedeniu Slovenského štátu na čele s Jozefom Tisom nahradiť niektorých umiernenějších vládných politikov pronemeckými radikálmi.⁶ Plne voči Berlínu servilná slovenská vláda a štátna pozícia nemohla

⁶ Jedným z nemeckých argumentov pre výmenu ministra zahraničných vecí Ferdinanda Ďurčanského boli aj spravodajské informácie, že v máji 1940 často konal rozhovory

prirodzene mať v Belehrade veľké pochopenie. Na druhej strane sa ale ani Belehrad nenachádzal v pozícii, kedy by mohol novovzniknutý stredo-európsky nacistický satelit úplne ignorovať.

Aj juhoslovanský štát prechádzal v rokoch 1939-1940 veľmi turbulentným obdobím striedajúceho sa vnútro a zahranično-politického posilňovania a oslabovania. A podobne ako v slovenskom prípade, veľmi závislom na geopolitickom vývoji pozície Osi v európskej politike. V Juhoslávii sa najskôr napätá medzinárodná (vyústenie tlaku Nemecka voči Československu v Mníchovskej dohode...) a vnútropolitická situácia (narastanie chorvátskeho separatizmu) po páde Stajadinovičovej vlády vykryštalizovala v roku 1939 do prijatia akéhosi modus vivendi s oficiálnou chorvátskou reprezentáciou. Svetlo sveta uzrela dohoda „o riešení chorvátskej otázky“ medzi predsedom juhoslovanskej vlády Dragišom Cvetkovičom a lídrom chorvátskych agrárnikov Vladimírom Mačekom. Dohoda Cvetkovič-Maček fakticky znamenala pre Chorvátov dosiahnutie vytúženej autonómie Chorvátskej bánoviny. Zároveň mala byť prvým krokom pre postupnú federalizáciu celej krajiny (existovali už plány na vytvorenie obdobnej srbskej či slovinskej bánoviny s podobnými právomocami) (Jarinkovič 2012, 22; Sirotkovič 1977, 207). Takémuto „ideálnemu“ riešeniu však už neprial čas a spád medzinárodných udalostí.

Po sbsko-chorvátskom „vyrovnaní“ sa Juhoslávia nachádzala v akomsi provizórnom vyčkávacom stave. Na jednej strane, roky jednoznačnej kooperácie so Západom či v rámci Malej dohody boli už preč. Na druhej strane ešte plnému zapojeniu sa do nacistickej európskej politiky bránili práve tieto minulé prepojenia a prirodzený strach z nemeckej či talianskej podpory Juhoslávii nepriateľsky ladeným silám. Druhá svetová vojna prepukla síce už poľským ťažením, ale jej vzplanutie na Balkáne bolo ešte v nedohľadne a vládna politika sa jej prirodze snažila všetkými silami vyhnúť.

Juhoslovanskú politiku až do pádu Francúzska ovládal obojstranný pragmatizmus ako smerom k bývalým spojencom, tak aj smerom k nastupujúcej dominancii Osi v európskej politike. Vo vzťahu k Slovenskému štátu sa to odrazilo napr. tým, že Slovenský štát síce uznalo už (či lepšie povedané až) začiatkom 8. júna 1939, ale v Bratislave ponechala Juhoslávie svoje zastúpenie iba na dovtedajšej diplomatickej úrovni. Čiže v podobe generálneho konzulátu a nie vyslanectva, ako to býva v prípade otvorených priateľských vzťahov zvykom. Zastupiteľský úrad v Bratislave viedol

so sovietskym a juhoslovanským vyslancom v Bratislave (Nižňanský 2009, 798).

Stanoje Simić,⁷ ktorý so svojim legačným tajomníkom Nikolom Kneževićom, konzulárnym prednostom Borivojom Pešićom či úradníkom Aleksandrom Djordjevićom udržiaval veľmi úzke vzťahy s viacerými československými osobnosťami v meste, neskoršími predstaviteľmi odboja. Zjavné „nenadšenie“ Belehradu z likvidácie československého štátu a vzniku samostatného Slovenska si nemohla nevšimnúť ani Bratislava. A tak svoje pôvodné úvahy o ústrednej pozícii slovenskej ambasády v Belehrade so zameraním na celý Balkán prehodnotila a tento „honor“ bol prenesený na ambasádu v Bukurešti. V Belehrade mal mať Slovenský štát zastúpenie iba na úrovni chargé d'affaires. Tým sa mal od septembra 1939 stať Jozef Cieker, ale proces jeho akreditácie juhoslovanská strana neskrývane natahovala až do novembra. Celá slovenská belehradská ambasáda mala pritom iba 6 zamestnancov (Jarinkovič 2012, 8-10), čo podobne ako v prípade juhoslovanského zastúpenia v Bratislave vypovedá skôr o vlašných vzťahoch oboch štátov a neprikladaní veľkej dôležitosti vzájomným vzťahom. Pritom najmä slovenská strana spočiatku počítala s podporou Belehradu pri sporoch s Maďarskom. Ale pre juhoslovanskú diplomaciu ostávala Bratislava druhoradým „hráčom“ (Sovilj 2016, 10) a produktom nemeckej „novej európskej politiky“, ktorej sa pochopiteľne obávala.

Slovenská strana si nemohla nevšimnúť, ako voľne sa pohybujú po Belehrade bývalí československí (ergo českí) diplomati a iní štátni predstavitelia, organizujúci tu jedno z najdôležitejších logistických centier československého odboja, ani ako „málo radostne“ bola interpretovaná slovenská štátnosť najmä v srbských novinách. A naopak Belehrad nemohol nevidieť, ako si slovenské zastupiteľstvo buduje blízke vzťahy s chorvátskymi nacionalistami a slovenská tlač obdobne „veľmi priateľsky“ píše o chorvátskom nacionálnom hnutí. Slovenský minister zahraničných vecí Vojtech Tuka sa dokonca v novembri 1940 ponúkal Berlínu ako sprostredkovateľ nemeckých želaní voči chorvátskym nacionalistickým politikom, ktorí krátko predtým navštívili Slovensko a deklarovali snahu po zisku samostatnosti pod nemeckým či talianskym patronátom (Nižňanský 2009, 952). Niet sa potom čo diviť, keď niektorí juhoslovanskí predstavitelia dávali slovenským diplomatom v Belehrade nepriamo najavo, že rešpektujú viac bývalých československých diplomatov a ich rezistenciu voči nemeckému nátlaku, ako

⁷ Na začiatku roka 1940 bol juhoslovanský generálny konzulát v Bratislave zmenený na diplomatické zastupiteľstvo a generálny konzul Simić sa stal „diplomatickým zástupcom“ (Petruf 2011, 210-211).

slovenskoštátnu proberlínsku servilitu.⁸

Tento neoficiálny, viac pročeskoslovenský ako proslovenský postoj belehradských miest sa však zásadnejšie zmenil po porážke Francúzska a nemeckom ovládnutí kontinentálnej Európy (s výnimkou neutrálnych štátov a sovietskych dŕžav). Belehrad sa priamo obával možnej intervencie Nemecka v prípade, že by situácia na Balkáne nejakým spôsobom eskalovala, napríklad v prípade problémov v Chorvátsku, kde stúpalo napätie v rámci umiernenej a radikálnej frakcie v dominantnej Chorvátskej roľníckej strane. To nápadne kopírovalo delenie na Slovensku v pomníchovskej Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, kde boli umiernení už spokojní s dosiahnutím autonómie, zatiaľ čo radikáli už videli cieľ v samostatnosti za akýchkoľvek podmienok.

V medziobdobí medzi porážkou Francúzska a juhoslovanskými udalosťami z jari 1941 sa tak zvyšoval tiež tlak Bratislavy na zvýšenie svojho kreditu v Juhoslávii. Slovenské Ministerstvo zahraničných vecí pripomínalo juhoslovanským náprotivkom stále iba provizórny či nedostatočný stav juhoslovanského zastúpenia v Bratislave. Zároveň sa po nemeckej výhre nad Francúzskom cítila slovenská strana vo výhode voči lavírujúcej Juhoslávii. Zvyšovala apely (samozrejme s podporou svojho nemeckého tútora) k zásahom proti československému exilu v Belehrade, resp. proti podpore týchto aktivít juhoslovanským konzulátom v Bratislave (Jarinkovič 2012, 27-32). Belehrad tak bol vystavený nemilým intervenciám nacistických orgánov v Juhoslávii. Na upokojenie nemeckých protestov voči tolerovaniu protineemeckej činnosti na svojom území sa juhoslovenské orgány preto rozhodli obetovať troch náhodne vybraných príslušníkov československého odboja v Juhoslávii. Vtedy už nepomohli ani intervencie československých exilových orgánov predsedovi vlády Cvetkovičovi a postihnutí (obvinení so sabotáží nemeckých vlakov prevážajúcich materiál cez Juhosláviu) boli vydaní Nemecku a neskôr i popravení (Sovilj 2016, 91-92).

V tomto čase sa tiež zvyšoval tlak Bratislavy na Juhosláviu o aspoň lepšie kultúrne vzťahy. Ale tu zostával postoj Belehradu konzervovaný, vyhovára-

⁸ Po prerušení diplomatických stykov medzi Slovenskom a Francúzskom začiatkom septembra 1939 požiadala slovenská strana juhoslovanskú, či by ich ambasáda nezastupovala aj záujmy Slovákov vo Francúzsku. Belehrad to odmietol s oficiálnym odôvodnením, že by nedokázal Slovákom zabezpečiť adekvátnu ochranu ich práv. Neoficiálne sa dokonca vysoký úradník v Belehrade vyjadril, že prečo by to mala zabezpečovať juhoslovanská ambasáda, keď Slováci majú predsa už svoje diplomatické zastúpenie vo forme československej ambasády v Paríži (Jarinkovič 2012, 13-16, Petruf 2011, 156).

júc sa na nie príliš vhodnú dobu na intenzívnejšie kultúrne prezentovanie Slovenska v Juhoslávii a naopak. Celkovo tak pri nemastných-neslaných diplomatických a spoločenských vzťahoch zaznamenali ešte ako taký úspech aspoň hospodárske vzťahy (Jarinkovič 2012, 41-55). Tie neboli tak ovplyvňované rozdielnymi politickými náladami a cieľmi oficiálnej slovenskej a juhoslovanskej politiky.

Od začiatku roka 1941 sa však začal pre Juhosláviu prudko zmenšovať manévrovací priestor, ktorý si dovtedy udržovala. Hrozbou, ktorú Juhoslávia pozorne vnímala, bol pohyb nemeckých vojsk, ktorý predstavoval aj istú formu nátlaku. Začiatkom marca 1941 do toho prišlo pristúpenie Bulharska k Paktu troch mocností a nemecké vojská sa zrazu ocitli aj v tejto časti Bal-kánu. Juhslovanské vedenie si uvedomovalo, že chomútu pridania sa k Osi sa nevyhne. K podpísaniu pristúpenia Juhoslávie k paktu došlo napokon 25. marca 1941 vo Viedni. Ale už o dva dni na to Belehrad šokoval celý svet. Dôstojníkmi vedený puč odstránil Cvetkovičovú vládu. Do ulíc Belehradu vyšli tisíce ľudí na znak podpory prevratu a všeobecnej nespokojnosti s dovtedajším vývojom v krajine. Reakcia Hitlera bola rovnako rýchla ako samotný prevrat namierený proti Osi. Prakticky okamžite vydal rozkaz k okupácii krajiny. 6. apríla tak 15 nemeckých a 23 talianskych divízií a 8 maďarských plukov napadlo Juhosláviu z Talianska, Nemecka, Rumunska, Bulharska a Albánska. Po 11 dňoch juhslovanské najvyššie velenie kapitulovalo (Thomas a Mikulan 1995, 3). Svojou mierou sa na pronemeckej pacifikácii Juhoslávie podieľal aj Slovenský štát. Pred samotným napadnutím Juhoslávie sa v slovenskej tlači často objavovali propagandistické informácie o zlej situácii v krajine a o potlačovaní práv nemeckej menšiny Belehradom. V súvislosti s inváziou potom slovenská vláda dovolila prechod nemeckých vojsk cez svoje územie a časť slovenskej armády bola dokonca uvedená do stavu pohotovosti pre prípad zapojenia sa do konfliktu na strane Nemecka. To napokon nebolo potrebné (Michela 2003, 97). Ešte počas prebiehajúcich bojov nelenilo ani slovenské ministerstvo zahraničia a podľa nemeckých inštrukcií prerušilo 9. apríla diplomatické styky s Juhosláviou so zdôvodnením prechodu Belehradu do tábora protivníkov Nemecka a Paktu troch, ktorého Slovensko bolo tiež signatárom.⁹ Už deň predtým odišiel z Belehradu aj slovenský chargé d'affaires (Nižňanský 2009, 1047). A následne Bratislava plne kopírovala (a s nadšením) uznanie chorvátskeho štátu, ku ktorému došlo už 15. apríla, pričom už od mája úradoval v Záhrebe

⁹ "Slovensko prerušilo diplomatické styky s Juhosláviou." *Slovák*, 10. 4. 1941, 3.

ako zástupca Slovenského štátu gardistický radikál Karol Murgaš (Michela 2003, 98).

Tieto otvorene nepriateľské akcie Slovenského štátu voči Juhoslávii mali samozrejme svoj dopad aj na definitívny zánik akéhokoľvek tolerovania vzájomnej existencie. Kráľovská juhoslovanská vláda uznala oficiálne československú exilovú vládu už v máji 1941 (Dejmek 2012, 100). A keď neskôr vznikla v Londýne aj juhoslovanská exilová vláda, obe zahraničné reprezentácie sa dohodli na tom, že diplomatické vzťahy nebudú ani po marci 1939 považovať za prerušené (Němeček 2006, 9-17). Tým fakticky juhoslovanská reprezentácia medzi prvými negovala pomníchovský vývoj Československa a z neho plynúce akty, vynútené nemeckým ozbrojeným nátlakom, t.j. zánik Česko-Slovenska a vznik Slovenského štátu.

ODBOJOVÉ ČESKOSLOVENSKO-JUHOSLOVANSKÉ VZŤAHY

Obnovenie oficiálnych československo-juhoslovanských diplomatických vzťahov v máji 1941, t.j. zhruba dva roky po ich nedobrovoľnom prerušení, iba rehabilitovalo reálny stav neoficiálnych, nikdy neukončených a občasne i veľmi aktívnych odbojových vzťahov. Tie fungovali na základe pasívnej podpory či tolerovania československých odbojových aktivít na území Juhoslávie belehradskými autoritami, alebo na základe aktívnej podpory československého odboja v Prahe a Bratislave, najmä prostredníctvom miestnych juhoslovanských konzulátov. A spolupráca pracovníkov juhoslovanských zastupiteľských misií na území bývalého Československa s formujúcim sa odbojom v Protektoráte či v Slovenskom štáte zasa súvisela s predošlými kontaktmi a dobrými vzťahmi predstaviteľov československého odboja (bývalí diplomati, vojaci, hospodárski činitelia) so svojimi juhoslovanskými náprotivkami v medzivojnovom období (Dejmek 2012, 79-80, 86). A často ešte až z čias prvej svetovej vojny v spoločnom odboji proti Rakúsko-Uhorsku. V prípade slovensko-juhoslovanských odbojových vzťahov zohrávali od začiatku hlavnú líniu veľmi dobré vzťahy medzi juhoslovanským konzulátom v Bratislave a slovenskou vetvou Obrany národa. Bola to prvá väčšia odbojová organizácia postavená na bývalých československých vojenských štruktúrach a osobnostiach, vedená prvovojnovým srbským veteránom Josefom Dřímalom (Zudová-Lešková 2009, 75-81). Kľúčová pozícia bratislavského juhoslovanského konzulátu spočívala najmä v

zaobstarávaní potrebných úradných dokladov pre vycestovanie do Juhoslávie a prípadných intervencií voči zadržaným osobám. Podieľala sa však aj na sprostredkovaní spravodajských informácií odbojových skupín zo Slovenska československým reprezentantom v Juhoslávii a naopak, resp. sa snažila pomôcť s prepravou vysielачky umožňujúcej styk domáceho a zahraničného odboja (Jablonický 2009, 54).¹⁰ A spomínajúc práve osobu Juhosláviiou veľmi ceneného Jozefa Dřímala, nositeľa viacerých srbských vyznamenaní po prvej svetovej vojne ale aj juhoslovanského občianstva, nemožno obísť ani fakt, že jeho blízka druhovojnová spolupráca s juhoslovanským konzulátom a celková protinemecká činnosť neušla ako pozornosti nacistických, tak ani juhoslovanských orgánov. Keď bol totiž Dřímala na nemecký popud slovenskými bezpečnostnými orgánmi zadržaný a mal byť vydaný do Nemecka za svoju odbojovú činnosť, šéf juhoslovanskej misie v Bratislave Simić apeloval na Belehrad, aby v jeho prospech intervenovalo u slovenského ministerstva zahraničia. Pristúpilo sa tiež k sťaženiu vydávania víz pre slovenskú stranu a bola zrušená aj cesta juhoslovanského ministra obchodu a priemyslu na Slovensko (Jarinkovič 2012, 35-36).

Prvé bližšie odbojové spolupráce z roku 1939 súviseli najmä s potrebou presunu tisícov utečencov z bývalého Československa, najmä z okupovaných českých zemí, do bezpečia v exile, najmä do Francúzska. Juhoslovanská cesta do exilu na Západe sa stala dokonca od septembra 1939, t.j. od nemecko-sovietskej okupácie Poľska, dokonca jedinou možnou trasou, ako sa reálne dostať do tvoriaceho sa československého zahraničného vojska či k exilovým politickým štruktúram. Oficiálne juhoslovanské miesta samozrejme tento prúd utečencov nevívalo, lebo to Belehrad vystavovalo oprávneným výčitkám dominantného nacistického Nemecka. Preto sa juhoslovanské úrady snažili, aby československí utečenci čo najskôr a v tichosti opustili juhoslovanské územie a podporili tak československý exil, ktorému patrili neoficiálne sympatie mnohých juhoslovanských orgánov a osobností (Sovilj 2016, 10). A keďže do Juhoslávie bolo nutné prechádzať cez Maďarsko, ktorého úradné orgány sa ani zďaleka tak blahosklonne nepozerali na československých utečencov, bola nutná tiež spolupráca tunajších odporcov nastickej dominancie s podporovateľmi týchto utečencov zo strany juhoslovanskej či slovenskej ambasády v Budapešti (Spišiak 2010, 46).

Juhoslávia a Belehrad sa od septembra 1939 do marca 1941 stali najdôležitejšími tranzitnými priestormi pre dva druhy československých utečencov.

¹⁰ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) 209, krabica (k.) 909.

Na jednej strane sa cez Juhosláviu dostávali do Francúzska resp. do Británie a ich mandátnych či spriatelených území v Stredomorí významné politické, hospodárske a vojenské osobnosti, tvoriace neskôr kostru vedenia a administrácie československého zahraničného odboja a exilovej reprezentácie. Išlo o desiatky najbázovejších osôb budúceho exilového vedenia ako bývalý tajomník prezidenta Prokop Drtina, niekdajší minister Jaromír Nečas, sociálno-demokratickí politici Bohumil Laušman a Václav Majer či dokonca proodbojový protektorátny minister a agrárny politik Ladislav Feierabend (Sovilj 2016, 73-74). Zo Slovenska unikal cez Juhosláviu do exilu napr. generál Rudolf Viest či letecký veliteľ Ján Ambruš, ale aj Ján Lichner, ktorý okolo seba vytvoril do roku 1940 rozsiahlu odbojovú skupinu úzko spolupracujúcu s juhoslovenskou ambasádou v Bratislave (Jablonický 2009, 15, 16, 34).¹¹ Na druhej strane sa cez sieť dôverníkov a záchytných miest vytvorených prioritne okolo bývalého československého vyslanectva v Belehrade na čele s Jaroslavom Lípom (Kokoška 2018, 79-80)¹² a československých konzulátov a ďalších zastúpení, za zjavnej tolerancie juhoslovenských úradov, dostali z juhoslovenských prístavov ďalej na Západ tisíce obyčajných utečencov najmä z Protektorátu. Hlavne vojaci, Židia, odbojáři unikajúci pred zatknutím a pod., ale tiež zo Slovenska.¹³ Nie nadarmo hneď v októbri 1939 informoval spravodajský dôstojník Jaroslav Hájíček ešte z Prahy exilové vojenské vedenie v Paríži, že Juhoslávia je najideálnejšou krajinou aj na vytvorenie hlavnej vojensko-spravodajskej centrály odboja prepájajúcej domáci odboj na okupovaných či nacistami ovládaných československých územiach s exilovým parížskym centrom. Okrem nekonfrontačného prístupu juhoslovenských úradov k pročeskoslovenským aktivitám na svojom území, v prospech Juhoslávie hral aj fakt minimálnych hraničných kontrol a cenzúry (Kokoška 2018, 54-55), ako aj význačná podpora početnej slovenskej a českej

¹¹ SNA Bratislava, f. 209, k. 923.

¹² O dôležitosti Juhoslávie ako jedného z hlavných centier československého zahraničného odboja vypovedá aj fakt, že sice neoficiálne fungujúca, ale Juhoslovanmi tolerovaná aktivita bývalého československého vyslanectva v Belehrade dostávala z exilového štátneho rozpočtu až tretiu najväčšiu dotáciu, hneď po československej ambasáde v USA či Kanade (Němeček 2018, 140).

¹³ Do pádu Francúzska boli vypravené z Belehradu desiatky transportov s viac ako 2000 československými utečencami vybavených francúzskymi vízami. Desiatky iných sa dostávalo z Juhoslávie do Francúzska individuálne. A v druhej polovici roka 1940 sa cez Juhosláviu (a vďaka britským vízám) dostalo do Palestíny ďalších 150 osôb (Sovilj 2016, 29, 94).

komunity v krajine. V Belehrade napokon vznikla v danom období najvýznamnejšia spravodajská agentúra zahraničného československého odboja (Gebhart a Koutek a Kuklík 1989, 79, 148) a na jej čelo sa postavil práve spomínaný major Hájíček. Juhoslávia bola preferovanou zahraničnou misiou pre viacerých čintielov vojensko-spravodajského odboja aj z tých príčin, že krajinu a jej obyvateľstvo - vrátane ústretového vzťahu k československej veci – poznali z mnohých predošlých angažmá v Juhoslávii (Kokoška 2018, 91-92), ktorá mala s Československom v rámci Malej dohody intenzívne vzťahy.

Veľmi dôležitú funkciu spravodajských kuriérov zahraničného odboja v súvislosti s Juhosláviou zohrávali práve slovenskí odbojármi. Vďaka oficiálne priateľským vzťahom medzi pronemeckým Slovenským štátom a neutrálnym juhoslovanským kráľovstvom mohli slovenskí občania relatívne bezproblémovo cestovať medzi oboma krajinami. Československá spravodajská centrála v Juhoslávii preto často využívala služby slovenských kuriérov na opätovné viacnásobné doručovanie strategicky dôležitých informácií medzi domácim a zahraničným odbojom, zameraných proti nemeckému vojnovému úsiliu. Medzi Slovenskom a Juhosláviou cestovali výrazné osobnosti slovenského odboja ako Michal Zibrín (vedúci rozsiahlej odbojovej skupiny Demec)¹⁴, Karol Hostaša (vedúci skupiny Zeta) (Zudová-Lešková 2009, 129-130), Vladimír Žuffa a iní (Zudová-Lešková 1993, 87-89). Okrem týchto akýchsi „profesionálnych“ spravodajcoch sa na výmene informácií politického, hospodárskeho a vojenského charakteru medzi domácim a zahraničným odbojom podieľali aj viacerí Slováci a Česi pracujúci na železnici či na Dunaji a podieľajúci sa na preprave osôb a materiálu medzi Slovenskom a Juhosláviou. Signifikantným príkladom môže byť štátny podnik Slovenská Dunajplavba. Táto slovenská pokračovateľka niekdajšej československej Dunajplavby, majúca reprezentácie aj v Budapešti, Bukurešti či Belehrade a desiatky agencií a skladov po celom toku stredného a dolného Dunaja, prebrala od svojej československej predchodkyne aj väčšinu jej zamestnancov. Takže jej osadenstvo tvorili z viac ako pätiny aj Česi a aj medzi slovenskými zamestnancami sa našli desiatky podporovateľov protinacistického odboja. Okdem pašovania správ medzi Protektorátom či Slovenskom a zahraničným odbojom sa zamestnanci Dunajplavby neraz podieľali aj na sabotážach nemeckých lodných zásielok, organizovaných československými vojensko-spravodajskými orgánmi a iniciovanými britskými službami.¹⁵

¹⁴ Štátny archív (ŠA) Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo, spis č. 2489/1941.

¹⁵ SNA Bratislava, f. 209, k. 850.

Na podpore odbojovej činnosti v Dunajplavbe sa často podieľali aj príslušníci slovenskej minority z Vojvodiny, často z dôvodu rodinných väzieb na odbojovo angažovaných pracovníkov Dunajplavby (Druga 2019, 372-373).

V prvých mesiacoch druhej svetovej vojny bola juhoslovansko-československá odbojová spolupráca, v rámci daných geopolitických možností, priam „ideálna“. Na jednej strane sa juhoslovanské orgány tvárili, že na jej území nijaké väčšie počty československých utečencov a protinemeckých odbojárov nie sú. Na druhej strane sa realizovali tajné stretnutia vrcholných juhoslovanských politikov s bývalými politikmi Československa unikajúcimi do exilu či dokonca prichádzalo aj k aktívnemu krytiu československých spravodajských aktivít v Juhoslávii belehradskou tajnou službou a podobne (Sovilj 2016, 83-84).

Relatívne bezproblémový vzťah československého zahraničného odboja a juhoslovanských úradov sa výraznejšie „skalil“ až po vojenskej porážke Francúzska v lete 1940. Po ňom prichádzal prirodzený tlak domijúceho nacistického Nemecka voči neutrálnej Juhoslávii, aby zasiahla voči protinemeckým aktivitám československého odboja na svojom území. A nemecký diplomatický nátlak bol v tomto smere aj oprávnený. Veď okrem toho, že zahraničný odboj využíval Juhosláviu ako hlavnú logistickú trasu pre prísun tisícov nových príslušníkov exilu, zároveň bola krajina používaná aj ako zázemie pre spravodajské a vojenské aktivity voči nemeckým materiálovým dodávkam presúvajúcim sa po juhoslovanských železničiach či po Dunaji. A sabotáže nemeckého vojnového úsilia na oficiálne neutrálnom juhoslovanskom území už boli okolnosťami, ktoré mohli dostať Juhosláviu do silného reflektora nemeckého geopolitického tlaku. A to v čase zvýšenej aktivity chorvátskeho separatizmu (podporovaného najmä Talianskom) ohrozujúceho juhoslovanskú integritu.

Zmenený vzťah belehradského vedenia k pročeskoslovenským aktivitám na juhoslovanskom území sa prejavil ako občasným dôrazom juhoslovanskej strany „potierať“ cudzie, t.j. československé odbojové aktivity na svojom území, tak aj sťažením presunu osôb či informácií od domáceho k zahraničnému odboju (Kokoška 2018, 141). To zároveň od jesene 1940 zintenzívňovalo úvahy československého exilového vedenia čo najrýchlejšie dostať z Juhoslávie na Západ svojich občanov. A zároveň aj postupne likvidovať toto migračné logistické centrum ako z dôvodu meniacej sa zahranično-politickej pozície Belehradu, tak aj fakticky prílišnej náročnosti presunov osôb do emigrácie po páde Francúzska. Vyradenie Paríža z hlavnej línie odporu

proti Hitlerovi totiž znamenalo aj problémy s udeľovaním vycestovacích víz z Juhoslávie. Úlohu niekdajšej francúzskej ambasády musela prebrať britská, ktorá udeľovala víza napr. do Palestíny a podobne, odkiaľ sa československí utečenci mohli dostať do Británie. Posledné väčšie transporty československých osôb z Juhoslávie vrcholili pár týždňov pred prístupím Belehradu k Paktu troch. Začiatkom marca 1941 bolo napr. odoslaných 67 osôb, z toho tretinu tvorili ženy a deti bývalých československých politikov, diplomatov, novinárov, priemyselných expertov a pod. O pár dní na to odchádzal ďalší dvestočlenný transport, pričom bol už likvidovaný aj archív bývalého československého vyslanectva. Iba zoznam československých osôb v Juhoslávii (pre prípad mobilizácie) bol ponechaný ešte na britskej ambasáde v Belehrade (Němeček 2018, 136, 151-156, 384). Posledná skupina československých spravodajcov opúšťala letecky Belehrad do Atén v posledných chvíľach juhoslovanskej kapitulácie.¹⁶

O jedinečnom mieste Juhoslávie v hierarchii pročeskoslovenského odboja proti nacizmu či fašizmu svedčí veľmi plasticky aj fakt, že v období medzi protinemeckým prevratom v Juhoslávii a nemeckou intervenciou na jar 1941 uvažovalo niekoľko odbojovo ladených slovenských letcov o prelete do Juhoslávie a jej podpore voči pripravovanej nemeckej agresii. Malo ísť fakticky o obdobný prejav odporu voči oficiálnej slovenskej politike a v prospech protinemeckého odporu ako sa podaril v lete 1939 odletom 4 lietadiel zo Slovenska do Poľska pripravujúceho sa na prvú vojnovú nacistickú agresiu. V tomto juhoslovanskom prípade sa však táto akcia nerealizovala v dôsledku technických limitov preletu do vzdialenejšej krajiny (Kokoška 2018, 197).

VOJVODINSKÍ SLOVÁCI A ICH VZŤAH K ČESKO-SLOVENSKEJ OTÁZKE A ODBOJU V ROKOCH 1939-1941

Analyzujúc slovensko-srbské resp. slovensko-juhoslovanské oficiálne a odbojové vzťahy v rokoch 1939 až 1941 nemožno obísť ani veľmi významného tretieho podstatného činiteľa týchto vzťahov, a to slovenskú minoritu v Juhoslávii, reprezentovanú hlavne Slovákmi vo Vojvodine. Takmer sedemdesiatistícová slovenská komunita (Sovilj 2014, 183) s veľmi silným

¹⁶ Medzi nimi aj Michal Zibrín, niekdajší vedúci dovedy spravodajsky najvýznamnejšej organizácie slovenského odboja (Zudová-Lešková 2009, 93-94).

evanjelickým vierovyznaním vo väčšinovo pročeskoslovensky naladenej juhoslovenskej spoločnosti bola prirodzeným zázemím československého odboja (Druga 2021, 27-48) i hlavnou nositeľkou odmeraného vzťahu k pronemeckému Slovenskému štátu. Ešte v období pomníčkovského Československa sa verejný priestor vojvodinských Slovákov hemžil verejným prednáškami, zbierkami a inými verejnými prejavmi podpory „zkaličeného“ Československa, nevrajiac ešte aj o ojedinelých snahách prísť dokonca v roku 1938 so zbraňou v ruke brániť Československo proti nacistickej agresii (Druga 2019, 364; Druga 2021, 71). Už od začiatku svojej diplomatickej misie v Juhoslávii si to jasne uvedomoval aj chargé d'affaires Cieker a nabádal bratislavské ministerstvo zahraničia k vysielaniu delegácií Matice slovenskej a iných kultúrnych delegácií zo Slovenského štátu, aby u tunajšej slovenskej komunity propagovali ideu vtedajšej slovenskej štátnosti. S odhodlaním miestnych Slovákov podporovať pročeskoslovenskú stanovisko a stavať sa negatívne k Hitlerom „darovanej“ štátnosti však veľa nenarobil. A napríklad radšej, ako riskovať verejný stret s početnými prívržencami slovensko-českej súnalezitosti, neúčastnil sa národných slávností v Báčskom Petrovci, poriadaných Maticou slovenskou v Juhoslávii (Jarinkovič 2012, 18-20).

O vplyve dolnozemskeho luteranizmu na odmietanie Slovenského štátu a jednoznačný príklon k československej štátnosti by sme mohli samozrejme dlho nemeritórne špekulovať. Nesporným faktom však bolo, že nedobrá vzťah bratislavského ľudáckeho režimu s evanjelickou cirkvou na Slovensku sa určite musel preniesť a ešte viac rezonovať v silne evanjelickej diaspóre vo Vojvodine. Svedčí o tom aj fakt, že na čele viacerých slovenských spolkov vo Vojvodine boli evanjelickí kňazi,¹⁷ často silní prívrženci česko-slovenského zblíženia (niektorí až „bigotní“ Čechoslováci). A v zmysle pročeskoslovenských sympatií a nedôvery k pronemeckému štátu a ľudáckemu režimu bola šírená aj tlač slovenskej komunity v Juhoslávii (Druga 2021, 124-125). Často bola spochybňovaná štátnosť a nezávislosť Slovenského štátu, vrátane totalitných praktík Tisovho režimu. A v miestnej komunite sa na znak vzdoru voči nemeckej okupácii českých krajín hrali aj divadelné diela, ktoré boli oficiálne v Protektoráte zakázané (Sovilj 2014, 184-190).

Zatiaľ čo pomer slovenskej minority k otázke obnovy demokratického Československa či podpory pronemeckej slovenskej štátnosti bola jasná,

¹⁷ V tej dobe bol na čele početnej Matice slovenskej v Juhoslávii evanjelický biskup v Petrovci Samuel Štarke (Sovilj 2014, 188).

omnoho väčšie problémy bolo pre vojvodinských Slovákov rozhodovať sa medzi dvomi hlavnými pročeskoslovenskými líniami. T.j. hlavnou oficiálnou, reprezentovanou niekdajším a postupne aj exilovým prezidentom Edvardom Benešom, raziacim snahu po čo najväčšj štátnej jednote na báze centralizmu, a „opozičnou“, vedenou niekdajším premiérom a lídrom slovenských agrárnikov Milanom Hodžom, presadzujúcim decentralizáciu Československa na báze federalizmu. Aj keď kvôli prepojeniam v slovenskej evanjelickej cirkvi a aj vďaka predvojnovému pôsobeniu Hodžu vo Vojvodine, resp. v dôsledku početných a vplyvných blízkych vzťahov s medzivojnovými lídrami slovenskej minority mal tu väčšie zázemie Hodža (Druga 2021, 250), s jeho postupným nedobrovoľným stiahnutím sa v exile do úzadia sa presadzuje viac oficiálna československá línia. Veľkou stratou pre Hodžove pozície v československom odboji, a zvlášť v tom na území Juhoslávie, bolo zadržanie jeho najbližšieho spolupracovníka, niekdajšieho predsedu Matice slovenskej v Juhoslávii a jedného z vedúcich osobností slovenskej komunity Jána Bulíka (Jablonický 2009, 33-37).¹⁸ Ten nielen že sprostredkoval materiálnu pomoc pre československých utečencov nchádzajúcich sa v Juhoslávii (čo bola najrozšírenejšia aktivita vojvodinských Slovákov pri podpore československého odboja) (Druga 2021, 195-196, 251), ale z titulu belehradského právnika s dobrými spoločenskými konexiami pomáhal mnohým aj pri zaobstarávaní potrebných dokladov, pri intervenciách na juhoslovenských úradoch, a dokonca aj na poli spravodajskej činnosti. Už do jesene 1939 realizoval minimálne štyri „obchodné“ cesty do Prahy, Laussane či Paríža (Gebhart a Koutek a Kuklík 1989, 101), a sprostredkoval dôležité informácie medzi protektorátnym, slovenským a zahraničným československým odbojom, najmä v prospech Hodžovej odbojovej línie. Medzi výrazných podporovateľov Edvarda Beneša a jeho odbojovej akcie zasa patril napr. Ján Čaplovič, sociálnodemokratický novinár, ktorý sa na jar 1939 vrátil z Bratislavy do Kovačice. Tu pôsobil (podobne ako Bulík) nielen ako organizátor pomoci miestnej komunity pročeskoslovenskému odboju a utečencom z bývalého Československa, ale tiež aj ako sprostredkovateľ

¹⁸ Ján Bulík ešte pred vojnou spolupracoval s Milanom Hodžom a po jeho odchode do emigrácie pôsobil ako jeho spojka so Slovenskom (najmä s Jánom Lichnerom a jeho odbojovou skupinou) a s Prahou (predovšetkým s tunajšími agrárnikami). Aj vďaka pôsobeniu bratislavskej konfidentky gestapa Jarmily Papežovej o jeho odbojových aktivitách vedeli nemecké bezpečnostné orgány, ktoré ho po páde Juhoslávie zatkli a internovali v Mauthausene, kde aj zahynul. Archív Oddelenia vojnových veteránov Ministerstva obrany Slovenskej republiky v Bratislave, spis č. 204334/75 (Ján Bulík); A MSNP, f. V, Ján Bulík (nezaradené).

výmeny informácií medzi domácim a zahraničným odbojom (Druga 2019, 367-369). Veľmi často práve cez v Belehrade pôsobiaceho vyslanca Lípu, resp. cez tunajšiu československú spravodajskú centrálu.

Ani jasne pročeskoslovenský a odmietavý proslovenskoštatny postoj v slovenskej komunite vo Vojvodine nebol imúnny voči vojnovým geopolitickým zmenám. Aj tu sa najskôr negatívne prejavil dopad francúzskej porážky v lete 1940 a vzrast nemeckého tlaku aj na Juhosláviu v zmysle úradného utlmenia „politikárčenia“ tlačovín a verejných prejavov slovenskej minority (Sovilj 2014, 194). K tomu sa neskôr pridávali aj vlašnejšie akceptovania daného stavu a menej negatívne vnímanie Slovenského štátu (Druga 2021, 251). To však netrvalo dlho, lebo po nemeckom ataku Juhoslávie a verejnej podpore tejto agresie vedením Slovenského štátu sa akékoľvek zjavnejšie sympatie voči pronemeckej slovenskej štátnosti vytratili.

Sumarizujúc teda postoj a aktivity slovenskej vojvodinskej komunity smerom k obnove Československa, československému odboju a idey slovenskej štátnosti pod nemeckým patronátom v sledovanom období, môže iba súhlasiť s hodnotením, že išlo o najviac pročeskoslovenskú a proodbojovú slovenskú komunitu nielen v porovnaní s inými slovenskými enklávami v zahraničí, ale aj v pomere k domácej slovenskej verejnosti (Druga 2019, 376). A vyslovujúc tento fakt treba tiež zároveň dodať, že takáto významná úloha slovenskej komunity v Juhoslávii by nebola možná bez predošlých „nadštandardných“ podmienok, ktoré umožnil juhoslovanský štát svojim minoritám. Na rozdiel tak od podobných dolnozemskej komunít, Slováci vo Vojvodine mali najlepšie inštitucionálne zázemie chránené juhoslovanskými zákonmi a nehatené juhoslovanskými štátnymi orgánmi. Počnúc sieťou vlastného školstva (vrátane strednej školy), cez vlastnú cirkevnú správu, až po viaceré kultúrno-spoločenské i politické organizácie (Mičko a Kmeť 2018, 133-136).

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

ARCHÍVY

- Archív Múzea Slovenského národného povstania (A MSNP), Banská Bystrica:
fond V
- Archív Oddelenia vojnových veteránov Ministerstva obrany Slovenskej republiky (A OVV MO SR), Bratislava

- Slovenský národný archív (SNA), Bratislava:
fond 209
- Štátny archív (ŠA), Bratislava:
fonf Štátne zastupiteľstvo

DOBOVÁ TLAČ

- Slovák, 1939, 1941

LITERATÚRA

1. Beecherelli, Alberto. 2011. "The National Question in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The Croatian Case." *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol. 2, No. 3.
2. Čepič, Zdenko. 2014. "The question of the Slovenian statehood during World War II." In *Slovenské národné povstanie: Slovensko a Európa v roku 1944*, ed. Marek Syrný. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania.
3. Dejmek, Jindřich. 2012. *Diplomacie Československa. Díl I.* Praha: Akademie.
4. Druga, Ondrej. 2019. "Spolupráca vojvodinských Slovákov s československým odbojovým hnutím v roku 1939." In *1939. Rok zlomu*, ed. Marek Syrný. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania.
5. Druga, Ondrej. 2021. *Odbojové aktivity vojvodinských Slovákov v rokoch 1938-1941.* Báčsky Petrovec – Nový Sad: Slovenské vydavateľské centrum, Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov.
6. Gebhart, Jan – Koutek, Jaroslav – Kuklík, Jan. 1989. *Na frontách tajnej války. Kapitoly z boje československého zpravodajství proti nacismu v letech 1938-1941.* Praha: Panorama.
7. Ivaničková, Edita. 2014. "Západné veľmoci a Slovenský štát 1939-1945." In *Slovenský štát 1939-1945. Predstavy a realita*, eds. Martina Fiamová – Ján Hlavinka – Michal Schvarc. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied
8. Jablonický, Jozef. 2009. *Z ilegality do povstania.* Banská Bystrica: Múzeum slovenského národného povstania.

9. Jarinkovič, Martin. 2012. Slovensko a Južoslávia v rokoch II. svetovej vojny. Banská Bystrica: Klub priateľov Slovenského národného povstania.
10. Kokoška, Stanislav. 2018. Obrana národa v dokumentech 1939-1942. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.
11. Lee, J. Stephen. 2015. Európske diktatúry 1918-1945. Bratislava: Kalligram.
12. Mičko, Peter – Kmeť, Miroslav. 2018. Dejiny Slovenska a Slovákov (1918-1945). Banská Bystrica: Belianum.
13. Michela, Miroslav. 2003. “Vznik slovenského vyslanectva v Chorvátsku a činnosť Karola Murgaša, chargé d'affaires v Záhrebe v roku 1941.” In: Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov II., ed. Martin Lacko. Trnava: Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda.
14. Němeček, Jan et al. 2006. Od uznání československéprozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu *Nemecku* 1940-1941. Svazek I. Praha: Ústav mezinárodních vztahů
15. Němeček, Jan et al. 2018. Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně (1940-1941). Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky.
16. Nižňanský, Eduard et al. 2009. Slovensko-nemecké vzťahy 1938–1941 v dokumentoch I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR. Prešov: Universum.
17. Petruf, Pavol. 2011: Zahraničná politika Slovenskej republiky 1939-1945. Bratislava: Historický ústav SAV.
18. Rychlík, Jan. 2009. Mezi Vídní a Carihřadem. Praha: Vyšehrad.
19. Sirotkovič, Hodomir. 1977. “Konštituovanie federatívneho Chorvátska v oslobodzovacom boji juhoslovanských národov.” In Slovanská štúdie XVIII, Bratislava: Slovenská akadémia vied.
20. Sovijl, Milan. 2014. “Činnosť slovenské menšiny v Jugoslávii proti Slovenskému štátu v letech 1939-1941: Příspěvek k jugoslovansko-slovenským vztahům na začátku druhé světové války.” In Človek, spoločnosť, doba. Stretnutie mladých historikov III, eds. Zuzana Tokárová a Martin Pekár. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika.
21. Sovilj, Milan. 2016. Československo-jugoslávské vzťahy v letech 1939-1941. Od zániku Československej republiky do okupace Království Jugoslávie. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

22. Spišiak, Ján. 2010. Spomienky z Budapešti 1939-1944. Bratislava: Slovac Academic Press.
23. Thomas, Nigel – Mikulan, Kronoslav. 1995. Axis forces in Yugoslavia 1941-1945. Oxford: Osprey.
24. Zudová-Lešková, Zlatica. 1993. "Obrana národa na Slovensku." Historie a vojenství, Vol. 42, No. 6.
25. Zudová-Lešková, Zlatica. 2009. Cesty k sebe. Česi v československom demokratickom a komunistickom odboji na Slovensku v rokoch 1939-1943. Praha: Historický ústav.

Марек Сирни

Филозофски факултет, Универзитет Маџеј Бел, Банска Бистрица

СЛОВАЧКО-СРПСКО/ЈУГОСЛОВЕНСКИ ОДНОСИ У ПЕРИОДУ 1939–1941.

Апстракт

Рад ће се фокусирати на мапирање, анализу и вредновање званичних међудржавних, отпорских и друштвених/сународничких односа између Словачке и Југославије/Србије у периоду од успостављања независне Словачке државе 1939. године све до распада Југославије и окупације Србије 1941. Посебан акценат биће стављен на интеракцију између Словачке и словачке исељеничке заједнице у Југославији/Војводини.

Кључне речи: Други светски рат, међудржавни односи, отпор, идентитет, Словаци у Војводини

Marek Syrný

Faculty of Philosophy, Matej Bel University, Banská Bystrica

SLOVAKIA-SERBIA/YUGOSLAVIA RELATIONS IN THE YEARS 1939-1941

Abstract

During the interwar period, Czechoslovakia and Yugoslavia were very close states and in many aspects they were the closest on the international scene. Both were created by the defeating of the Central Powers and the downfall of the Austro-Hungarian monarchy and were France's main allies in their part of Europe. Both had the same interest in maintaining the post-war status quo and stopping Hungarian revisionism, which they sealed with military-political cooperation in the framework of the so-called Little Entente. From the 1930s onwards, both states again had to confront the great-power expansionist appetites of Italian fascism or German Nazism, which promoted the internal weakening of Czechoslovak or Yugoslav statehood by supporting Croatian or Slovak nationalism. And in many ways their fate was similar after 1938, although the end of Czechoslovakia and its fragmentation into territories dominated by neighbours or residual states completely dependent on the fascist powers came two years earlier than in the Yugoslav case. And it is the period 1939-1941, from the establishment of the Protectorate of Bohemia and Moravia and the Slovak State to the defeat of Yugoslavia, that forms the scope of this paper. It analyses and evaluates both the official Slovak-Yugoslav relations and the resistance cooperation between the inhabitants of the former Czechoslovak territories and Yugoslavia. It specifically focuses on the attitude and activities of the Slovak minority in Vojvodina, oscillating between these three entities of the new wartime relations - between Yugoslav, Czechoslovak and Slovak identities.

Key words: Yugoslavia, Czechoslovakia, Serbs, Slovaks, World War II, resistance, identity

Немања Девих*

Институт за савремену историју, Београд

„САНИТАРНИ КОРДОН” И КОМУНИСТИ: ЈУГОСЛАВИЈА, ПОЉСКА И ЧЕХОСЛОВАЧКА У ШТАМПИ И ПРОПАГАНДИ КПЈ 1919–1939.

Апстракт

У периоду између два светска рата словенске државе Југославија, Пољска и Чехословачка биле су у међународном поретку виђене као део тзв. Санитарног кордона који је на рушевинама Аустро-Угарске требало да ограничава с једне стране немачки ревизионизам и милитаризам, и с друге стране револуционарне тежње Совјетског Савеза. Као такве, ове државе имале су важно место у комунистичкој штампи у Југославији, бивајући по налогу Коминтерне током две деценије означене као непријатељске. Југославија и Чехословачка посебно су се нашле на мети пропагандног рата од тренутка стварања Мале Антанте, а између српског и чехословачког народа прављене су паралеле као о националним буржоазијама које владају другим народима унутар државе. На основу анализе штампе и пропаганде КПЈ, пре свега увидом у лист „Пролетер” као централним гласилом партије, приказујемо на који начин се формирала слика о домаћем и о иностраном непријатељу, какве се паралеле и какве разлике могу наћи у извештавању о политичким догађајима у три државе.

Кључне речи: Југославија, Пољска, Чехословачка, Мала Антанта, КПЈ, штампа, револуција

Политички пејзаж Европе после Првог светског рата из темеља се променио у односу на онај какав је постојао пре 1914. године. На простору између Беча и Истанбула, где су само век пре постојале две империје, после 1918. постојало је чак осам држава. Распадом Аустро-Угарске настале су пре свега две засебне државе, Аустрија и Мађарска, а на тлу некадашњег средњоевропског царства осамосталиле су се и Чехословачка и Пољска (увећана и руским и немачким територијама). Краљевина Србија остварила је свој ратни циљ, постајући Пијемонт

* Имејл адреса: nemanjadic4@gmail.com

уједињења Јужних Словена – са њом у језгру настала је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Нова држава површине од 248.000 квадратних километара и са 12.000.000 становника, која је у својим оквирима објединила низ противречности, такође је требало да се снађе у новим околностима. Од седам држава са којима се граничила, југословенска држава налазила се са њих шест у територијалном спору; најопаснији који је с временом претио да прерасте у ратни сукоб био је онај са Италијом. Ништа мање, претиле су и тензије са пораженим суседима, који су и даље гајили ревизионистичке тежње према југословенским територијама. Ради одбране својих интереса, Краљевина СХС испрва је остварила савез са Француском, која се после нестанка царске Русије и настанка комунистичког СССР-а чинила као најстабилнији савезник. Потом је, под француским покровитељством, пребегла 1920. и укључивању у Малу Антанту (са Чехословачком и Румунијом), а касније и стварању Балканског пакта. Међутим, у основи, југословенској држави је, као и другим словенским државама насталим на рушевинама Аустро-Угарске, од настанка била намењена улога да буде део тзв. *Саниитарној кордона*, који би у новонасталом поратном поретку имао двоструку улогу: да онемогућава поновну експанзију Немачке у Подунављу и да спречава изливање револуција из СССР-а на друге територије (Димитријевић и Сретеновић 2008, 45–55).

Од самог настанка, Краљевина СХС/Југославија суочавала се са низом унутрашњих проблема. Српско-хрватска конфронтација која је временом све више водила према сукобу два народа само је била једна од неуралгичних тачака: отварао се и низ других проблема са интеграцијом јужних крајева, аутономашких и сепаратистичких тежњи других народа, неравномерним развојем, социјалним, друштвеним и међуконфесионалним напетостима. Као таква, ова држава била је виђена као потенцијално нестабилна и „рањива” – погодно тле за сукобе и револуционарне преврате. То је поготово било значајно за СССР и његов „међународни штаб револуције” – Коминтерну, који су у нестабилној ситуацији на Балкану видели и прилику за слабљење тзв. јужног бока читавог буржоаског поретка који је створен након Првог светског рата, а под доминацијом Француске и Велике Британије. Совјетска иницијатива на терену посебно се осетила након V конгреса Коминтерне 1924, када је заузет став да Европом влада накарадни „Версајски систем” ослоњен на „нове мале империјалистичке државе”, али да се он налази у

дефанзивни, и да у будућности треба подржати револуционарне покрете тзв. „угњетених нација“ који би се борили против њега. Што се Југославије тиче, у Коминтерни је заузет став да њено језгро чини „империјална држава Србија“ која је, као раније империјална Русија, окупирала и подјармила друге народе (Глигоријевић 1992, 118–121).

Своје интересе у Југославији СССР је пре свега остваривала кроз деловање Комунистичке партије Југославије (КПЈ), као секције Коминтерне. Њено руководство је од настанка партије било усмерено према револуционарном деловању, у циљу чега је низ руководећих кадрова пролазио кроз обуку у тзв. партизанској академији у Москви. Према инструкцијама које је Коминтерна 1924. дала КП Бугарске, сваки тамошњи комуниста морао је „чврсто да запамти да он није само на речима већ и суштински члан партије грађанског рата“. Исте инструкције важиле су и за партијско чланство у Југославији.² Све акције извођене су уз издашну финансијску помоћ Коминтерне; за потребе КПЈ у Москви је 1922. издвојено чак 1.000.000 златних рубаља, што је било троструко више средстава у односу на она која су одобрена за Пољску, а приближно иста онима која су била намењена за секцију у Немачкој. То говори колико је значај Коминтерна давала питању револуције у СХС/Југославији, и колико се Београду, али и другим крајевима Краљевине, приближила опасност од унутрашњих сукоба (Тимотијевић 2018, 103–107).

Управо у овом периоду долази до плиме акција КПЈ у Краљевини СХС. У првој фази, комунисти су широм земље организовали локалне побуне и штрајкове (само на територији предратне Србије и Војводине било их је у пролеће 1920. око 50), да би након почетних успеха уз помоћ комуниста из Мађарске покушали и да насилно преузму власт у Суботици. На Обзнану – документ власти који је требало да ограничи и сузбије њихове активности – одговорили су терором, убиством министра унутрашњих послова и атентатом на краља Александра Карађорђевића. Онда је скупштина усвојила закон којим је рад КПЈ забрањен, да би убрзо започео и обрачун са њеним чланством. Руковод-

² Видети више: Тимофејев, Алексеј. 2009. „Партија грађанског рата: припреме кадрова Коминтерне за извођење партизанског рата и револуције”. *Војноисторијски гласник*, 1/2009, 58–67; Тимофејев, Алексеј. „Совјетска улога у школовању и припреми југословенског партизанског кадра до почетка Другог светског рата”. *Војноисторијски гласник*, 2/2009, 56–63.

ство партије било је принуђено да напусти земљу, а организација на терену им је десеткована. Од тада су деловали илегално, у режиму који је личио на војни (Девић 2020, 40–52). Посебан акценат у политици од тада су стављали на национално питање, у складу са препорукама Коминтерне. Најпре је кривица за стање у земљи приписана српској буржоазији (политичкој елити), која „паразитски живи од експлоатације и пљачке народа у новодобијеним крајевима, па и на рачун хрватске и словеначке бружоазије”. У октобру 1924. КПЈ је пак први пут у једном партијском документу став о „владајућој српској буржоазији” заменила формулацијом о српској „угњетачкој нацији” (Глигоријевић 1992, 126, 160–161). Прихваћена су и нова начела која је прокламовала Коминтерна: остваривање права нација на самоопредељење до отцепљења, јединство националне и класне борбе, као и федерација као облик решавања националног питања (Пешић 1983, 190). Планирана револуција имала би две фазе: буржоаскодемократску и социјалистичку. У првој би било решено национално питање и, мимо идеја пролетерског интернационализма, створене националне државе; тек затим би се пролетерска револуција могла посветити класним променама у друштву (Влајчић 1974, 136–137).

У конспиративним околностима, КПЈ је посебну пажњу посвећивала штампи и пропаганди. Њихова илегална гласила не би служила само за упознавање чланства са збивањима у партији у земљи, већ су у недостатку веза и редовне комуникације, имала и улогу ширења партијских директива. Она је доносила сва важна обавештења: о идејним струјањима и фракцијским борбама унутар партије, новостима у раду комуниста на терену, обрачунима са режимом, портретима и пожељним врлинама револуционара. Као обавезну рубрику, партијски листови преносили су и најважнија збивања везана за међународни комунистички покрет – у циљу упознавања чланства са искуствима светског пролетаријата, но и за подизање морала у годинама када је покрет на терену све више слабио (Девић 2020, 720–722). Штампа КПЈ, са својим главним гласилом под именом *Пролетер*, редовно је давала преглед активности комунистичког покрета у Совјетском Савезу, али и у Немачкој, Бугарској, Чехословачкој и другим земљама. Исто тако, преносили су новости и о својим идеолошким противницима, збирно названим империјалистима, било да се ради о демократским или фашистичким режимима (Весовић 1989, 232–234). У овим новинским чланцима не

треба тражити објективну слику једног времена, али се може назрети како је међуратни свет био сагледаван очима револуционара. Служећи се њоме као историјским извором, можемо да реконструирамо виђења југословенских комуниста у преломним историјским догађајима.

ЈУГОСЛАВИЈА КАО „ТАМНИЦА НАРОДА”

На Трећем конгресу КПЈ одржаном 1926. озваничено је до тада интерно партијско мишљење да југословенском државом влада „српска нација”, а не „српска буржоазија” (Николић 2000, 38; Пешић 1983, 102; Глигоријевић 1992, 197). Победа радикално леве струје у унутарпартијском обрачуну отклонила је раније тактизирање око изношења платформе националне политике. Од 1928. и Четвртог (Дрезденског) конгреса југословенски комунисти су обзнанили и платформу разбијања Југославије и подржали националистичке покрете који су тежили стварању независних држава (радничко-сељачких република) Хрватске, Словеније, Македоније и Црне Горе, а потом и припајања Косова „независној и уједињеној Албанији” (Пешић 1983, 235; Влајчић 1974, 135–137). Управо у том периоду, с друге стране, монархистички режим у Београду прибегло је успостављању диктатуре и концепту стварања јединствене југословенске нације (1929), којим би све раније разлике међу конститутивним нацијама (Србима, Хрватима и Словенцима) биле избрисане. Име државе промењено је у Краљевина Југославија, док је интегрални принцип од тада препознавао само једну нацију у њој: југословенску (Добривојевић 2008, 110–111). Револуционарна КПЈ је на ове промене, сматрајући да су оне корак даље у политици централизма, реаговала жестоко: позивом на оружани отпор и насилним рушењем режима у Београду.

Само успостављање диктатуре краља Александра оцењено је у комунистичкој штампи позивом на грађански рат: „Ово је отворена објава грађанског рата пролетаријату, сељаштву и угњетеним народима Југославије са стране велико-српске буржоазије и њене монархије.”³ Исто питање третирано је и у децембарском броју *Пролетера* из 1929. године. У овом тексту пише се о владавини „Александра Последњег” и „београдских целата” Југославијом, њиховом експлоатацијом и

³ *Пролетер*, 1929, „Војно-фашистичка диктатура и наши задатци”, март 1929.

угњетавањем других југословенских народа и националних мањина. Стварање јединствене југословенске нације је критиковано и оспоравано, будући да се оно по суду партије вршило путем „војно-фашистичке диктатуре”. Формирање бановина (нове крајеве присаједињене 1912-1913. у већини је обухватила Вардарска бановина) оцењено је у овом гласилу на следећи начин: „Подјела земље на девет бановина – пашалука у којима ће бан бити у ствари паша у свом пашалуку и који ће бити слепо оруђе у рукама београдских тирана спроводећи крваву политику велико-српске војно-фашистичке диктатуре националног угњетавања и експлоатације радног народа.”⁴ Један други лист југословенских комуниста, под именом *Класна борба*, пренео је марта 1929. позив балканским народима – Хрватима, Словенцима, али и Црногорцима, Арнауцима, Тракијцима, Добруданцима и Македонцима, да 1. маја подигну масовни устанак против „националног потлачивања”, а у циљу остваривања политике „националног опредељења све до оцењења” од држава у чијем су се саставу налазиле.⁵

Упечатљиво је да је Југославија у том периоду у комунистичкој штампи и пропаганди била означена као „тамница народа”, попут Аустро-Угарске, или поређена са престоницама империја које су раније окупирале ове крајеве. Један од одломака сликовито говори о томе: „Никада угњетене нације нису тако мрзиле Версаљску Југославију, као сада за време војно-фашистичке диктатуре. Никада државно јединство није било тако потрешено као сада, када бесни широм целе земље фашистичка диктатура уједињене крупне буржоазије Југославије под велико-српском хегемонијом, када је Југославија претворена у велику тамницу угњетених нација.”⁶ Или: „Београд, некадашњи Пиемонт југославенства, данас је код Хрвата, Словенаца и Македонаца више омражен, него ли некада Беч, Будимпешта и Цариград.”⁷ Зато је руководство КПЈ доследно стајало на позицији устанка и националних револуција: „Хрвати, Словенци, Мађари, Македонци, Албанци, Црногорци и остали потлачени народи Југославије! Изграђујте јединствени

⁴ *Пролетер*, 1929. „Прокламовање Југославије”, децембар 1929.

⁵ *Класна борба*, марксистички часопис, орган Комунистичке партије Југославије 1926–1929. 1984. Репринт издање, прир. Вујошевић, Убавка; Протић, Жарко. Београд: Комунист, 687–688.

⁶ *Пролетер*, 1930. „Тезе за 6. јануар”, децембар 1930.

⁷ *Пролетер*, 1933. „Четири године”, јануар 1933.

борбени фронт са радницима и сељацима за вођење рев.(олуционарне) борбе против велико-српске окупације, противу служења војске у туђим крајевима, за протеривање србијанских порезника и полицајаца из ваших крајева, за самоопредељење народа до оцепљења!”⁸

Оријентација КПЈ на подизање оружаног устанка показала се, ипак, као потпуно промашена. Позив партије чији се руководећи центар налазио у иностранству и која се у свом антидржавном раду ослањала и на сепаратистичке снаге, није имао скоро никакав одјек у масама, готово у Србији која је у одбрани свог (југословенског) националног програма, који је окарактерисан као великодржавни, изгубила у Првом светском рату трећину становништва. Осека комунистичких активности у овом делу Санитарног кордона потрајала је до средине 1930-их, када је КПЈ, поново под сугестијама Коминтерне, тактички усвојила политику тзв. народног фронта. То је био период успона Адолфа Хитлера и Бенита Мусолинија и наци-фашистичких и ауторитарних режима у Европи, када је у Москви процењено да за међународни комунистички покрет највећу претњу у перспективи представља управо фашизам. Политика народног фронта (озваничена на 7. конгресу Коминтерне 1935) значила је изградњу својеврсне мимикрије: стављање револуционарних циљева у други план и привремено пактирање са политичким снагама у циљу антифашистичке борбе. У случају Југославије, то је значило да „узимајући у обзир међународну ситуацију” антијугословенски став треба променити пројугословенским (Пешић 1983, 272).

Ова промена, како је већ наглашено, била је декларативна и сводила се на јавне пароле које је КПЈ истицала; у пракси је и даље опстао као доминантан наратив о потреби слабљења улоге Србије и јачања улоге других народа унутар земље, пре свега Хрвата. Ма каква да је била званична политика партије, исти дух и коминтерновска реторика провејавали су кроз сва њена тела. По једној оцени из 1936, читав српски народ морао је да упрегне своје снаге не би ли се искупио за подршку владајућим елитама: „На радничкој класи у Србији, српском сељаштву и средњим слојевима је не само да се одрекну насилничке и угњетачке политике над хрватским, другим и над самим српским народом, и одрекну се носиоца такве политике, него и да одлучном борбом ослањајући се и помажући ослободилачке националне покрете других народа учине крај тој политици. И да на бази равноправног споразума

⁸ *Пролетер*, 1931. „Проглас ЦК КПЈ”, децембар 1931.

са осталим народима Југославије ударе темеље братској слози и у миру уреде свој живот.”⁹ Доцније (1937) ће генерални секретар КПЈ у једном програмском тексту у *Пролетеру* објаснити такву идеолошку потку: „Хрватски комуниста није неки ‘интернационалиста’, који виси у зраку, него је он комуниста – Хрват, тј. комуниста који се свим снагама залаже за побједу хрватског народа. За српског комунисту интернационализам значи, у првом реду, досљедну борбу против великосрпске политике србијанских владајућих класа” (Девић 2020, 63).

Период 1935–1939. у јавном деловању КПЈ је обележило уважавање територијалног интегритета Југославије и безуспешни покушаји формирања широке коалиције Народног фронта. Немачка анексија Аустрије марта 1938. натерала је југословенске комунисте да све гласније пропагирају потребу одбране земље од фашистичке опасности. Могућност даљег Хитлеровог продора ка Истоку, у чијем би првом налету биле угрожене Словенија и Хрватска, у прогласима српском народу упоређивана је са историјским и за Србе судбоносним биткама, Маричком и Косовском. „Шумадија се брани на Караванкама”, стајало је у прогласу КПЈ поводом аншлуса Аустрије, уз позив на окупљање и акцију свих родољуба. Слични апели понављају се и касније, након немачког продирања у Чехословачку или италијанског у Албанију.¹⁰

Друга половина 1939. представља нову фазу у националној политици КПЈ. Совјетско-немачки пакт, закључен у предвечерју Другог светског рата, у августу 1939, изменио је односе у партији. Годинама уназад промовисана политика антифашистичког народног фронта опет је, у

⁹ Бојковић, Душан, 2013. „Национална политика Комунистичке партије Југославије 1935–1937: формирање комунистичких партија Словеније и Хрватске”, *Токови историје*, 3/2013, 60, 70. Наводимо још један карактеристичан пример: „Све оно што је српски сељак десетинама година тешким напорима извојевао у борби против самовоље Обреновића, изгубио је у овој држави. Он је од слободног грађанина постао поданик. Постао је то зато што је српски народ у Југославији постао угњетачки народ, што је дозволио и чак помогао шачици београдских дахија да набију јарам хрватском, словеначком и другим народима Југославије. (...) Чим он активно помогне борбу, биће власт београдских богаташа брзо скршена” (*Proleter*, 1937. „Srpski seljak i oslobodilačka borba ugnjetenih naroda Jugoslavije”, septembar 1937).

¹⁰ Видети: Петрановић, Бранко; Зечевић, Момчило. 1988. *Југославија 1918–1988*, тематска збирка докумената. Београд: Рад, 380–383; Бојковић, Душан. 2016. „Југословенски комунисти и српско питање у народнофронтској фази 1935–1941”. У: *Историјска шрибина, исцраживања младих сарадника Инстипијуша за новију историју Србије*, ур. Зоран Јањетовић. Београд: ИНИС. 24.

складу са интересима СССР-а и директивама Коминтерне, требало да преко ноћи опет буде промењена (Петрановић 1982, 47). Склапање пакта са Хитлером је правдано као мудар потез Ј. В. Стаљина, који је желео да избегне још један *империјалистички рай*, а учешће СССР-а у комадању Пољске – још једне „тамнице народа” – као пружање помоћи народима западне Белорусије и Украјине да се ослободе од антинародних режима. За рат који је наступио септембра 1939, а који ће већ у наредним данима прерасти у сукоб светских размера, првенствено су оптуживане капиталистичке силе Енглеска и Француска, њихове буржоазије и империјализам (Николић 2011, 52–56).

Последња предратна, Пета земаљска конференција КПЈ, одржана у близини Загреба у октобру 1940, дефинисала је принципе рада ове организације и у новим околностима, који ће бити примењени и током окупације Југославије 1941–1945. године. Иако се у постојећој литератури посвећеној историји КПЈ наглашава теза да је ова конференција озваничила спремност комуниста за одбрану земље и борбу против фашизма (што је евидентно), ова конференција је у вези са националним питањем и даље стајала на оштрим коминтерновским позицијама. „Борба за равноправност и самоодређење македонског народа против угњетавања од стране српске буржоазије”, „борба за равноправност и самоодређење црногорског народа”, „борба за слободу и равноправност арнаутских мањина на Косову, у Метохији и Санџаку” и мањина у Војводини, „борба за истинско рјешење националног питања Хрвата и Словенаца” – то су били само неки од закључака Пете земаљске конференције КПЈ у предвечерју Другог светског рата (Петрановић и Зечевић 1988, 388–389). Иако су овим документом по први пут осуђене и друге националне буржоазије, у првом плану је и даље остала борба против српских елита и, како се из приложеног види, захтев за прекомпоновањем Краљевине Југославије који би неминовно пратила и дезинтеграција српског етничког простора.

Југословенски комунисти остали су у читавом међуратном раздобљу одани борби против режима у Београду и српске политичке елите, а онда и против тзв. србијанског империјализма. Ма каква да је била званична и тренутна политика КПЈ, њен основни курс био је антисрпски, и у крајњој линији антијугословенски. То није било уверење створено на домаћим искуствима, већ уклопљено у шири контекст политике који јој је, у различитим оквирима, наметала Коминтерна и

међународни штаб револуције. Напослетку, она је превасходно и послужила интересима Москве. Ако је пре рата 1941. то била тек идеологија једне политичке организације, од 1945. и победе комуниста у грађанском рату ове тезе постале су и део државне политике.

ЈУГОСЛОВЕНСКА КОМУНИСТИЧКА ШТАМПА О ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ И ДРУГИМ „ВЕРСАЈСКИМ ТВОРЕВИНАМА”

Једно од кључних места које је штампа и пропаганда КПЈ препознала као негативност Краљевине Југославије, јесте њена улога у међународном поретку. Чињеница да је била део тзв. Санитарног кордона и да је припадала војно-политичким савезима са француском водећом улогом, попут Мале Антанте, нарочито је истицана, посебно у циљу стварања слике да се ради тек о марионети неспособној да води самосталну политику. „Да би се удворили енглеским и француским империјалистима београдски тирани закључују тајне војне уговоре са државама Мале Антанте против Мађарске и Совјетске Русије, одржавају тесне војне савезе са фашистичком Пољском”, писао је *Пролетер* на ту тему крајем 1929. године.¹¹ Сам савез Мала Антанта, који је окупио Југославију, Румунију и Чехословачку, био је међу комунистима окарактерисан као блок „француских вазала”, са алузијом на времена турских освајања у Европи и њихове домаће помагаче. Против „ратног и контрареволуционарног савеза Мале Антанте” одмах по формирању састављен је и посебан проглас.¹² У том контексту, требало је у што негативнијим тоновима приказати и ситуацију у земљама – „версајским творевинама”, како би се истакла бесмисленост савеза са њима. Гласила КПЈ преносила су вести о привредном слому и општој незапослености у Пољској, о штрајковима, као и о општем сатирању радничке класе у тој земљи.¹³ Штавише, већ 1930. југословенска јавност обавештавана је из ових избора да пољски радници у низу градова

¹¹ *Пролетер*, 1929. „Годишњица генералско фашистичке диктатуре”, 15. 12. 1929.

¹² *Пролетер*, 1933. „Аграрна конференција”, октобар 1930; „Против ратног и контрареволуционарног савеза Мале Антанте”, април 1933.

¹³ *Пролетер*, 1930. „Криза и беспослица у Пољској”, јануар 1930; *Пролетер*, 1932. „Напоље из Југославије с Врангеловским бандитима”, април 1932; „Огроман штрајк радника у Белгији”, септембар 1932.

увелико разоружавају полицијске снаге, и да је револуција у тој земљи на помолу. Сличне вести понављале су се и током 1933, када је примера ради пренето обавештење се приликом нереда у граду Станислаову и војска ставила на страну демонстраната и штрајкача.¹⁴

Пољска из времена Јозефа Пилсудског је, поред Југославије, сматрана и за једну од „најслабијих тачака владајућег империјализма”. С друге стране, паралеле између ове две државе прављене су и по питању броја жртава „капиталистичког терора”. Комунистичка штампа преносила је да се у првим месецима 1934, поред Немачке, Пољска налази на врху листе по државној репресији над политичким неистомишљеницима – наводно их је тада било ухапшено више од 9.000 (у Југославији је наведена бројка од 2.000). Касније, током 1935. југословенска јавност обавештавана је да „Пилсудскијев војно фашистички режим терора и реакције” држи у затворима и логорима укупно 16.000 политичких затвореника. Као део интернационалног радничког покрета, југословенски комунисти су обавештавани о лошим условима и патњама својих пољских сабораца, али не у сапатничком, већ у борбеном и осветничком тону.¹⁵ Реторика се посебно пооштрала после пакта Пилсудског и Хитлера о сарадњи и ненападању, када су комунисти Пољску доживели као једну од кључних фашистичких земаља, тик уз Немачку, Јапан и Италију.¹⁶ Када је пак у септембру 1939. започела немачко-совјетска агресија на пољску територију, као и напад нациста на друге европске државе – што ће се претворити у сукоб светских размера – у складу са важећим пактом Рибентроп–Молотов, штампа КПЈ то је протумачила без солидарности са нападнутима: „Судбини Пољске, Норвешке, Холандије, Данске и Белгије криви су властодршци тих земаља.”¹⁷

Безмало на идентичан начин, у *Пролетеру* се писало и о Чехословачкој. У рубрици која је преносила вести из света често су описивани штрајкови, политичке тензије и последице економске кризе у овој земљи. Почетком 1933. пренета је вест да су „у Кбелима код Прага у

¹⁴ *Пролетер*, 1930. „Интернационалне вести”, мај 1930; *Пролетер*, 1932. „Борба двају светова”, децембар 1932; *Пролетер*, 1933. „Догађаји у свијету”, фебруар 1933.

¹⁵ *Пролетер*, 1935. „Грозне бројке”, јануар 1935; „16.000 затвореника у Пољској”, април–мај 1935.

¹⁶ *Пролетер*, 1935. „Против фашистичких ратних хушкача”, јул–август 1935.

¹⁷ *Пролетер*, 1940. „Проглас ЦК КПЈ”, август–септембар 1940.

Чешкој беспослени радници организовали недавно акцију која заслужује пажњу радника у свим земљама.” „Насупрот ’хуманим’ акцијама буржоазije и социјал фашиста за сакупљање милостиње за беспослене раднике они су пошли у маси мјесним богаташима и тражили помоћ за незапослене. Од страха пред незапосленим богаташи су морали давати прилоге у новцу и храни, који су били далеко већи него прилози сакупљени путем буржоаског и социјалфашистичког мољакања”, стајало је у закључку овог чланка.¹⁸ Интересантно је да је у овом, као и у неким потоњим чланцима, оштрица критике комуниста, као радикалних левичара, била усмерена према чехословачким социјалдемократима, будући да су они били део владајуће коалиције. У априлу 1933, због владине забране да се у Прагу одржи наводни антифашистички конгрес у организацији комуниста, као посебан проблем препознато је то што у истој влади „сједи седам социјалистичких министара”. На основу тога закључено је да присуство социјалдемократа у политичком естаблишменту јесте „доказ више да социјалдемократске вође у свим земљама помажу фашизам”.¹⁹

Сличност са Југославијом у овом случају се може налазити по питању „угњетавања мањина”: чехословачка буржоазija оптуживана је да, поред распиривања нетрпељивости између Чеха и Словака, уједно угњетава закарпатске Украјинце и „неколико милиона Немаца” на својој територији (у Судету).²⁰ Кроз промоцију права народа на самоопредељење, у југословенском и чехословачком искуству прављене су паралеле између Словачке и Македоније (Фишера Клод 1982, 59–60). У сличном контексту, на страницама гласила ЦК КПЈ исте 1933. објављена је и вест да су делегати КП Немачке, Француске, Италије, Пољске, Чехословачке, Аустрије и земаља Бенелукса, држава „које су нарочито заинтересоване на борби против версаљског система”, 1. јануара 1933. одржали конференцију на којој се „претресало питање борбе против опасности империјалистичког рата”. „Конференција констатује, да револуционарни пролетеријат Француске, Италије, Пољске, Енглеске, Белгије, Чехословачке, Југославије и Румуњске, развија беспопштедну борбу против империјалистичке и ратничке политике властите буржоазije и против националног угњетавања: против запосједнућа Сарске

¹⁸ *Пролетер*, 1933. „Догађаји у свијету”, 9. 2. 1933.

¹⁹ *Пролетер*, 1933. „Антифашистички конгрес упркос забрани”, април 1933.

²⁰ *Пролетер*, 1932. „Комунисти у синдикате”, 26. 9. 1932.

области, против угњетавања Алзас-Лотарингије, против пљачкашке политике пољског империјализма према Данцигу, против националног угњетавања у Горњој Шлеској, Поморану и јужном Тирољу, против заробљавања народа и националних мањина у Чехословачкој, против обесправљења аустријског народа, против националног угњетавања у Хрватској, Македонији, Буковини, Бесарабији, Добруци итд., стајало је у закључку ове конференције, што говори да се перцепција Коминтерне и њених подружница о „версајском систему” и „санитарном кордону” није променила ни петнаест година након окончања Првог светског рата.²¹

Од 1930, комунистичка средства пропаганде у Југославији редовно су извештавала и о савезу Југославије, Румуније, Чехословачке и Пољске у циљу напада на СССР („ратна интервенција против Совјетске Уније”) – сва политичка, војна и привредна сарадња ових земаља тумачена је кроз тај кључ. Наравно, све то под француским менторством.²² Иако такве претње никада нису реализоване, комунистичким пропагандистима није сметало да их реконструишу или једноставно измаштају: „У читавој антисовјетској работи улога Француске и њеног генералштаба све очигледније избија. У овом разбојничком колу Француска стоји на првом мјесту као зачетник и главни организатор, док Пољска, Румуњска, Југославија требају у будућем рату бити лиферанти људског меса. Чехословачка поред Француске важи као лиферант ратног материјала (Шкодине фабрике оружја и ратног материјала), а непосредно са СССР граничеће мале државице: Финска, Литва, Латвија требају да одиграју провокаторску улогу стварањем конфликта са Совјетским Савезом.”²³ Ове државе оптужене су да припремају контра-револуционарно деловање чак и у Кини: „Француска мобилише своје вазале – фашистичку Југославију, Чехо – Словачку, Пољску и Румунију ради гушења кинеске револуције.”²⁴ Активности „империјалиста” против СССР-а понекад су праћене на начин који је и превазилазио политичку пропаганду: лист *Комунист* тако је августа 1934. предвиђао

²¹ *Пролетер*, 1933. „Изјава Комунистичких партија Немачке, Француске, Енглеске, Италије, Пољске, Белгије, Чехословачке, Аустрије и Луксембурга поводом 10-годишњице запоседнућа Рура”, фебруар–март 1933.

²² *Пролетер*, 1931. „Југославија у савезу против Совјета”, јун 1931.

²³ *Пролетер*, 1932. „Нова припрема рата против СССР”, фебруар 1932.

²⁴ *Пролетер*, 1932. „Доле са империјалистичким ратом у Кини”, 4. 2. 1932.

рат између САД и Велике Британије око поделе њихових интересних сфера!²⁵ Онда је 1935. комунистичка штампа у Југославији анализирала привреду и ратну индустрију непријатељских земаља, износећи процене колико Пољска и Чехословачка могу да мобилишу људи, те каквим наоружањем располажу.²⁶

И овде је кључна била друга половина 1935. године. Када су се национални огранци комунистичких партија прилагодили стратегији народног фронта коју је креирала Коминтерна, и њихова политика и самим тим новински написи задобили су други правац. Тај прелом уочљив је у југословенској комунистичкој штампи први пут од средине 1936. када се, поред СССР-а, и Чехословачка и чланице Мале Антанте и Балканског споразума помињу као „државе које стоје на бранику мира”. Чак се у светлу нових догађаја у позитивном контексту помињала и Француска.²⁷ Уместо паралела о националним буржоазијама које угњетавају своје мањине, о Југославији и Чехословачкој исте године прављене су паралеле као о носећим стубовима антифашизма у Европи: „Против кога је уперена Хитлерова политика према Чехословачкој и његово настојање да отргне од Чехословачке судетске крајеве (да би их присајединио Њемачкој), дијелове Словачке (да би их присајединио Пољској)? Против мира и непосредно против Југославије. Свако слабљење чехословачке спољне политике значи не само појачање међународног средишта реакције и ратних пустоловина, него и слабљење Југославије и непосредна опасност за Југославију јер је данашња Чехословачка један од најбољих и најближих савезника Југославије.”²⁸

Са нескривеним симпатијама, штампа КПЈ у Југославији писала је о председнику Чехословачке од 1935, Едварду Бенешу. Он је међу комунистима у складу са њиховим партијским интересима, посебно након што је постигао договор са СССР-ом, био окарактерисан као „демократа”, „искрени и досљедни поборник мира”. Бенешова посета Краљевини Југославији из априла 1937. и срдачан спонтан дочек који му је приредио српски народ у Београду,²⁹ у комунистичкој штампи је

²⁵ *Комунист*, орган обласног комитета КПЈ за Србију, 1934. „Сваког момента може избити нови светски рат”, јун–август 1934.

²⁶ *Пролетер*, 1935. „Грозница наоружања”, април–мај 1935.

²⁷ *Пролетер*, 1936. „Хрватска стража и борба за мир”, јул–август 1936.

²⁸ *Пролетер*, 1936. „Угрожени народи Југославије”, децембар 1936.

²⁹ Више о свим догађајима: Селинић, Слободан. 2010. *Југословенско-чехословачки односи (1945–1955)*. Београд: Институт за новију историју Србије, 25–38.

окарактерисан као „плебисцит народа“: „Народне масе демонстрирале су за мир, за демократију, за Народну Фронту“. Према опширном медијском извештају који је објављен у *Пролетеру* после овог догађаја, масовна народна окупљања поводом Бенешове посете значила су и опредељење „против осовине Рим–Берлин, против преоријентације спољне политике Југославије“. Комунисти су посету чехословачког председника протумачили на свој начин: „У тим манифестацијама народне масе поздравиле су и клицале су: Бенешу, који је за председника Чехословачке Републике изабран гласовима свију демократских странака, укључујући и комунисте (...), Бенешу, који 15 година непоколебљиво стоји на бранику демократије, слободе, равноправности и независности малих народа и који представља једну од моћних упуришних тачака у борби против агресивног и насилничког њемачког и талијанског фашизма; Бенешу, који је неуморан бранилац недржељивог мира, колективне сигурности и Друштва Народа; Бенешу, који је склопио савез о узајамном помагању између Чехословачке и СССР и који не малаксава у својим настојањима да и друге државе Мале и Балканске Антанте придобије за савез са СССР и са народно-фронтоском Француском.“³⁰ У Крагујевцу, у срцу Србије, комунисти су се окупили истим поводом, у знак подршке родољубима у Београду, са паролама које су само две године раније биле незамисливе за њих: „Живела чехословачка демократија, живела Мала Антанта, живела Француска, доле Италија, доле фашизам“.³¹ Посебно одушевљење изазвала је посета Београду од стране групе чехословачких посланика и сенатора са којима је допутовао „и изванредан број социјалиста“ на челу са Францом Соукупом, те Карла Воржика, председника чехословачког Савеза рудара, који је обишао више градова у Словенији. Ови догађаји одиграли су се у мају 1937. године.³² Ипак, исти лист који је славио чехословачке политичке вође са којима су комунисти претендовали на сарадњу, и преносио говоре Едварда Бенеша, уочи Судетске кризе настојао је да се постави неутрално. Аутори текстова

³⁰ *Пролетер*, 1937. „Плебисцит народа“, мај 1937.

³¹ *Пролетер*, 1937. „Народ је проговорио“, мај 1937.

³² *Радничке новине*, 1937. „Франц Соукуп у Београду“, „Друг Карл Воржик у Југославији“, 1. 5. 1937. Интересантно је да су, у периоду уздицања Чехословачке и њеног лидера, југословенски комунисти ишли дотле и да су објавили низ текстова о економском напретку и решавању питања незапослености у тој држави.

показивали су за комунисте несвојствену флексибилност, будући да су принципијелно стајали иза захтева мањина за самоопредељењем, али у случају Чехословачке морали да буду на страни режима, а против Немаца који су били наслоњени на њима непријатељски Трећи рајх.³³ Зато су током врхунца кризе и након Минхенског споразума изостале опширније анализе.

По Европу судбоносна 1939. нашла је свог израза и на страницама штампе КПЈ у Југославији. Међутим, и ови натписи били су усаглашени са новим околностима које је наметала Коминтерна, као продужена рука званичне Москве. Већ смо нагласили да су оцене везане за рат у Пољској полазиле од споразума Рибентроп–Молотов и установљене немачко-совјетске кооперације. Хитлерово разбијање Чехословачке, које се одиграло неколико месеци раније (март 1939) у *Пролећеру* је окарактерисано негативно, али остаје утисак да је и то у односу на ранији период и одушевљење Бенешовим доласком на власт било лично уздржано. Један текст, објављен у централном листу КПЈ у мају 1939. говори о трагедији која је задесила Чехословачку тек у контексту даљег развоја догађаја у Југославији: „Ниједна држава у Источној Европи није била тако тиме ударена као баш Југославија која је са Чехословачком изгубила своју највећу подршку у Средњој Европи. Пад Чехословачке преко ноћи је направио фиктивнима све пактове у овом дијелу Европе и Југославија се нашла изолирана и ослабљена.”³⁴ У настајању нове мапе Европе, КПЈ се и даље слепо држала директива Коминтерне, која је у том периоду наглашавала потребу налажења тачака сарадње на терену са Немачком. Све до 1941. и новог историјског преокрета, када је наново усвојила платформу антифашистичке борбе.

ЗАКЉУЧАК

Три се велика преокрета уочавају у спољнополитичкој оријентацији југословенских комуниста 1919–1939. године. Прва партијска линија, карактеристична за 1920-е и почетак 1930-их, значила је борбу КПЈ против територијалног и националног јединства Краљевине СХС/Југославије, док је на спољнополитичком плану била изразити

³³ *Радничке новине*, 1938. „Народне мањине и њихова права”, 20. 5. 1938.

³⁴ *Пролећер*, 1939. „Независност Југославије у опасности”, мај 1939.

противник савеза којима је ова припадала, попут Мале Антанте. У другој фази, 1935–1939. КПЈ се прилагодила политици тзв. народног фронта и у страху од нарастајућих фашистичких покрета покушавала је да шири своју платформу борбе; за тај период карактеристично је промовисање пансловенства и у том контексту приближавање комуниста Чехословачкој и њихова јавна похвала режима Едварда Бенеша. Трећа фаза, од 1939, почивала је на немачко-совјетском пакту, и у пракси је значила да комунисти ублажавају критику Немачке, а као кривце за рат именују европске демократске режиме, чак и окупиране државе и њихове политичке елите. У сваком од та три велика преокрета, југословенски комунисти нису самостално доносили одлуке, већ су се прилагођавали инструкцијама које су добијали из Москве и од Коминтерне. Њихово сагледавање „пријатеља” и „непријатеља”, „савезника” и „издајника”, показало се као категорија која је стално подложна промени. Борба за рушење југословенског монархистичког режима за њих је била константна, као и презир према тзв. версајским творевинама које су по њиховој оцени угњетавале мањинске народе. Истраживање партијске штампе, која је важан историјски извор за реконструкцију историје КПЈ, показује нам колико су те идеје биле аутохтоне, а колико пренете из Совјетског Савеза и његове жеље за рушењем тзв. Санитарног кордона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бојковић, Душан, 2013. „Национална политика Комунистичке партије Југославије 1935–1937: формирање комунистичких партија Словеније и Хрватске”, *Токови историје*, 3/2013, 59–92.
2. Бојковић, Душан. 2016. „Југословенски комунисти и српско питање у народнофронтској фази 1935–1941”. У: *Историјска шрибина*, истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије, ур. Зоран Јањетовић. Београд: ИНИС, 11–38.
3. Весовић, Милан. 1989. *Идејална штампа Комунистичке партије Југославије 1929–1941*. Београд: Институт за савремену историју.
4. Vlačić, Gordana. 1974. *KPJ i nacionalno pitanje u Jugoslaviji 1919–1929*. Zagreb: August Cesarec.

5. Глигоријевић, Бранислав. 1992. *Коминџерна, југословенско и српско њиџање*. Београд: Институт за савремену историју.
6. Девић, Немања. 2020. *За њарџију и Тиџа, њарџизански њокреџ у Србији 1941-1944*. Београд: Службени гласник.
7. Димитријевић, Бојан; Сретеновић, Станислав. 2008. „Спољна политика Краљевина СХС/Југославије 1918–1941”. *Исџорија 20. века*, 2/2008, 45–83.
8. Добривојевић, Ивана. 2008. „Краљевина Југославија у доба личног режима краља Александра”, *Исџорија 20. века*, 2/2008, 109–130.
9. *Класна борба*, марксистички часопис, орган Комунистичке партије Југославије 1926–1929. 1984. Репринт издање, прир. Вујошевић, Убавка; Протић, Жарко. Београд: Комунист.
10. *Комунисџ*, орган обласног комитета КПЈ за Србију, 1934. „Сваког момента може избити нови светски рат”, јун–август 1934.
11. Николић, Коста. 2000. *Комунисџи у Краљевини Југославији: од социјалдемократије до сџаљинизма*. Београд: Институт за савремену историју.
12. Николић, Коста. 2011. *Србија у Тиџовој Југославији (1941–1980)*, Београд: Завод за уџбенике.
13. Петрановић, Бранко; Зечевић, Момчило. 1988. *Југославија 1918-1988, џемаџска зџирка докуменатиџа*. Београд: Рад.
14. Petranović, Branko. 1982. *KPJ (SKJ) u borbi za stvaranje socijalističke Jugoslavije*. Beograd: Komitet organizacije SKJ u JNA.
15. Пешић, Десанка. 1983. *Југословенски комунисџи и национално њиџање 1919–1935*. Београд: Рад.
16. *Пролеџер*, 1929а. „Војно-фашистичка диктатура и наши задатци”, март 1929.
17. *Пролеџер*, 1929б. „Прокламовање Југославије”, децембар 1929.
18. *Пролеџер*, 1929в. „Годишњица генералско фашистичке диктатуре”, 15. 12. 1929.
19. *Пролеџер*, 1930а. „Криза и беспослица у Пољској”, јануар 1930.
20. *Пролеџер*, 1930б. „Интернационалне вести”, мај 1930.
21. *Пролеџер*, 1930в. „Тезе за 6. јануар”, децембар 1930.
22. *Пролеџер*, 1931а. „Југославија у савезу против Совјета”, јун 1931.
23. *Пролеџер*, 1931б. „Проглас ЦК КПЈ”, децембар 1931.
24. *Пролеџер*, 1932а. „Напоље из Југославије с Врангеловским бандитима”, април 1932.

25. *Пролејтер*, 1932б. „Нова припрема рата против СССР”, фебруар 1932.
26. *Пролејтер*, 1932в. „Доле са империјалистичким ратом у Кини”, 4. 2. 1932.
27. *Пролејтер*, 1932г. „Комунисти у синдикате”, 26. 9. 1932.
28. *Пролејтер*, 1932д. „Борба двају светова”, децембар 1932.
29. *Пролејтер*, 1933а. „Четири године”, јануар 1933.
30. *Пролејтер*, 1933б. „Догађаји у свијету”, фебруар 1933.
31. *Пролејтер*, 1933в. „Догађаји у свијету”, 9. 2. 1933.
32. *Пролејтер*, 1933г. „Изјава Комунистичких партија Немачке, Француске, Енглеске, Италије, Пољске, Белгије, Чехословачке, Аустрије и Луксембурга поводом 10-годишњице запоседнућа Рура”, фебруар–март 1933.
33. *Пролејтер*, 1933д. „Антифашистички конгрес упркос забрани”, април 1933.
34. *Пролејтер*, 1933ђ. „Аграрна конференција”, октобар 1933.
35. *Пролејтер*, 1935а. „Грозне бројке”, јануар 1935.
36. *Пролејтер*, 1935б. „Против фашистичких ратних хушкача”, јул–август 1935.
37. *Пролејтер*, 1935в. „Грозница наоружања”, април–мај 1935.
38. *Пролејтер*, 1936а. „Хрватска стража и борба за мир”, јул–август 1936.
39. *Пролејтер*, 1936б. „Угрожени народи Југославије”, децембар 1936.
40. *Пролејтер*, 1937а. „Плебисцит народа”, мај 1937.
41. *Пролејтер*, 1937б. „Народ је проговорио”, мај 1937.
42. *Пролејтер*, 1939. „Независност Југославије у опасности”, мај 1939
43. *Пролејтер*, 1940. „Проглас ЦК КПЈ”, август–септембар 1940.
44. *Радничке новине*, 1937. „Франц Соукуп у Београду”, „Друг Карл Воржик у Југославији”, 1. 5. 1937.
45. *Радничке новине*, 1938. „Народне мањине и њихова права”, 20. 5. 1938
46. Селинић, Слободан. 2010. *Југословенско-чехословачки односи (1945–1955)*. Београд: Институт за новију историју Србије.
47. Тимотијевић, Милош. 2018. *Злато чейника и њарџизана, деконструкција једној митта. Финансије и ошјор окујашору у Србији и Југославији 1941–1945*. Београд; Службени гласник.

48. Тимофејев, Алексеј. 2009. „Партија грађанског рата: припреме кадрова Коминтерне за извођење партизанског рата и револуције”. *Војноисторијски гласник*, 1/2009, 55–77.
49. Тимофејев, Алексеј. „Совјетска улога у школовању и припреми југословенског партизанског кадра до почетка Другог светског рата”. *Војноисторијски гласник*, 2/2009, 56–71.
50. Фишера Клод Владимир, 1982. „Националните и меѓунационалните димензије на комунистичкото движење во Југославија и Чехословачка 1920–1939”, *Гласник*, 2/1982, 57–68.

Nemanja Dević

Institute of Contemporary History, Belgrade

„SANITÁRNY KORDÓN“ A KOMUNISTI: JUHOSLÁVIA, POĽSKO A ČESKOSLOVENSKO V TLAČI A PROPAGANDE KPJ 1919–1939.

Abstrakt

V období medzi dvoma svetovými vojnami boli slovanské štáty Juhoslávia, Poľsko a Československo v medzinárodnom usporiadaní vnímané ako súčasť tzv. Sanitárny kordón, ktorý na troskách Rakúsko-Uhorska mal obmedziť nemecký revizionizmus a militarizmus na jednej strane a revolučné aspirácie Sovietskeho zväzu na strane druhej. Ako také, tieto krajiny mali dôležité miesto v komunistickej tlači v Juhoslávii a na príkaz Kominterny boli počas dvoch desaťročí označené ako nepriatelia. Juhoslávia a Československo boli od vzniku Malej dohody obzvlášť terčom propagandistickej vojny a medzi srbským a československým národom sa vytvárali paralely ako o národných buržoáziách, ktoré vládnu nad inými národmi v rámci štátu. Na základe analýzy tlače a propagandy KPJ, predovšetkým pohľadom na noviny Proleter ako ústredné noviny strany, ukazujeme, ako sa formoval obraz domáceho a zahraničného nepriateľa, aké paralely a aké rozdiely možno nájsť v spravodajstve o politických udalostiach v troch štátoch.

Kľúčové slová: Juhoslávia, Poľsko, Československo, Malá dohoda, KPJ, tlač, revolúcia

Nemanja Dević

Institute of Contemporary History, Belgrade

**“SANITARY CORDON” AND COMMUNISTS:
YUGOSLAVIA, POLAND AND CZECHOSLOVAKIA IN
THE PRESS AND PROPAGANDA OF THE KPJ 1919–1939.**

Abstract

In the period between the two world wars, the Slavic states of Yugoslavia, Poland and Czechoslovakia were seen in the international order as part of the so-called The sanitary cordon on the ruins of Austria-Hungary was supposed to limit German revisionism and militarism on the one hand, and the revolutionary aspirations of the Soviet Union on the other. As such, these countries had an important place in the communist press in Yugoslavia, being marked as enemies at the behest of the Comintern for two decades. Yugoslavia and Czechoslovakia were especially targeted in the propaganda war from the moment the Little Entente was created, and parallels were drawn between the Serbian and Czechoslovak peoples as national bourgeoisies ruling other peoples within the state. Based on the analysis of the press and propaganda of the KPJ, first of all by looking at the newspaper “Proleter” as the central newspaper of the party, we show how the image of the domestic and foreign enemy was formed, what parallels and what differences can be found in the reporting of political events in the three of the state.

Keywords: Yugoslavia, Poland, Czechoslovakia, Little Entente, KPJ, press, revolution

Небојша Петровић*

Висока школа за комуникације, Београд

ПОЛОЖАЈ СЛОВАКА У ВОЈВОДИНИ НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА 1945–1952.

Сажетак

У овом бисмо раду покушали да представимо положај словачке заједнице Југославији у периоду изразито турбулентних друштвених промена и комплексних геополитичких односа. Као и остали народи ове сложене државе, оптерећене многоструким националним проблемима, тако се и овај, релативно малобројан народ у Војводини, нашао под ударом револуционарних мера КПЈ. Нарочито је аграрна реформа и ригидан став према Цркви, код овог, махом сеоског и традиционалним вредностима посвећеног становништва, изазвало први пут од њеног настанка, сумњу према јужнословенској држави и њеним властима.

И поред подршке матичне државе и осталих чланица Информбироа, ово незадовољство је, као и у случају осталих народа, под притиском бруталног државног апарата, сведено на појединачне случајеве отпора.

Кључне речи: Словаци, КПЈ, Војводина, револуција, аграрна реформа, Информбиро

Изгледало је да ће се долаком бољшевика на власт у Русији, ова огромна држава растеретити тешког националистичког бремена, и по овом питању, постати узор осталим комунистичким партијама и либералним владама у Европи. Али, временом, државни интереси прве земље комунизма постепено су превладали над вером у интернационално братство потлачених широм света. Очигледно је игра Западна на националистичку карту у источној Европи, не само зауставила ширење бољшевизма ван руских граница, већ је националистичким вирусом заразила и највише комунистичке функционере. Изјава пољског комунисте Гомулке после Другог светског рата да се „земље стварају на националним темељима а не мултинационалним” сведочи

* Имејл адреса: nebojsa.petrovic1973@gmail.com

да комунистички патриотизам није био ослобођен од националистичких страсти (Mazover 2011, 239).

Сличан пут прешли су и југословенски комунисти. Они су у међуратном периоду права националних мањина поистоветили ни мање ни више, него са правима нација на самоопредљење и отцепљење. Тако се од става ЦК КПЈ 1933. године да се Мађарима у Војводини призна право на припајање Мађарској, већ 1944. дошло до тога да је према њима примењена политика колективног кажњавања за почињене злочине мађарског окупатора и чак озбиљно разматрано о њиховом протеривању са ових простора.²

Истини за вољу, злочини који су почињени над српским народом за време рата, као и пракса у осталим источноевропским државама, пружили су КПЈ оправдање за овакво понашање. Ипак, пошто су злочини од стране НДХ били многоструко већи и бруталнији, стиче се утисак да је немилосрдно кажњавање Мађара, а пре свега Немаца, имало за циљ каналисање осветничког расположења и стварање како-таквог простора за развијање политике „братства и јединства” југословенских народа. Срби су видели себе (а у томе су се у првим послератним годинама слагали остали југословенски народи) као победнике у рату и у знатно већој мери од осталих прихватили нову револуционарну власт. Због тога је у овом периоду КПЈ у Војводини било важно приближавање Партије хрватским масама и стварање југословенског патриотизма у оквиру које је било места и за мањине од којих не прети опасност револуционарним тековинама.

У том смислу, Словаци и донекле Румуни могли су очекивати милост новог режима. Убрзо се и положај Мађара поправио и Југославија је већ 1945. године настојала да национално питање решава у складу са марксистичким учењем, односно са економских и класних позиција. Настојало се да се национални анимозитети трансформишу у класну борбу радника, сиромашног и средњег сељака против буржоазије и кулака (АВ, Ф. 334, Извештај Благоја Нешковића на VII покрајинској конференцији ПК КПС за Војводину одржаној 5–6. априла 194).

Међутим, изградњу таквог револуционарног пута отежавала је политичка неактивност, резервисан или чак и непријатељски став према марксистичкој идеологији већине националних заједница у

² Важно је нагласити да је однос према Мађарима био знатно блажи него према немачким цивилним становништвом.

Војводини. По овом питању ни Словаци нису били изузетак. Њих је у Партији крајем 1947. године било 454, односно 0,6 на 100 становника. Процент је био сличан или нешто већи у односу на Румуне и Мађаре, али далеко испод Срба којих је било 3 на 100 становника, или пак Хрвата 1,2, колико је било и Русина (АВ, Ф. 334, Годишњи извештај ПК КПС за Војводину 1948). И поред прокламоване стратегије о масовнијем примању националних мањина у Партију, ситуација се по питању Словака није значајније променила ни наредних година. Тако 1950. године од 66.963 члана КПЈ у Војводини било је (АВ, Ф. 334, Записник са седнице ПК КПС за Војводину 29. јул 1950):

Срба	49.603 или 74%
Мађара	5.070 или 7,5%
Словака	1.063 или 1,5%
Румуна	796 или 1%
Русина	516 или 0,7%

Док се број Мађара у Партији у периоду од три године повећао скоро пет пута, а Румуна чак шест пута, број учлањених Словака у Партију 1950. је тек мало више од дуплираног у односу на 1947. годину.

Интересантно је да Словаке, и поред тога што нису приказали очекивану одушевљеност комунистичком идеологијом, комунистичка власт ни једног тренутка није сматрала непријатељским елементом.³ На пример, Мађари су и тада сматрани прилично непоузданима, јер су лако подлегали коминформовској пропаганди, били под великим утицајем антикомунистички настројене Цркве и наводно су у њиховим срединама и даље биле активне фашистичке и профашистичке организације. Из докумената видимо да су овакве организације биле активне и у многим румунским селима, с тим, што је код румунског

³ Важно је истаћи да је и међу словачким народом било појединаца и групица које су се и са оружјем у рукама супротстављали успостављању комунизма. Тако је 1946. године у старопазовачком срезу основана крижарска организација, којом је руководио Балаш Мишка, пружни радник. Ова организација бројала је око 15 чланова и имала је чисто терористички карактер. Убили су истакнутог члана Партије Мрва Мише. Организација је била повезана са крижарима из Босне и Хрватске и, како се наводи у извештају, није имала дубљих веза са словачким масама (АВ, Ф. 334, кутија 1980).

становништва, због границе са Румунијом, постојала озбиљна опаност од ИБ-а.

С друге стране, на основу партијских извештаја може се закључити да осим недовољне политичке заинтересованости, Словаци нису представљали проблем властима. Стога, Партија није имала никаквих посебних форми нити конкретнијих мера које би се специјално односиле на Словаке, а које су проистицале из препорука Покрајинског комитета. Нема сумње да је тој чињеници у највећој мери кумовала њихова малобројност и удаљеност од матице. Али не смемо занемарити ни њихову неупитну лојалност југословенској држави у међуратном периоду, учешће у НОБу, као и страдање цивилног становништва од стране окупатора.⁴

Било како било, Словацима се толерисало и оно што би другима био неопростиви грех. Наиме, власт је сваки непријатељски став према КП сматрала антидржавним деловањем и издајничким чином, према којем, нарочито у периоду ИБ, није имала милости. Међутим, према мештанима словачког села Јаношик у алибунарском срезу, имала је разумевање, чак и када је на изборима 1950. године 52% гласало „у кутију без листе”, односно против КП, што је био убедљиво најлошији резултат Партије не само у срезу, већ можда, изузимајући Пачир, и у Војводини. Осим тога, пред изборе су на многим објектима исписане пароле које су величале, тада већ забрањену опозицију, краља Петра или вређале КПЈ (АВ, Ф. 334, а. ј. 457).

Одговорност за овакво стање Покрајински комитет је свалио на Срески комитет, оптужујући га за непријатељски рад, јер је наводно свесно занемаривао рад са националним мањинама, игнорисао деловање појединаца из грађанских странака и нарочито што је, како је наведено „кршио линију Партије – по питању откупа”.⁵ Иначе, овако лош изборни резултат није био карактеристичан и за остала словачка места, али је ипак и у другим местима био прилично слабији у односу

⁴ Види: Бурсаћ, Александар. 2023, *Злочини почињени на Словацима у Шоку Дружићој свейској райи на њосјору АП Војводине*, Нови Сад: Архив Војводине.

⁵ Срески комитет је чак и оптужен да је потпиривао националну мржњу између Словака и Румуна, тако што је занемарио чињеницу да је из Јаношика у НОБ отишло око 70 омладинаца, док је из румунских места био незнатан број, а после рата су Румуни, чланови Партије, долазили у Јаношик и вршили откуп пољопривредних производа, при чему су тукли сељаке Словаке и то све по директиви Среског комитета (АВ, Ф. 334, а. ј. 457).

на претходне изборе. Тако је и у Гложанима од 1.829 гласача само 54% гласало за листу Народног фронта.⁶ Важно је нагласити да су изборни резултати били лошији у сеоским срединама и осталих националних заједница, укључујући и српска места (осим колониста).

Због тога је Партија тада настојала да поправи свој имиџ међу сеоским становништвом код свих нација. Принудна колективизација, праћена принудним откупом, порезом, конфискацијом имовине и чак физичким малтретирањем угрозило је не само политички ауторитет КП Југославије, већ и политичку стабилност у држави. Сељаштво у Војводини, регији са највећим пољопривредним потенцијалом у Југославији, нарочито је било погођено економским обавезама које је имало за циљ, поред пребацивања акумулације из пољопривреде у индустрију, и остваривање идеје о тзв. „социјалистичком преображају села”.

Као доминантно средство за „социјалистички преображај села” представљене су Сељачке радне задруге. И поред чињенице што су државни руководиоци константно истицали принцип добровољности, КПЈ је на разне начине стварала атмосферу несигурности код оних сељака који су стајали по страни, за њихова газдинства и личну безбедност. Дакле, активности партијских организација усмерене на популарисање СРЗ праћене су административним мерама. Мера откупа пољопривредних производа снажно је утицала на сељаке да приступе задругама.

Према подацима Комисије за село ЦК КПЈ, у 1949. години једно јутро земље у приватном власништву било је знатно више оптерећено од исте површине у СРЗ. Неретко се дешавало да је обавеза откупа за сељаке који нису били у задругама била знатно већа. Задуживани су чак пет пута више него задруге, за једнако обрађене површине (Гуџац-Додић 1990, 136).

Застрашивање и физичка малтретирања била су можда и ефикаснији методи за увлачење сељака у СРЗ. Месни народни одбори и партијске организације позивали су сељаке ноћу, затварали их, а многе од њих и пребијали. Нема сумње да су и Словаци делили судбину са

⁶ С друге стране у Кисачу је за Народни фронт гласало 63,3%, у Кулпину 77, 5%, и у Бачком Петровцу где је од 5.000 гласача 89,1% гласало за НФ (АВ, Ф. 334, Седница Биро-а ПК КПС за Војводину одржана 1. децембра 1950. Записници са седнице ПК за Војводину 1950. године).

својим комшијама Србима, Мађарима и др. Нажалост, немамо информација за свако појединачно словачко село. Једино је описано у документима село Јошаник, где су сељаци масовно излагани пребијањима и јавним понижењима. И поред тога они су пркосили и као и друге националне мањине у Војводини (пре свега Мађари и Румуни) одолевали притисцима за масован улазак у задруге. Тако да је број мањинских домаћинстава учлањених у СРЗ и по овом питању знатно заостајао за бројем чланова српске националности. Анализом мањинских задруга 1949. године долазимо до следећих података (Петровић 2009, 158):

Табела 1. Статистика

	Број задруга	Број домаћинстава	Број домаћинстава у свим СРЗ
мађарских	64	5.986	15.634
румунских	22	1.855	2.354
словачких	12	1.533	2.857
русинских	6	733	1.459

Отпор колективизацији пружали су и сељаци већ учлањени у задруге. Разумљиво је што је Партија због тзв. административних мера у пољопривреди, изгубила углед и створила дубоку сумњу код сељака у исправност њене политике и оправдан страх од изградње социјализма.

Самим тим, можемо закључити да је, положај Словака и њихов резервисан став према КПЈ у годинама после Другог светског рата био детерминисан њиховом социјалном структуром. Њих је 1948. године пописано 71.920, што је чинило 4, 5% укупно војвођанског становништва. Процењује се да се близу 80% бавило пољопривредом, што их по овом питању, заједно са Србима сврстава на друго место, после Румуна. Прецизније, пре доласка комуниста на власт, дакле пре 1945. године, било је 20.455 словачких породица власника земље, са укупном површином од 99.581 к. ј. Пада у очи податак да је више од 15.000 породица поседовало мање од 5 к. ј. А од тог броја, чак 4.119 породица поседовало је мање од једног катастарског јутра (АВ, 334, Неки статистички подаци 1944–1951).

Дакле, код Словака у Војводини био је висок проценат пољопривредног, пре свега сиромашног становништва. И поред тога, код њих је, као што је уосталом био случај са сељаштвом у Југославији, било

јако развијено осећање својине над земљом. Због чега је намера власти да изврши колективизацију, односно деприватизацију пољопривреде детерминисало горе описан отклон од КП. Поверење није успостављено ни после аграрне реформе, односно поделе земљишног фонда, насталог исељавањем немачког становништва или експропријацијом великог поседа) сиромашним сељацима и беземљашима.⁷

Аграрном реформом смањен је број газдинстава са поседом мањим од 2 ха као и број домаћинстава са поседом већим од 10 ха. Ова мера није могла драматично поправити социјални положај аграрне сиротиње. Осим тога, на основу једне акције Чехословачке, која је могла имати погубне последице на војвођанске Словаке, можемо наслутити да је незадовољство богатијих сељака губитком земље анулирало позитивне ефекте аграрне реформе. Наиме, ради се о позиву Чехословачке владе 1946. године за повратак у матицу, тзв, акцијом „мати зове”. Југословенска влада се није супротставила овим активностима, већ их је толерисала, чак, зачудо можда у самом почетку и подржавала, имајући у виду да су чланови КП имали значајну улогу у њеном спровођењу. Партијски извештаји процењују да је око 20% Словака изразило тежњу за одласком у Чехословачку, и да је само решавање питања око регулисања њихове имовине пролонгирало одлазак (АВ, Ф. 334, а. ј. 141).

Један други извештај, датиран 5. јула 1946. године, у анализи ове акције констатује да је после победе комуниста на изборима у Чехословакој знатно опала жеља за пресељавањем у Словачку. На основу овога аутори извештаја закључују да су одлазак подстицали имућнији сељаци и интелигенција, који су били погођени аграрном реформом у Југославији и надали се да ће у Словачкој доћи до великих имања и већег друштвеног угледа.⁸ Нема сумње да је овај извештај поуздан и да заслужује пажњу, али не смемо занемарити чињеницу да жеља за одласком није морала бити узрокована само амбицијом за великим имањима и добрим положајима, већ је то у том тренутку била једина прилика за

⁷ На основу Закона о аграрној реформи и колонизацији, 4.470 словачких породица добило је 15.873 к. ј. (АВ, 334, Неки статистички подаци 1944–1951).

⁸ Осим интелигенције и богатих сељака, пропаганда за исељавање вођена је из Чехословачке амбасаде и Братиславе. Позив за повратак редовно је емитован на радију Братислава, као и преко дистрибуције штампе из Чехословачке, пре свега листа *Демокрајични шижденик*, органа Демократске партије Словачке. Овај лист је пре рата долазио под именом *Словенска йолийшка* и имао своје преплатнике међу војвођанским Словацима (АВ, Ф. 334, а. ј. 1126).

бекство од комунистичке диктатуре. Када је постало извесно да ће она овладати и Чехословачком, број заинтересованих је драматично опао.

Управо су драстичне мере комуниста у Чехословачкој и лоше искуство у овој земљи малобројних Словака који су напустили Југославију, вешто искориштени од стране КПЈ у пропагандном рату са Информбировским државама. Активирање пропагандно-политичке машинерије КП Совјетског Савеза и других партија и држава које су биле под идеолошким и војним кишобраном СССР против КП Југославије, у условима многонационалног састава Војводине са ревизионистичким тежњама највеће наионалне мањине (Мађара), стварали су код многих чланова КП у Војводини и народа сумњу у исправност државне политике, а код партијског руководства осећај угрожености, који је узроковао бруталан напад на информбировске елементе у Југославији.

Стога и не чуди што је, осим организовања политичких конференција, митинга и текстова у штампи, КПЈ ослободила репресивни апарат који је још једном показао велику учинковитост. Тако је на територији Војводине до краја 1949. године због непријатељског рада према држави и Партији на основу Резолуције ИБ-а ухапшено 737 лица. Њихов национални састав био је следећи: (АВ, Ф. 334. Годишњи извештај ПК КПС за Војводину 1949).

Срби	509	Румуни	4
Хрвати	19	Русини	11
Црногорци	119	Словаци	10
Мађари	55	Остали	10

И поред тога што је у току наредне, 1950. године ухапшено 34 Словака⁹ због антидржавне пропаганде и саботаже у привреди, непријатељска активност међу Словацима није ниједног тренутка код КПЈ изазвала забринутост. То наравно није значило да су полиција и УДБА били уљуљкани оваквим политичким анализама. Будно се мотрило на сумњиве и на њихов најбезазленији потез. Одазак у Чехословачку амбасаду или агитовање за одлазак у Словачку сматрано је непријатељском делатношћу и био је довољан разлог за хапшење. Још је 1947.

⁹ На списку ухапшених нису посебно одвојени ухапшени због делатности ИБ-а. Ипак, можемо претпоставити да је већина припадала овој категорији затвореника (АВ, Ф. 334, а. ј. 80).

године, дакле, пре Резолуције ИБ-а, ухапшен учитељ Халупка Јанко и Маћак Мартин, због формирања шовинистичке организације која је обуватила десетак породица које су успеле да се одселе за Чехословачку. Оптужени тада нису ухапшени због пропагирања одласка у Словачку, већ шовинизма, али две године касније, Гашпар Јанош, Томаш Мартин, професор Клаћик и други, оптужени су и ухапшени једино због агитовања одласка у Чехословачку (АВ, Ф. 334, кутија 1980).

У исто време у Бачком Петровцу је ухапшена група чија је делатност била знатно озбиљнија. На њеном челу су били инжењер Михајло Хусар, свештеник Сканчик Павле и ветеринар Струхар Павле. Они су оптужени јер су навели групу омладинаца на цепање комунистичких предизборних плаката и писања парола „Нећемо Тита, хоћемо краља” и „Доле комунисти, живео краљ” (АВ, Ф. 334, кутија 80).

УДБА је одиграла и значајну улогу у пропагандном рату. Наиме, значајан део Словака који се одселио у Словачку, био је незадовољан сопственим положајем, али и генерално лошим стањем у матичној држави под влашћу комуниста. Писма су по доласку у Југославију запленивана и јавно читана по словачким селима у Војводини (АВ, Ф. 334, а. ј. 221).

Као што можемо видети, опасност по КПЈ од националних мањина, изузев делимично Мађара у Суботици и њеној околини, била је минимална.¹⁰ Међутим, чињеница да су њихове матичне државе временом постале главна полуга притиска СССР на Југославију, повећало је значај политичког рада међу националним мањинама. Ова активност се пре свега манифестовала у енергичном настојању поправљања националне структуре партијских организација и државних органа. Међутим, прокламована стратегија масовнијег примања националних мањина у Партију наилазила је на многобројне препреке. Стога је на седници Бироа ПК КПС разматран предлог о „неопходности уношења идеја социјализма у редове националних мањина” које су већ присутне

¹⁰ Кампања Информбироа условила је да се код Мађара разбуктају ревизионистичке тежње. Сан о припајању Војводине или њеног северног дела Мађарској био је у то време привлачан и код великог броја чланова Партије. Тако је у Суботици 1949. од 90 чланова Партије искључених због ИБ 56 припадало мађарској заједници. Ревизионизам код Мађара се испојио и у компактним мађарским местима Бачкотополског среза. Партијска документа наводе да се у тим селима ситно и средње сељаштво нарочито истакло у непријатељској делатности против Југославије и КПЈ (АВ, Ф. 334, а. ј. 80).

код Срба. На седници је констатовано да треба настојати да се на руководећа места и у партијским организацијама и у привреди постављају људи из редова националних мањина. Одлучено је да ПК КПС организује обилазак изразито мањинских срезова и градова с циљем да се одмах предузму мере исправљања несразмера у националном саставу руководства и других недостатака који се могу отклонити (АВ, Ф. 33, Записник са седнице ПК КПС за Војводину 29. јул 1950).

Парадоксално, али као што можемо видети, у жеку борбе са Совјетским Савезом и његовим савезницима, дошло је до видног побољшања положаја националних мањина у Југославији. У намери да мањине привуку на своју страну, КПЈ је применила политику позитивне дискриминације, која се огледала у већој присутности и вишим положајима мањина у државној администрацији и свемогућим партијским организацијама, одустајању од насилног спровођења „социјалистичког преображаја села”, креативнијем односу према култури и испољавању националног идентитета, али и према попуштању притиска на Цркву и либералнијем ставу према религији.

За разлику од Словака у матичној држави, који су већином католици, Словаци у Војводини су у огромној већини верници Словачке евангелистичке цркве. Њихова малобројност у односу на остале народе стварала је осећај угрожености, који је услед удаљености од националних и културних средишта стварао дубљи однос према Цркви, како од већинског народа, тако и од својих сународника у матичним областима. Однос према религији био је такав да су разлике између евангелиста и католика Словака временом изродиле нетрпељивост која је додатно слабила њихову националну посебност.

Овај проблем је додатно закомпликован доласком комуниста на власт. Сматрајући религију природним непријатељем марксистичког учења, а самим тим и противником изградње социјализма, КПЈ је уз подршку државних органа иницирала сукоб са црквеним организацијама. Тај сукоб изазвао је, посебно у војвођанским селима, додатне потресе, страхове и осећај угрожености, нарочито код припадника демографски малих народа.

Пошто је крајњи идеолошки и друштвени циљ био више него очигледан, Црква је била приморана да огорчено брани своје позиције у друштву. На тај начин она је постала симбол отпора и какво-такво уточиште за све оне који нису хтели да прихвате, како материјалистичку

идеологију, тако и нови политички и друштвени систем. Мада тај отпор не треба преувеличавати. Пре би се могло рећи да су Цркве, односно свештеници храбро трпели притиске, истрајавали у одржавању обреда и врата својих храмова упорно држали отвореним за све којима је религиозна свест надвладала страх од режима.

Тако је власт као непријатељску делатност црквеног одбора у Јаношику третирао и организовање обреда причешћа деце и одржавање часова веронауке. А у каквом су положају били верници овога села, говори чињеница да су обред одржавали по приватним кућама и то по основу одговарајућег акта из Бачког Петровца који је, како наводи извештај Среског комитета, тајно донео у село свештеник из Арадца (АВ, Ф. 334, а. ј. 2435).

Непријатељском делатношћу се сматрала и религиозност омладине. Свештеници су окривљени јер су се трудили да омладину привуку у цркву, као што је био случај у Ковачици и Падини где је више од 100 омладинаца редовно посећивало цркву. За нас је интересантан податак да је утицај религије у поменутих местима био такав да су и скоро сви чланови Партије тајно вршили обреде венчања и крштења деце (АВ, Ф. 334, а. ј. 784).

Услед совјетског притиска и жеље да се Партији привуку националне мањине, дошло је, као што смо рекли, и до флексибилнијег односа према религији. Брутални напади на свештенство у ИБ-еовским земљама, пружили су југословенским комунистима одличну прилику за ширење страха код домаћих верника од совјетског ригидног комунизма. „Сигурно је да о томе овдашњи попови знају и да се боје доласка Руса”, наглашавао је ову чињеницу Петар Стамболић и саветовао 1950. године ПК да је искористе у пропаганди против ИБ (Петровић 2020, 166).

Несумњиво се положај словачких верника и свештенства нагло поправио. Захваљујући либерализацији односа према религији дошло је почетком 1952. године до великог скупа евангелиста у Старој Пазови. Наиме, у Југославији су тада биле четири евангелистичке цркве – Словачка, Мађарска, Немачка и Словеначка, између којих је често долазило до неспоразума. Представници ове Цркве из Западне Европе и САД, настојали су не само да посредују у овим неспоразумима, већ и да утичу на њихово обједињавање. Тако је 1951. године формирана Алијанса протестантских цркава у Југославији, на челу са реформаторским

свештеником Агоштоном из Бачке Тополе, са циљем да се стара о материјалним, културним и другим потребама свих цркава. Већ 7. фебруара 1952. године у присуству иностраних представника одржан је састанак евангелистичких цркава у Старој Пазови, где је формиран Наионални комитет евангелистичких цркава Југославије на челу са Самуелом Штарисом из Бачког Петровца, који је требао да представља све домаће евангелистичке цркве у иностранству и да се стара о њиховим потребама (АВ, Ф. 334, а. ј. 1760).

Нема сумње да је овај међународни скуп одржан, ако не под покровитељством, онда сигурно захваљујући дозволи највиших државних органа. Иако је имала значајан утицај на велики део словачког народа, Црква се морала помирити са чињеницом да се КПЈ позиционирала у свим сферама друштвеног живота.

За власт је у овом периоду важнија сфера друштвеног живота била култура. Циљ културне политике био је сузбијање идеолошких остатака грађанског друштва у свести, како се тада говорило, „широких народних маса” и њихово васпитавање у духу социјализма. Стога је културно-просветни рад Партије био усмерен ка решавању питања неписмених, али и борби против религије и објашњавању перспективе социјалистичке изградње државе.

Проблем неписмених је и код националних мањина био за Партију важан задатак. Имамо податак да је 1945. године у Војводини било око 10 000 неписмених из редова националних мањина и да је до 1950. овај проблем решен код припадника словачке, румунске и русинске заједнице (АВ, Ф. 334, а. ј. 222).

Сматрамо да је важно нагласити да су се за Словаке после 1918. године стекли повољнији услови за национално-културни развитак, који се огледа у чињеници да су биле основане Словачка гимназија у Бачком Петровцу 1919, Словачки народни дом у Старој Пазови 1926. и Матица словачка 1932. године (Сирички 1972, 115).

За Словаке је од великог значаја у смислу чувања културног и националног идентитета била Матица словачка. Она је за њих и у првим годинама после Другог светског рата имала прворазредни значај. Изгледало је да ће и нова власт неговати ову Установу, јер је 1945. године основан месни одбор Матице словачке у Шиду. Забележено је да је овај одбор осим културне делатности имао важну улогу у реемиграцији Словака у Чехословачку (Ступавски 2005, 124).

До 1947. године било је осовано чак 33 месна одбора и 5 повереништава са укупним бројем од преко 5000 чланова који су редовно плаћали чланарину. Занимљиво је да је Матица словачка тада повремено издавала часопис *Наши животи* у 6000 примерака, који се растурао бесплатно. Међутим, већ крајем 1947. године у једном извештају се констатује да су се у поједине одборе увукли непријатељски елементи; представници предратне интелигенције и пре свега свештенства. Тако су ови елементи наводно кроз месни одбор Матице у Кисачу саботирали прославу 30-годишњице Октобарске револуције. Због чега је Покрајински комитет донео одлуку да се очисти организација месних одбора и укину поједини обласни секретаријати (АВ, Ф. 334, Записник са седнице ПК КПС за Војводину одржане 14. новембра 1947).

То је била само увертира за оно што је следило следеће године. Матица словачка је 1948. године изненада укинута, а њену улогу су по словачким местима у Војводини преузела Културно-просветна друштва. Словачке народне свечаности, као најважнији културни догађај код Словака задржане су, али су се и оне комплетно повеле у службу нове политичке оријентације. Важно је истаћи и отварање Словачког музеја 1949, као и оснивање Словачке редакције Новосадског радија (Бабић 2014, 614).

За разлику од многобројних пројеката који су у овом периоду започети, па убрзо проглашени великим грешкама, културно-просветна активност КПЈ настављена је истим интензитетом и наредних година. Она је од Словака, као и од осталих народа у Југославији, убрзо створила лојалне грађане и, како је већини изгледало, верне следбенике Јосипа Броза и КПЈ.

ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архив Војводине
- Фонд Ф. 334 Покрајински комитет савеза комуниста Војводине,
Нови Сад (1920–1990), 1940–1990.

Објављени извори

1. Бурсаћ, Александар. 2023. *Злочини њочињени над Словацима у њоку Другој свейској райѡа на ѡросѡору АП Војводине*. Нови Сад: Архив Војводине.
2. Mazover, Tom. 2011. *Мраћни континент*. Београд: Arhipelag.
3. Петровић, Небојша. 2009. *Полиѡика на селу*. Нови Сад: Факултет за европске правно-политичке студије.
4. Петровић, Небојша. 2020. *Архиѡелаѡ мржње*. Београд: Службени гласник.
5. Гудац-Додић, Вера. 1990. *Аѡрарна ѡолиѡика ФНРЈ и селѡашѡво у Србији*. Београд.
6. Бабик, Јан. 2014. *Словаци у Бачкој*. Београд: Бачка кроз векове.
7. Сирицки, Јан. 1972. „Словаци у Војводини као историјско-етнографски феномен”, *Зборник за историју*. Нови Сад: Матица српска.
8. Ступавски, Станислав. 2005. *Шидски Словаци у кулѡури 1913–2003*. Шид: Шидина – часопис за културу.

Nebojša Petrović

Higher School of Communications, Belgrade

POSTAVENIE SLOVÁKOV VO VOJVODINE PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE 1945-1952.

Abstrakt

V tomto príspevku by sme sa pokúsili predstaviť postavenie slovenskej komunity v Juhoslávii v období mimoriadne turbulentných spoločenských zmien a zložitých geopolitických vzťahov. Podobne ako ostatné národy tejto komplexnej krajiny, zaťaženej viacerými národnostnými problémami, aj tento, pomerne malý národ vo Vojvodine, sa ocitol pod vplyvom revolučných opatrení KPJ. Najmä agrárna reforma a strnulý postoj k cirkvi vyvolali u tohto prevažne vidieckeho obyvateľstva oddaného tradičným hodnotám po prvý raz od svojho vzniku podozrievanosť voči južnoslovanskému štátu a jeho vrchnostiam. Napriek podpore materskej krajiny a ostatných členiek Informbyra sa táto nespokojnosť, podobne ako v prípade iných národov, pod tlakom brutálneho štátneho aparátu, zviadla na jednotlivé prípady odporu.

Kľúčové slová: Slováci, KPJ, Vojvodina, revolúcia, agrárna reforma, Informbyro

THE POSITION OF SLOVAKS IN VOJVODINA AFTER THE SECOND WORLD WAR 1945-1952.

Summary

In this paper, we would try to present the position of the Slovak community in Yugoslavia in a period of extremely turbulent social changes and complex geopolitical relations. Like the other peoples of this complex country, burdened with multiple national problems, this relatively few people in Vojvodina also found themselves under the impact of the revolutionary measures of the KPJ.

In particular, the agrarian reform and rigid attitude towards the Church caused, for the first time since its inception, suspicion towards the South Slavic state and its authorities among this, mostly rural and devoted to traditional values, population. Despite the support of the home country and other members of the

Cominform, this dissatisfaction, as in the case of other nations, was reduced to individual cases of resistance under the pressure of the brutal state apparatus.

Keywords: Slovaks, KPJ, Vojvodina, revolution, agrarian reform, Cominform

Саша Антонијевић*

Епархија шумадијска Српске православне цркве, Крагујевац

СРПСКО-СЛОВАЧКЕ ДУХОВНЕ ВЕЗЕ

Апстракт

Рад је историјски приказ живота Српске православне цркве у Словачкој у прошлим вековима, са посебним освртом на двадесети век. Осим хронолошке поделе, може да се истакне и географска подела, јер рад, са једне стране, приказује историју Српске православне цркве у Комарну и Трнави, а са друге доноси историјски приказ православне епархије Српске православне цркве чије су се парохије налазиле у источној Словачкој. Осим историје црквеног живота истражен је и утицај друштвених околности на црквену збиљу у Словачкој, али и њен међузависни утицај на црквени живот Словака у Југославији.

Кључне речи: Црква у Комарну, Мукачевско-прјашевска епархија, Словачка евангелистичка црква

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У ЈУГОЗАПАДНОЈ СЛОВАЧКОЈ

Сусрет Словака са православним Србима одиграо се крајем првог миленијума у југозападној Словачкој. Срба је тамо било и пре најезде Турака на Угарску у XVI веку, а талас досељеника или Срба избеглица испред турске пошасте само је повећавао број православних Срба на том подручју. Највећа концентрација Срба била је у Комарну и Трнави, где су успели да добију дозволе, у време великих верских сукоба и верске нетолеранције у Европи, да подигну православне храмове. Снагу српској заједници давали су српски војници шајкаши и српски трговци и занатлије. Срби у Комарну су због својих војничких заслуга у одбрани Царевине, и због свог утицаја, из Беча добили привилегије, које су више пута потврђиване (Антонијевић 2013, 458).

* Имејл адреса: antonijevickg@gmail.com

То је било време када се од Солуна кроз словенска (слободно можемо рећи и српска) места могло доћи до централне Србије, а како је Давидов лепо приметио, кроз српска насеља могло се доћи и од централне Србије до Комарна у данашњој Словачкој (Давидов 1990, 106). Те комуникације Срба из Комарна и околине са Србима на Балкану доприносиле су опстанку српске заједнице у Комарну, а приликом Велике сеобе Срба и битну помоћ за избегле Србе у преговорима са Бечом при добијању привилегија у Аустрији за избегли српски народ и Цркву (Антонијевић 2013, 460).

У самом Комарну Српска православна црква своју црквену општину и цркву имала је већ на прелазу XV на XVI век. Зна се да је најпре тамо била дрвена црква, а касније је подигнута од чврстог материјала. Остало је записано да је једну камену цркву у Комарну осветио Будимски епископ Пећке патријаршије Виктор 1665. године (Сава 1996, 80), а касније подигнуту цркву епископ будимски Карловачке митрополије Дионисије Новаковић 1756. године (Антонијевић 2013, 458).

Српска православна црквена општина у Комарну имала је осим храма и своју школу, и свог сталног свештенослужитеља. Била је под јурисдикцијом Будимске епархије Пећке патријаршије, а од почетка 18. века исто под Будимом, али у склопу Карловачке митрополије. У Трнави је такође под Будимском епархијом била српска заједница која је имала свој храм. Временом, како се број Срба смањивао у данашњој југозападној Словачкој, парохија у Трнави постала је филијала парохије у Комарну. И само Комарно, које је имало значајан број православних Срба (од којих су многи били угледни и утицајни грађани), услед одсељавања Срба и веома активне мађаризације, крајем XIX века спао је на мали број Срба. Зато ова парохија више није могла да издржава свог свештеника, и Комарно је од 1897. године изгубило свога сталног пароха, већ је ову парохију опслуживао и у цркви повремено служио свештеник из Будимпеште кога би одредио будимски епископ. Таква ситуација је опстала све до 1948. године. Те године је настао политички сукоб између СССР-а и осталих држава источног комунистичког блока са послератном Југославијом. Од те године Будимска епархија више није могла да управља црквом у Комарну.

МУКАЧЕВСКО-ПРЈАШЕВСКА ЕПАРХИЈА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Како смо видели, у југозападном делу Словачке је православни црквени живот крајем 19. века лагано копнио, а на истоку Словачке се тада поново будио. Реч је о делу унијата из данашње источне Словачке и Подкарпатске Русије који су желели да се врате вери својих предака, у окриље православне Цркве. Они су се крајем XIX и почетком XX века обраћали српским архијерејима за помоћ, али се ови, можда смо преоштри у закључку, страха ради јудејскога нису смели одазвати (Троицки 1932, 91).² Све се променило после Великог рата, стварањем Чехословачке која је донела много већу верску слободу у односу на Аустроугарску. У источним крајевима Словачке и у Подкарпатској Русији (која је после Великог рата присаједињена Чехословачкој Републици) након рата букнуо је покрет међу унијатама за повратак у Православну Цркву. У Београд су слати многобројни дописи из ових крајева, а српског патријарха и Свети архијерејски Синод Српске православне цркве просто су опседали различите делегације бивших унијатских црквених општина из источне Чехословачке са молбама за пријем у Православље.

На све ове молбе, у рату многопострадална, Српска православна црква одговорила је позитивно, и послала је свога делегата – епископа нишког Доситеја, са посебним овлашћењима.³ Он се обрео у Чехословачкој већ 1921. године и почео је да прима у Православље читаве црквене општине са верним народом, који су претходно иступили из Римокатоличке цркве или из Уније. На самом почетку своје мисије епископ Доситеј је наишао на подршку чехословачких власти. Српска Православна Црква је одговорила на чешке захтеве, и за чешке земље већ 25. септембра 1921. године у Београду хиротонисала је епископа Горзда и подржала формирање тамошњих православних црквених општина и епархије. Чешко-моравска епархија је од стране Чехословачке

² То је било време великих притисака и претњи аустроугарских власти усмерених према Српској православној цркви како у чешким и словачким земљама не би подржала прелазак римокатолика и унијата у Православље. Погледај код Антонијевића (Антонијевић 2024, 331–335). У духу Троицкових речи написао је један текст и Милошевић (Милошевић 2023).

³ О епископу Доситеју погледај више код Антонијевића (Антонијевић 2009), епископа Саве (Сава 1996, 175–176), Марека (Мареk 2020) и Мидића (Мидић 2020).

правно призната 1929. године, и исте године је донет епархијски Устав ове епархије, који јој је доносио аутономију у окриљу Српске цркве, и који је прихваћен и од Чехословачке Републике и Српске православне цркве.⁴

У чешким земљама је најпре настала Чехословачка црква одвајањем од Римокатоличке цркве, а из ње, након различитих подела, Чехословачка црква (која се умногоме удаљила од хришћанског учења) и Чешко-моравска епархија Српске православне цркве. У основи ових подела на западу Чехословачке, ако занемаримо политичке утицаје, било је размимоилажење у вери. Што се тиче истока Чехословачке, источне Словачке и Подкарпатске Русије, код оних црквених заједница које су иступале из Уније, није било размимоилажења у вери. Разлог томе (говоримо сада о источној Словачкој) лежи у чињеници да у Словачкој Словаци нису масовно напуштали Римокатоличку цркву,⁵ већ су у тим крајевима у Православље прелазиле црквене заједнице које су напуштале Унију. Сви су једнодушно прелазили у Православље, прихватајући исто исповедање вере и канонску и богослужбену праксу, уз исту народну традицију. Размимоилажења су била друге природе. Поделе које су настале на истоку Чехословачке тичале су се избора кандидата за епископа, и од 1923. године питања јурисдикције.

Док је при доласку епископа Доситеја у Чехословачку 1921. године његова мисија у чешким земљама од стране чехословачких власти гледана благонаклоно, дотле су министар др Едвард Бенеш и његови сарадници били веома уздржани што се тиче одласка епископа Доситеја на исток земље. Чехословачки политичари су се плашили подела и немира у тим крајевима, док је епископ Доситеј сматрао да би се његовим одласком тамо смирили немирни духови. Време је показало да се није радило само о смиривању узаврелих односима међу унијатима и онима који то више нису желели да остану, већ су ту била укључена и политичка питања. Римокатоличка црква била је у Словачкој изразито јака, и активно је пружала политичку и сваковрсну подршку унијатима. Праг је морао да води рачуна о тим утицајима, истовремено се

⁴ О уређењу чешко-моравске епархије више погледај код Антонијевића (Антонијевић 2024, 391–434).

⁵ Можемо претпоставити да је „пројекат” стварања Чехословачке цркве (обрати пажњу на назив) на читавој територији Чехословачке Републике пропао баш из ових разлога.

супростављајући украјинским и мађарским сецесионистима у Подкарпатској Русији. Ако се овде дода и жеља Прага за чехизацијом источних крајева земље, можемо наслутити колико је православнима на истоку Чехословачке било тешко да превазиђу све политичке препреке које су их саплитале.

Још један чинилац био је битан у овом верском покрету. То је социјална димензија овог питања, јер су изласком из Уније, верници себе ослобађали предратног верско-економског поретка у овим крајевима, који несумњиво нису сматрали праведним. Такође, чињеница је да су велика већина унијата који су прелазили у Православље, али и они који су остајали у Унији, били Русини. Они су до Првог светског рата живели на јединственој територији, у једној држави. После рата остали су раздељени у неколико држава и покрајина, под различитим верским и политичким утицајима. Повратак у Православље доживљаван је и као очување националног идентитета ових људи.

Историчар Марек мисли да се овај верски покрет ширио на источну Словачку из Подкарпатске Русије (Marek 2012, 150). Овоме можемо додати и чињеницу да је у Мукачевско-прјашевској епархији подкарпатски део доминирао из разлога што је у тој провинцији био знатно већи број православних свештеника и верника, што су имали манастире и угледне јеромонахе, веће градове и седиште будуће епархије. Битно је било и то што су позиције унијата биле слабије у Подкарпатској Русији у односу на њихове тадашње позиције у источну Словачку.

Мада, није наодмет поменути да је верски покрет у источној Словачкој имао своју аутохтону црту. То се видело из изворног покрета враћања унијата у Православље у крајевима у Словачкој, покренутог од стране повратника из САД (који су тамо искусили верску слободу, за разлику од предратног Аустроугарског режима који ју је гушио), уз велику помоћ и подршку исељеника из ових крајева који су остали у Америци. Такође, велику подршку, и специфичност, православном покрету у источној Словачкој дао је и новоосновани православни (руски) манастир у Ладомирову. У овом манастиру је отворена и штампарија која је штампала преко потребне богослужбене књиге на црквенословенском језику, богословску литературу и часописе на руском језику. Само часопис *Православни календар* издаван је овде од 1924. године до 1944. године, и достигао је тираж од неколико хиљада примерака.⁶

⁶ Овај манастир, осим његове улоге на самом терену Словачке, виђен је и као

Осим спољних тешкоћа у уређивању новооснованих православних заједница у источној Словачкој постојале су и препреке друге врсте. Највећи проблем унутрашње природе, ако тако можемо да га назовемо, и ако то јесте био проблем унутрашње природе, за православне у Чехословачкој двадесетих година XX века јесте појава двоструке јурисдикције. Не обазирајући се на труд и постигнућа Српске православне цркве на очувању хришћанства, и то још православног, у оним заједницама које су у оним бурним и револуционарним временима напуштале Римокатоличку цркву или Унију у Чехословачкој, цариградски патријарх Мелетије IV је 1923. године хиротонисао Саватија Врабца за архиепископа фантомске Чехословачке архиепископије.⁷ Појава двоструке јурисдикције утицала је веома негативно на православни покрет, посебно на истоку земље. Док се ситуација у чешким земљама до краја 1925. године стабилизовала, и док је јурисдикција Српске православне цркве (оличена у епископу Горазду) апсолутно преовладала и била од државе призната, на истоку Словачке и у Подкарпатској Русији ситуација се разбистрила тек две, три године касније.

Православне општине у источној Словачкој осниване су после рата, најпре у Бехерову, потом у Ладомирову и другим мањим местима. За духовну подршку, и ради легализовања свога статуса, обратиле су се Прашкој православној црквеној општини још 1922. године. Овом Црквеном општином управљао је контроверзни Милош Червинка који је у први план истакао архиепископа Саватија. Самом везом са архиепископом Саватијем ове заједнице су потпадале под цариградску јурисдикцију.⁸ Неминовно је да поменемо да је архиепископ Саватије првих

база из које би се слала богословска литература у крајеве Совјетског Савеза који би у неком скоро очекиваном времену били ослобођени од безбожничке власти.

⁷ О архиепископу Саватију више види код Антонијевића (Антонијевић 2013) и у заједничком делу Марека, Бурега и Данијелца (Marek, Bureha i Danilec 2009).

⁸ То је био период и када је епископу нишком Доситеју ограничаван приступ источним крајевима Чехословачке, док му то није од стране чехословачких власти и трајно онемогућено 1924. године. Ово се првенствено односило на његову мисију у Подкарпатској Русији, али је оставило последице и на брже успостављање веза православних заједница у источној Словачкој са Српском православном црквом. Овакво стање отуђења ових православних заједница из источне Словачке од заједнице са Српском православном црквом у потпуности се променило доласком других делегата Српске православне цркве у Чехословачку, почевши од епископа бачког Иринеја Ђирића.

неколико година после хиротонисања имао својеврсну подршку прашких власти, али је она временом бледела, док су православне заједнице почеле да се окрећу канонској јурисдикцији Српске православне цркве.

Српска јурисдикција је постала апсолутно доминантна у Словачкој у априлу 1928. године, када су делегати из 26 црквених општина признали српску јурисдикцију (Ivanov 2007, 53).

Учвршћивање српске јурисдикције у Мукачевско-прјашевској епархији, а самим тим и у источној Словачкој, имало је више позитивних последица на уређење православне Цркве на овим просторима. Наиме, архиепископ Саватије под цариградском јурисдикцијом, и њему привремено придружен епископ Венијамин из Руске Православне заграничне Цркве, рукополагали су недовољно образоване кандидате.⁹ То је за последицу имало слабљење мисијске снаге православне Цркве, лошег утицаја на њен углед у словачком друштву, али и стварање свештеничког пролетаријата. Такви свештеници без образовања нису могли да добију плату од државе, нису могли да предају веронауку у државним школама, а постојао је и проблем са вођењем црквених матичних књига од стране таквих особа (Пузовић 2006, 85).

Долазак српских архијереја као мисионара, а касније као сталних епархијских архијереја у Мукачевско-прјашевској епархији донео је полет ка уређивању хаотичног стања које су они затекли након верско-револуционарног периода после Великог рата. Тежило се хитном образовању свештеничких кандидата, дошколовавању већ рукоположених а недовољно образованих свештеника, уређењу постојећег стања, и остваривању права епархији, црквеним општинама и свештеницима која су им по закону припадала. Ово последње стога што се право православних заједница под српском јурисдикцијом у Чехословачкој разликовало пред чехословачким законима од права заједница које су биле под цариградском јурисдикцијом. Православне заједнице у чешким земљама су имале право на редовну финансијску подршку и

⁹ Епископ бачки Иринеј Ђирић, као делегат Српске православне цркве у источној Чехословачкој крајем двадесетих година прошлог века, извештавао је Свети архијерејски Синод Српске православне цркве да су архиепископ Саватије и епископ Венијамин рукополагали у источној Словачкој и Подкарпатској Русији недостојне кандидате, међу којима и кочијаше и скитнице и многе сумњиве ликове (Пузовић 2006, 85).

свештеничке плате, издржавање епархије и епископа те предавање веронауке у државним школама на основу старих аустроугарских закона који су то гарантовали Карловачкој митрополији, која се у међувремену присајединила обједињеној Српској православној цркви. Чехословачка је након рата преузела све обавезе те природе које су постојале у Аустроугарској. Чешке земље су у предратном периоду биле под српском јурисдикцијом преко српске Бечке православне црквене општине, па је тако Чешко-моравска епархија са својим свештенством остварила права признате верске зајнице са правима на редовно државно издржавање. Мукачевско-прјашевска епархија је била на простору који је у предратном периоду био под јурисдикцијом Будимске епархије Карловачке митрополије, па је и она тако за епархијске органе и свештенство почела да остварује права на основу наслеђених закона и обавеза државе које је Чехословачка преузела. Тиме су свештеници под српском јурисдикцијом, а који су имали неко образовање, стицали право на плату и предавање веронауке у државним школама (Павлик 1925).

Што се тиче конкретно источне Словачке, признавање православних црквених општина и њихово равноправно третирање са унијатским од стране државних органа дошло је тек након интервенције делегата Српске православне цркве бачког епископа Иринеја Тирића у Прагу и Братислави 1927. године (Ivan 2007, 51). Следећи делегат Српске православне цркве, епископ рашко-призренски Серафим, допринео је сређивању матичних књига, корекцији односа државних нотара према православнима и уређивању православне веронауке (Ivan 2007, 53). Потом је као делегат стигао епископ битољски Јосиф Цвијовић, који је уредио званично признавање Мукачевско-прјашевске епархије и њенога Устава, који је овој епархији обезбедио аутономни статус у окриљу Српске православне цркве. Устав ове епархије је дуго усаглашаван између православних заједница на истоку Чехословачке, Српске православне цркве и чехословачке Владе. Овим Уставом српска Црква је добила правну потврду своје јурисдикције и признање наслеђених права од Карловачке митрополије; православне заједнице су добиле правно признање своје епархије и признато право на њено издржавање, а чехословачка Влада је обезбедила поштовање чехословачких закона и легализовала право на утицај приликом избора архијереја Мукачевско-прјашевске епархије.

У свим преговорима Српске православне цркве са чехословачким властима помињала се Карпаторуска епархија, са седиштем у Мукачеву. На молбу православних заједница из Словачке, Српска православна црква је пре званичног усвајања Устава епархије прихватила простирање јурисдикције ове епархије и на Словачку, промену имена епархије у Мукачевско-прјашевску, и оснивање посебног архијерејског намесништва у Словачкој. Овом архијерејском намесништву из Словачке била је обезбеђена и пропорционална заступљеност њених делегата (клирика и лаика) у органима управе Мукачевско-прјашевске епархије, у епархијском савету и епархијској скупштини (Gorazd 1932, 89).

Мукачевско-прјашевска епархија је тада, почетком тридесетих година двадесетог века, имала више од 150 000 верника, у 115 од државе признатих црквених општина, од којих је 12 било у источној Словачкој.¹⁰ За сталног епархијског епископа након дугих преговора Српске православне цркве са чехословачком Владом око погодне личности, постављен је епископ др Дамаскин Грданички 1931. године.

Од самог почетка формирања Чешко-моравске и Мукачевско-прјашевске епархије Српске православне цркве, у самом њиховом повоју почетком двадесетих година XX века, појавио се проблем недостатка свештенослужитеља. Епископ Горазд је у Моравској и Чешкој настојао тај проблем да реши на два начина. Најпре су Чеси желели да у чешким земљама оснују високо православно богословско училиште, али то се показало неизводљивим из више разлога у међуратном периоду. Други начин био је слање чешких свештеничких кандидата на школовање у српске богословске школе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Иако ово решење није у потпуности задовољавало жеље и очекивања услед различитих препрека, одређени број Чеха свештенослужитеља враћао се у Чешко-моравску епархију са стеченим одличним богословским образовањем из српских богословских школа и Богословског факултета у Краљевини. То је трајало све до немачке окупације, и забране слања чешких студената у иностранство на школовање.

¹⁰ Према званичним подацима, који нису увек били меродавни јер је постојала компликована процедура пријаве промене верске конфесије, православних је у Словачкој по попису из 1930. године било 9073 душе (Gorazd 1932, 5). Црквени историчар Павел Марек износи тврдњу да је у Словачкој 1931. године било 14 парохија (Marek 2012, 211).

Како је сведочио веома упућени митрополит скопски Јосиф, Српска православна црква је о свом трошку из Мукачевско-прјашевске епархије одшколовала у својим богословијама, Монашкој школи и на Богословском факултету Универзитета у Београду између 40 и 50 будућих свештеничких кандидата (Јосиф 2006, 244). Настојало се да ови ученици добијају стипендије, да им се обезбеди смештај у току школске године, али и у току распуста; да им се обезбеди равноправан третман, без обзира на непознавање српског језика или на године старости. Српска црква се трудила да им обезбеди стипендије, смештај и сваку неопходну помоћ. Ученици из ове епархије нису одвајани по пореклу из територија подељених као политичке целине (Словачка и Подкарпатска Русија), већ су вођени као ђаци и студенти из Мукачевско-прјашевске епархије, тако да данас немамо право бројно стање свршених богослова српских богословских училишта пореклом из Словачке, али знамо да их је било. Такође, знамо да су они били са која је осољавала своје парохије,¹¹ истовремено остајући једна од нити које су повезивале Словачку и Србију.¹²

УТИЦАЈ ВЕРСКИХ ДОГАЂАЈА У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ НА ВЕРСКИ ЖИВОТ СЛОВАКА У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

Познато је да су у међуратном периоду Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (касније Краљевина Југославија) и Чехословачка Република биле блиске савезнице, везане и уговорима у савезу Мале Антанте. Политичари обе стране настојали су да све међусобне несугласице, веће или мање природе, реше преговорима. Тако су у јануару 1924. године представници Српске православне цркве и београдских власти са једне

¹¹ Чињеница је да у пределима у источној Словачкој и Подкарпатској Русији у којима се јављао покрет за повратак унијата у Православље није било пуно образованих људи. Тако су православни свештеници који су своје образовање стекли у Краљевини улазили у круг малобројне интелигенције у тим крајевима, и постајали предводници тамошњег народа не само као духовни пастири.

¹² О школовању ђака и студената из Чехословачке у богословским школама и факултету у Краљевини Југославији у међуратном периоду погледај два рада које је написао Антонијевић (Антонијевић 2012) и (Антонијевић 2015).

стране, и прашких власти са друге стране постигли договор око неких верских питања.¹³ Да бисмо то боље схватили, потребно је знати да је Праг 1920. и 1921. године подстицао и подржавао контакте Српске православне цркве са чехословачким „одметницима” од Римокатоличке цркве или Унијата. Међутим, Праг је у току 1922. и 1923. године кренуо да тражи алтернативу овој опцији. И тако се појавила двострука јурисдикција међу православнима у Чехословачкој.

Такав заокрет био је нешто фрустрирајуће за Београд, па се тежило договорном превазилажењу новонастале ситуације. Постигнутим договором чехословачка страна је правно признала српску јурисдикцију у Чехословачкој. Истовремено, чехословачка страна је желела да постигне реципрочну услугу од српске стране, па је у преговоре укључила и верска права Словака, који су били мањина у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.¹⁴ Српска страна је на овим преговорима обећала, и убрзо Словацима евангелицима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца обезбедила слободу од немачке доминације у њиховој црквеној заједници. Словаци евангелици су тако у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца добили могућност да сами себи, по својој вољи, изграђују црквену заједницу. Ту могућност обилно су користили у међуратном периоду, али и у поратном периоду, градећи везу са својом матицом и преко верске сарадње евангелиста Словака у Чехословачкој (Словачкој) и евангелиста Словака у Југославији (Србији).

ЗАКЉУЧАК

Сусрет Словака и Срба у прошлости кроз Српску православну цркву на територији данашње Словачке одвијао се вековима у југозападном крају Словачке, и био је веома интензиван. Међутим, у овом сусрету две стране нису могле да превазиђу тадашње верске и наци-

¹³ Преговору је претходио сусрет министра др Едварда Бенеша са епископом Гораздом у Чехословачкој. У Београду су се сусрели српски епископ Доситеј нишки, српски посланик у Чехословачкој Љубомир Нешић, помоћник министра спољних послова Бранко Лазаревић, и министар вера др Војислав Јанић, а са чехословачке стране министар (и други човек Чехословачке) др Едвард Бенеш и Шеба, чехословачки посланик у Београду.

¹⁴ О словачкој националној мањини у Србији више погледај у раду Црњанске (Црњански 2007).

оналне границе и разлике, те није остало више трагова осим старих храмова.

Новији сусрет, у међуратном периоду, био је интензивнији и плодноснији. Оставио је у Словачкој устројене православне парохије као део Мукачевско-прјашевске епархије, са зрелом основом да прерасту бар у оно што су данас постале.

У периоду после Другог светског рата наступиле су другачије политичке околности у односу на предратни период, тако да православни у Словачкој после 1948. године више нису били под јурисдикцијом Српске православне цркве (Антонијевић 20156).

Сусрет међуратне Словачке на својој територији са Православљем у лицу Српске православне цркве, као што смо показали, последично је оставио и битно позитивно наслеђе у статусу Словака евангелиста у Краљевини Југославији.

ЛИТЕРАТУРА

1. Gorazd, biskup, 1932. *Pamětní spis o právním postavení církve pravoslavné v RČS*. Praha.
2. Ivan, Robert. 2007. *Obnova Pravoslavia na uzemí Slovenska v 20. storočí*. Prešov. Prešovská univerzita v Prešove Pravoslávna bohoslovenska fakulta.
3. Marek, Pavel, i Volodymyr Bureha i Jurij Danilec. 2009. *Arcibiskup Sawatij (1880-1959): Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné církve v Československé republice*. Olomouc. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta.
4. Marek, Pavel, i Martin Lupčo. 2012. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. A 20. století*. Brno. Centrum pro stadium demokracie a kultury.
5. Marek, Pavel. 2020. *Obtížný cizinec*. Olomouc. Univerzita Palackého v Olomouci.
6. Антонијевић, Саша. 2009. „Владика Доситеј Васић”, *Каленић* 3: 27-29.
7. Антонијевић, Саша. 2014. „Историја Српске православне црквене општине у Комарну”. У: *Српска теологија данас 2013* (14. децембар 2013). Београд. Православни богословски факултет.
8. Антонијевић, Саша. 2012. „Школовање ученика из чешко-моравске и мукачевско-прјашевске епархије у српским богослов-

- ским школама”, *Acta patristica* 7. Prešov. Pravoslavna bohoslovecka fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. 130–145.
9. Антонијевић, Саша. 2013. „Саватије, архиепископ прашки и целе Чехословачке”, У: *Српска теологија данас 2012* (25–26. мај 2012). Београд. Православни богословски факултет. 66–82.
 10. Антонијевић, Саша. 2015. „Православне богословске школе у чешким земљама и Словачкој”, *Српска теологија данас 2014* (30. мај 2014). Београд. Православни Богословски Факултет. 100–106.
 11. Антонијевић, Саша. 2015б. „Промена јурисдикције чешке епархије после Другог светског рата”, *Српска теологија данас 2014* (30. мај 2014). Београд. Православни богословски факултет. 73–99.
 12. Антонијевић, Саша. 2024. *Чешко-моравска епархија Српске Православне Цркве 1921–1942*, Крагујевац. Каленић.
 13. Давидов, Динко. 1990. *Сјоменици дудимске епархије*, Београд – Нови Сад. Просвета – Републички завод за заштиту споменика културе – Балканолошки институт САНУ – Матица српска.
 14. Милошевић, Добривоје. 2023. „Дабробосански митрополит Евгеније Летица у Првом светском рату”. У: *Српска Православна Црква изазови и искушења кроз историју*, ур. Светозар Бошков, Борис Стојковски, Немања Девић и Предраг М. Вајагић, 201, 214. Бачка Паланка – Нови Сад – Београд. Центар за историјска истраживања Универзитета у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за историју – Српска православна Црквена општина Бачка Паланка – Институт за савремену историју.
 15. Павлик, Епископ Моравски Горазд. 1925. „Јурисдикција српске православне цркве у Чехословачкој с гледишта историјско-правног, канонског и законског”. *Весник Српске Цркве*. 201–208.
 16. Јосиф, митрополит скопски. 2006. *Мемоари*. Цетиње. Светигора.
 17. Мидић, протођакон Далибор. 2020. *Служитељ мира и љубави Свети исјоведник Досијеј, ејиској нишки и мийројолий зајредачки (1878–1945)*. Ниш. Православна епархија нишка.
 18. Пузовић, Предраг. 2006. „Мисија епископа Иринеја у Карпатској Русији”. У: *Прилози за историју Српске Православне Цркве* 3, 67–107. Фоча. Православни богословски факултет „Св. Василије Острошки”. (Пузовић 2006)
 19. Сава, епископ шумадијски, 1996. *Српски јерарси, од деветиої до двадесетиої века*. Београд – Подгорица – Крагујевац. Евро – Унирекс – Каленић.

20. Троицки, Сергије. *Црквена јурисдикција над љравославном дијаспоројом*. 1932. Сремски Карловци.
21. Црњански, Катарина. 2007. „Словаци у Војводини”, у: *Положај националних мањина у Србији*, Београд. Српска академија наука и уметности. 619–637.

Saša Antonijević

Eparchy of Šumadija Serbian Orthodox Church, Kragujevac

SRBSKO-SLOVENSKÉ DUCHOVNÉ STYKY

Abstrakt

Príspevok je historický pohľad na život Srbskej pravoslávnej cirkvi na Slovensku v minulých storočiach s osobitným zreteľom na 20. storočie. Okrem chronologického členenia možno zdôrazniť aj geografické členenie, pretože príspevok, na jednej strane približuje históriu Srbskej pravoslávnej cirkvi v Komárne a Trnave, a na druhej strane podáva historický pohľad na pravoslávnu eparchiu Srbskej pravoslávnej cirkvi, ktorej farnosti sa nachádzali na východnom Slovensku. Okrem dejín cirkevného života sa skúmal aj vplyv spoločenských okolností na cirkevnú realitu na Slovensku, ako aj jej vzájomne závislý vplyv na cirkevný život Slovákov v Juho-slávii.

Kľúčové slová: Cirkev v Komárne, Eparchia mukačevsko-prjaševská, Slovenská evanjelická cirkev

Saša Antonijević

Eparchy of Šumadija Serbian Orthodox Church, Kragujevac

SERBIAN-SLOVAK SPIRITUAL CONNECTIONS

Abstract

The work is a historical account of the life of the Serbian Orthodox Church in Slovakia in the past centuries, with special reference to the twentieth century. In addition to the chronological division, the geographical division can also be emphasized, because the work, on the one hand, shows the history of the Serbian Orthodox Church in Komarno and Trnava, and on the other, it provides a historical account of the Orthodox diocese of the Serbian Orthodox Church whose parishes were located in eastern Slovakia. In addition to the history of church life, the influence of social circumstances on church reality in Slovakia was also investigated, as well as its interdependent influence on the church life of Slovaks in Yugoslavia.

Keywords: Church in Komarno, Mukachevo-Prjašev eparchy, Slovak Evangelical Church

Vladimír Kocvár*

Prešovská univerzita, Pravoslávna bohoslovecká fakulta

PÔSOBENIE PREPODOBNEHO JUSTINA POPOVIČA NA VÝCHODNOM SLOVENSKU A PODKARPATSKEJ RUSI

Abstrakt

V roku 1931, keď biskup Josif (Cvijović) pôsobil ako správca Mukačevsko-prešovskej eparchie, bol jeho najbližším spolupracovníkom pravek Justín (Popović). V našom príspevku sa na základe historických dokumentov snažíme načrtnúť jeho prácu, úspechy a problémy, ktorým čelil pri obnove pravoslavia na území východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi.

Kľúčové slová: Pravoslávna cirkev, ctihodný Justin Popović, Podkarpatská Rus

Osobnosť prepodobného Justína (Popoviča) je dobre známa v Srbsku. Ide o, dovoľme si povedať, najväčšieho srbského pravoslávneho teológa 20. storočia. Trochu inak je to na Slovensku. Málokto vie, kto bol otec Justín a ešte menej ľudí vie, že rok svojho života strávil na Podkarpatskej Rusi a Východnom Slovensku ako najbližší spolupracovník biskupa Josifa (Cvijoviča).

Na základe dobovej tlače je možné aspoň čiastočne zmapovať jeho pôsobenie na Podkarpatskej Rusi a Východnom Slovensku. Prvá zmienka o otcovi Justínovi je z 18. decembra, keď je spomínaný ako protosynkel jeromonach Justín, ktorý sprevádzal vladyku Josifa, bitolského biskupa, ktorý bol Posvätnou Synodou Srbskej Pravoslávnej Cirkvi určený za administrátora eparchie na Karpatskej a Prešovskej Rusi. (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №1-2, 1). V Užhorode bola v ten deň slúžená ešte večerná bohoslužba a na druhý deň vladyka Josif viedol svätú liturgiu. V nedeľu 21. decembra bola slúžená slávnostná svätá liturgia v Ize. Počas bohoslužby archimandrita Alexej povedal: „My sami nevieme a nemôžeme doceniť, aké šťastie nám poslal Hospodin v osobe týchto dvoch veľkých predstaviteľov srbského národa. Skláňame sa pred obetavým rozhodnutím Svätého Srbského Snemu, poslať k nám vladyku Josif a jeromonacha Justína Budeme ich všemožne podporovať, aby sme si zaslúžili dôveru Svätého Srbského Snemu a aby Jeho Preosvietenosť biskup

* E-mail address: vladimir.kocvar@unipo.sk

Josif a jeho pomocník, jeromonach Justín, s radosťou konali svoje namáhavé slúženie“ (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №1-2, 5). O správnom výbere týchto dvoch osobností nepochyboval nikto, pretože vladyka Josif bol už uznávaným hierarchom a o. Justín, hoci mladý, bol známy svojou výnimočnou vzdelanosťou, štúdiom v Petrohrade, Oxforde i Aténach.

Otec Justín sa spomína v správe o slúžení vladyku Josifa v meste Buštín, 9. januára 1931, no je pravdepodobné, že s ním slúžil aj 8. januára v dedine Dulovo. Nie je tam spomínaný, no do Buštína prišiel vladyka Josif vlakom a nocoval tam, je preto takmer isté, že tam bol aj o. Justín (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №3, 1).

Čoskoro potom, už 18. januára, sa vladyka Josif spolu s protosynkelom otcom Justínom nachádzajú vo Veľkých Lučkách, kam išli na sviatok Bohozjavenia. V predvečer sviatku slúžili vsenočné bdenie a na samotný sviatok svätú liturgiu a veľké posvätenie vody na rieke Latorica (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №5, 1).

Nemalú úlohu mal otec Justín aj v administratívnom živote eparchie. Keďže vladyka Josif nebol riadnym eparchiálnym biskupom formujúcej sa eparchie, iba jej administrátorom, ako riadny eparchiálny biskup si plnil aj svoje povinnosti na katedre v Bitoli. Počas jeho neprítomnosti mal na starosti kontrolu a administratívne povinnosti práve o. Justín, ako sekretár eparchie. Množstvo práce a jej rozsah možno vidieť z prvých rozhodnutí vladyku Josifa, publikovaných v marci 1931 (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №6, 1). Veľmi jasne ilustrujú problémy a neduhy rozšírené vo formujúcej sa eparchii. Vyberáme niektoré z rozhodnutí:

„Všimli sme si, že niektorí kňaz chodia v civilnom odeve a holia si tvár. Pripomíname nášmu duchovenstvu, že pravoslávny kňaz a mních má nosiť duchovenský odev, prináležiaci jeho stupňu a mať vlasy a bradu podľa obyčaja prijatého medzi pravoslávnym duchovenstvom.

Ukladáme všetkým správcom cirkevných obcí, aby s nami a vedením eparchie komunikovali cez archijerejských námestníkov (blahočinných). Len vo veľmi súrnych prípadoch je možné obracať sa na vedenie eparchie mimo námestníkov

Všetci správcovia cirkevných obcí majú priniesť na prehliadku antiminsy, ktoré používajú na svojich cirkevných obciach². Všetci správcovia majú mať na

² antimins – liturgický predmet, ktorý sa nachádza v pravoslávnom chráme na oltári. Je to plátno, v ktorom sú vložené ostatky svätých mučeníkov a používa sa pri slúžení svätej liturgie. Každý antimins je určený pre konkrétny chrám a obsahuje podpis a pečať biskupa.

svojich obciach antiminsky, ktoré patria tomu chrámu, v ktorom slúžia. Svoje osobné antiminsky kňaz mať nemôže. Kňazi posielaní na misionársku činnosť budú na tento účel od nás dostávať osobné antiminsky.

Duchovní sú povinní doručiť nám správu o stave chrámov a stupni ich vybavenia všetkým potrebným... či je dostatok bohoslužobných predmetov a kníh a ich stav. Objasniť aj, ako chce cirkevná obec napraviť existujúce nedostatky“

V dňoch 21. a 22. apríla 1931 sa v monastieri v Lodomirovej konalo výročné stretnutie duchovných z Prešovskej Rusi. Ako sa dozvedáme z pozdravu archimadritu Vitalija, toto stretnutie sa konalo s požehnaním vladyku Josifa a pod predsedníctvom jeho zástupcu protosynkela jeromonacha Justína (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №10, 1). Ako sa dozvedáme zo správy z tohto stretnutia, stretnutie začalo pozdravom práve otca Justína, v ktorom vyzdvihol duchovenstvo ako vykonávateľov veľkej askézy, sebaobetovania a trpezlivosti. Počas rokovania bola vyjadrená vďačnosť patriarchovi Varnavovi za darovania tlačiarenského stroja a vladykovi Josifovi, cez otca Justína, za materiálnu pomoc. Na podnet otca Justína došlo k naplneniu jedného zo spomínaných rozhodnutí vladyku Josifa a to k prehliadke a výmene antiminsky. Nové antiminsky, podpísané vladykom Josifom boli odvtedy považované za jediné použiteľné k vykonávaniu bohoslužieb (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №10, 4). Za zmienku stojí aj to, že časť týchto antiminsky sa zachovala dodnes a niektoré sú ešte používané. 22. apríla 1931 bola spoločne odslúžená svätá liturgia a posvätená parcela, určená na výstavbu duchovnej školy pre učiteľov, kňazov a misionárov. Rozhodnutie otvoriť vlastnú duchovnú školu rezonovalo už dlhšiu dobu. V roku 1931 na duchovných školách v Sremských Karlovcích a Bitoli študovalo už 27 študentov z Prešovskej a Podkarpatskej Rusi (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №10, 2). Otázka výchovy vlastných kádrov bola preto veľmi naliehavá.

V dňoch 3. - 10. mája 1931 bola plánovaná návšteva vladyku Josifa na Prešovskej Rusi (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №7, 1). Tá sa však nakoniec nekonala. Vo štvrtok 21. mája vladyka Josif posvätil nový drevený chrám v dedine Čapovcy, kde bol prítomný aj otec Justín (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №13, 3). Veľmi krátka návšteva, v dňoch 23. a 24. mája 1931, ktorú vykonal vladyka Josif spolu s otcom Justínom nebola oficiálnou návštevou. Vladyka v Prešove slúžil večerňu a nasledujúci deň svätú liturgiu v obci Lutina. Ako v kázni podotkol otec Vasilij Solovjev, po 300 ročnej prestávke prišiel do tohto historického mesta pravoslávny biskup, aby sa pomodlil s pravoslábnymi. (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №12, 1). Táto

návšteva bola skôr krátkym zastavením, pretože vladyka v sprievode otca Justína pokračoval v ceste do Brna, kam išiel na posvätenie nového chrámu. V tom období bol otec Justín na krátkej návšteve doma, pretože článok spomína, že vladyka Josif odíde do svojej eparchie a v počas jeho neprítomnosti ho bude zastupovať otec Justín, ktorý sa práve vrátil (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №13, 3).

O množstve administratívnej práce otca Justína svedčia rozhodnutia z júla 1931. Rozhodnutia nevydával otec Justín z vlastnej vôle. Musel byť v kontakte s vladykom Josifom a konzultovať s ním všetky rozhodnutia. V prvom oznamuje o zmene sídla eparchie, ktoré sa 8. júla presťahovalo z Chustu do Mukačeva, s uvedením novej adresy a úradných hodín. Oznámil zároveň aj správu o zosnutí duchovného Jána Bobinca. Vladyka Josif sa podujal postarať o dve najstaršie siroty a obrátil sa naduchovných, aby pomohli vdove a ďalším trom maloletým deťom. (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №15, 1)

Obnovenie mukačevskej eparchie bolo oznámené rozhodnutím č. 44. Uvádza sa tam, že dňa 2. augusta príde už nastálo vladyka Josif ako stály delegát Posvätnej Synody a exarch Pravoslávnej cirkvi v Karpatskej Rusi a na Slovensku. Pri tejto príležitosti boli vyzvaní všetci duchovní, aby sa tejto udalosti zúčastnili spolu s veriacimi v čo najväčšom počte (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №15, 1).

Novopostavený chrám v dedine Puškino posvätil vladyka Josif 9. augusta 1931. Prišiel tam v predvečer v sprievode protosynkela otca Justína a jerodiakona o. Averkija. (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №17, 3). Pri slúžení o týždeň neskôr, 16. augusta, ani v nasledujúcich dňoch sa otec Justín nespomína, je tam uvedené len, že privítali vladyku s jeho sprievodom, no nevieme presne určiť, či tam bol aj o. Justín.

Posvätenie prestola bol dôvod príchodu vladyku Josifa do Lodomirovej, kam prišiel 10. septembra. Nasledujúci deň sa konala slávnostná liturgia, ktorú slúžil aj otec Justín a ďalší duchovní. (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №18, 4). Nasledujúce dni bol otec Justín s vladykom v obciach Medvedie a Čertižné, kde slúžili svätú liturgiu a posvätili zvony. Odtiaľ vladyka Josif odišiel do Juhoslávie na zasadnutie snemu biskupov, ktorý sa mal konať v Sremských Karlovciach. V súvislosti s tým 10. septembra vydal rozhodnutie, ktorým určil za svojho zástupcu protosynkela dr. Justína, na ktorého sa majú obracať vo všetkých otázkach týkajúcich sa života eparchie (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №19, 1).

Na archijerejskom sneme v Sremských Karlovciach došlo k vážnym udalostiam: zvoleniu prvého riadneho biskupa na mukačevskú katedru 2. októbra 1931, ktorým sa stal protosynkel dr. Damaskin (Grdanički) a vladyka Josif bol ustanovený za metropolitu do Skopje. V súvislosti s tým, boli publikované nariadenia otca Justína (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №20-21, 1). Oznamujú udalosti, ktoré sa stali a načrtávajú nasledovný postup: po biskupskej chirotonii protosynkela Damaskina, bude nový biskup intronizovaný vladykom Josifom na trón mukačevských biskupov. Následne sa vladyka Josif vráti do Juhoslávie na službu na novej katedre v Skopje. Presný dátum príchodu biskupov a intornizácie bude oznámený dodatočne.

Medzitým sa udiala ešte jedna významná udalosť. 16. novembra 1931 bola kráľom Alexandrom I. schválená nová Ústava Srbskej pravoslávnej cirkvi. V nej sa medzi eparchiami Srbskej pravoslávnej cirkvi v zahraničí nachádza aj Mukačevsko-prešovská pravoslávna eparchia so sídlom v Mukačeve.

Poslednú informáciu spojenú s otcom Justínom nachádzame v rozhodnutiach podpísaných jeho menom počas vykonávania dočasnej správy eparchie (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №23, 1), keď oznamuje, že chirotonia nového mukačevsko-prešovského biskupa Damaskina sa podľa oficiálnych informácií bude konať 29. novembra 1931 v Sremských Karlovciach. Následne 5. decembra príde nový eparchiálny biskup v sprievode biskupa Josifa do Mukačeva, kde sa v nedeľu 6. decembra 1931 bude slúžiť svätá liturgia s intronizáciou nového biskupa. Tak sa nakoniec aj stalo. Intronizáciou nového eparchiálneho biskupa, končí práca vladyku Josifa ako administrátora a exarchu Srbskej pravoslávnej cirkvi v mukačevskej eparchii a otca Justína ako jeho sekretára a pomocníka. Za jeden rok dokázal vladyka Josif urobiť veľké množstvo práce. Ako sa spomína v podakovaní (Pravoslavnaja Karpatskaja Rus 1931, №20-21, 1), vďaka svojej autorite dokázal s predstaviteľmi štátu dohodnúť veľmi potrebné zmeny v Ústave mukačevskej eparchie. Precestoval celú eparchiu a slúžil takmer vo všetkých cirkevných obciach. A v tomto všetkom mu bol neoceniteľným pomocníkom práve otec Justín Popovič.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

1. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Pribytie Episkopa Iosifa v Užgorod.“ January 7, №1-2, 1931: 1.
2. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Vstreča Episkopa Iosifa v s. Iza.“ January 7, №1-2, 1931: 5.
3. Savinec, D. 1931. „Episkop Iosif v Buštine.“ Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] February 1, №3, 1931: 1.
4. Lučanskij. 1931. „Velikoje toržestvo Pravoslavija.“ Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] March 1, №5, 1931: 1.
5. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Iz razporjaženij Preosvjaščennaho Episkopa Iosifa po Eparchii.“ March 15, №6, 1931: 1.
6. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Prihotovimsia k posiščeniju Prjaševskoj Pravoslavnoj Rusi Episkopom Iosifom.“ April 1, №7, 1931: 1.
7. Vitalij. 1931. „Preosvjaščennejšemu Iosifu Episkopu Bitol'skomu Eksarchu Upravľajuščemu Pravoslavnoj Eparchijej na Karpatskoj Rusi i Slovakiji.“ Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] May 15, №10, 1931: 1.
8. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Karpatorusskaja molodež v serbskich seminarijach.“ May 15, №10, 1931: 2.
9. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Sjezd duhovenstva i upolnomočennyh ot Pravoslavnyh prichodov Prjaševskoj Rusi.“ May 15, №10, 1931: 4.
10. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Episkop Iosif na Prjaševskoj Rusi.“ June 15, №12, 1931: 1.
11. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Bohosluženija Preosvjaščennaho Episkopa Iosifa.“ July 1, №13, 1931: 3.
12. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Rasporjaženije Vr. Upravľajuščaho Karpatorusskoj Pravoslavnoj Eparchijej Mukačevskoj.“ August 1, №15, 1931: 1.
13. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Osvjaščenije chrama v seleniji Puškino.“ September 1, №17, 1931: 3.
14. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Preosvjaščennyj Vladyka Iosif na Karpatorusskoj verchovine.“ September 1, №17, 1931: 3.

15. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Pravoslavnyj otpust vo Vladimirovoj pri Svidniku.“, September 15, №18, 1931: 4.
16. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Episkop Iosif na Prjaševskoj Rusi.“, September 15, №18, 1931: 4.
17. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Rasporjaženije Upravľajuščaho Pravoslavnoj Mukačevskoj Eparchijej.“, October 1, №19, 1931: 1.
18. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Rasporjaženija Upravľajuščaho Karpatorusskoj pravosl. Eparchijej Mukačevskoj.“, November 1, №20-21, 1931: 1.
19. Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] 1931. „Slovo blahodarnosti Vysokopreosvjaščennijšemu Mitropolitu Iosifu.“, November 1, №20-21, 1931: 1.
20. Justin. 1931. „Rasporjaženije Vr. Upr. Prav. Mukačevskoj Eparchijej.“ Pravoslavnaja Karpatskaja Rus. [Orthodox Carpathian Russia] December 1, №23, 1931: 1.

Владимир Коцвар

Универзитет у Прешову, Православни богословски факултет

ДЕЛОВАЊЕ ПРЕПОДОБНОГ ЈУСТИНА ПОПОВИЧА У ИСТОЧНОЈ СЛОВАЧКОЈ И ПОДКАРПАТСКОЈ РУСИЈИ

Апстракт

Године 1931, када је бискуп Јосиф (Цвијовић) био администратор Мукачевско-прешовске епархије, његов најближи сарадник био је пресвети Јустин (Поповић). У нашем прилогу, на основу историјских докумената, покушавамо да приближимо његов рад, достигнућа и проблеме са којима се суочио током обнове православља на територији Источне Словачке и Подкарпатске Русије.

Кључне речи: Православна црква, преподобни Јустин Поповић, Подкарпатска Русија

Vladimir Kocvar

University of Prešov, Faculty of Orthodox Theology

ACTIONS OF THE VENERABLE JUSTIN POPOVIĆ IN EASTERN SLOVAKIA AND SUBCARPATHIAN RUSSIA

Abstract

In 1931, when Bishop Josif (Cvijović) was the administrator of the Mukachevo-Prešov eparchy, his closest collaborator was the most holy Justin (Popović). In our contribution, based on historical documents, we try to bring closer his work, achievements and problems he faced during the restoration of Orthodoxy in the territory of Eastern Slovakia and Subcarpathian Russia.

Keywords: Orthodox Church, Venerable Justin Popović, Subcarpathian Russia

Михал Бабјак*

Катедра за естетику, Филозофски факултет
Универзитет Коменски у Братислави

ЈОСИФ ПОДГРАДСКИ У КОНТЕКСТУ СЛОВАЧКО-СРПСКИХ ДРУШТВЕНИХ И КУЛТУРНИХ ВЕЗА**

Апстракт

Јосиф Подградски (Jozef Podhradský, 1823–1915) убраја се међу најзначајније словачке романтичаре, али и најизразитије личности словачко-српске сарадње друге половине 19. века. Школовао се на Евангелистичком лицеју у Братислави, на којем је половином 19. века студирао и велики број Срба, од којих су касније постали водеће личности српског националног програма, како у Војводини, тако и у Србији (Светозар Милетић, Ђура Даничић, Бранко Радичевић, Јован Бошковић итд.). Након деловања на месту словачког свештеника у евангелистичкој црквеној општини у Пешти (једно време заједно са Јаном Коларом), незадовољан борбама око црквених питања, на позив владике Платона Атанацковића 1863. долази у Војводину. Након конвертирања на православну веру у манастиру Ковиљ, делује као гимназијални професор и издавач у Новом Саду, где се укључује и у политичку борбу на страни свог школског друга Светозара Милетића. У раду се анализира и главни политички спис Ј. Подградског, Милетић и терзитизам, у којем Подградски пружа велику директну подршку Милетићу и демескира његове политичке противнике. Осим списка као подршка Милетићу, Подградски издаје и политичка дела, која славе династију Обреновића (који су били мецене словачког националног покрета, нарочито његовог вође Људовита Штура), као и списе о православљу итд. Задњи период живота преживео је у Србији (Лесковац, касније Београд). Његово дело је изузетно обимно, а многи његови – нарочито политички списи – поново се издају тек у најновије време (у едиторству Зденке Валент Белић). Главно књижевно дело Јосифа Подградског је огромна драмско-лирска композиција Трагедија Татри која је била издана тек у периоду 2008–2014. у издаваштву у Бачком Петровцу.

* Имејл адреса: michal.babiak@uniba.sk

** Студија је резултат грант пројекта ВЕГА 1/0456/22 Контекст словачке уметности и естетике. Одговорни истраживач: Дос. др Михал Бабиак, Csc, Период решења: 2022–2024.

Кључне речи: Јосиф Подградски, месијанизмус, романтизмус, Светозар Милетић, словачко-српска сарадња

Јосиф Подградски³ (1823–1915) је једна од значајних личности словачког романтизма, као и један од најистакнутијих поборника словачко-српске сарадње. За време студија на Братиславском евангелистичком лицеју, постао је члан национално-романтичног круга водеће личности словачког националног препорода Људовита Штура (1815–1856) који је четрдесетих година 19. века био асистент професора Јураја Палковича на овом лицеју. У поменутом Штуровом кругу, како је шире познато, студирао је и велики број српских студената, 1837. било их је 27 (Кмећ 1987, 345) са којима је сарађивао и Подградски. Славенска а посебно српска орјентација Људовита Штура нашла је свој одраз не само у Штуровим естетским анализама српских народних песама, већ и у друштвеном контексту: „Присни односи са српским студентима, такође су, тада, прорастали у поверење и сарадњу и са другим српским чиниоцима, што је управо 1844. године, нашло свој одраз, како у именовану (9. новембра) Штура за 'наместника' (опуномоћеника) Матице српске, у чије је власништво тада прешла братиславска српска студент-

³ О животу и делу Јосифа Подградског до сада није изашла монографска синтеза. Године 1973. Михал Кочак, службеник Матице словенске у Мартину, објавио је у књижевном и културном часопису Војвођански Словаци Нову живот студију Јозефа Подхрадског (КОСАК, Michal: Jozef Podhradsky. Op. delo, 51–72), што је вероватно један од најисцрпнијих извора о животу и делу овог аутора. У поменутој студији Коцак скреће пажњу и на неколико рукописних извора, биографских скица, чији је аутор сам Подхрадски, али ниједна од ових биографија није потпуна. Поред тога, Коцак представља и друге релевантне изворе о животу и раду Подхрадског (његову преписку, сећања на супругу Паулину Подхрадску, сина Владимира, некролог Алжбете Мичаткове, итд.). Податке о његовом животу и делу даје и Енциклопедија словачких писаца (1984) и Словачки биографски речник (1990). Низ драгоцених података налази се и у истраживању словачких историчара културе из војвођанске средине: Самуел Человски (Прилог истраживању Славика и Зорничке, први словачки часописи за децу и омладину, 1983); у овој студији аутор такође указује на неколико извора о животу и делу Јозефа Подхрадског и, као и Коцак, скреће пажњу на неколико нетачности у вези са Подградским. О Подградском су писали још Јан Кмећ (Југословачко-словачке словенске везе), Зденка Валент Белић (Слика Срба у словачкој књижевности), Михал Бабиак (Лепосава, драма Јозефа Подхрадског, 1989, Три романтичне драме Јозефа Подхрадског, 1998, Митска димензија времена у словачкој месијанској драми, 2021).

ска Читаоница са књигама, тако и његовом именовану (7. августа) за члана београдског Друштва српске словесности.” (Кмећ 1987, 346).

После дипломирања теологије на Евангелистичком лицеју у Братислави 1846. године, Подградски је положио испите на Универзитету у Пешти из филозофије, класичних наука, немачке и мађарске књижевности и по препоруци професора Јураја Палковича постао је учитељ и помоћни свештеник у Словачкој евангеличкој парохији у Пешти, где је Јан Колар у то време био главни свештеник. Када су животи Колара и његове породице били угрожени од стране радикалних мађарских револуционара, и Колар је у марту 1849. одлучио да оде у Беч, Подградски је постао главни свештеник ове црквене општине. После драматичних унутарцрквених сукоба у евангелистичкој цркви у целој Угарској, 1863. године прихвата позив српског владике Платона Атанацковића и одлази на тзв. Доњу земљу, данашњу Војводину. Након што је прешао у православље, прво је радио као професор у Српској гимназији у Новом Саду, касније и као писац и издавач у више места данашње Војводине, пишући на словачком и српском језику. Незадовољан укупним стањем у овој средини и након неколико увреда које је добио од угарских власти, одлази у независну Краљевину Србију, где наставља са учитељском и списатељском делатношћу.

Током својих студија на Братиславском евангелистичком лицеју био је оријентисан на Штуров идеолошки и естетски програм, који је заговарао активну друштвену делатност и приступ књижевности као средству национално-препородне борбе. С друге стране, његова каснија, односно главна књижевна оријентација – поетолошка и естетска – у складу је са месијанистичком струјом словачког односно славенског романтизма: мистично веровање у месијанску мисију славенског народа као предводника целосветске промене у правцу прихватања хришћанске духовности и целокупног ослобађања поробљених народа. Његов књижевни, као и публицистички рад је обиман – али је на нивоу интерпретације и евалуације до сада у великој мери остао неистражен. За централно дело његовог књижевног опуса сматра се обимна драмско-поетска композиција Трагедија Татри (*Tragédia Tatry*), која је у потпуности објављена у Бачком Петровцу у Србији тек 2008–2014. године.

Подградски спада у ауторе са натпросечно богатим књижевним опусом: већ за живота објавио је низ својих дела, како у засебним

издањима књига, тако и у часописима; али значајан део његовог дела – и како се испоставило – оног који је и сам доживљавао као свој магнум опус (Трагедија Татри) није у потпуности завршен за његовог живота. Није објављиван ни у наредним периодима, што је резултирало слабом рецепцијом његове личности као писца – а с друге стране, свеукупним маргиналним укључивањем његовог дела у развојне токове историје словачке књижевности. У књижевном и културном контексту често је доживљаван као чужак, психолошки контроверзна личност – а као такав, постао је прототип романтичног аутора. Оваква романтичарска црта његове личности значајно је утицала на поједине интерпретаторе у тумачењу његовог дела и потоњем позитивном вредновању и укупном уврштавању у највише рангове вредности словачког књижевног романтизма.

Код Подградског као значајна се указује чињеница да је више од пола века, друге две трећине свог дугог и плодног живота, провео ван територије Словачке, на територији данашње Војводине, и тада у независној Краљевини Србији. Његов гест, када је са положаја словачког евангелистичког свештеника прешао у православље, може се посматрати као испуњење очајничких ставова до којих је његов учитељ и духовни вођа Људовит Штур дошао у коначном тестаменту својих романтичарско-националних настојања и убеђења – расправа *Славенство и свети будућности* (1867) – да је спас Словена могућ само у оквирима православне вере и под окриљем моћног цара Русије. Али овај гест Подградског је могуће протумачити и као очајнички вапај огорчене словачке романтичне душе против ситуације у евангелистичкој цркви у словачком контексту, против ситуације у словачком друштву, култури и уметности итд. – радикално лупање вратима и замишљена црвена линија коју више није био вољан да прелази и тражи компромисе у окружењу које га је фрустрирало. Све је то узело свој данак у виду маргинализације његове личности и дела из словачког културног контекста.

У новосадској средини 1864. године почиње да издаје и словачке часописе за децу и омладину: *Славик* и *Зорничка* (Славуј и Даница), који су били први часописи ове врсте у словачком националном контексту. Потоњи покушаји Подградског да се врати у словачка национална недра, могуће је посматрати као још један очајнички гест до којег води свака трагедија (па и трагедија романтичног појединца):

његова месијанска поезика није много инспирисала Србе. С друге стране његове политичке борбе у српској средини у које се укључивао очигледно нису значајно утицале на српске политичке прилике. Ова политичка линија његовог деловања највише је дошла до изражаја у подршци борби српског политичког и културног предводника Светозара Милетића (1826–1901), које налазимо у два политички ангажована дела: *Милетић и њерзијизам* (1868) и *Отворено писмо Дру Светозару Милетићу у Вац виа Пест о жалосном стању црквено-народној живоји у Срба* (1871), као и у сатиричној драми *Лепосава и њено губилиште или Новоградске комендије* (1896).

Светозар Милетић био је студент Људовита Штура на братиславском евангелистичком лицеју и формирао се заједно са Подградским на линији Штурове филозофије, која је произилазила из Хегелове, а нарочито из Хердерове филозофије која је доносила идеју о снази и хуманистичкој основаности славенских народа. На линији овакве основице не би требало да изненађује, што је Подградски након свог доласка у Нови Сад постао поборник Милетићевог политичког и друштвеног ангажмана. Пратећи ову линију одушевљени милетићевци постали су и остали предводници словачког националног покрета у Војводини – од Јана Тобиаша Лангофера у Новом Саду, па све до словачке политичке репрезентације у Бачком Петровцу (Михал Годра, Јан Мичатек, Алберт Матиш, Феликс Кутлик итд.). „Поред... политичке брошуре Тајна историја панславизма уопште, а угарских Словака нарочито (1868), штампаних у Новом Саду на словачком језику, Подградски је у Новом Саду већ 1868, у одбрану Милетића, на српском језику штампао бритку покуду Милетићевих противника *Милетић и њерзијизам*, чијих 5000 примерака књиге је разграбљено за три дана и (1868) књижицу Филозофично-педагогичка расправа о политичко-народном васпитању, а 1871. када је Милетић, као народни мученик и посланик, био на издржавању казне због штампарске кривице, у Вацу – Отворену књигу дру Светозару Милетићу у Вац виа Пест, па је и у међувремену (1869), такође ћирилицом, на српском језику, штампао у Новом Саду и своју историјско-родољубиву 'сатиричну драму у три радње с песмама и предигром' Лепосава и њено губилиште или новоградске комендије” (Кмећ, 1987, 411–412).

У свом политичком спису *Милетић и њерзијизам* Подградски своју оштрицу усмерава против Милетићеве опозиције и у томе кори-

сти и свој књижевни талент; у приближавању новосадске ситуације у вези са Милетићем, Подградски користи паралелу са Хомеровим сатиричним псеудоепом *Раји жаба и мишева*, у којем налази метафору Милетићевих непријатеља – 34 „оних слабих креатура свију времена, који због немоћности племенитог ни великог произвести у стању нису, па се за то боре против пунозаслужних људи оружјем погрда, сумњичења, понижавања, клевета и подметања неплеменитих намера и личног користољубља. Тако то бива и када многи мишеви и пацови и самог лава изгризу” (Подградски, 2023, 28).

Сам назив „терзитизам” Подградски налази код Хомера, у његовом епу Илијада: „Тај назив терзитизам изведен је по Омиру. Кад је врли краљ Агамемнон са осталим кнезовима пред Тројом у присуству целог народа о најважнијим стварима савет држао, те се мудрим закључцима сви кнезови и јунаци задовољише – извуче се из те гомиле неки Терзит. Омир га описује овако: ’Био је то најгаднији између свих Грка што су дошли под Троју, разрок, шантав, грбавих, према прсима угнутих рамена, шиљкасте главе на којој се само по где која влас налазила.’ И тај ступи на среду и поче против свега што је закључено било из свег гласа викати, нападе речима и грдњама поглавито на врлога краља Агамемнона и започе по обичају своме зађевицу са свима кнезовима народним, и протестова против свега што су ови учинили и што чинише, па и што чинити намераваху” (Подградски 2023).

Управо на овој линији Терзитине субјективне перманентне критике и протеста Подградски изводи своју паралелу са Милетићевим непријатељима: „А на властито недостаје Милетићевим новосадским непријатељима мудрост пчела. Сваки и сви би хтели да буду народне вође. Празна сујета, обожавање своје сопствене особе, увек је Србима највише шкодило. Не могу да се узвисе над својом личности до општег блага целокупног народа. И зато се ова данашња борба против Милетића личном борбом назвати мора. А оружје с којим се на њега војује отровно је, неплеменито и слабо, да му се смејати морамо. Случи ли се где каква год несрећа, Милетић је узрок. Појави ли се где марвена куга, и томе је Милетић узрок. Учини ли се коме у народу неправо, Милетић је то учинио. Догоди ли се на гимназији какав шкандал – ко би га други учинио него Милетић. Изиђе ли у *Засијави* штогод одвећ жестоко, ако је и 1000 миља далеко од овог места писано, ипак је Милетић писао. Убије ли проклета каква рука племенитог

кнеза од Србије – то подмукло кличе терзитизам да раструби своје омиљене речи: 'Милетић је то урадио!' Да би свима овим непоштеним и бесавесним окривљењима и клеветима избегао, морао би Милетић барем мали свезнајући и свагде пребивајући бог бити, па да уклони свако зло на свету. Морао би свакој страсти као цензор перо задржати, да се не разлије у новинама – морао би као жандар свима убицама руку задржати да не убијају" (Подградски 2023, 32–33).

Подградски у профилирању Милетићеве личности види и утицај који су њих двојица добили на истој школи (Евангелички лицеј у Братислави) и од истог учитеља (Људовита Штура): „Немилу борбу што је има да издржи сваки човек кога је промисао божији ставио на чело ма ком несрећном народу, мора и Милетић у пуној мери, а особито овде у Новом Саду, да издржи. Милетић је ученик Штуров. Та школа пробудила је у њему вишу свест о опредељењу и позиву српског народа, и у тој школи узвисио се он до вишег степена племенитијег одушевљења. Узвишен над ниским протеривањем филистарским, узвишен над обичним готованским светом, тежи дух вишим идејама заданутог мужа и не застаје у тој тежњи за вишом славом свог народа. „Питомци ове славенске школе”, као што вели Штур, „служе духу, служе вишој идеји славенској, идеји народној, па стога морају да иду путем што је свуда свим трњем зарастао” (Подградски 2023, 31).

Као велики проблем у актуелном српском, али и шире – славенском – политичком контексту Подградски види у – већ традиционално анализираној, помало митској – неслози Славена: „Да се не би чинило да у чему претерујемо, позивамо се на искрено казивање оних људи, који су за благо својега народа радили. Они су морали признавати да су имали тежак бојак бити са терзитизмом, који зрелом снагом ради у корист својега народа. Сетимо се само како је морао пазити и борити се Мушицки, Вук, Обрадовић, Колар, Штур, кнез Михаило Обреновић итд., како се данас боре и пате Хоџа, Хурбан, Ткалац, Штросмајер итд., пак ћемо морати признати да је право имао Добровски што је говорио о нама Славенима да смо несложни. Историја славенских народа прилично је окаљана сплеткама худога терзитизма” (Подградски, 2023 40–41).

Милетићев политички ангажман није остао само у оквирима српског политичког питања, већ га је могуће пратити и у ширим размерама: када је 1875. угарска влада забранила рад Матице словачке,

Светозар Милетић је био једини посланик угарског парламента који је протествовао против ове одлуке. Политички спис Подградског *Милетић и њерзијизам* издат је седам година раније, али у њему је изразито присутна линија узајамне подршке српског и словачког политичког програма – нарочито кроз призму Милетићеве личности: „То се нарочито сада код Милетића рећи може да је тај човек постао данас нишан на који је чопор бадавација и кукавица управдио своје пакосне стреле. Јадно столеће, неблагодарна домовино, кад човек за своје најплеменитије родољубље, за толико делање у корист својега народа, мора толико да страда, да гоњен буде! Заиста се и овде човек мора дивити божјој мудрости, која оним људима, што их је за вође народу изабрала, поред најтеже улоге у повесници даје уједно и голему снагу душевну и исполнско стрпљење, тако да они после каквог тешког пораза са двогубом одважношћу, са жешћом снагом против непријатеља народа устају и са још већим одушевљењем раде за благо народа својега” (Подградски 2023, 41).

Друга линија политичке активности Јосифа Подградског односи се на подршку и похвале српске краљевске династије Обреновић, којој је био светоназорски склон и коју је ценио и због тога, што су чланови ове династије (кнез Милош и кнез Михајло) били присталице, мецене, а кнез Михајло и лични пријатељ Људовита Штура и словачког националног покрета, посебно у револуционарним годинама 1848/49; слављеничку одбрану Обреновића налазимо у делу Јосипа Подградског Светле стазе владаоца из династије Обреновића које су оставили за собом изван Србије код Словака, Чеха и Срба (1898).

Године 1868, на подстицај чешких родољуба, објавио је *Православни катихизис* на чешком језику са намерама визије уједињења Словена кроз православље: Осам хиљада примерака отишло је у Праг, а четири хиљаде у Беч.

Подградски је желео да буде романтични месијанистички песник-пророк, али у српској средини српска публика и аутори имали су друге узоре и друге песнике, а словачку средину је напустио – сликовито речено – уз велики романтичарски ударац о сто и лупање вратима; када је, након отрежњења, бојажљиво закуцао на та иста врата са жељом да се врати, није добио емпатичан гест оца расипног сина, већ подругљиви осмех словачке књижевне, културне и друштвене јавности, која се надмено питала: да ли је неко куцао, или нико?

Подградски је 1872. године, из егзистенцијалних разлога, напустио Нови Сад и постао професор у новооснованој мађарско-српској гимназији у Сомбору. Овде се укључио у борбу за очување српских разреда, што је изазвало противљење официјелних власти, на основу чега је 1879. године званично пензионисан због просрпског деловања. Неки извори наводе да је 1882. радио као помоћник библиотекара у Санкт Петербургу, у царској Русији – али нема релевантних извора о овој епизоди његовог живота. Исте године се са породицом преселио у Краљевину Србију и добио место гимназијског професора у граду Лесковцу на југу Србије на српско-бугарској граници. Из ове тада провинцијске варошице успео је да оде 1888. године, када се преселио у Београд, где је радио као гимназијски професор до своје 75. године (1898). За време боравка у Београду, он и његова бројна породица (имао је дванаесторо деце из два брака) патили су од неимаштине. Последњих деценија живота поново се концентрише на књижевни рад: поред књижних издања дела *Одбрана и слава наших Татџри* (Обрана а слава наших Татџер, Скалица, 1882) и *Издачени сџудени на сџени* (Вуходену штудент на скале, Мартин 1889), написао је и позоришну представу „Сироче Мариенка”, коју је на крају укључио у своју доживотну књижевност драмског пројекта „Трагедиа Татџри”.

Одлазак Јосифа Подградског са овоземаљског света имао је и извесну романтичарску димензију, иако је доба романтизма одавно прошло. Друге године Првог светског рата одлучио је да остане у Београду и заједно са Србима одоли нападима аустроугарске војске. Као што је познато, на почетку рата српска војска је однела значајне победе у тешким биткама на Церу и Колубари (1914); али је након укључивања Немачке у ратни сукоб на страни Аустроугарске и српска војска одлучила да напусти Београд и да се повуче преко Албаније до Средоземног мора. Заједно са српском војском из Београда се павлачио и Подградски, али је његовим мукама врло брзо дошао крај. Преминуо је у Јагодини 13. новембра 1915. године, а породица је одлучила да га овде сахрани. После ослобођења, његови остаци су пренети у породичну гробницу у Београду.

ЛИТЕРАТУРА

1. Babiak, Michal 1989. Lepasava, dráma Jozefa Podhradského. Nový život [Srbija], 41, br. 1–2, s. 93–102.
2. Babiak, Michal 1998. Tri romantické hry Jozefa Podhradského. In: Jozef Podhradský: Holuby a Šulek a iné hry [1]. Bratislava : Národné divadelné centrum, s. 291–302. ISBN 80-85455-57-9
3. Babiak, Michal 2021. Mýtická dimenzia času v slovenskej mesianistickej dráme. In: Studia Academica Slovaca, 50, s. 27–38, ISBN 978-80-223-5199-7.
4. Babiak, Michal 2023. Mesianista Jozef Podhradský. In: Studia Academica Slovaca, 52, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 255–267. ISBN 978-80-223-5648-0
5. Čelovský, Samuel 1983. Príspevok k výskumu Slávika a Zorničky, prvých slovenských časopisov pre deti a mládež. Nový život [Srbija], 35, br. 4, s. 377–389.
6. Čepan, Oskár 1979. Ideové rozpory slovenského romantizmu. Slávia. Časopis pro slovanskou filologii. God. XLVIII, sveska 4, s. 352–359.
7. Čepan, Oskár 1965. Rozklad romantizmu. In: Dejiny slovenskej literatúry III. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 19–319.
8. Encyklopédia slovenských spisovateľov 2. Bratislava : Obzor, 1984.
9. Kmeč, Jan 1987. Jugoslovensko-slovačke slavističke veze. Novi Sad [Srbija] : Vojvođanska akademija nauka i umetnosti. ISBN 86-81125-02-8
10. Kocak, Michal 1973. Jozef Podhradský. Nový život [Srbija], 25, br. 1, s. 51–72.
11. Mičatkova, Alžbeta 1919. Ako umrel Jozef Podhradský. Slovenské pohľady, 37, sveska 3, s. 192–194.
12. Podgradski, Josif 2023. Svetle staze vladalaca iz dinastije Obrenović i drugi spisi. Ed. Zdenka Valent Belić. Gornji Milanovac: Biblioteka „Braća Nastasijević“. ISBN 978-86-83847-50-1
13. Podhradský, Jozef Tragédia Tatry 1– 4, 2008–2014. Báčsky Petrovec [Srbija] : Slovenské vydavateľské centrum.
14. Vajanský, Svetozár Hurban 1956. Literárne rozpomienky. In: State o slovenskej literatúre. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, s. 96–101.

15. Valent Belić, Zdenka 2021. *Obraz Srbov v slovenskej literatúre*. Báčsky Petrovec [Srbija] : Slovenské vydavateľské centrum. ISBN 978-86-7103-557-3

Michal Babiak

Katedra estetiky, Filozofická Fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

JOZEF PODHRADSKÝ V KONTEXTE SLOVENSKO-SRBSKÝCH SOCIÁLNYCH A KULTÚRNYCH STYKOV

Abstrakt

Jozef Podhradský, (1823 – 1915) patrí medzi najvýznamnejších slovenských romantikov, ale aj najvýraznejšiu osobnosť slovensko-srbskej spolupráce druhej polovice 19. storočia. Vzdelanie získal na Evanjelickom lýceu v Bratislave, kde v polovici 19. storočia študovalo aj veľké množstvo Srbov, z ktorých niektorí sa neskôr stali vedúcimi osobnosťami srbskej národnej obrody, tak vo Vojvodine, ako aj v Srbsku (Svetozar Miletić, Đura Daničić, Branko Radičević, Jovan Bošković atď.). Po slovenskom kňazskom pôsobení v evanjelickej cirkevnej obci v Pešti (čas spolu s Jánom Kollárom), nespokojný s bojmi o cirkevné otázky, prišiel v roku 1863 na pozvanie biskupa Platona Atanackovića do Vojvodiny. Po konvertovaní na pravoslávnu vieru v kláštore Kovilj pôsobil ako stredoškolský profesor a vydavateľ v Novom Sade, kde sa zapojil do politického boja na strane svojho priateľa zo školy Svetozara Miletića. Článok analyzuje aj hlavné politické spisy J. Podhradský, Miletić a terzitizmus, v ktorých Podhradskij poskytuje Miletićovi veľkú priamu podporu a znevažuje jeho politických oponentov. Okrem spisov na podporu Miletića Podhradský vydáva aj politické diela, ktoré oslavujú dynastiu Obrenovičovcov (ktorí boli patrónmi slovenského národného hnutia, najmä jeho vodcu Ljudovita Štura), ako aj spisy o pravosláví atď. Posledné obdobie svojho života prežil v Srbsku (Leskovac, neskôr Belehrad). Jeho dielo je mimoriadne rozsiahle a mnohé jeho – najmä politické spisy – vyšli v reedícii len nedávno (pod redakciou Zdenky Valentovej Beličovej). Hlavným literárnym dielom Jozefa Podhradského je obrovská dramaticko-lyrická skladba Tragédia Tatry, ktorá vyšla len v období rokov 2008-2014 vo vydavateľstve v Báčskom Petrovci.

Kľúčové slová: Jozef Podhradský, mesianizmus, romantizmus, Svetozar Miletić, slovensko-srbská spolupráca

Michal Babiak

Department of Aesthetics, Faculty of Arts, Comenius University in
Bratislava

JOSIF PODGRADSKI IN THE CONTEXT OF SLOVAK-SERBIAN SOCIAL AND CULTURAL CONNECTIONS

Abstract

Josif Podgradski (Jozef Podhradský, 1823 – 1915) is counted among the most important Slovak romantics, but also the most expressive person of Slovak-Serbian cooperation in the second half of the 19th century. He was educated at the Evangelical Lyceum in Bratislava, where a large number of Serbs also studied in the middle of the 19th century, some of whom later became leading figures of the Serbian national program, both in Vojvodina and in Serbia (Svetozar Miletić, Đura Daničić, Branko Radičević, Jovan Bošković, etc.). After serving as a Slovak priest in the evangelical church municipality in Pest (for a time together with Jan Kolar), dissatisfied with the struggles over church issues, he came to Vojvodina in 1863 at the invitation of Bishop Platon Atanacković. After converting to the Orthodox faith in the Kovilj monastery, he worked as a high school professor and publisher in Novi Sad, where he joined the political struggle on the side of his school friend Svetozar Miletić. The paper also analyzes the main political writings of J. Podgradski, Miletić and Terzitim, in which Podgradski provides great direct support to Miletić and demesnes his political opponents. Apart from writings in support of Miletić, Podgradski also publishes political works, which celebrate the Obrenović dynasty (who were patrons of the Slovak national movement, especially its leader Ljudovit Štur), as well as writings about Orthodoxy, etc. He spent the last period of his life in Serbia (Leskovac, later Belgrade). His work is extremely extensive, and many of his - especially political writings - have been republished only recently (under the editorship of Zdenka Valent Belić). The main literary work of Josif Podgradski is the huge dramatic-lyrical composition *The Tragedy of the Tatra*, which was published only in the period 2008-2014 in the publishing house in Bački Petrovac.

Key words: Josif Podgradski, messianism, romanticism, Svetozar Miletić, Slovak-Serbian cooperation

Зденка Валент Белић*

Покрајински секретаријат за образовање, прописе,
управу и националне мањине – националне заједнице, Нови Сад

ПОСЛЕДЊИ ШТУРОВАЦ ЈОСИФ ПОДГРАДСКИ И ЊЕГОВЕ БЛИСКЕ ВЕЗЕ СА СРБИМА

Апстракт

Словак Јосиф Подградски (*Jozef Podhradský*, 1823–1915), последњи словачки романтичарски песник, драмски писац, месијаниста и активни присталица Људевита Штура, већи део свог живота провео је у Србији и једна је од кључних личности српско-словачких културних и књижевних веза. Иза њега је остало изузетно обимно дело – песничко, драмско, публицистичко и научно, које је написао како на словачком, тако и на српском језику и услед тога остало расуто, једним делом дуго необјављено и до данас необједињено и несагледано као целина. Поводом јубилеја 200 година од рођења у Библиотеци „Браћа Настасијевић” у Горњем Милановцу објављена је публикација *Светиле сјазае владалаца из династије Обреновића* и други списи као поновно издање његових публицистичких текстова писаних о Светозару Милетићу и владоцима династије Обреновић, као и његова једина драма написана на српском језику. Ови текстови су остали безмало непознати с обзиром на то да је остало сачувано свега неколико примерака у збиркама старих и ретких књига. Њихово поновно издавање је од изузетне важности за очување и предуслов за будуће сагледавање и комплетирање целокупног књижевног корпуса овог аутора.

Кључне речи: Јосиф Подградски, Светозар Милетић, Обреновићи, српско-словачке везе

Подједнако припадајући словачкој и српској култури, песник и драмски писац Јосиф Подградски (*Jozef Podhradský*) као да је заувек остао на међи. Иако је позиција на граници две културе важна због њиховог повезивања, није лака и није нимало захвална, јер бити на међи значи застајкивати на маргини, припадати, а истовремено не припадати националном корпусу, остати мање видљив, делимично

* Имејл адреса: zdenkavb@gmail.com

непрочитан. Тако је и његово по обиму импозантно дело, снажно по ауторовим искреним уверењима и уложеном напору, остало расуто, дуго необјављено, слабо познато и још увек несагледано комплексно и систематично као целина.

По рођењу Словак, који је већ од ране младости био одвојен од свог народа и који је већи део живота провео у Србији, где је и умро и по којој су остали расути његови бројни потомци, с једне стране био је непоколебљиво одан словачком националном питању, но с друге стране то га није спречило да прихвати српски језик и културу и да свесрдно шири православну вероисповест. Био је један од првих следбеника кодификатора словачког језика Људевита Штура и спадао у групу романтичара окупљених око ове водеће личности, но исто тако био је близак и одан пријатељ Светозара Милетића и подржавао је борбу за српску самосталност. О његовој интегрисаности у српски миље најбоље сведочи чињеница да се у текстовима, које је писао на српском, потписивао као Јосиф Подградски.

Рођен је у малом месту Скалица на словачко-моравској граници 19. априла 1823. године. Основну школу завршио је у Врбовцима, након чега одлази у Шаморин да научи мађарски језик. Нижу гимназију похађао је у Комарну (1836–1839), где се први пут и сусрео са православном вером у месном Храму Ваведења Пресветле Богородице који се и данас тамо налази. Школовање наставља студирајући евангеличку теологију на Братиславском лицеју (1839–1848), где постаје Штуров ватрени присталица и успоставља пријатељство са низом српских интелектуалаца. Било је то време романтичарских заноса и буђења народа, тако да је и њихово братиславско школовање и дружење одисало учвршћивањем националних идеја, али и нарочитом стваралачком енергијом. Као сведочанство томе остала је записана анегдота да је управо овде уз пратњу његове гитаре први пут отпевана данашња химна Словачке Републике. Наиме, Јанко Матушка, аутор текста, живео је у изнајмљеној собици у Фирштен Але (данас Јозефска улица). Док је писао стихове песме *Nad Tatrou sa blýska* (Над Татром сева), Подградски је седео поред њега и свирао му на гитари народну песму *Kopala studničku, rozerala do nej* (Копала је бунар, гледала у њега) тако да је мелодија допуњавала речи песме која је управо настајала, а која се управо тако пева и дан-данас.

Школовање Подградски завршава одласком на универзитет у Пешту, где је револуционарне 1848. године положио професорски испит

из филозофије, класичних језика, немачке и мађарске књижевности. Те исте године на позив великог словачког песника и свештеника Јана Колара почиње да ради у Пешти као учитељ и помоћни свештеник, што је за њега била велика срећа, но ништа мање невоља.

Почеци његовог књижевног деловања такође су везани за Пешту. Тада је изашао његов први и најуспешнији комад у пет чинова *Holuby a Šulek* (Холуби и Шулек, 1850), затим збирка *Vděčná památka v ráni zesnulých Peštanských Slovaků vo veřšoch pohrebních* (Захвално сећање у госпуду преминулих пештанских Словака у стиховима погребним, 1851), као и прва проза *Liptovský a Hrajnoha alebo Svátek řízeník božího* (Липтовски и Храјноха или Празник божјег наума, 1857).

Писање драме *Холуби и Шулек* је за Јосифа Подградског било од посебне важности, не само због тога што је ово дело посвећено чувеним народним мученицима Вилијаму и Људовиту, већ и из емотивних пријатељских и породичних разлога, пошто је њихов отац, свештеник Јан Шулек, венчао Јосифове родитеље – Јозефа и Еву (девојачко Немечек). У овој трагедији аутор говори о удесу и издаји коју су доживели Словаци који су подржали мађарску револуцију, стога су донекле и разумљиве патетичне патриотске рефлексije које из ње избијају праћене скромним уметничким дометима. Њени јунаци Холуби и Шулек бивају обешени пошто су победу револуције схватили као ослобађање из потлаченог друштвеног положаја.

У Пешти Јосиф Подградски стиче и прва уредничка искуства. Заједно са Андрејом Радлинским 1852. године покренуо је Простонародну библиотеку, а касније 1860. године у сарадњи са Јаном Себерињијем објављује чешке *Евангеличке црквене новине*, најстарији словенски евангелички часопис у Угарској.

Након револуције 1849. године, Јан Колар бива принуђен на одлазак из Пеште. Место свештеника наследио је Јосиф Подградски и наредних дванаест година (1850–1862) био је пастор пештанске парохије Словачке евангеличке цркве. Један од његових првих задатака по ступању на дужност била је изградња великог храма, која је започета 1857. године, а за који је још Јан Колар од града добио пространу парцелу. Међутим, није дочекао освештавање цркве, у којој је прво богослужење било за Божић 1867. године, пошто је тада већ био суспендован, као и три свештеника после њега. Монументална црква у Ракоцијевој улици у Будимпешти, која је између два светска рата зазидана са свих

страна блоком стамбених зграда (када је овој грађевини промењена намена) могла би да послужи као речити симбол велелепног и раскошног, но до краја неоствареног и невидљивог књижевног опуса Јосифа Подградског.

У Пешти се од првих дана борио за егзистенцију Словачке евангеличке пештанске цркве и за очување словачког језика у црквеној употреби, у чему је видео последњи азил националног опстанка. Те немирне године биле су у знаку европских устанака против феудалних властодржаца, ослобађања кметова и борбе за људска права, али у Угарској је ова револуција пре свега имала карактер борбе за мађарску самосталност и независну државу. У евангеличкој цркви у постреволуционарним педесетим годинама појавило се више фракција и уследила су велика конфесионална превирања која су кулминирала 1859. године сврставањем у редове супротстављених струја. За Подградског и његову породицу је то значило губитак безбедности. Разбијени прозори на парохијској кући и претње смрћу постале су њихова свакодневица, а Подградског као пансловена власти нису штитиле. У то време постојала је тежња мађарског племства да споји евангелике аутсбургске и хелветске вероисповести у унију. Подградски се томе одлучно супротстављао, сматрао је да је то инструмент мађаризације Словачке евангеличке цркве и да би таква унија била доказ њихове слабости. Противници му то нису опростили, те је на крају био суспендован и морао је да оде из Пеште. Последње године у овом граду су за Подградског биле тешке и из личних разлога. Преминули су му супруга Јулијана (рођена Подхрадски, 1933–1961) и троје деце. Убрзо се Јосиф поново оженио Јулијанином сестром Паулином (1842–1940) са којом је касније такође имао децу – Марију, Милана, Људмилу, Паулину и Ему; што је са децом из првог брака Владимиром, Платоном, Јулијом Олгом и Албином било укупно деветоро.

Само ако познајемо породични, црквени и национални удес, који је Подградског задесио на прелому педесетих и шездесетих година, прогон који је након тога уследио, неразумевање и осуду које је доживео, можемо да разумемо његове крупне одлуке које су након тога уследиле. Постао је отпадник од сопствене цркве и морао је да се са тим помири, те да пронађе нову животну луку за себе и своју многобројну породицу. Такав спас пронашао је управо у Србији.

Пре тога, додуше на кратко (1862–1863), био је војни свештеник у Бечу, али врло брзо захваљујући свом братиславском познанству са Светозаром Милетићем и препорукама које добија од Павела Јозефа Шафарика, који је истина непосредно пре његовог одласка преминуо, али који је у Новом Саду уживао велики углед (и тада, ако и све до данас), а на позив епископа будимског и бачког Платона Атанацковића, постаје професор латинског језика у Српској православној Гимназији у Новом Саду 1863. године. С обзиром да је Платон Атанацковић био и председник Матице српске од пресељења ове установе у Нови Сад све до своје смрти (1867), управо он уводи Подградског у српски културни и политички живот.

У новом граду сарађује са својим блиским другом са лицеја на учвршћивању права српског и словачког народа. Управо у то време Милетић бива по други пут изабран на место градоначелника (1867), те поново кроз годину дана суспендован, као и први пут 1861. године. Као ентузијастични истомишљеници у питањима политичке самосталности и црквено-школске аутономије Срба у Угарској, често би разговарали на седницама, приредбама, позоришним представама, јавним и породичним окупљањима, те размењивали поверљиве информације о догађајима и покретима у Војводини. Када је Милетић осуђен за велеиздају, Подградски је написао покушај политичке одбране *Милетић и њерзијизам* (Нови Сад, 1868). Књижица је штампана у пет хиљада примерака, а пошто је разграбљена за три дана, доштампано је још четири хиљаде.

Пар година касније, када је Милетић био ухапшен, Подградски је написао још једну брошуру коју је назвао *Ойворена књија Дру Светозару Милетићу у Вац виа Песји: о жалосном стању народно-црквеној живојта код Срба* (Нови Сад, 1871), у којој пише о стању у православној цркви и међу верницима залажући се за то да једино образовање простог народа може донети бољитак.

Већ уводна сцена у овом тексту најављује оштре критичке тонове о стању у друштву чији је спас Подградски видео управо у харизматичној личности Светозара Милетића, чији узвик пред црквом, када је видео да тамо људи разуздано теревенче уз гајде и бачве са вином: „Боже мој, занемарени народ овај овако ће се веселити, док га наједанпут не нестане” (Подградски 2023, 45), личи на Христово терање трговаца из храма у Јерусалиму. Подједнако критички сагледава стање

у Српској православној цркви, наглашавајући њен значај за духовни живот народа. „Жалосно је, срам га било ко је крив, што Срби са великим капиталом пропадају, а народи са маленим капиталом напредују” (Подградски 2023, 47), при чему је тај „велики капитал”, по његовом назору, православље као најчистије духовно и културно наслеђе. Срж проблема српског друштва види у необразованости и запостављености народа, те зато предлаже мере које би требало да обезбеде друштвени напредак, а које види у образовању свештеника. Подградски полаже наде у српску омладину, којој је ближе деловање него празне приче, зато верује да ће из њених редова стасати нови лидери.

Његов новосадски азил догодио се у време великог јубилеја – обележавања хиљаду година од доласка Тирила и Методија у Велику Моравску, које је допринело повећању интересовања за историјско проучавање најстарије хришћанске историје западних Словена и наглашену тежњу за упознавањем савременог православља и успостављањем веза са православном црквом пре свега од стране евангеличких свештеника.

Овој ситуацији је у великој мери доприносила чињеница да су многи словачки интелектуалци већ пре тога одржавали блиска пријатељства са Србима и у то време „звезданог доба” успостављале су се најинтензивније политичке, културне и књижевне везе. Тема разматрања православља као елемента уједињења Словена била је веома актуелна. Тако је, рецимо, песник Јанко Краљ још 1845. године посећивао фрушкогорске манастире, где је водио разговоре са митрополитом Рајачићем у уверењу да је управо православна црква матична Словацима. Већ следеће године је Људевит Штур патријарху Рајачићу посветио конститутивно дело словачког језика *Nauka reči slovenskej* (Наука језика словачког), док је основни филозофско-естетички спис словачког романтизма *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských* (О народним причама и песмама племена словенских) 1853. године посветио свом блиском пријатељу, кнезу Михаилу Обреновићу. Исте године Јан Паларик написао је да је православна црква једини пут уједињења римокатоличких и протестантских Словена, због чега је био интерниран у фрањевачки самостан. Слично мишљење имао и прозни писац Карол Кузмањи, који је навео да је словачки народ након одбацивања паганизма најпре био православан.

У таквој атмосфери прожетој дубоким симпатијама тадашњег словачког културног миљеа, у којој је Михал Милослав Хоца писао химне инспирисане молитвама византијске литургије, рађа се дефинитивна одлука Јосифа Подградског и он убрзо по доласку у Нови Сад, 17. октобра 1863. године, прелази у православље у оближњем манастиру Ковиљ.

Како би своју одлуку потврдио и делом, написао је први православни катехизам на чешком језику *Pravoslavný katechismus to jest: krátká summa pravé, evangelické, apoštolské víry křestanské, podle věroučení pravoslavné, národomilovné církve východní* (Православни катехизам, то јест: кратка сума праве, евангеличке, апостолске вере према веронауци православној, родољубивој цркви источној), који је штампан 1868. године у Новом Саду и дистрибуиран првенствено међу Чесима у Бечу, где се у то време радило на оснивању српске православне заједнице са претпоставком јурисдикције и над православним Чесима. Језгро овог текста чини слободан превод дела *Pravoslavného vyznání katolícké a apoštolské Církve východní* (Православна исповест католичке и апостолске Цркве источне), кијевског митрополита Петра Могиле из XVII века, који је Јосиф Подградски допунио кратким коментарима о актуелним питањима духовног живота и поговором у којем објашњава карактеристичне одлике православља.

Дошавши у Нови Сад, Јосиф Подградски наставља да пише и објављује на словачком језику. Године 1864, у часопису *Зорњицка* објављена је његова драма *Švárna Skaličanka, Ach tie ľudské jazyky, to sú veľké praktiky. Divadlo pre slovenské panny a mládenčov* (Дична Скаличанка, ах ти људски језици, то су страшне навике. Позориште за словачке девојке и младиће), којој је као основа послужила народна прича из времена турске најезде. Већ 1869. године овај комад добио је и своју српску варијанту под насловом *Лепосава и њено љубилишће или Новоградске комендије*, коју упркос великој сродности са словачким оригиналом сматрамо посебним књижевним делом. (Компаративном анализом ова два комада бавио се професор Михал Бабјак). У српској варијанти задржао је идентичну радњу и напосто превео бројне описе и дијалоге, променивши имена ликовима, као и место дешавања и контекст. Тако је Евичка у српској драми постала Лепосава, гроф Бранички племић Душан Душанович, а уместо старог харфисте у српској верзији јавља се стари гуслар итд. Сем ових корекција у првом плану, већу промену

представља уоквиравање комада уводном сценом у којој два лица – Дипломата и Инспектор – заверенички пуштају на слободу више негативних алегоријских ликова из болнице за умоболне с намером да дискредитују српски народни покрет и осујете његов исход. Алегоријски јунаци покрећу драмску радњу иницирањем низа сплетки против Лепосаве и изазивањем других трагичних догађаја, међу којима је и атентат на кнеза Михаила Обреновића. Интервенције у српској варијанти допринеле су жанровској модификацији и приближиле комад сатири, што је очигледан утицај великих српских драмских писаца тог времена, с обзиром на то да је Подградски био савременик Бранислава Нушића и Јована Стерије Поповића.

Као у књижици *Светиле Сјазае владалаца из династије Обреновића*, Подградски је у овом комаду глорификовао кнежевску породицу, пре свега Милоша и Михаила. За кнеза Михаила Обреновића пише да је мудрост, великодушност и разборитост, као и благонаклони меценатски однос према култури и позоришту, наследио од оца. Осим чланова кнежевске породице, у драми такође велича и бројне друге српске политичке личности, као што су Светозар Милетић и Јован Суботић, али и хрватског бискупа и политичара Јосипа Јураја Штросмајера. Будући да је био њихов следбеник, Подградски је веровао у неопходност одлучног супротстављања страном доминацији и поредио је Србе са лавовима, пошто је то народ толико свестан да ће се дићи у свакој прилици, јер је као трава коју о „Ђурђевдану и чекићем да бијеш, она опет из земље изниче.”

За време његовог боравка у Новом Саду, 1865. године, излази и драма са аутобиографским елементима *Hora stratenej nádeje* (Планина изгубљене наде). Његов књижевни alter ego у овој трагичној сатири добија име Панклеиов и постаје прогнани свештеник који је намерио да у шуми оснује нову цркву, што извесно описује његова осећања после тешких пештанских догађаја.

За словачку публицистику у Србији новосадски период Јосифа Подградског најзначајнији је због тога што је тада почео да објављује словачке часописе за децу и омладину *Zornička* (Даница, 1864–1865) и *Slávik* (Славуј, 1864–1865), чиме је поставио темеље овдашње публицистике на словачком језику која у континуитету траје до данас. Не мање важна чињеница је да је управо у овим часописима објавио и своје драме за децу *Anjel strážca* (Анђео чувар), *Malá Marienka* (Мала

Маријенка), *Korhel' a jeho nebožiatka* (Пијанац и његова јадна деца) и *Dobré dieťa zlých rodičov* (Добро дете лоших родитеља), чиме је постао родоначелник словачке драмске књижевности за децу. У *Зорнички* објављује и своје преводе српске народне књижевности. Тако је управо овде штампан превод песме *Зигање Скадра* и босанске народне приповетке *Дервиши у Цариграду*, као и песме *Зависити и њврдичлук*, и тиме дао свој допринос јачању утицаја српске народне књижевности на словачку у време романтизма.

Иако се преводачким радом бавио спорадично, и касније му се у неколико наврата враћао. Најпре је на словачки превео књигу Шимона Станојевића *Ушциј јеврејских моралних вредности на људско друштво* (Сомбор, 1880), а потом је, 1881. године, у *Народним новинама* објавио превод Змајевих текстова *Нешто о словачком народу*, *Разговор између Српкиња Милеве и Лейосаве* и приповетку *Вигосава*.

За време деловања у Новом Саду написао је и неколицину других политичких и дидактичких брошура: *Филозофично-педагогичку расправа о политично-народном васпитању* (Нови Сад, 1868); *Зборник омилија и њридика : на сва недељна и њразнична јевађелија њреко целе њодине: за цркву и кућу*. Св. 1 (Нови Сад, 1870); *Крајика мађарска њрамајика : са њрактичним догајком* : по Ридлу и Мразу написао Јосиф Подградски (Нови Сад, 1870); на словачком језику *Тајна historia panslavismu vobec a uhorských slovákov zlášte* (Тајна историја панславизма уопште и угарских Словака посебно, Нови Сад, 1868).

Из Новог Сада одлази 1872. године, прихвативши место професора у новооснованој мађарско-српској гимназији у Сомбору, где је остао до превремене пензије 1879. године. Сем по великој борби за очување српског одељења, у чему на крају није успео, сомборски период је из више разлога био тежак за Подградског. Овде је сахранио њерку Албину, која ће остати запамћена као ауторка прве српске женске драме. Албина Подградска (1858–1880) написала је комад са певањем *Сирота Милева из Босне у нашој цивилизацији њодине 1878*. као своје једино дело непосредно пред смрт. Преминула је од тифуса у двадесет и другој години 30. марта 1880. године, две недеље после свог ванбрачног двогодишњег сина Петра. Тада је породица Подградски поново одлучила да се сели.

Услед тешких егзистенцијалних околности Јосиф Подградски се 1882. године прихвата места библиотекара у Петрограду (данашњем

Зрењанину), одакле одлази на седам година (1882–1888) у Лесковац да предаје у гимназији. Ни у то време није престао да пише и објављује што у часописима (1885. године у Словачким погледима објавио је епизоду из трагедије *Издачени студенти*) што у књигама. Овом периоду припада и комад *Obrana a sláva našej Tatry* (Одбрана и слава наше Татре, 1882), који је објављен у његовом родном месту, а потом *Vyhodený študent pri Skale* (Издачени студент код Скале, 1888) штампан у Мартину. На самом крају свог радног века (1888–1898) предавао је у београдској гимназији. У то време је и његово целоживотно прегалаштво одликовано Краљевским орденом Светог Саве (1897).

Београдском периоду припада и књижица *Светиле стазе владалаца из династије Обреновића које су оставили за собом изван Србије, код Словака, Чеха и Срба* (Београд, у Краљевско-српској државној штампарији 1898), у којој, вођен потребом да посведочи о исправности преласка у православље и интегрисања у друштво новог завичаја, пише да ће доћи време „када ће се чешки народ и Моравска који лутају ин маса, вратити на веру старих дедова и прећи на православље” (Подградски 2023, 83). У њој се присећа новосадског периода и повода за писање катехизма, као и подршке коју је том приликом добио од Обреновића: „Ја сам био онда у Новом Саду професор, добијем из Прага писмо да саставим за Чехе и Словаке православни катехизис, којим би се народ из далека спремао по мало за православну веру. Но није било трошка за штампу. Ђока Поповић, (тада литерат у Новом Саду, сада у Београду), саопштио је ову замисао Чеха покојном сенатору Гавриловићу, овај кнезу Михајлу који одмах нареди да се на његов трошак штампа колико треба. Књижица од које један примерак овде се прилаже, растурила се по Чешкој и по Словенској; само у Праг послато је 8000 комада” (Подградски 2023, 82).

Подградски је ову књигу посветио четрдесетогодишњици ступања на власт кнеза Милоша и она спада међу прве публикације које тематизују српско-словачке културне везе. Подградски ју је саставио као отворено писмо упућено Русу Владимиру Ивановичу Ламанском, историчару, филологу и етнографу (1833–1914), члану Српске академије наука, који је са Србима био у пријатељским односима. Слично као у осталим текстовима, и овде глорификује Србе наглашавајући пре свега њихову несаломивост, борбеност и естетске вредности народне поезије: „Други народ под 500 годишњим варварством Турака био би се

метаморфизирао на дивљу животињу, а народ српски под притиском турског вандализма створио је између свеславенских најлепшу, дивну народну појезију, сачувао је своју народност, веру, обичаје и свој правосрпски карактер” (Подградски 2023, 73).

Иако невелик по обиму, овај текст је важан, јер предочава неке мање познате чињенице о подршци породице Обреновић српском и словачком националном препороду. Однос Срба и Словака у том периоду заснивао се на заједничким политичким интересима. Мало је позната чињеница да су словачку устаничку војску и револуцију финансијски подржала оба противничка српска кнеза – Александар Карађорђевић из Београда и Михаило Обреновић тада у изгнанству. Везе са Обреновићима су ипак биле јаче, и тако је Штур пријатељу Михаилу посветио свој најзначајнији спис. Разлог за Штурову посвету овог капиталног дела Михаилу Обреновићу није била само финансијска помоћ коју је кнез пружао словачком народном покрету током револуционарне 1848. године, када је сумом 10 000 дуката подржао устанак као и друга финансијска подршка Штуровом научном делу у постреволуционарном периоду. Штура је са Михаилом Обреновићем спајао пре свега дугогодишњи блиски пријатељски однос још из времена Штуровог деловања у Братислави, где је кнез био у егзилу услед немирних прилика у Србији и где му је Штур давао приватне часове историје и дипломатије. Обреновићи су ове активности отворено подржавали вероватно и због тога што су имали блиске везе са Словацима. Њихов дворски и лични лекар и породични пријатељ, касније саветник кнеза Михаила, био је Словак др Карол Пацек, који је под иницијалима Д. К. П. 1852. године написао књигу *Обреновићи, крајко начерџаниа жиџиџа члановах ове књијеске ѿродице, са шестџ лиџиџоџраџиџаних обџразах*.

Слично као и Пацек, Подградски пише панегирик династији Обреновић. Пре свега као храброг и неустрашивог глорификује Милоша, о ком пише: „Тако треба да се памти Милош Обреновић, не само зато што је основао српску државу, не само зато, кад се други српски јунаци у великој опасности спасавали бекством преко Саве и сам Милош остаде гнушећи се бекства – него треба да се памти име његово и стога, што је он био уједно отац народне српске књижевности” (Подградски 2023, 75). Писао је како Милош ни сам није знао јасно како велико дело потпомаже, већ да га је руководио нагон његовог генијалног српског духа. Видео је у њему храброг, некомпромисног и „праведног деспота”.

Код Михаила је пре свега истицао његову мудрост, која се заснивала на дипломатским вештинама, јер је извојевао градове без капи крви, и то да је био не само mudar владалац, „него и честит панслав”. Милана Обреновића описује као једног од најсјајнијих владара, човека доброг срца, услужног гласноговорника и дипломату веселог темперамента.

У Београд је Подградски дошао да мирније проживи своје последње године. Овде завршава и за објављивање припрема своја бројна давно започета дела, поред осталих и драму *Roztrieskaná harmónia alebo Prvý drotár* (Разбијена хармонија или Први дротар), коју је почео да пише још 1853. године у Пешти, а завршио тек 1905. године да би је послао у Мартин на конкурс удружења словачких жена Живена. Текст је тада награђен са 100 круна, али и упркос томе остао је необјављен наредних сто година. Тада је Светозар Хурбан Вајански образложио да ово дело, додуше, не одговара условима конкурса, пошто није у питању новела, али да се ради о великој, дубокој, филозофско-религиозној поезији. Међутим, није немогуће да је само хтео да свом пријатељу ублажи немаштину. За њу дознајемо из писама које је Поградски писао тих година, те и то да је све до пред крај живота рукописе слао на објављивање због материјалних разлога. У писмима се често жали на лоше финансијске прилике и на нередовну плату, покушава да објави понеки текст за хонорар или да подигне кредит како би удао ћерке, јер, како пише, четири кћери су му остале неудате пошто сви траже мираз.

Пред сам крај живота судбина га је одвела још јужније. Године 1915, како се померала линија фронта, са београдским делом породице избегао је у Бањицу, а одатле крајем октобра у Јагодину, где је 13. новембра 1915. преминуо. Тамо је сахрањен, али је породица по окончању Првог светског рата 1918. године пренела његове посмртне остатке у Београд на Ново гробље, где се и данас налази његов гроб.

Своје најобимније дело, велику драму у стиховима написану у пессимистичном тону, *Трагедија Тајтре*, за живота није успео да објави, вероватно због превеликог обима, мада је све до смрти покушавао шаљући преписе на разне адресе. Објављени су само мањи одломци. Рукопис је због тога поверио на чување свом сину Милану, што сазнајемо из писма које је 2. марта 1904, написао Светозару Хурбану Вајанском: „Мој син Милан завршио је права, он ће сачувати за боља времена моју и вашу Трагедију Татре. Био сам и почео да је кастрирам, али остао би само скелет.” (Станишић 2016, 24) До објављивања

овог изузетно обимног драмског дела, на укупно 1236 страна, дошло је након више од сто година. Тек је у годинама 2008–2014. угледало светлост дана у Словачком издавачком центру у Бачком Петровцу и објављено у четири тома.

Но, није само двојна позиција овог песника и драмског писца разлог за његово прећуткивање. Извесно је великог удела у томе имала и поезика, као и његово филозофско полазиште. Подградски спада међу најистакнутије представнике месијанистичког алегоризма. Месијанизам представља кризну линију словачког романтизма и резултат је недвосмисленог трагања за идеалом смештеним у апсолутне позиције. Услед своје солипсистичке природе, месијанизам није имао снагу да утиче на књижевни дискурс, па је тако и књижевни опус Јосифа Подградског прошао скоро непримећено, пошто месијанистички светоназори нису одговарали прагматичним потребама националног препорода, између осталог и због тога што је у своје текстове уносио елементе мистике, визионарства и митологије.

Прошле године навршава се двеста година од рођења Јосифа Подградског. Двеста година је за историју јако кратак период, али за смртника представља сасвим довољно време да га задеси све што је важно – да се роди, живи, ствара, умре и да га потпуно забораве као да га никад није ни било – или оживи. Како се коме заломи. Приредили смо ову књигу да се догоди ово друго. Бирали смо мање познате текстове, пошто су из разних разлога остајали непримећени, у којима се најбоље сагледава његов однос према Србима, првенствено Светозару Милетићу и кнежевској породици Обреновић, и најбоље виде оне светле стазе које су га читавог живота неодољиво привлачиле. Књига његових текстова је у библиотеци Браћа Настасијевић у Горњем Милановцу објављена пре свега захваљујући залагању уредника Дејана Ацовића.

ЛИТЕРАТУРА

1. Подградски, Јосиф. 2023. *Свѣтле сѣазе владаоца из Династѣје Обреновића и друѣи сѣиси /* приредила Зденка Валент Белић. Горњи Милановац; Библиотека „Браћа Настасијевић”.
2. Подградски, Јосиф. 1898. *Свѣтле сѣазе владаоца из Династѣје Обреновића које су осѣавили за собом изван Србије код Словака, Чеха и Срба.* Београд; Краљевско-српска државна штампарија.
3. Подградски, Јосиф. 1871. *Оѣворена књиѣа Дру Свѣѣозару Милеѣићу.* Нови Сад; Српска народна задружна штампарија.
4. Подградски, Јосиф. 1868. *Милеѣић и ѣерзиѣизам.* Нови Сад; Платонова штампарија.
5. Подградски, Јосиф. 1869. *Лейосава и њено ѣубилишѣе или Новоѣрадске комендије : Саѣирична грама у ѣри радње, с ѣесмама и ѣредѣром.* Нови Сад; Штампарија Игњата Фукса.
6. Подградски, Јосиф. 1868. *Философично-ѣедаѣоѣичка расѣрава о ѣолиѣично-народном васѣиѣању.* Нови Сад; Платонова књигопечатња.
7. Подградски, Јосиф. 1870. *Зборник омилија и ѣридика : на сва недељна и ѣразнична јеванђелија ѣреко целе ѣодине : за цркву и кућу.* Св. 1. Нови Сад; Штампарија Игњата Фукса.
8. Podhradsky, Josef. 1868. *Tajna historia panslavismu vobec a uhorských slovákov zlášte.* Novi Sad: Platonova štamparija.
9. Podhradsky, Josef. 1868. *Pravoslavný katechismus to jest: krátká summa pravé, evangelické, apoštolské víry křestanské, podle věroučení pravoslavné, národomilovné církve východní.* Novi Sad. Platonova štamparija.
10. Podhradský, Jozef. 1998. *Holuby a Šulek ; Švárna Skaličanka ; Vyhodený študent pri skale / Jozef Podhradský ; [zostavil, textovo spracoval a štúdiu napísal Michal Babiak].* Bratislava: Národné divadelné centrum.
11. Stanišić, Mirjana. 2016. *Nacrt biografije Jozefa Podhradskog na osnovu neobjavljene njegove korespodencije.* Beograd: Filološki fakultet.

Zdenka Valent Belić

Pokrajinski sekretariát pre vzdelávanie, predpisy,
Správa a národnostné menšiny - národnostné spoločenstvá, Nový Sad

POSLEDNÝ ŠTÚROVEC JOZEF PODHRADSKÝ A JEHO BLÍZKE STYKY SO SRBMI

Abstrakt

Slovák Jozef Podhradský (1823–1915), posledný slovenský romantický básnik, dramatik, mesianista a aktívny prívrženec Ľudovíta Štúra, prežil väčšinu svojho života v Srbsku a je jednou z kľúčových postáv srbsko-slovenských kultúrnych a literárnych stykov. Zanechal po sebe mimoriadne objemné dielo – básnické, dramatické, publicistické a vedecké, ktoré písal v slovenčine aj v srbčine a v dôsledku toho zostalo roztrúsené, jednou časťou dlho nepublikované a dodnes nezjednotené a nespracované ako celok. Pri príležitosti 200. výročia jeho narodenia Knižnica „Bratov Nastasijevičovcov“ v Gornjom Milanovci vydala publikáciu Svetlé chodníčky panovníkov dynastie Obrenovičovcov a iné spisy ako reedícia jeho publicistických textov napísaných o Svetozarovi Miletičovi a panovníkov dynastie Obrenovič, ako aj jeho jediná hra napísaná v srbskom jazyku. Tieto texty zostali takmer úplne neznáme, ak vezmeme do úvahy, že sa zachovalo len niekoľko exemplárov v zbierkach starých a vzácnych kníh. Ich opätovné vydanie má mimoriadny význam pre zachovanie a je predpokladom pre budúcu úvahu a kompletovanie celého literárneho korpusu tohto autora.

Kľúčové slová: Jozef Podhradský, Svetozar Miletič, Obrenovičovi, srbsko-slovenské styky

Zdenka Valent Belić

Provincial Secretariat for Education, Regulations,
Administration and National Minorities - National Communities, Novi Sad

**THE LAST ŠTUROVAC JOSIF PODGRADSKI AND HIS
CLOSE CONNECTIONS WITH THE SERBS**

Abstract

Slovak Josif Podgradski (Jozef Podhradský, 1823–1915), the last Slovak romantic poet, playwright, messianist and active supporter of Ljudevit Štur, spent most of his life in Serbia and is one of the key figures in Serbian-Slovak cultural and literary ties. He left behind an extremely voluminous body of work - poetry, drama, journalistic and scientific, which he wrote both in Slovak and in Serbian, and as a result remained scattered, one part unpublished for a long time and still not consolidated and considered as a whole. On the occasion of the anniversary of the 200th anniversary of his birth, the «Braća Nastasijević» Library in Gornji Milanovac published the publication of the Bright Paths of the Obrenović Dynasty Rulers and other writings as a reissue of his publicist texts written about Svetožar Miletić and the rulers of the Obrenović Dynasty, as well as his only play written in Serbian language. These texts remained completely unknown, considering that only a few copies were preserved in the collections of old and rare books. Their re-issue is of extreme importance for preservation and a prerequisite for future consideration and completion of the entire literary corpus of this author.

Key words: Josif Podgradski, Svetožar Miletić, Obrenovići, Serbian-Slovak ties

Слободан Продић*

Факултет за европске правно-политичке студије, Београд

РЕЛИГИЈА КАО ЈЕДАН ОД НАЧИНА ЈАЧАЊА САРАДЊЕ ИЗМЕЂУ РЕПУБЛИКЕ СЛОВАЧКЕ И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ / РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Апстракт

Везе између српског и словачког народа постоје већ више векова. У зависности од стања на геополитичкој сцени ове везе су бивале јаче или слабије, али, што је важно нагласити, никада нису прекидане. Разлог за то је околност да су у обема државама постојале и постоје заједнице које су на неки начин биле спона пријатељства. У овом иначе осетљивом политичком тренутку осећа се потреба успостављања јачих веза између Републике Словачке, Републике Србије и Републике Српске на различитим нивоима власти и сегментима свакодневице живота. У реализацији овог процеса своје место има и оснажење веза између Српске и Словачке православне цркве.

Кључне речи: Религија, сарадња, Република Словачка, Република Србија, Република Српска

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У овом раду покушаћу да на што је могуће конкретнији начин укажем на елемент који је, према мом мишљењу, недовољно искоришћен у сваковрсном ојачавању сарадње између Републике Словачке и Републике Србије/Републике Српске. Наиме, религија је данас у значајној мери потиснута када говоримо о потенцијалном приближавању народа/држава. Ово је потпуно разумљиво имајући у виду кроз чега су пролазиле Република Чехословачка и некадашња Социјалистичка Федеративна Република Југославија (у наставку СФРЈ) након окончања Другог светског рата и стварања блоковске подељености европског континента. Налазећи се под снажним утицајем политике у којој је религија била маргинализована, па чак неретко и потпуно сувишна

* Имејл адреса: porodicaprodic@gmail.com

појава, како словачки тако и српски народ у значајној мери је претрпео последице секуларизације и свега онога шта он доноси са собом. Резултат тога и јесте безмало занемарен фактор религије у ојачавању сарадње између ова два народа. Поврх тога не треба занемарити и читав низ предрасуда и још много чега другог шта у овом тренутку приметно успорава потенцијалну сарадњу која је, истини за вољу, лако остварљива и која би, као таква, у кратком временском периоду могла дати обострано корисне резултате.

РЕЛИГИЈА У ФУНКЦИЈИ ВЕРСКО-ПОЛИТИЧКОГ РАЗЈЕДИЊЕЊА

Само на први поглед може се учини чудним што рад започињем напоменама утицаја религије у верско-политичком разједињењу или, боље речено, вишестраном удаљавању српског и словачког народа. Читав низ историјских околности довео је до тога да су српски и словачки народ у појединим периодима своје историје били изузетно усмерени једни према другима, али на начин који је тренутним политичким елитама као појединим научним делатницима недовољно јасан. Наиме, уколико се присетимо детаља везаних за мисионарску делатност свете браће Кирила и Методија који су, како је то многим и те како добро познати, неретко именовани као апостоли Словена, примећујемо да је њихов долазак у Моравску, управо на просторе данашње Словачке и Чешке, изазвао читав низ како верских тако и политичких проблема. У времену када је религија имала неупоредиво снажнији утицај на политичка дешавања, сукоб који је инициран од стране свештенства у том моменту свецело окренутом Риму и тамошњем епископу, допринео је томе да мисија Кирила и Методија која, нагласимо, долази из Византије, буде препозната као својеврстан атак. Иако говоримо о времену када је Црква још увек била неподељена, ипак су увелико постојале разлике у вези са тим како и на који начин се, између осталог, приступало мисионарској делатности међу народима или појединцима који су желели да из различитих незнабожачких религија прихвате реч Исуса Христа, Сина Божијег и Спаситеља. Не улазећи подробније у анализу различитости приступа „западног” и „источног” клира у сферу мисије, сасвим довољно је нагласити да је

управо простор данашње Словачке представљао својеврсно попрште сукоба који сам поменуо. Нетрпељивост па чак и отворена агресија франачког свештенства допринела је успорењу па и потпуном одстрањењу тековина мисије свете браће и њихових ученика у Моравској. Са друге стране, њихов труд распрострањено се по пределима Балканског полуострва (Радић 710; Радовановић 2017, 63). Имајући ово у виду, из данашње перспективе, можемо говорити о постојању, назовимо је тако, хришћанске нити која је још у времену 9–10. века устројила повезаност наших народа. Ипак, развој историјских догађаја, а међу њима и оних који се тичу Цркве, створиће временом ситуацију у којој су словенски народи прихватили различита исповедања хришћанске вере. За разлику од српског народа који је већински остао везан за православље, ситуација са словачким народом је нешто компликованија. Под снажним притиском Рима Словаци су прихватили римокатолицизам о чему сведочи и тренутна статистика по којој се преко 60% становника изјашњавају као римокатолици (Portal statistic 14. 11. 2012). Дешавања унутар римокатоличке цркве, а пре свега појава реформације, такође ће оставити свој траг на простору настањеним Словацима почев од 15. века. Процес верског разједињења у Словачкој није се тиме зауставио. Штавише, поготово на простору данашње источне Словачке, која је већ вековима настањена православним живљем, под снажним утицајем језуитске пропаганде, након Брестовске уније 1596. и Ужгородске уније 1646. године, започиње процес обликовања данашње Словачке гркокатоличке цркве која, према подацима интернет сајта Гркокатоличке архиепископије Прешовске (www.grkatpro.sk) данас има преко 210.000 верника, 277 жупа/парохија и 468 свештеника (Grkokatolíčka cirkev u Slovačkoj 25. 6. 2024). Ипак, за тему којом се бавимо свакако је најинтересантнији детаљ који је, нажалост, данас мало познат како у Републици Србији, а још мање у Републици Српској. Наиме, у Републици Словачкој данас постоји Православна црква у чешкој земљи и у Словачкој (Pravoslavná cirkev v českých krajinách a na Slovensku) као помесна аутокефална црква. Иако малобројна, управо ова заједница потенцијално може и треба да буде елемент ојачања узајамних веза између словачког и српског народа. Ипак, пре него што нагласим неколико, по мом мишљењу, за реализацију једноставно остваривих идеја, осврнућу се на дешавања из прошлости који додатно могу послужити као утемељење за конкретне предлоге.

СЕОБЕ ИЗАЗВАНЕ ЕКОНОМСКО-ПОЛИТИЧКИМ ДЕШАВАЊИМА

Између мноштва елемената који се препознају као конструктивни у односу између наша два народа сеобе су нешто на чега је потребно обратити посебну пажњу. Недовољно је познато да се значајнији контакт Срба и Словака догодио у тешка времена по наш српски народ. Наиме, дешавања која су довела до тзв. Велике сеобе – тескобне епизоде из наше националне историје, покренула су масовно исељавање Срба са својих огњишта под патријархом Арсенијем Трећим. Иако је још од времена 15. века спорадично долазило до издвајања одређених српских великаша на простору данашње Републике Словачке у то време под влашћу Угарске, као на пример, породице Бакић, ипак је тзв. „Горња Земља”, а пре свега Коморан као град и његова околина током времена постао својеврстан центар српства у последњој деценији 17. века. „У лето 1690. патријарх се по трећи пут нашао у Коморану. Овог пута био је на челу народа који је избегао испред турске опасности. Одавде је послао изасланство у Беч да добије привилегије за свој народ. У том тренутку, коморан је постао духовно и световно седиште српског народа. У Горњој Земљи се слегло вођство народа: свештенство, племство, трговци и занатлије” (Серовић 2015). Поред Коморана велика српска колонија настаје у Трнави, Модри, Шенквицама, Виштуку... Временом ће се ове колоније Срба утопити у становништво које је ту већ живело или, како то наводи Церовић: „Одвојене од националног стабла, далеко од бројних српских подручја, српске енклаве у Словачкој су нестале, остављајући трагове свога живота у црквеним књигама, напуштеним црквама и запуштеним гробљима, као и у породичним именима” (Серовић 2015).

Потребно је поменути да је време 18. и 19. века заправо најинтересантније када се говори о српско-словачким везама. Наиме, поменути период историје било је доба када је значајан број младих Срба долазио у Братиславу, Модри, Трнаву, Кошице, Кежмарку, Прешов и Левочи како би се школовао на тамошњим лицејима и универзитетима. Да бисмо барем донекле разумели важност овог периода историје српског народа навешћу само имена неколицине особа које су се школовале у Словачкој: Павле Јулинац, архимандрит Јован Рајић, Димитрије Обрадовић, Јован Мушкатиновић, Атанасије Стојковић, Јован Стерија

Поповић, Ђура Даничић, Светозар Милетић, Јован Јовановић Змај, Коста Трифковић... (Кмећ 1987, 177). Долазак ових особа на школовање такође можемо посматрати као одређену врсту сеобе али такве која ће, у највећем броју случајева, бити привременог карактера. Наиме, стекавши образовање они су се враћали у места из којих су одлазили на школовање и тамо настављали да осим професија којим су се бавили истовремено шире идеје које су прихватили од особа какве су, на пример, били Матеј Бел, Јан Томка Саски, Јозеф Бенџур...

Двадесети век такође ће донети сеобе Срба у Словачку. Прва сеоба, ако је тако можемо назвати, била је током Првог светског рата. Наиме, на територији Словачке, конкретно у Великом Међеру, Дунајској Стреди, Шаморину и по другим местима устројени су заробљенички логори за српске војнике. У овим логорима, како се наводи, умрло је око 8000 заробљених Срба. Сеобе из Србије пут Словачке обележиће крај 20. и прве деценије 21. века. Наиме, ратови и погоршање економског положаја значајног броја становника Србије довеле су до тога да Словачка постане многим интересантна као држава у којој ће пронаћи привремено или стално запослење (Oršolić 14. 6. 2018). Штавише, ова пракса све је приметнија и када се говори о Републици Српској и читавој БиХ где је напуштање државе у потрази за послом попримило обим демографске катаклизме.²

Сеобе о којима говоримо нису заобишле ни Словаци. Крајем 17. века, у неколико таласа, становници северне Словачке крећу према југу, то јест према тзв. Доњој Земљи (области данашње Војводине) и насељавају од стране Турака опустошене пределе Угарске. Први талас сеобе био је у времену од 1690. до 1710. године. Други и трећи талас обележили су безмало целокупан 18. век (други талас од 1711. до 1740. године, а трећи од 1740. до 1790. године) (Selinić 2010, 413–414; Sklabinski 10. 10. 2018). Насељавање Словака на простор Војводине представљао је део смишљеног плана Хабзурговаца јер, као што је речено, значајан део некадашње Угарске, конкретно њен средишњи (низијски) део, био

² Илустрације ради навешћемо податак из 2023. године по коме је Босну и Херцеговину у протеклих десетак година напустило преко 600.000 особа. Погледати: Padalović, Elvir 24. 8. 2023. Trajno iseljavanje iz Bosne i Hercegovine <http://www.6yka.com/bih/trajno-iseljavanje-iz-bosne-i-hercegovine> (приступљено 29. 5. 2024); Za 10 godina BiH napustilo 600.000 stanovnika 19. 6. 2023. <http://www.politika.rs/sr/clanak/558256/Za-10-godina-BiH-napustilo-600.000-stanovnika> (приступљено 29. 5. 2024).

је, у демографском смислу, у веома лошем стању. Из тог разлога 18. век када говоримо о историји Војводине обележиће насељавање ових простора Немцима, Мађарима, Буњевцима, Шокцима, Хрватима, Румунима, Русинима, Јеврејима, али и Србима и Словацима (Ананић 19. 2. 2014).

Да простор данашње Војводине није био једини када је реч о насељавању Словака сведочи нам и околност да су припадници овог народа своје место за живот пронашли и на простору Републике Српске. Наиме, данас је мање познат податак о насељавању Словака у Бијељину и њену околину. Истини за вољу ова миграција догодила се, што је и за очекивати, крајем 19. века то јест након што је простор данашње Босне и Херцеговине потпао под власт Аустроугарске монархије. Конкретно, према сведочењу самих Словака који и данас живе у Бијељини, првих дванаест словачких породица доселило се у место Љељенча, али не са простора данашње Словачке, него са простора Војводине настањених Словацима (у овом случају помињу се Пивнице, Ковачица, Љуба, Бингула и Бачки Петровац). Интересантан детаљ у вези са Словацима који се настањују у Бијељини и околним селима је да овде, за разлику од процеса насељавања простора Војводине, имамо ситуацију да је реч о ситуираним породицама које купују пре свега велике количине обрадивог земљишта. На пример, извесни Штефан Шимон је 1895. године у Љељенчи купио око 100 хектара ораница да би две године касније, захваљујући кредиту од 26.000 круна купио још исто толико обрадивог земљишта. Нешто касније досељавају се и мање богате породице како би радиле на имању и погонима породице Шимон. Такође, у Семберију су долазили и Словаци који су били занатлије (Ћобан 17. 3. 2022). На простор Босне и Херцеговине све до почетка Првог светског рата, у потрази за послом, долазе и лекари. Тадашња аустроугарска власт њих као и лекаре пореклом Чехе, радо је примала у службу првенствено због околности да су лакше и једноставније могли научити језик домаћег становништва за разлику од на пример лекара пореклом Немаца, Аустријанаца или Мађара (Продић 2019, 174–175; Lis 2020, 634). Након пропасти Аустроугарске и стварања Краљевине СХС / Југославије, словачка и чешка мањина наставила је да живи на простору данашње БиХ, али најчешће у градским срединама бавећи се махом занатима (Dugački 2013, 46).

МОГУЋНОСТИ ОЈАЧАВАЊА МЕЂУСОБНИХ ОДНОСА ИЗМЕЂУ СЛОВАЧКОГ И СРПСКОГ НАРОДА

Чехословачка и СФРЈ по окончању Другог светског рата обреле су се у оном делу Европе који се назива „социјалистичким”. За разлику од новонастале Југославије чије се комунистичко руководство недуго након рата почело дистанцирати од Москве, конкретније Стаљина, Чехословачка као држава остала је у чврстом загрљају СССР-а (Sovilj 2016, 105–106). Билатерални односи између СФРЈ и Чехословачке су постојали а њихов интензитет најчешће је зависио од дешавања на међународној сцени. На пример односи су прекинути 1948. да би потом били обновљени 1953. године. Ово се осим на политичке односило и на економске, али и на односе у многим другим сегментима живота. Специфичан је био однос Југословенског руководства према чехословачким дисидентима.

Распад СССР-а различито се одразио на историју ове две државе јер, за разлику од Чехословачке где је постигнут споразум о заједничкој сукцесији, СФРЈ се распала у крвавом грађанском рату чије се последице осећају чак и данас, безмало тридесет година касније. Ипак, за тему о којој желим да говорим потребно је на тренутак вратити се у период између два светска рата. Наиме, реч је о периоду приметног приближавања Чехословачке и Југославије у многим аспектима (Ђуровић 1982/83, 544–546). Један од елемената узајамног приближавања и побољшања односа између две државе догодиће се и када је у питању религија. У свом раду „Српска православна црква и Православље у Чехословачкој” др Радмила Радић је својевремено изнела веома користан историографски приказ развоја односа између СПЦ и верских заједница у Чехословачкој, а пре свих односа са православним хришћанима закључно са 1953. годином када је митрополит прашки и целе Чехословачке Елефтери обавестио патријарха српског Викентија о проглашењу аутокефалности православне цркве у Чехословачкој (Radić 1997, 119). Лако се примећује да у овом периоду времена постоји очевидна жеља православних верника са простора Чехословачке да изгради што је могуће снажније односе са СПЦ између осталог и због тога што је у тим годинама, ма како то грубо звучало, Руска православна црква услед дешавања на простору СССР-а, била приметно уздрмана и није имала снаге да одговори на потребе чехословачких верника. Такође, црквени,

али и државни кругови усмереност према СПЦ и Београду видели су као прилику да се одбране од утицаја Ватикана, а нешто касније, то јест 30-их година 20. века, и Цариградске патријаршије у њеним настојањима да за себе приграби што је могуће више географског простора зарад ширења свог утицаја пре свега на европском континенту.

Државна власт Чехословачке и СФРЈ религију ће посматрати у складу са ставом какав је према њој већ био изграђен у СССР-у. Потпуно маргинализована и као нешто што је у догледно време требало да нестане као појава у друштву, процес секуларизације који је захватио највећи део друге половине 20. века, у обе државе је створио једну специфичну атмосферу која, ако се мало пажљивије загледамо, у себи садржала елементе обезбожења карактеристичне за целокупну савремену цивилизацију. Касније, то јест након што је Словачка постала самостална држава, већина становништва, уосталом као и у Србији и Републици Српској, у већој или мањој мери започиње процес десекуларизације. Излазак цркве и религије на друштвену сцену, то јест њена већа присутност у свакодневици живота омогућила је не само одређене промене у самом друштву, него је, што се неретко заборавља, отворило врата већој повезаности са другим државама. У конкретном случају један од првих корака у оснажењу иначе прилично запостављених веза између СПЦ и православних хришћана у Словачкој био је долазак неколицине словачких студената на Богословски факултет Српске православне цркве у Београд. На тај начин, крајем 90-их година прошлог века, размишљајући на дуже стазе, челни људи православне цркве у Словачкој школовањем студената у Београду омогућили су стварање потребног кадра који ће данас чинити предаваче на Богословском факултету у Прешову. Не треба занемарити и податак да један мањи број студената из Србије наставља студије на овом факултету, али, нагласимо, то ни из далека не задовољава могућности које се реално могу искористити на обострану корист. Наиме, студенти из Србије одлазе на студије у Словачку. Штавише, Влада Словачке Републике, када је реч само о овој години, обезбедила је стотину стипендија (Стипендије Словачке Републике 18. 6. 2024). Уколико ову информацију сјединимо са информацијом да се исте ове 2024. године на упис на Богословски факултет СПЦ у Београду пријавио скоро дупло већи број потенцијалних студената од предвиђеног броја (Bogoslovski fakultet iznenađenje upisnog roka 02. 07. 2024),

лако се препознаје могућност да се кандидатима предочи могућност да богословско образовање стекну у Словачкој. Оно шта изненађује је да многи од епископа СПЦ, од чијег одобрења зависи безмало све у животу једне епископије, просто нису ни знали за ову могућност. Шта нам то, између осталог, говори? Говори нам да, нажалост, још увек не постоји довољно снажан и ефикасан систем размене информација између две цркве. Упркос савременим средствима комуникације, како нам то показује пракса, као да постоји „то нешто” што информације попут оне коју смо навели, на веома конкретан начин зауставља и спречава да дође до снажнијег контакта. Не улазећи дубље у анализу овог проблема, сматрам да је сасвим довољно указати на нужност у промени односа руководећих особа СПЦ према, назовимо их тако, мање „ексклузивним” високошколским богословским установама.

Повезаност православних хришћана Србије, Републике Српске и Словачке може се остварити и кроз друге активности. Једна од њих, која је вероватно верницима можда веома интересантна, јесте оснажење верског туризма. На пример, уколико узмемо у обзир чињеницу да су Свети Јустин Ђелијски и Свети Николај Жички веома молитвено поштовани међу верујућим хришћанима у Словачкој,³ за очекивати је да ће се и СПЦ као и Словачка православна црква потрудити да чешће организују ходочасничка путовања не само у манастир Ђелије или манастир Лелић, него и у друге светиње које привлаче на хиљаде верујућих људи, а налазе се на простору Републике Србије, Републике Српске или Републике Црне Горе. Исто тако, СПЦ свакако да има довољно утицаја како би Министарство образовања Републике Србије и Министарство образовања Републике Српске изразило подршку организовању школских екскурзија у Републику Словачку јер, ако узмемо у обзир чињеницу да су, на пример, матурантске екскурзије у Србији неретко усмерене на Шпанију, Италију или Француску и да су та вишедневна путовања

³ Искористимо прилику да поменемо само један детаљ. Наиме, пре извесног времена па словачки језик је преведен „Охридски пролог” Светог Николаја Жичког. Књига је оберучке прихваћена од стране верника у Словачкој. Превод „Охридског пролога” на словачком језику представљен је и у неколико места у Војводини, као на пример у Бачкој Паланци уз свесрдну помоћ Српске православне црквене општине Бачка Паланка, Словачке евангелистичке а.в. црквене општине у Бачкој Паланци и месног одбора Матице словачке. Подробније: Представљен „Охридски пролог” на словачком језику (20. 2. 2019) http://www.arhiva.spc.rs/sr/predstavljen_ohridski_prolog_na_slovackom-jeziku.html

аутобусима свакако велико оптерећење за ученике, њихове родитеље и наставнике. Са друге стране, путовање до Словачке је неупоредиво комфорније, а поврх свега омогућило би ученицима да се упознају са овом државом и њеним народом и да се на тај начин учини први корак у даљој повезаности. Наведено свакако да може бити реализовано и од стране световне, али и црквене власти Словачке.

ЗАКЉУЧАК

Да ли је у праву Радмила Радић када каже: „Сама Српска православна црква показивала је пуно ентузијазма на вербалном плану, али стварни резултати били су далеко од очекиваних. Разлози су били многоструки, што реалне тешкоће на самом терену стваране од стране чехословачких власти и противника њене јурисдикције, што због отпора у самој СПЦ и несналажења делегата који су одлазили у Чехословачку. Сви су се они задржавали кратко у мисији и већина их се вратила по личној жељи. Мада је препуштање епархија мукачевско-прјашовске и чешко-моравске у јурисдикцију Руске православне цркве, дошло после великог притиска од стране Московске патријаршије и државних органа СССР-а и Југославије, не може се отети утиску да је СПЦ овакав расплет доживела и као извесно олакшање” (Radić 1997, 119)? Уколико се посматра на период којим се она бави у свом раду, чини се да јесте. Уколико се исти ставови наше цењене научнице покушају имплементирати у време у коме ми живимо, такође се могу препознати елементи пасивности који приметно не само да успоравају него и настоје да не дође до контакта између наше две сестринске Цркве. Наиме, посматрано из угла црквено-канонског права не постоји никаква препрека за оснажење јачања сарадње две Цркве. Као и у многим другим сегментима живота и у овом случају је потребно превазићи пасивност појединаца не заборављајући ни једног тренутка разлоге због којих та пасивност постоји и који, истини за вољу, даје одређене резултате. Околност да поменути „резултати” не иду на руку онима који желе интензивнију сарадњу не само са Словачком него и са читавим низом других земаља у којима је Православна црква препознатљив сегмент друштва отвара читав низ питања који свакако захтевају неупоредиво обимнији рад/радове од овог. У сваком случају, кроз штуре историографске напомене

указао сам на чињенице да између Срба и Словака постоји традиција узајамне сарадње и поштовања, те да се од нас данас очекује само да наставимо са том традицијом као и то да је, у оквирима наших могућности, интензивирамо зарад генерација које долазе из нас. Некоме ће се можда учинити да је фактор интензивирања међуцрквених односа нешто маргинално у поређењу на пример са економијом али, као што каже народна мудрост, кућа се не прави само од великог камења. У овом геополитичком тренутку свакако да је и најмањи корак у ојачавању постојећег пријатељства међу народима од велике користи. Управо из тог разлога дубоко сам уверен да постоји потенцијал оснажења контаката и могућност конкретне реализације читавог низа идеја које би за резултат имале продубљење већ вековима добрих односа Срба и Словака.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гавриловић, Владан 2013. „Велика сеоба Срба као миграциони талас у време Великог бечког рата”, *Испрживања*, бр. 24, 167–177.
2. Dugački, Vlatka 2013. *Svoj svome. Češka i Slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918.-1941)*, Zagreb: Srednja Evropa.
3. Ђуровић, Смиљана 1982/83. Неки облици утицаја Чехословачке на развој индустрије у Југославији после 1918. године с посебним освртом на Србију, *Историјски часопис* бр. 29-30 (1982-1983), 543–552.
4. Кмећ, Јан 1987. *Jugoslovensko-slovačke slavističke veze*, Vojvođanska Akademija Nauka i Umetnosti – radovi, knj. VI, Novi Sad, 145–207.
5. Lis, Jacek Tomasz 2020. „Službenici u Bosni i Hercegovini 1878.-1918”, *ČSP*, br.2/2020, 629–656.
6. Obšust, Kristijan 2015. *Prilog proučavanju kolektivnih identiteta Slovačka u Srbiji: Grupni identiteti i savremeni oblici identifikacije stanovnika naselja Kovačica*, Novi Sad: Zavod za kulturu vojvođanskih Slovaka.
7. Продић, Вања; Продић, Слободан 2019. *Ново читање њрилоја историји здравствених и медицинских њрилика Босне и Херцеговине њод Турском и Аустроугарском гр Руске Јеремеића*, Бијељина: Синај – Јавна здравствена установа Општа болница „Свети врачевци”

8. Radić, Radmila 1997. „Srpska Pravoslavna Crkva i Pravoslavlje u Čehoslovačkoj”, *Tokovi istorije*, br.1-2/1997, 93–120.
9. Радић, Радивој 2013. „Византијски оквири мисије Константина и Методија”, *Лейпцигска Мајинице српске*, свеска 5, 695–712.
10. Радовановић, Бранко 2017. Рецепција кирилometодијевског наслеђа у светосавској делатности, *Српска теологија данас 2016*, Београд: Православни Богословски Факултет, 61–67.
11. Selinić, Slobodan 2020. „Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945.-1948/49. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom”, *ČSP*, br. 2, 413–432.
12. Sovilj, Milan 2016. „Čehoslovački pogledi na izgradnju jugoslovenskog socijalizma i omladinske radne akcije 1945-1948. godine”, *Historijski zbornik god. LXIX (2016)*, br. 1, 105–120.

Електронски извори:

13. Ананић, Војислав 19. 2. 2014. Досељавање народа у Војводину <http://www.poreklo.rs/2014/02/19/doseljavanje-naroda-u-vojvodinu/> (приступљено: 18. 6. 2024)
14. Bogoslovski fakultet iznenađenje upisnog roka 2. 7. 2024. <http://www.nova.rs/episije/bogoslovski-fakultet-iznenadjene-upisnog-roka/> (приступљено: 5. 7. 2024)
15. Cerović, Ljubivoje 2015. „Srbi u Slovačkoj” http://www.rastko.rs/antropologija/ljcerovic_srbi_slv.html (приступљено: 18. 6. 2024)
16. Grkokatolička crkva u Slovačkoj primjer dobrog rada 25. 6. 2024. <http://www.zumberacki-vikarijat.com/grkokatolicka-crkva-u-slovackoj-primjer-dobrog-rada/> (приступљено: 19. 6. 2024)
17. Oršolić, Marijan 14. 6. 2018. Slovaci u BiH (1885), Bosanci i Hercegovci u Slovačku (2018) <http://www.prometej.ba/clanak/drustvo-i-znanost/manjine-u-bih/slovaci-u-bih-1885-bosanci-i-hercegovci-u-slovacku-2018-3515>. (приступљено: 18. 6. 2024)
18. Portal statistic, 14. 11. 2012. <http://web.archive.org/web/2021114211304/http://portal.statistics.sk/files/table-14.pdf> (приступљено: 18. 6. 2024)
19. Sklabinski, Milina 10. 10. 2018. Slovaci u Srbiji <http://www.slovacki-zavod.org.rs/sr/slovaci-u-srbiji/> (приступљено: 19. 6. 2024)
20. Словаци у Војводини: Досељавање и обележја Словака кроз историју 14. 9. 2023. <http://www.novovojvodina.rs/vojvodina/slovaci->

- vojvodini-doseljavanje-obelezhja.html (приступљено: 19. 6. 2024)
21. Стипендије Словачке Републике за талентоване студенте за академску 2024/25. годину 18. 6. 2024. <http://www.obrazovanje.rs/sr/vesti/2024/06/stipendije-slovachke-republike-za-talentovane-studente-za-akademsku-2024-25-godinu> (приступљено: 19. 6. 2024)
22. Čoban, Robert 17. 3. 2022. Najjužniji Slovaci na svetu <http://www.travelblog.rs/destinacije/evropa/bosna-i-hercegovina/najjuzniji-slovaci-na-svetu/> (приступљено: 18. 6. 2024).

Slobodan Prodić

Fakulta európskych právnych a politických štúdií, Belehrad

NÁBOŽENSTVO AKO JEDEN SPÔSOB POSILŇOVANIA SPOLUPRÁCE SLOVENSKEJ REPUBLIKY A SRBSKEJ REPUBLIKY / SRBSKEJ REPUBLIKY

Abstrakt

Styky medzi srbským a slovenským národom existujú už stáročia. V závislosti od situácie na geopolitickej scéne boli tieto styky silnejšie alebo slabšie, ale čo je dôležité zdôrazniť, nikdy sa nepretrhli. Dôvodom je skutočnosť, že v oboch krajinách existovali a stále existujú komunity, ktoré boli istým spôsobom priateľské. V tejto inak citlivej politickej chvíli je potrebné nadviazať pevnejšie styky medzi Slovenskou republikou, Republikou Srbsko a Republikou Srbskou na rôznych úrovniach vrchností a segmentoch každodenného života. Pri realizácii tohto procesu má svoje miesto posilňovanie stykov medzi Srbskou a Slovenskou pravoslávnu cirkvou.

Kľúčové slová: Náboženstvo, spolupráca, Slovenská republika, Republika Srbsko, Republika Srbská

Slobodan Prodić

Faculty of European Legal and Political Studies, Belgrade

**RELIGION AS A WAY OF STRENGTHENING THE
COOPERATION BETWEEN REPUBLIC OF SLOVAKIA
AND REPUBLIC OF SERBIA/REPUBLIC OF SRPSKA**

Summary

Relations between Serbian and Slovak people exist for several centuries. Depending on the geopolitical conditions, those relations were stronger or weaker, but they have never been cut off, which is important to notice. The reason for this is the fact that communities that were a bond of friendship have been existing in the both countries. In this turbulent time the necessity for creating tighter relations between Republic of Slovakia, Republic of Serbia and Republic of Srpska on all levels of government and segments of life is felt. In the realisation of this process valuable role has got the strengthening of relations between Serbian and Slovak Orthodox Church.

Keywords: Religion, cooperation, Republic of Slovakia, Republic of Serbia, Republic of Srpska

Ана З. Јевтовић*

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКА КОМУНИКАЦИЈА И МЕДИЈСКИ УНИТАРИЗАМ У КРИЗНИМ СИТУАЦИЈАМА

Апстракт

Полазећи од поимања политичког комуницирања у међународним односима као процеса придобијања, уверавања и јавног представљања државе разматрамо медијску слику насталу након атентата на словачког премијера Роберта Фица. „Политички злочин” како су га одмах дефинисале власти ове земље, „напад на правну државу и слободу медија” како га је представила проевропска опозиција или „атентат на про-Путиновог премијера” како га је означила прозападна штампа указују на сложени појмовни склоп унитаристичког конструисања информација које се одређеним тематским валерима уоквиравају и намећу као пожељни обрасци утицаја на јавно мњење. У светлу доминантних медијских значења и динамике креирања имица жртве треба посматрати и трансформисан концепт међународних односа у којима се атентат на премијера суверене државе користи као аргумент политичког и дипломатског притиска. Циљ рада је да кроз анализу садржаја карактеристичних медијских наратива укажемо на скривене пропагандне технике и методе подстицања безбедоносне међузависности чланица Европске уније које политичке ставове формирају јединствено, чак и када нису у сагласју са интересима чланице којој је нанета штета.

Кључне речи: политичка комуникација, атентат, ЕУ криза, појмовни унитаризам, медији, јавности, политичко насиље, надзор информација

УВОД

Савремено планетарно друштво карактерише вишедимензионална криза као последица велике разноликости држава, како у идеолошком и политичком, тако и религијском, културном, правном, геополитичком и безбедоносном смислу. Војни сукоб Русије и Украјине, рат Израела и Хамаса, америчко дистанцирање од економске агресије Кине, уз

* Имејл адреса: jevtovic.ana@gmail.com

истовремено охрабривање тајванске независности, политичко сударање Бајдена и Трампа уочи новембарских избора само су део ризика са којима се свет у лето 2024. свакодневно сусретао. Након снажних и (не)предвидивих мигрантских кретања из Азије и Африке ка Европи етничка структура њеног становништва значајно је промењена, што је искомпликовало сложене безбедоносне стратегије у којима различите нације имају важно место у развоју политичких и међународних односа. Како истиче наш најпознатији геополитичар Миломир Степић: „кључни геополитички хендикеп Европе остала је њена подељеност” (Степић 2011), што у кризним стањима може бити погубно за даље функционисање. Европска унија као центар одлучивања савез чланица види као унитарну организацију у којој може постојати само једна, суверена власт – што значи и да се евентуалне кризне ситуације морају посматрати из само једног угла. Отуда је атентат на словачког премијера Роберта Фица изазвао велику пажњу европске, али и светске јавности јер је у првом тренутку подсећао на фитиљ који може запалити светско буре барута натопљеног мржњом, регионалним или идеолошким интересима и блоковским сродностима (Бенелукс, Вишеградска група, Балтик, Скадинавска сарадња, „Ханзеатска лига” итд.). Актуелни тренутак у међународној политици карактерисала је и све запаженија улога *недржавних актера*, због чега спољну политику све више обликују медијски системи, невладине организације, религијски покрети, мултинационалне компаније, глобални банкари и интереси, па и „недржавни народи”.² У кризним временима грађани гледају у своје вође, очекујући од њих појмовна појашњења којима би се образложили уочени пропусти и претње, али и адекватно процениле и усмериле потенцијалне опасности и ризици. Отуда политички систем посматрамо као оквир у којем комуницирају политички актери, док је јавност комуникацијско поље у којем се садржаји размењују.

Предмет овог рада јесте управљање кризом у студији случаја атентата на словачког премијера Роберта Фица и провера идеолошке еластичности система Европске уније, са аспектом на политичку комуни-

² *Недржавне актере* у политичку терминологију увели су Кегли и Виткоф (Charles W. Kegley, Eugene R. Wittkopf) подразумевајући етничку заједницу која нема сопствену националну државу. Више у: Čarls Kegli i Judžin Vitkof. 2004. *Svetska politika: trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija, Beograd, 2004.

кацију и политичко насиље креирано посредством друштвених мрежа и традиционалне штампе. Дигиталне платформе су за време које долази најважнији канал комуникације јер омогућавају брзу и масовну когнитивну мобилизацију којом се смањује временски интервал обраде информације. Другим речима, политички лидери из комплексног политичког окружења тада извлаче и интензивно обликују свој систем значења којима идентификују екстремне појаве и догађаје, спречавајући ширење моралне панике,³ неповерења и хаоса на улицама. Кризна комуникација подразумева активно деловање у сајбер простору већ заузетим мноштвом лажних идентитета, дигиталних марионета, политичких залуђеника и авантуриста спремних да ширењем зла, нетолеранције и зависти изазову сукобе са непредвидивим последицама. Алгоритми мењају свет безбедности, а током кризних ситуација мноштвом порука које често немају додир са истином стварају атмосферу безнађа, хаоса и несигурности којом се демонизује једна од страна у догађају. Лажне вести служе за подривање поверења у снагу и ефикасност државе и зато је надзор над њиховим садржајем битан за управљање актуелном друштвеном кризом.

КОЛЕКТИВНИ ШОК И КАКО ГА КОМУНИКАЦИОНО ПРЕВАЗИЋИ?

Политичке кризе у државама настају „када се суштинске вредности или системи који подржавају живот неке заједнице нађу под претњом” (Voïn et. al. 2005, 12). Атентат на словачког премијера произвео је колективни шок у европском политичком окружењу које га је видело као први покушај убиства неког од савремених политичких лидера, повезујући га са све фрагментарнијом и поларизованијом идеоло-

³ „Чини се да су друштва с времена на време подложна периодима моралне панике. Одређено стање, догађај, појединац или група јављају се, а убрзо бивају означени као претња друштвеним вредностима и интересима; њихову природу масовни медији представљају на стилизован и стереотипан начин; моралне забране успостављају уредници, свештеници, политичари и остали десничарски оријентисани људи; друштвено признати стручњаци изричу своје дијагнозе и решења; предлажу се (а још чешће им се прибегава) начини решавања проблема; то стање потом нестаје, потискује се или погоршава и постаје очигледније” (Cohen 1972, 2).

шком климом унутар окружења, па и читавог континента.⁴ Словачко друштво претходно је политичко-медијски конфронтирано, чиме је заједница подељена по идеолошким, политичким, религијским, културним и мигрантским шавовима, посебно на линији опредељености за Русију или окренутости ка Европи, односно Западу. Запањеност домаће јавности посебно је увећана чињеницом да је ово први атентат у историји Словачке, па је у први мах протумачен као последица набујале мржње у политички расцепљеном друштву.

У сваком друштву постоји могућност да се власт злоупотреби, а што су сумње да се то у пракси дешава израженије, расте и политичка репресија унутар заједнице.⁵ Атентат на словачког премијера извршио је Јурај Цинтула стар 71 годину, из места Левица 15. маја 2024. године.⁶ Пуцао је из легалног пиштоља јер је претходно радио у обезбеђењу тржног центра, користећи тренутак када је премијер након изласка из зграде са седнице владе пришао баријери како би се поздравио са окупљеним грађанима, што је уобичајено у његовим јавним наступима. Оперативна способност и политичка мотивисаност атентатора били су јасни и чином одабира сцене јер је за насиље искоришћен јавни простор погодан за креирање медијског спектакла којим ће се стећи глобални публицитет. Иако се политички залагао за забрану оружја, атентатор га је плански употребио чиме је обезбедио параметар јавног догађаја. Правни део истраге указаће на његове мотиве, док ће безбедоносне анализе открити грешке оперативно-тактичког нивоа јер нису уочене смртоносне претње у маси. Семантичком анализом медијских наратива у даљем раду истражујемо како је заустављено вербално насиље и политичко вређање које је претило офлајн суко-

⁴ Немачки портал *Дојче веле* (Deutsche Welle) одмах је подсетио на убиство српског премијера Зорана Ђинђића и шведске министарке спољних послова Ане Линд, док је у редакцијском уводнику француског листа *Монд* (Le Monde) упозорио на важност тренутка када се атентат десио јер је „само три недеље пре избора за Европски парламент затрована политичка атмосфера”.

⁵ „Зато прави политички проблем није толико у томе ко држи власт, колико у начину контролисања и ограничавања власти. О власти не треба судити, у вези са питањем да ли је она добра или лоша, по томе да ли је она у рукама појединца, мањине или већине, већ по томе колико много, односно колико мало је њој допуштено да чини,” исправно уочава Вишња Станчић-Стојадиновић.

⁶ Цинтула је већ био познат као писац и опозициони политички активиста који је основао маргинални *Покрећ и ројив насиља и јовора мржње*.

бима на улицама Словачке, али и како се званичним платформама лидера Европске уније проширила једнодимензионална квалификација насилног чина којем је одмах дат епитет *йроруској* и *рейресивној*? У раду примењујемо квалитативни сегмент анализе који методолошки омогућава „проучавање и интерпретирање значења, поруке, мотива и сврхе одређеног садржаја” (Bešić, 2019: 336), што је у нашем случају мултимедијални садржај објава на друштвеним мрежама и текстова у утицајној европској штампи.

Сврха добре кризне комуникације је уверавање јавности да је стање у друштву под контролом, при чему се публицитет користи као мера освајања подршке. Истовремено, „затамњени простори политичког деловања” међу бројним обележјима користе нелегалне и нелегитимне методе, како би дошле до позиција моћи.⁷ У области политичког утицаја до изражаја долазе елементи концепцијског комуникативног оквира којим се у политичку арену убацују ставови европског политичког естаблишмента. На значењском нивоу одвијају се два паралелна и узајамно зависна процеса: на националном простору криза се неутралише, док у европском окружењу креће спинована, пропагандно усмерена прича којом се минимизирају ефекти самог насиља и сугерише умешаност руског фактора. Ремећење друштвеног и политичког поретка чином атентата супростављено је словачкој политичкој традицији, па је криза унутар система могла бити решена само брзом елиминацијом узрока. На друштвеним мрежама се појавила и слика човека који је пуцао, али за наш рад важан је и податак да је само неколико сати након покушаја атентата налог атентатора угашен.⁸ Због способности да интегративно делују у кризним стањима медији добијају важну информативну мисију јер обезбеђују „функцију премошћавања јаза између појединца и политике” (Klingemann & Voltmer 1989, 221). Сложени комуникациони системи нису лаки за анализу, јер динамика лажних информација, уз мноштво пропагандних активности и процеса ствара облак дезинформација које у себи прикривају рушилачки нагон. Зато је важна правремена и квалитетна (умирујућа) реакција

⁷ Деспотовић и Глишин говорећи о политици као примарном контексту завера, ове форме злоупотреба истичу јер се „моћ, по правилу, осваја начинима који нису легални и легитимни. Те као такви морају остати у *затамњеној сфери јавности* која не сме да сазна када и како је она стечена.” (Деспотовић и Глишин 2021, 75).

⁸ Извор: <https://x.com/aussiecossack/status/1790739408624476366>.

словачке владе којом се показује да власт управља ситуацијом, чува јавне интересе и обезбеђује демократско функционисање заједнице.

На хитно сазваној седници националног *Савета безбедности* влада је већ сутрадан одлучила да не уводи ванредно стање, већ да само појача физичко обезбеђење званичника и угрожених категорија, сврставајући међу њих и новинаре. Посебан акценат дат је медијској експанзији, сензационализму и пласирању непроверених и нетачних вести, са фокусом ка друштвеним мрежама јер су оне омогућиле општу доступност дезинформација које служе као отворен ресурс за „пумпање” искривљених мишљења. У оваквим ситуацијама временски теснац је стратешки важан за оперативни надзор политичке комуникације јер чин насиља указује на друштвену рањивост и пропусте безбедоносних служби. Отуда се комуниколошке стратегије усмеравају на садржај и канале дистрибуирања медијских порука у процесу јавне комуникације и доношења државних одлука. Политички актери производе догађаје (реаговања) који даље настоје да придобију сагласност публике, што значи да приоритет добијају размена и тумачење порука.⁹ Словачка влада одлично препознаје да су пропагандне претње и комуникациона рањивост појачани необузданим и неконтролисаним ширењем лажних вести на друштвеним мрежама, посебно коментарима корисника који омогућавају настанак и ширење моралне панике. На пример, твiteraшица за потенцијалног убицу каже да је „цар”; са лажних налога се шири како је „упуцан Путинов пас”, док значајан број коментара у првом реаговању велича атентатора, уз експлозију непоузданих, острашћених и мржњом сатканих порука. Због непоколебљивог става према прокси рату НАТО-а и Русије у Украјини Фицо је на друштвеним мрежама и у европским медијима појмовно жигосан као „проруски фашистички диктатор”, па је атентатор радикализован политичким мотивима. Министар унутрашњих послова Словачке Матуш Шутај Ешток је убрзо након напада упозорио да је „оно што је ослобођено, мржња која је посејана, данас постала олуја”, упозоравајући како

⁹ Политиколози издвајају три категорије актера који стварају јавност: 1) политички естаблишмент (влада, опозиција, странке, интересна удружења, органи управе); 2) медији (штампа – појединачне новине, радиодифузија – радио и телевизија, појединачни емитери); и 3) аутсајдери (социјални покрети). Више у: Hanspeter Kriesi: *Strateška politička komunikacija: uslovi i šanse mobilisanja javnog mnjenja – međunarodno poređenje*. U: Ansgar Zerfaß & Miroљub Radojkovic. 2011. *Menadžment političke komunikacije*, Konrad Adenauer Stiftung, 240.

је словачко друштво „на ивици грађанског рата”. Власт је реаговала одлучно, са јасном подршком полиције која је јавно забранила сваку могућност даље расправе на друштвеним мрежама. Већина политичких странака је обуставила коментарисање вести о атентату, док је власт затражила и од националних медија да учине исто како би се спречило ширење лажних вести. То је био оперативно одличан потез, јер су тако тон политичке комуникације у кризи усмеравали носиоци политичких одлука, бирајући и стратегије утицања на јавно мњење.

Проблем је на кратко продубљен чињеницом да су из полиције процуриле информације, тако што се на друштвеним мрежама појавио снимак оптуженог током импровизованог саслушања и фотографија његове личне карте, па чак и копија Фицовог здравственог картона.¹⁰ Међу првим дезинформацијама на *Твиттеру*, односно данашњем *Иксу*, појавила се вест како је атентатор симпатизер паравојне нелегалне словачке проруске организације *Словачки бранишељи*, блиске руској бајкерској групи *Ноћни вукови*.¹¹ Демантована је и информација како је атентатор Украјинац, а странка *Пројресивна Словачка* негирала је да је њен члан. Релативизација злочина једна је од техника стигматизације тако што се публика систематизованим и лукаво подметнутим дезинформацијама уверава да су идеолошка уверења жртве друштвено опасна, па је казна исправна, а сам чин треба поздравити. Поларизација јавног мњења у нашем примеру је изостала, што је важно за смиривање нараслих тензија. Упитана о последицама атентата на Фица, Катарина Рот Невејалова, чланица *Евројској парламентарне* која представља странку *Смер*, рекла је: „Оно што видимо је тотални шок опште јавности и апсолутно одбијање овог ужасног атентата. Надам се да нас је овај покушај убиства премијера научио

¹⁰ Видео-клипови који су се појавили на друштвеним мрежама само неколико сати након хапшења показују како нападач са повредама главе, у некаквом ходнику и првом полицијском саслушању каже да је то урадио јер се не слаже са званичном политиком владе. Затим се чује неидентификовани мушки глас који га пита шта је одлучио да уради поводом тога: „Медији су ликвидирани. Зашто је нападнута Радио-телевизија Словачке (RTVS)? Зашто је смењен судија Мазак? (бивши председник Судског савета)”, а онда се снимак завршава. Извор: https://twitter.com/nexta_tv/status/1790793026815611113.

¹¹ Истина је да је Цинтула једном приликом рецитовао екстремистима своју пацифистичку песму како би их позвао да оставе оружје, као и да се идеолошки разишао са Словачким бранитељима.

да сви политичари морају да буду одговорнији у својим говорима, активностима и не могу захтевати оштре реакције”.

Национално одговорно словачко вођство донело је и низ других правовремених мера јасно показујући опредељење да управља кризом. Покушај убиства премијера Роберта Фица правно је уместо првобитног „покушаја убиства с предумишљајем” преквалификован у терористички напад. Према Кривичном закону атентатору за терористички напад прети доживотни затвор, док је за покушај убиства с предумишљајем могућа казна од 25 година затвора. Друштвене мреже послужиле су Марошу Жилинки, словачком државном тужиоцу као канал за пласирање важне информације јер је ексклузивна порука у тренутку са свим грађанима подељена на Фејсбуку.¹² Имиџ државе обликован је тако да одговара организацијским циљевима кризе, што значи да се у пракси друштвене мреже не забрањују, али се њиховим садржајем софистицирано управља. Шок који је произведен чином насиља имао је мултипликован одјек и чињеницом да је Словачка веома мирна земља са изузетно ниском стопом криминала.

ДЕМОНИЗАЦИЈА И НАСИЉЕ НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА

Пример политичке кризе у Словачкој показује да са дигитализацијом и вештачком интелигенцијом технолошки све савршеније платформе (*Facebook, X/Twitter, Instagram, You Tube*) добијају много важнију улогу у окупљању, усмеравању и мобилисању јавности, али и продукцији кризног публицитета и усмеравању екстерне комуникације. Мењајући публику интернет мења и моделе политичке комуникације која више није само брза реакција организованих политичких актера, већ све чешће одраз фрустрираних и незадовољних појединаца кивних на политички систем у чије име лидери доносе одлуке. Друштвене мреже омогућавају привид огромне подршке одређеном чину насиља и личности која га је починила (астротурфинг/ботовање), што је неопходно спречити.¹³ Словачки премијер Фиц је био активни корисник

¹² Види: <https://www.facebook.com/share/p/ySztBiuebYRr4q6n>.

¹³ *Асиротурфинг* представља организовану активност која има за циљ да створи лажан утисак о широко распрострањеном, спонтано насталом, основном покрету који подржава или је против нечега (као што је политика неке странке), али је у

друштвених мрежа, а анализом наратива које је користио уочавамо традиционални приступ у којем је преносио комплетне интервјуе или изјаве дате класичним медијима.¹⁴ Овакав начин комуникације одудара од принципа дигиталног маркетинга и концепта *Web/Politics 2.0*, јер не нуди вишесмерну комуникацију која лежи у његовој основи. Фиц је ретко објављивао сопствене видео-материјале, па је снимак на *Фејсбук* од 10. априла ове године изазвао велику пажњу јавности тек након неуспешног покушаја атентата. Наиме, он је у њему дословце изговорио: „Чекам да се фрустрација опозиције коју *хране медији* претвори у убиство политичара у влади”.¹⁵ Кризне ситуације показују како *онлајн* подстицање мржње шири и провоцира *офлајн* насиље, па атентат може бити последица децентрализоване структуре умрежене заједнице у којој држава нема контролу над емитованим информацијама. Узнемирујући видео – снимак атентата на *Иксу*, појавио се свега неколико минута након догађања, изазивајући лавину твитова и сличних иступа свих европских лидера.¹⁶

Прве реакције на чин насиља стигле су од блиских *Фрицових* политичких пријатеља и лидера Србије и Мађарске, који нису крили изненађење и огорченост. Председник Александар Вучић се одмах огласио (Слика 1),¹⁷ као и његов пријатељ Виктор Орбан, председник Владе Мађарске: „Био сам дубоко шокиран гнусним нападом на мог пријатеља, премијера Роберта Фица. Молимо се за његово здравље и брз опоравак! Бог благословио њега и његову земљу.”¹⁸

стварности покренута и контролисана од стране прикривене групе или организације (нпр. као корпорација, политичка странка и сл.). Извор: Merriam-Webster речник, линк: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/astroturfing> (Приступљено: 18. 7. 2024).

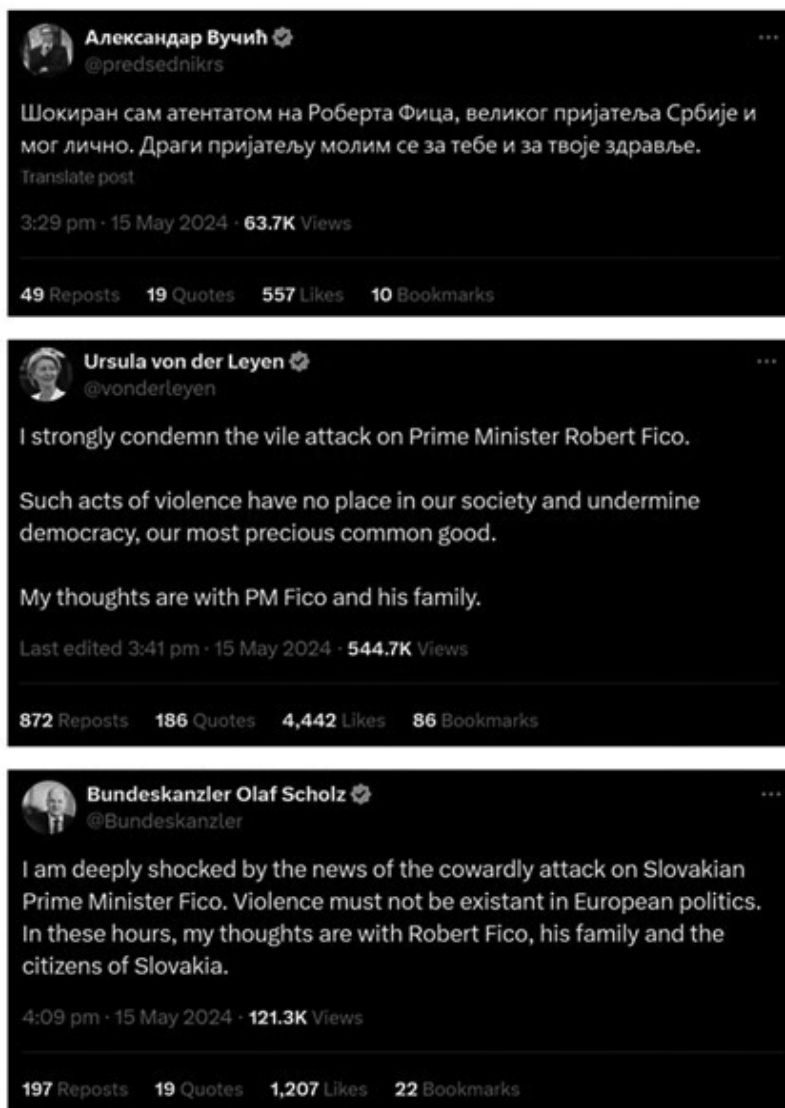
¹⁴ Истражујући обрасце политичког комуницирања Роберта Фица током две седмице које су претходиле атентату издвојили смо 15 објава на *Фејсбук*у, констатујући како су на статусу словачког лидера најчешће класични видео-клипови са говорима на митинзима, у Народној скупштини или у оквиру протоколарних церемонија. Најкраћи видео је од два и по минута, док најдужи клип траје 1 сат и 55 минута.

¹⁵ „Бирачи напредне Словачке безобразно *исују* владине политичаре на улицама, а ја само чекам када ће се ова фрустрација, коју интензивно продубљују *Denník N*, *SME* и *ili Aktuality*, претворити у убиство неких од водећих владиних политичара, а притом нимало не претерујем”. Види: <https://www.facebook.com/watch/?v=838540771598504>.

¹⁶ Извор: <https://x.com/tvtoront/status/1790764141424042486>.

¹⁷ Извор: <https://x.com/predsednikrs/status/1790736159414292547>.

¹⁸ Извор: https://x.com/PM_ViktorOrban/status/1790740770418208860.

Слика 1. Поруке појединих званичника на друштвеној мрежи Икс
Извор: Приредио аутор.

У језгру техно-друштвених промена су социјалне мреже јер људи данас прве информације траже на њима. Истраживачи друштвених промена запажају како је „демократичност интернета и отвореност друштвених мрежа подстакла да интеракција међу свим комуникаци-

оним актерима постане снажнија и учесталија”.¹⁹ Интернет је заменио кућно огњиште и породицу, па у комбинацији са традиционалним медијима креира инфо-омотач који обавија државу. Зато лидери заобилазећи гостовања у телевизијским студијима прве изјаве објављују на *Иксу*, *Фејсбуку* или сличним популарним мрежама, циљајући да на тај начин управљају емоцијама аудиторјума. Миграција форми из штампе у онлајн свет је очигледна јер некада миран, хронолошки приказ потискује динамика новог, која тражи да у неколико секунди саопштите најважније значење поруке.²⁰ У политичком маркетингу постоји појам *слактивизам* који истиче улогу јавних личности у кризним ситуацијама.²¹ И жртва и атентатор имали су своје налоге, при чему је очигледно да су их користили према својим идеолошким уверењима. Фицо је у западним мајнстрим медијима годинама идентификован као непријатељ „система европских вредности”, тако да је чин физичке ликвидације представљао елиминацију другачијег мишљења.²²

Медији су филтер којим политичка комуникација одражава званичан став политичког естаблишмента током кризе. И председница Европске комисије Урсула фон дер Лајен (Слика 1) оштро осуђује „подли напад на премијера Роберта Фица”, истичући да „такви акти насиља немају места у нашем друштву и поткопавају демократију, наше најдрагоценије опште добро. Моје мисли су са премијером Фицом и

¹⁹ Ненад Перић и Ана Јевтовић посебно издвајају способност дигиталних медија да умрежавају неограничен број корисника, који истовремено могу учествовати у дебати око одређене теме (Перић и Јевтовић 2023, 248).

²⁰ „Значајна предност овакве форме је могућност уметања мултимедијалних садржаја (видео и аудио записа, садржаја са друштвених мрежа, на пример)...” (Вајић 2017, 73).

²¹ Термин *слактивизам* води порекло из енглеског језика и односи се на праксу упадљиве подршке одређеној политичкој опцији у онлајн простору, али без преузимања било каквих конкретних корака у стварности који би довели до промена. Извор: Merriam-Webster речник, линк: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/slacktivism> (Приступљено: 17. 7. 2024).

²² Британски *Гардијан* 15. маја 2024. на почетку текста који извештава о атентату наводи како је „Фицо бахати политички ветеран, познат по својим нападима на медије, невладине организације и тужиоце током своја три мандата”. Такође се наводи да жели да „имитира свог друга Орбана” укидањем контроле и баланса власти како би „зацементирао” своју моћ, док заузима више пријатељски став према Русији.

његовом породицом.”²³ Такође, немачки канцелар Олаф Шолц (Слика 1) не крије своје огорчење: „Дубоко сам шокиран вестима о кукавичком нападу на словачког премијера Фица. Насиље не сме да постоји у европској политици. У овим сатима, моје мисли су са Робертом Фицом, његовом породицом и грађанима Словачке.”²⁴ Огласио се и Јенс Столтенберг, генерални секретар НАТО: „Шокиран сам и згрожен пуцњавом у премијера Роберта Фица. Желим му снаге за брз опоравак. Моје мисли су са Робертом Фицом, његовим најмилијима и народом Словачке.”²⁵ Међу онима који су званично реаговали после овог догађаја био је и Володимир Зеленски, председник Украјине: „Напад на словачког премијера Роберта Фица је ужасан. Оштро осуђујемо овај чин насиља против шефа владе наше суседне, партнерске државе. Треба учинити све да се осигура да насиље не постане норма ни у једној земљи, облику или сфери. Искрено се надамо да ће се Роберт Фицо ускоро опоравити и изражавамо солидарност са народом Словачке.”

Искусни политичари делују на плану когнитивне пристрасности користећи платформе и публику друштвених медија за остваривање сопствених политичких циљева. Анализирајући објаве лидера свих чланица Европске уније запазили смо три слоја значења: 1) осуда политичког насиља, 2) подршка породици, и 3) подршка словачком народу. Интернет теоријски има потенцијал да снажно и дугорочно обезбеђује сагласје владама или државама, при чему је у кризама приоритетно придобити нове следбенике.²⁶ Окупљање људи врши се у кратком временском року, постоји могућност реконфигурисања догађаја у току дешавања, а списак учесника је увек отворен за нова реаговања. Социолог Рич Линг (*Rich Ling*) то види као моћ дигиталних технологија да *микрокоординацијом* активности у тренутку окупљају своје истомишљенике који континуираним деловањем стварају нови квалитет и појачавају уверавајућу моћ порука (Ling 2004).

²³ Извор: <https://x.com/vonderleyen/status/1790739191866753069>.

²⁴ Извор: <https://x.com/Bundeskanzler/status/1790746295507821026>.

²⁵ Извор: <https://twitter.com/jensstoltenberg/status/1790748869883580661>.

²⁶ „Око 20% корисника друштвених медија мења или коригује своје друштвене или политичке ставове кад на друштвеним мрежама сазна за неке друге и њима нове”, тврди Андерсон (Anderson 2016).

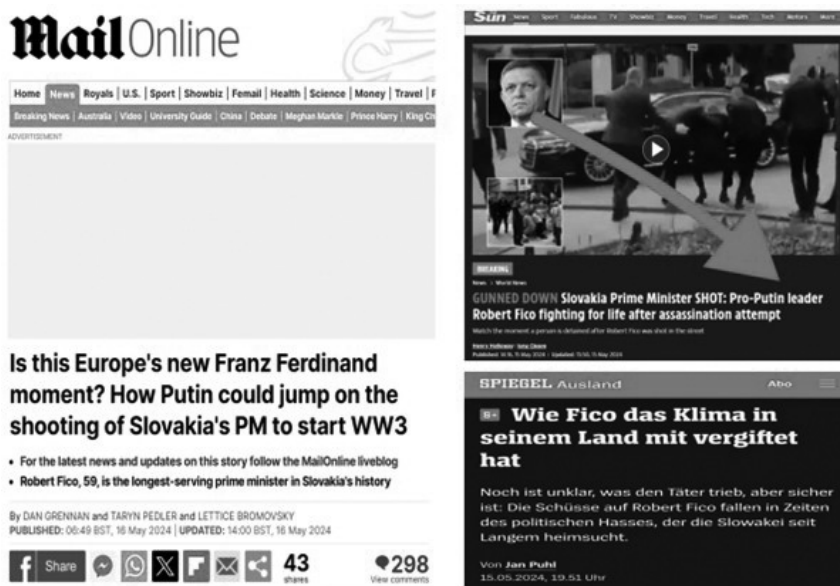
ДЕХУМАНИЗАЦИЈА И ЕТИКЕТИРАЊЕ ЖРТВЕ У ТРАДИЦИОНАЛНИМ МЕДИЈИМА

Уска концентрација власништва над медијима претња је за слободну и отворену размену информација, али је са друштвеним мрежама у свим државама дошло до *имџлозије* супротстављених гледишта, што је потенцијално опасно у кризним ситуацијама. Словачко друштво је већ дуже време било подељено на либералне глобалисте и националистичке конзервативце, али за разлику од већине сличних западноевропских друштава с повратком премијера Фица на власт су се 2023. вратили националисти са снажним националним идејама. Држава која је независност стекла 1993. године није имала довољно времена да прихвати европски идентитет и идеје, јер је након само 11 година ушла у чланство ЕУ, што значи да је свест о нацији у доброј мери сачувана. Национализам је остао усађен међу сеоским и слабо плаћеним становништвом, које је посебно погодило „презриво” понашање европских комшија, посебно богатих и развијених држава. Између осталих, ту видимо снагу антимигрантског програма, израженог евроскептицизма и дубоког анти-украјинског расположења, посебно око даљег слања војне помоћи и подршке. Истовремено, западни медији Фица су представљали као идеолошког савезника Владимира Путина, што је незамисливо када се погледа њен геополитички положај. На пример, британски *Дејли мејл* наводи да Словачка можда изгледа као мала, безначајна држава, али да се налази на политичкој раскрсници Европе.²⁷ Традиционална штампа дистрибуира „поуздана уверења” која коришћењем технике етикетирања постају кредибилне информације, на којима европска јавност може доносити даље закључке. Милош Кнежевић користи израз „дискурсивна јака” сугеришући како се непоузданим и бучним појмовима ствара значење неприкосновене истине, која у кризама разара вредност истине.²⁸ Тако британски таблоид *Сан* објављује следећи наслов: „Пропути-

²⁷ Канадски теоретичар медија Маршал Маклуан (*Marshall McLuhan*) тврди како се „након три хиљаде година експлозије, посредством фрагментарних и механичких технологија” са информатизацијом мењају смер и ритам порука због чега „западни свет имплодира”. Човек којег медијска публика види као великог пророка комуникационих промена констатује како се „данас акција и реакција одигравају готово истовремено”, претварајући свет „у глобално село” (Маклуан 1971, 38).

²⁸ Деконструкција значења има предност у изградњи *новојовора* којим се разара меморија система у некохерентне и неупотребљиве дискурсе (Кнежевић 2003, 5).

новски лидер Роберт Фицо бори се за живот после покушаја атентата” (што се може видети на Слици 2), који је нешто касније промењен,²⁹ али сличан је остао на *Јуџијуб* каналу.³⁰ Техника етикетирања којој унитарно приступа европска штампа заснива се на једноставном симболичком представљању одређене личности, етничке групе или верске заједнице која се медијски везује за негативну перцепцију. Тако наслови у новинама или хедови у телевизијским информативним емисијама повезују Фица са руским председником Путином, иако то у реалној политичкој стварности није видљиво. Пропагандисти који користе ову технику циљају да повезивањем негативних друштвених симбола и добро познатих историјских чињеница заплаше аудиторијум, па публикувањем текста са питањем: „Да ли је ово нови тренутак Франца Фердинанда за Европу? Како би Путин могао да искористи пуцње на словачког премијера да започне трећи светски рат” застрашују забринуту јавност (Слика 2) (DailyMail 2024).

Слика 2. Примери унитарности у штампи у Европи
Извор: Приредно аутор.

²⁹ Извор: <https://www.thesun.co.uk/video/news/27936462/slovakia-prime-minister-shot-robert-fico-hit-in-stomach-in-suspected-assassination-attempt-as-hes-rushed-to-hospital>.

³⁰ Види: <https://youtu.be/Qe4oaTXlwAA?si=SjdDKUr42r211qjH>.

Европска медијска породица има јединствену уређивачку политику. Она је невидљива јер нема један центар емитовања, али се у пракси препознаје тако што се пропагандне акције усмеравају ка једном правцу, производећи кампању у коју се остали укључују. Циљ овакве политичке комуникације није само привлачење пажње на кризни догађај, већ обезбеђење да се подржавају и прате унитарне дефиниције политичких проблема и решења. Иако се Словачка налази у тешком кризном тренутку, атентат се злоупотребљава за идеолошке обрачуне и трајни отклон од руске подршке. Отуда немачки *Шпйил* као наслов на вест након атентата ставља питање: „Како је Фицо затровао климу у својој земљи” (Слика 2).³¹ Веза са руским председником на којој инсистирају и немачки медији треба да европској јавности укаже као Фицо симболизује различито усмерене политичке интересе, па се коришћењем лако памтљивих фраза (*soundbite*) и лукавом монтажом слика реалних дешавања ствара ефектан спин. Мануел Каstelс (*Manuel Castells*) констатује како је свака политика укључена у медијски простор тако што ће деловати у медијима и кроз медије (Castels 2002, 23). У пракси делује се на промени националних идентитета који се намерно занемарују и потискују, како би се формирао колективни европски, мултикултурни, мултиетнички и мултирелигијски идентитет.³²

ЗАКЉУЧАК

У оквиру теоријске анализе политичке комуникације у кризним ситуацијама утврдили смо да су друштвене мреже постале најбржи и најотворенији канал савремене комуникације са грађанима, уз истовремену рањивост на кредибилност информација које су често лажне или тенденциозно пласиране из непоузданих и безбедоносно скривених извора. Истражујући садржаје порука посредованих у јавном простору након неуспелог атентата на словачког премијера Роберта Фица уочили смо њихову значењску унитарност на фону дипломатских вредности, али и идеолошко етикетирање у складу са политичким

³¹ Извор: https://x.com/maxotte_says/status/1790820534478917672 .

³² „Колективни идентитет обједињава биолошки, класни и статусни идентитет, стапајући индивидуалне специфичности у нову димензију моћи” (Јевтовић 2015, 433).

циљевима словачког премијера која је у неким ставовима значајно другачија од политике Европске уније.

У кризним ситуацијама Фејсбук, Инстаграм, Твиттер/Икс, ТикТок и сличне платформе кроз коментаре корисника постају отворене за ширење моралне панике, страха и дефетизма тако да надзор над насилним и демократски непримереним садржајима представља императив кризних тимова. У таквим случајевима бледе границе између онлајн и офлајн сфере, при чему политички идентитети потхрањени сукобљеним дискурсима, стереотипима, предрасудама, програмима и ставовима воде конфликтима са тешко предвидивим последицама. Дигитални крајолик у све већој мери обликује наш политички видокруг, што значи да ће наша заокупљеност безбедношћу зависити од способности обликовања доминантних наратива. Словачка влада је након покушаја атентата на свог премијера демонстрирала високу комуникациону обученост, иако се истовремено нашла на удару европске штампе и друштвених мрежа који су покушавали да је анатемишу као „проруску” и „антиевропску”. Медијска логика се све више окреће ка пажњи корисника са намером придобијања сагласности, што значи да се политички актери прилагођавају комуникационим променама и начинима представљања кризних догађаја.

Након опоравка, Фицо је у првом обраћању јавности свог атентатора описао као „гласника зла и политичке мржње”, истичући да неће предузети никакве правне радње против њега, нити тражити одштету. „Свакако да се многе ствари могу урадити другачије. А управо понуда да се ствари раде другачије и боље, да се имају другачија мишљења, мора бити елементарна основа сваког смисленог демократског надметања. Понуда не може бити да се противник затвори или злонамерно убије без разлога. О томе ће опозиција морати да размисли”, рекао је, упозоривши да ће бити још жртва уколико не дође до толеранције у приступима политици.³³

Облик и стил политичке комуникације се мењају, а наш рад је показао колико је цензура или сваки облик забране информација током

³³ Види линк: https://twitter.com/stairwayto3dom/sta-us/1798378785534071142?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1798378785534071142%7Ctwgr%5E7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Finformer.rs%2Fplaneta%2Fvesti%2F913070%2Fudarno-fico-se-obraca-prvi-put-nakon-atentata-ima-jaku-poruku-za-napadaca-cintulu-video.

кризних ситуација контрапродуктиван. Словачка влада је пример доброг и веродостојно интегрисаног комуникацијског деловања у кризној комуникацији, организованог и институционализованог, иако је намењена дисперзивној публици са различитим политичким ставовима и уверењима. То значи да демократска, медијски писмена и дигитално припремљена заједница и поред кризе којој је изложена може да сачува суверенитет и националне интересе под условом да одговорно управља комуникационим токовима успостављајући бројне додирне тачке са својим грађанима и грађанкама, делотворно комбинујући свакодневне рутине на нивоу функционисања државе (Politics), политичке борбе (Policy) и одржавања структурног система друштва (Polity).

ЛИТЕРАТУРА

1. Anderson, M. (7. novembar, 2016): *Social media causes some users to rethink their views on an issue*. Pew Research Center. Preuzeto sa: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/11/07/social-mediacauses-some-users-to-rethink-their-viewson-an-issue/>
2. Bajić, Predrag. 2017. „Onlajn štampa: odnosi između sadržaja u štampanim i onlajn izdanjima dnevnih novena”, *CM: Communication and Media*, XII (39): 57–82.
3. Bešić, Miloš. 2019. *Metodologija društvenih nauka*, Akademski knjiga, Novi Sad.
4. Boin, A. Hart, P't. Štern, A. i Sandelijus. B. 2005. *Politika upravljanja krizama*, Službeni glasnik, Fakultet bezbednosti, Beograd.
5. Деспотовић, Љубиша и Вања Глишин. 2021. *Савремени међународни односи и геополитика*, Каирос, Сремски Карловци.
6. Јевтовић, Ана. 2015. „Културна политика и стратегије политичке комуникације”, *Култура и политика*, XII (26): 429–440.
7. Ling, R. (2004): *The mobile connection: The cell phone's impact on society*. San Francisco, CA: Morgan Kaufmann.
8. Kegli Čarls i Judžin Vitkof. 2004. *Svetska politika: trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija, Beograd.
9. Klingemann, H. D. i Voltmer, K. 1989. *Massenmedien als Brücke zur Welt der Politik*. U: Kaase, Max/ Klingemann; H. D.: *Massenkommu-*

- nikation. Theorien, Methoden, Befunde.* Opladen: Westdeutscher Verlag, str. 221–238.
10. Kriesi, H. 2011. Strateška politička komunikacija: uslovi i šanse mobilisanja javnog mnjenja – međunarodno poređenje. U: Ansgar Zerfaß & Miroljub Radojković (priređivači): *Menadžment političke komunikacije*, Konrad Adenauer Stiftung, Beograd.
 11. Кнежевић, Милош. 2003. *Време глобализације*, зборник, Дом културе, Студентски град, Београд.
 12. Маклуан, Маршал. 1971. *Познавање ојшићила – човекових њроду-жећака*, Нолит, Београд.
 13. Перић, Н. и Ана Јевтовић. 2023. „Парацосијална комуникација на друштвеним мрежама – студија случаја Новака Ђоковића и његових пратилаца”, *Башићина*, св. 61, стр. 247–259; Институт за српску културу, Приштина – Лепосавић.
 14. Станчић, В. 2010. Либерализам и демократија: сличности и разлике, *Полићичка ревија*, Година (XXII) IX, vol = 24, Бр. 2 / 2010. стр. 283–302, Институт за политичке студије, Београд.
 15. Степић, Миломир. 2011. „Постмодерни геополитички изазови Европе”, *Мејаћренд ревија*, вол 8; бр. 2. стр. 71–90; Факултет за међународну економију, Београд.
 16. Castels, Manuel. 2002. *Моћ идентитета*, Naklada Zadro, Zagreb.
 17. Cohen, S. (1972): *Folk Devils and Moral Panics: The creation of the Mods and Rockers*, Routledge, London.

Ana Z. Jevtović

Inštitút politických štúdií, Belehrad

POLITICKÁ KOMUNIKÁCIA A MEDIÁLNY UNITARIZMUS V KRÍZOVÝCH SITUÁCIÁCH

Abstrakt

Vychádzajúc z chápania politickej komunikácie v medzinárodných vzťahoch ako procesu získavania, presvedčania a verejnej prezentácie štátu, považujeme za

mediálny obraz vytvorený po atentáte na slovenského premiéra Roberta Fica. „Politický zločin“, ako ho bezprostredne definovali úrady tejto krajiny, „útok na právny štát a slobodu médií“, ako ho prezentovala proeurópskou opozícia, alebo „atentát na proputinovského premiéra“, ako ho označila prozápadná tlač, naznačuje komplexný koncepčný rámec jednotnej konštrukčnej informácie, ktoré určitými tematickými valérmi rámcujú a ponúkajú ako žiaduce vzory vplyvu na verejnú mienku. Vo svetle dominujúcich mediálnych významov a dynamiky vytvárania obrazu obe treba sledovať transformovanú koncepciu medzinárodných vzťahov, v ktorej sa atentát na predsedu vlády suverénneho štátu používa ako argument pre politický a diplomatický nátlak. Cieľom príspevku je prostredníctvom analýzy obsahu charakteristických mediálnych naratívov poukázať na skryté propagandistické techniky a metódy podnecovania bezpečnostnej vzájomnej závislosti členiek Európskej únie, ktoré politické stanoviská formujú jedinečne, aj keď nie sú v súlade so záujmami členky, ktorá bola poškodená.

Kľúčové slová: politická komunikácia, atentát, kríza EÚ, konceptuálny unitarizmus, médiá, verejnosť, politické násilie, dohľad nad informáciami

Ana Z. Jevtović

Institute for Political Studies, Belgrade

POLITICAL COMMUNICATION AND MEDIA UNITARISM IN CRISIS SITUATIONS

Abstract

Starting from the understanding of political communication in international relations as a process of gaining, persuading and public representation of the state, we consider the media image created after the assassination of Slovak Prime Minister Robert Fico. “Political crime” as immediately defined by the authorities of this country, “attack on the rule of law and media freedom” as presented by the pro-European opposition or “assassination of the pro-Putin prime minister” as labeled by the pro-Western press indicate a complex conceptual framework of unitary construction information that is framed and imposed by certain thematic values as desirable patterns of influence on public opinion. In the light of the dominant media meanings and the dynamics of creating the image of the victim, the transformed concept of international relations should be observed, in which the assassination

of the prime minister of a sovereign state is used as an argument for political and diplomatic pressure. The aim of the paper is to point out, through the analysis of the content of characteristic media narratives, hidden propaganda techniques and methods of encouraging security interdependence of European Union members who form political positions uniquely, even when they are not in agreement with the interests of the member that was harmed.

Key words: political communication, assassination, EU crisis, conceptual unitarism, media, public, political violence, information surveillance

Kristijan Obšust*
Archív Vojvodiny, Nový Sad

SLOVÁCI V SRBSKU A NIEKTORÉ PRVKY ICH SKUPINOVEJ IDENTITY

Abstrakt

Príspevok poukazuje na základné konštelácie súvisiace s problematikou kolektívnych identít príslušníkov slovenskej národnostnej menšiny v Srbskej republike, teda na určité skutočnosti, ktoré boli kľúčové pre definovanie a konštruovanie národnej a náboženskej identity Slovákov v Srbsku.

Kľúčové slová: Kolektívne identity, Slováci v Srbsku, identity Slovákov, dolnozemsí Slováci, etnické menšiny

Skupinová identita, vrátane národnej identity Slovákov v Srbsku, nepredstavuje jasne definovanú a monolitnú kategóriu, ale komplexný fenomén, ktorý napriek jednotlivým základným segmentom, ktoré sa vzťahujú na jasne definovaný etnický a lingvistický substrát, vlastne nie je úplne stábilny ale časom prechádzal a prechádza aktívnymi procesmi čiastočného prekomponovania. Respektíve, skupinové identity dolnozemsých Slovákov, sledované na všeobecnej úrovni, predstavujú relatívne dynamické kategórie, ktoré vyplývajú a ktoré v minulosti vyplývali z fondu spoločenských a politických konštelácií v konkrétnych chronologických a priestorových rámcoch. Akceptujúc vyššie uvedené, v kontexte analýzy tematiky, súvisiacej so skupinovými identitami dolnozemsých Slovákov, ako aj konkrétne Slovákov žijúcich v Srbsku, potrebné je brať do ohľadu základnú skutočnosť vzťahujúcu sa na rozmanitosť existujúcich úrovní identifikácie príslušníkov slovenskej národnostnej menšiny, ako v minulosti, tak aj v súčasnom, aktuálnom kontexte. Tieto zmeny v rámci primárnej identifikácie (miestnej, regionálnej, národnej a konfesionalnej) boli stanovené a antropologický výskum prebieha v niekoľkých mestách a dedinách obývaných príslušníkmi slovenskej národnostnej menšiny. To znamená, že je v priebehu terénneho výskumu vykonávaného s viac ako sto jedincov rôzneho veku, pohlavia a vzdelania,

* E-mail address: kristijanobsust.cikipm@gmail.com

na spôsob neštruktúrovaných rozhovorov a metódy pozorovania s účasťou v Kovačici, Petrovci, Kysáči, Hložanách, Kulpíne, Pivnici, Aradáči, Padine a Novom Sade v období rokov medzi 2011 a 2014, vytvorený rad rôznych foriem identifikácie respondentov, ktorí sa pohybuje od miestneho cez regionálny až po konfesijný a národný (pozri: Obšust 2012, 2015; tiež Obšust a Kuzmanović 2019).

Respektíve, aj napriek pohľadu zvonka, spoločenstvo Slovákov v Srbsku vyzerá celkom jasne definované, predovšetkým lingvistickou komponentou z ktorej sa v rozhodujúcej miere prejavuje aj národná, t. j. aj napriek tomu, že slovenské spoločenstvo je definované a vyčlenené vo vzťahu k ostatným špecifickým prvkom tzv. tradičnej (národnej) kultúry, a v značnej miere aj konfesijnou identitou a, určite, osobitným lingvistickým špecifikom, kolektívna identita Slovákov v Srbsku nie je jednotná, a pozostáva z celého radu vnútorných variácií a závisí od celého fundu spoločenských a politických činiteľov, ale aj od konkrétneho časového a priestorového kontextu (Obšust 2015, 6). V súlade s tým, skupinové identity a predovšetkým, národná identita Slovákov v Srbsku, ako najvýraznejšia a najviditeľnejšia forma identity, ktorá pri pohľade zvonka, pôsobí kompaktné a jasne určená, v skutočnosti obsahuje celý rad vnútorných vrstiev, respektíve, nepredstavuje koncízne určený a definovaný homogénny celok, ale v sebe obsahuje celý rad prvkov, ktoré sa prelínajú v prvom rade s miestnymi a regionálnymi, ale aj konfesijnými formami identifikácie. Študovaním skupinových identít Slovákov v Srbsku prostredníctvom terénnych výskumov, mediálnych obsahov a študovaním určitých tematických skupín nasociálnych sieťach, potvrdzuje sa konštatácia S. Halla o fluidnosti identity. Respektíve, možno konštatovať, že rôzne kolektívne identity, ktoré existujú medzi príslušníkmi slovenskej národnostnej menšiny v Srbsku, rovnako ako aj všetky iné skupinové identity, predstavujú premenlivé kategórie s vnútornými vrstvami, ktoré sú vzájomne prepletené, bez ohľadu na to v akej miere, pri pohľade zvonku, pôsobia ako stále a koncízne definované. Kolektívne identity, ako nestále dynamické kategórie, nie sú singulárne ale sú neustále podrobené procesu multiplikácie, ale aj spájania (pozri Hall 2001), a vznikajú prostredníctvom rôznych antagonických diskurzov a praktík, ktoré sa často vzájomne prepletajú a prelínajú (pozri Eriksen 2004; tiež Smith 2010). Ako také, oni sú často fluidné, respektíve „konjunktúrne“ (pozri Clifford 1988, 10–11), kvôli čomu musia prechádzať nepretržitými procesmi obnovovania a potvrdzovania. Kvôli tomu identity vždy treba pozorovať ako otázku identifikácie, a identifikácia vždy obsahuje

dialogický podklad (pozri Baumann 1999). Práve zohľadňovaním rôznych identifikácií príslušníkov slovenskej národnostnej menšiny, možno určiť internú úroveň prelínania a rozmanitosti, ktorá iste nevyklučuje aktuálne dominantne zvýraznenú národnú a, rozhodne, konfesijnú identitu. Respektíve, bez ohľadu na internú fluidnosť kolektívnych identít Slovákov v Srbsku, ich etnická, lingvistická a, istotne aj, náboženská zložka je jasná a jednoznačná, ale aj tak organizovaná, ona varíruje v závislosti od jednotlivca. Od obdobia formovania prvých slovenských enkláv na území Dolnej zeme, forma identifikácie sa menila a varírovala v závislosti od konkrétneho miestneho kontextu. V tomto zmysle, on bol často vytvorený vo vzťahu k druhému, t. j. okolitým etnicitám. Teda, vždy musel existovať koncept Iného bez ohľadu na to, v akej miere on bol zvýraznený.

V kontexte kolektivity, ešte od čias dosťahovania enkláv na územie Dolnej zeme, aj napriek tomu, že miestná identifikačná premisa počas devätnásteho storočia, okrem konfesijnej, bola najvýraznejšia (pozri Divičanová 1996), národná forma identifikácie bola určite prítomná. Avšak, ona bola sekundárna vo vzťahu k primárnym formám miestnej a konfesijnej identifikácie. Časom, od konca devätnásteho storočia, národný koncept identifikácie sa postupne intenzivňoval, respektíve, na území Dolnej zeme sa stáva dominantným na začiatku dvadsiateho storočia, čo sa medziiným reflektuje aj založením časopisu Dolnozemský Slovák. Po roku 1918 a vzniku Kráľovstva SCHS on je príliš výrazný a prejavuje sa celým radom reflexií. Práve založenie inštitúcií, akými sú Gymnázium a Matica slovenská, alebo iniciovanie celonárodného podujatia Slovenských národných slávností, jasne reprezentujú jej vonkajšiu stabilitu v tomto období. V tom zmysle, založenie slovenských kultúrnych a osvetových inštitúcií a národného sviatku, akým sú Slovenské národné slávnosti, z jednej strany predstavoval výsledok viacdessaťročných procesov konsolidácie slovenskej národnej identity medzi Slovákami, ktorí sa usadili na tomto území kým, z druhej strany, práve tieto inštitúcie a podujatia významne ovplyvnili ďalšie posilňovanie národnej formy identifikácie medzi Slovákami v Srbsku, respektíve Juhoslávii. V tomto zmysle Maticu slovenskú, Gymnázium Jána Kollára, Slovenské národné slávnosti, ako aj Slovenskú evanjelickú a. v. cirkev, koncipovanú s národným prefixom na tomto území, ktorá vyplynula z predtým zvýraznenej konfesijnej identity, v podstate možno percipovať ako východiskový bod, ale aj ako katalyzátory, t. j. inštitucionálne držiteľe národnej identity slovenskej národnostnej menšiny v Srbsku

Na základe doterajších výskumov problematike skupinových identít dolnozemskej Slovákov, ako i na základe všetkého predtým uvedeného, možno konštatovať, že sa forma istej spoločnej dolnozemskej slovenskej národnej identity začala konštruovať už v prvých desaťročiach po osídlení na územie Dolnej zeme. Avšak, ona prvotne bola konštruovaná zo strany extrémne malej skupiny vzdelanejšej vrstvy obyvateľstva, a ako taká mala veľmi obmedzený rámec. Pritom, pre väčšinu slovenského dolnozemskeho dedinského obyvateľstva, ktoré sa prakticky celkom zaoberalo poľnohospodárstvom a dobytkárstvom, táto forma identifikácie, alebo vôbec neexistovala, alebo bola úplne zanedbateľná v porovnaní s miestnou a konfesijnou formou identifikácie, ako to už bolo uvedené. Avšak aj napriek tejto skutočnosti, početní výskumníci, ktorí sa zaoberali a ktorí sa zaoberajú rôznymi aspektmi histórie a kultúry dolnozemskej Slovákov, vyzdvihovali, že sa slovenské spoločenstvá na území Dolnej zeme musia analyzovať ako celok, aby sa na tom základe zohľadnili vnútorné špecifiká konkrétnych spoločenstiev (slovenských enkláv) na konkrétnych lokalitách. V každom prípade, od začiatku bola rešpektovaná skutočnosť, že územie Dolnej zeme je v skutočnosti zložené z radu vyčlenených lokalít alebo skupín lokalít, z ktorých každá má vlastné špecifiká, ale ktoré sa vyznačovali radom spoločných prvkov.

Podľa názoru drvivej väčšiny autorov, ktorí sa zaoberali problematikou kolonizácie Dolnej zeme, územie, na ktorom sa v druhej polovici osemnásteho a v devätnástom storočí formovali početné, vzájomne vzdialené slovenské enklávy, ktoré boli zoskupené do troch väčších zón (okolo Békešcaby, okolo Aradu v rumunskej časti Banáta a na území dnešnej AP Vojvodiny), v ktorých koncom devätnásteho storočia žilo asi 140.000 slovenských kolonistov (pozri: Sirácky 1975), aj do roku 1918 predstavovalo vyčlenené územie od územia tzv. Hornej zeme t. j. dnešného Slovenska.

Na túto skutočnosť poukázal aj jeden z najvýznamnejších autorov, ktorý študoval históriu a kultúrnu históriu slovenských spoločenstiev Dolnej zeme, historik Ján Sirácky. On prízvukoval, že najmä v období pred rokom 1918, Dolnú zem treba považovať za celok, pretože len takým spôsobom možno skúmať spoločné ako aj špecifické jednotlivé prvky konkrétnych slovenských spoločenstiev, žijúcich na rôznych lokalitách južného Uhorska (pozri Sirácky 1980). Na územie Dolnej zeme, ako na špecifickú formu jednotnej kultúrnej oblasti, rozhodne s osobitnými zvláštnosťami rôznych území a mikrolokalít v nich, poukázal aj slovenský etnológ Ján Botík v kontexte vlastných etnologických výskumov (pozri Botík 2011). Avšak, bez ohľadu na

existenciu spoločných prvkov, ktoré spájajú početné slovenské enklávy, ktoré v procese kolonizácie, od druhej polovice osemnásteho a v devätnástom storočí, vznikli na území Dolnej zeme, je veľmi ťažké spoločenstvo Slovákov na tomto území považovať za monolitné, dokonca aj v čase, keď sa ona nachádzala v rámci hraníc jedného politického subjektu, respektíve do roku 1918. Po uplynutí tejto doby, respektíve rozkladom Rakúsko-Uhorska, slovenské obyvateľstvo sa, ako na území, ktoré dnes zaberá Slovensko, tak aj na rôznych územiach Dolnej zeme, ocitlo v zložení rôznych štátov a v súlade s novými politickými, spoločenskými a kultúrnymi konšteláciami, vybralo sa na cestu vlastného rozvoja. Teda, o nejakej jasne definovanej slovenskej dolnozemskej kolektivitě po roku 1918, nemožno hovoriť, zatiaľ čo je ona v časovom období, do uvedeného roku, viditeľná, ale obsahuje celý diapazón interných variácií. Predsa, z druhej strany, Dolná zem v teritoriálnom zmysle ako osobitné územie vo vzťahu k tzv. Hornej zemi, respektíve územiu dnešného Slovenska, od začiatku sa v literatúre definovala a percipovala ako osobitná jednotka. Keď konkrétne ide o súčasné formy identifikácie príslušníkov slovenskej národnostnej menšiny, možno konštatovať, že národná forma identifikácie je dnes najvýraznejšia. Respektíve, ona predstavuje spoločnú referenciu, ktorou sa prejavuje kolektivita, presnejšie určenie ktorým sa definuje slovenské národné spoločenstvo v Srbsku vo vzťahu k Iným. V tom zmysle, reflexie národnej identity Slovákov v Srbsku sú, na všeobecnej úrovni, príliš biditeľné. Pri antropologických výskumoch na rôznych lokalitách, úroveň identifikácie je príliš odlišná, respektíve, konštatovaný bol celý rad variácií medzi respondentmi. Avšak, celkový dojem je, že etnicita u väčšine Slovákov v Srbsku, a najmä tých, ktorí žijú na lokalitách kde Slováci predstavujú relatívnu alebo absolútnu väčšinu, predstavuje nesmierne dôležitú, a najčastejšie aj primárnu úroveň identifikácie (pozri Obšust 2015). Túto tézu potvrdzujú aj názory väčšiny respondentov slovenskej národnostnej príslušnosti, žijúcich v rôznych dedinách, s ktorými v priebehu niekoľkých posledných rokov boli urobené rozhovory. Jedinou výnimkou v tomto kontexte predstavuje Stará Pazova a, do istej miery možno, i Nový Sad, ktorý predstavuje mestské prostredie so špecifickým slovenským spoločenstvom, vytvoreným migráciou Slovákov z rôznych lokalít.

Treba tiež vyzdvihnúť, že na zachovanie národnej identity Slovákov v Srbsku v značnej miere vplýva aj mimoriadne bohatý spoločenský a kultúrny život tejto národnostnej menšiny, ktorý sa reflektuje v celom rade rôznych praktík, z ktorých sú, okrem radu festivalov, stretnutí spisovateľov a

divadelnej produkcie, určite najvýznamnejšie Slovenské národné slávnosti. Okrem toho, značná vytrvalosť slovenských spoločenstiev vo väčšine lokalít, na ktorých žijú príslušníci tejto národnostnej menšiny, založená je aj na celom rade ďalších reflexií, z ktorých najmä vynikajú kultúrne a osvetové kontakty medzi Slovákami v Srbsku so Slovákami na Slovensku, ktoré sa najmä zintenzívnili za posledné dve desaťročia. Naďalej, kompaktnosť spoločenstiev v niektorých, prevažne slovenských dedinách, je podmienená predovšetkým ešte stále vysokým percentom endogamie, ktoré napr. v Starej Pazove alebo vo väčšine ďalších, etnicky zmiešaných prostrediach, vôbec nie je vyjadrená, aj keď predstavovala výnimočne viditeľnú tendenciu medzi slovenským obyvateľstvom týchto osád do 60. rokov dvadsiateho storočia (Obšust 2015, 17–18). Respektíve, kým sa v niektorých dedinách aj dnes sleduje pomerne vysoký stupeň endogénnosti, v ostatných prevažne zmiešaných prostrediach, v ktorých Slováci nepredstavujú absolútnu ani relatívnu väčšinu, príliš je zdôraznená exogénnosť slovenskej časti obyvateľstva. Pozerajúc z dnešnej prizmy observácie, jasné je, že práve vysoký stupeň endogamie v rôznych prostrediach, v ktorých žili Slováci na území Dolnej zeme, ktorý bol výnimočne výrazný až do prvých desaťročí dvadsiateho storočia, v najväčšej miere prispel k prežitiu väčšiny z týchto spoločenstiev dodnes.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

1. Bauman, Gerd. 1999. *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic and Religious Identities*. London: Routledge.
2. Botik, Jan. 2011. *Dolnozemski Slovaci: tri storočia vystahovaleckych osudov sposobu života a identity Slovakov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharska*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
3. Clifford, James. 1988. *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and art*. Cambridge. Mass: Harvard University Press.
4. Divičanová, Anna. 1996. „Vyvojove premeny tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku“. In *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*, 7–36. Bekešská Čaba: Vyskumny ustav Slovákov v Maďarsku.
5. Eriksen, Tomas H. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
6. Hall, Stuart. 2001. „Kome treba identitet“. *Reč* 64: 215–234.

7. Obšust, Kristijan. 2012. *Refleksije slovenstva i pojedini aspekti identifikacijskih odnosa među stanovnicima naselja Stara Pazova: Sondažna istraživanja*. Beograd: Centar za alternativno društveno i kulturno delovanje.
8. Obšust, Kristijan. 2015. *Prilog proučavanju kolektivnih identiteta Slovaka u Srbiji: grupni identiteti i savremeni oblici identifikacije stanovnika naselja Kovačica*. Novi Sad: Zavod za kulturu vojvođanskih Slovaka.
9. Obšust Kristijan a Kuzmanović Nebojša. 2019. *Collective identity of The Slovaks in Serbia: The Importance of Slovak Cultural and Educational Institutions and Confessional Identity for the Construction and Reflection of the National Identity of the Slovaks in Serbia*. Novi Sad: Archives of Vojvodina.
10. Siracky, Jan. 1975. „Dolna zem a Slovaci. Historicka načrt“. *Slovensky narodopis* 23: 173–182.
11. Siracky, Jan. 1980. *Slovaci vo svete 1*. Martin: Matica slovenska.
12. Smit, Antoni D. 2010. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Кристијан Обшуст
Архив Војводине, Нови Сад

СЛОВАЦИ У СРБИЈИ И НЕКИ ЕЛЕМЕНТИ ЊИХОВОГ ЗАЈЕДНИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА

Апстракт

У раду се указује на основне констелације везане за питање колективних идентитета припадника словачке националне мањине у Републици Србији, односно на одређене чињенице које су биле кључне за дефинисање и конструктисање националног и верског идентитета Словака у Србији.

Кључне речи: колективни идентитети, Словаци у Србији, идентитети Словака, долноземски Словаци, етничке мањине

Kristijan Obšust
Archives of Vojvodina, Novi Sad

SLOVAKS IN SERBIA AND SOME ELEMENTS OF THEIR GROUP IDENTITY

Abstract

The paper points to the basic constellations related to the issue of collective identities of members of the Slovak national minority in the Republic of Serbia, that is, to certain facts that were key to defining and constructing the national and religious identity of Slovaks in Serbia.

Keywords: Collective identities, Slovaks in Serbia, identities of Slovaks, Lowland Slovaks, ethnic minorities

Срђан Шљукић*
Марица Шљукић

Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

БИТКА НА КОСОВУ КАО ЈЕДНО ОД ИЗВОРИШТА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Сажетак

Осим политичке и економске, нација има и своју културну страну. Нација је незамислива без свога имена, симбола и (антрополошки схваћених) митова, као и без заједничке историје и њеног тумачења. Уколико је нација способна да сопствени идентитет утемељи дубоко у прошлости и да развије и очува богату етно-историју, то значајно повећава њене шансе за опстанак. Кључни идентитетски елементи бројних нација често се везују за неке пресудне историјске догађаје, попут битака, династичких смена, побуна и сл. Унутар културног склопа српске нације, битка на Косову пољу (1389) представља управо један такав догађај. У овом раду аутори настоје да покажу на који је начин етно-историјско тумачење битке на Косову утицало на конституисање, али и одржавање српског националног идентитета.

Кључне речи: битка на Косову, етно-историја, српски национални идентитет

Према филозофу Т. Хобзу (Thomas Hobbes) човек није ни добар ни рђав, већ га карактерише тежња да стиче, потврђује и проширује моћ: то је његов најдубљи животни нагон. Међутим, моћ није сврха сама себи, већ јој је сврха одржање сопственог живота, односно „сопствене природе”; нагон за самоодржањем није ништа друго него тежња за моћи (Hobz 1991). У случају људских бића, самоодржање не подразумева само пуки физички (телесни) опстанак, него и задржавање идентитета. Опет, човеков идентитет никада није искључиво индивидуалан (чак се као чисто индивидуалан не може ни појављивати, јер се и у личним ознакама – имену, презимену и сл. – „читају” колективне категорије породице, ентичке групе и сл.), већ је увек и

* Имејл адреса: srdjan.sljukic@ff.uns.ac.rs

колективан. Колективних идентитета има заиста велики број: од полног, породичног, професионалног, локалног, регионалног, групног (нпр. група навијача спортских клубова, чланови неког удружења, итд.), све до етничког и националног. Овај последњи у савременим друштвима свакако има велики значај, јер су данашња људска друштва која су кадра да развију највећу моћ редовно организована као државе-нације. Отуда се одбрана и одржање националног идентитета јавља као изванредно важан задатак. Другим речима, опстанак ниједне нације није загарантован, за њега се мора изборити, не само на војном, него и на културном (идентитетском) пољу; с обзиром на нераскидиву повезаност природног и културног, алтернатива је нестанак. У овом тексту настојимо да разумемо и објаснимо повезаност битке на Косову (1389) и српског националног идентитета, тј. да покажемо зашто и на који начин Косово представља незаменљив елемент српског идентитета, без којег Срби више не би били Срби, већ би се „претопили” у неке друге етничке и/или националне групе. При томе ћемо поћи од неопходних појмовних разјашњења (појмови нације, мита и етно-историје), да бисмо затим исте применили на нашу главну тему.

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ (НАЦИЈА КАО КУЛТУРНА ПОЈАВА)

Премда доминатне идеолошке матрице, које истовремено имају јак одјек у друштвеним наукама, нацију врло често оцењују као „застарелу и превазиђену” категорију, а национализам „осуђују” као „ретроградан и штетан”, моћ националног идентитета и нације је данас веома велика. Једноставно, нација се и даље редовно показује као врло функционална појава, па је тешко очекивати да ће она брзо нестати са историјске сцене. Баш као у старозаветном миту о Самсону, у тренуцима када се учини да ће нације као друштвени ентитети нестати, оне се јављају са новом снагом (Smit 1998; Smith 1999). Корени идеолошког (али и научног) оспоравања нације леже у чињеници да друштвени сукоби нужно укључују и питања културе, где се настоји да се противник денунцира, а „нашој” страни обезбеди потребна кохезија (Šljukić i Šljukić 2018).

Упркос идеолошким и политичким страстима, нацију је ипак могуће истраживати на научан, вредносно неутралан начин. Међу

појединцима који су успели да се одупру веома јаким идеолошким притисцима издваја се Ентони Д. Смит (*Anthony D. Smith*, 1939–2016). Смит у својим радовима посебно наглашава чињеницу да су за настанак и опстанак нације потребни и културни елементи, а не само политички и економски. Припаднике нације повезују заједнички симболи, вредности и традиција, уједно градећи посебан национални идентитет. Отуда нација мора бити утемељена у прошлости, јер се тек преко прошлости спознаје „ко смо то ми”. Истовремено, наведена неопходност чини „глобалну” (али и „европску” и сл.) културу немогућом, зато што она не може да произведе колективно памћење, традицију и дистинктивне симболичке кодове (Smith 1999).

Истичући да је порекло нација у предмодерним ентичким заједницама, Смит ипак не апсолутизује прошлост, чиме помирује два основна научна приступа нацији и национализму, а то су примордијализам и модернизам. Док примордијалистима замера што етничко језгро сматрају непроменљивим и што минимизирају улогу елита, модерним спочитава оспоравање било какве сличности и везе између савременог националног и предмодерног етничког идентитета. Обилато се служећи историјским чињеницама и примерима, Смит доказује да се нације обично развијају из раније постојећих ентичких формација, те да се без разумевања тих формација не могу разумети ни конкретне савремене нације. Због тога он сопствени приступ, са пуним правом, назива „етно-симболизам” (Katunarić 2003; Hearn 2006).

За разумевање појма нације посебан значај има Смитово указивање да два модела настанка и постојања нација заправо уопште нису удаљени како се често истиче, него да су, напротив, врло блиски. Први модел, који он назива „грађански” (наводници су Смитови), подразумева да нација заузима неку територију. Та територија не може да буде било која, већ то мора бити „историјска” земља, простор историјских сећања и асоцијација. Овај модел такође подразумева идеју „патрије”, политичке заједнице са законима и институцијама које омогућавају правну и политичку једнакост. Коначно, нација мора имати заједничке вредности, тј. заједничку културу, која обухвата историјска сећања, митове, симболе и традицију. Путем система образовања и медија, нове генерације и имигранти се социјализују према начелима ове и овакве националне културе. Други модел, „етнички” (поново су наводници Смитови), на одлучујући начин обележава инсистирање на заједници

рођења и културе. Другачије речено, нација је заједница људи који припадају истој лози, те зато најважније место у тој култури заузимају језик и обичаји (Smit, 1998). Смит је мишљења да у основи сваке нације (и национализма) постоји дуализам истовремено постојећих грађанских и етничких елемената; понекад претежу они први, понекад они други. У Француској, на пример, јакобински национализам био је више грађански и територијалан, док је француски национализам XIX века био претежно културног карактера, некад франачки, некад галски. Суштински гледано, без обзира на различите и некад жестоко супротстављене ставове, оба су ова гледишта инсистирала на „природној и историјској” територији Француске, на потреби преношења националних идеала и историје путем образовања, на француском језику, итд. Свака је нација у ствари мешавина грађанског и територијалног, са једне и етничког и генеалогског, са друге стране, а њихова сразмера варира од случаја до случаја. Оба модела нације подразумевају заједничку културу, односно вредности, симболе (заставе, монете, химне, униформе, споменици, церемоније, итд.) и традицију, који им омогућавају да сазнају „ко смо то ми” у данашњем свету; иза наизглед супарничких модела нације стоји заједничко језгро националног идентитета (Smith 1999; Smit 1998). Нема и не може бити „културно неутралне” нације нити државе, каквом често жели да се прикаже савремена либерална држава (Ђурковић 2005). Тако звана „грађанска нација”, на којој се толико инсистира на Западу и која се приказује као „бенигна”, а супротно од „етничке”, тобоже „малигне” нације, такође почива на строго дефинисаним културним елементима, укључујући ту и „историјску отаџбину” и сл.

Имајући у виду горе речено, јасно је да опстанак једне нације мора бити обезбеђен и на културно-идентитетској равни. Етничке заједнице, као претходнице модерних нација, обезбеђују овима потребне културне садржаје, али нису ни непроменљиве, ни вечне: историја је препуна примера не само геноцида, него и етноцида (Smit 1998). Овде се намеће следеће питање: Шта је то, у смислу културног ресурса, омогућило неким народима да опстану кроз векове упрког свим искушењима? Смит и на ово има одговор: они народи који су били кадри да створе богату етно-историју имали су највеће шансе да преживе. Богата етно-историја јесте онај кључни културни ресурс који омогућава преживљавање чак и у изразито неповољним политичким и војним околностима, обезбеђујући тако континуитет колективног идентитета (Smith 1999).

Форме изражавања и циљеви етно-историје се разликују од форми и циљева историје као науке, односно од академске историје. Етно-историја говори о херојима, о мученицима, о времену успона једног народа, о паду и његовом узроку, пресудним биткама (како о победама, тако и о поразима), светој земљи, васкрснућу народа/нације и сл. Она користи књижевне форме као што су приче и песме (најчешће без познатог аутора), које се преносе најпре усменим, а затим и писменим путем и садрже бројне митске представе. Циљ етно-историје није сазнавање историјске истине о појединим догађајима и личностима, већ пружање одговора на најважнија егзистенцијална питања, на питања самог смисла постојања неког колективног ентитета: Ко смо ми? Одакле долазимо? Зашто смо у стању каквом сада јесмо? Ко нас је издао? Куда идемо? итд. Наравно да академска историја и етно-историја нису потпуно одвојене и да се често преплићу. Елемент који у оквирима етно-историје има одлучујућу улогу у очувању идентитета јесу митови (митске представе), а међу њима опет мит о етничкој (народној, националној) изабраности (Smith 1999). При томе је неопходно истаћи на Смит мит не види на уобичајени „здраворазумски” начин, као тобоже „негативну појаву”, коју треба елиминисати из друштвеног живота, да својим деловањем не би изазивала штету и, горе од тога, људска страдања и патње. Напротив, он миту приступа на антрополошки и социолошки начин (иако не у развијенијој форми и без позивања на аутора којег ми овде наводимо), онако како то чини британски антрополог пољског порекла Бронислав Малиновски (*Bronislaw K. Malinowski*, 1884–1942), за кога је мит неизбежан и нужен део сваке културе (рачунајући ту и савремене), који врши функције без којих друштво не може да постоји. Мит се прихвата не због своје истинитости, јер истинит и не може бити, већ због своје корисности, тј. из практичних потреба. Он ствара и одржава друштвену солидарност, легитимише друштвене институције и друштвену праксу и стога представља изузетну „културну снагу” (Malinowski 1971, 88–128). Баш као и традиционална, модерна друштва имају своје митове из једноставног разлога што имају потребе које својим деловањем задовољавају управо митови. Митови се мењају, настају и нестају, као и друге културне творевине. С обзиром на важност функција које за друштво врши мит, нема и не може бити некаквог „друштва без митова”: нестанак једног мита заправо значи његово замењивање другим (Šljukić 2011; Šljukić i Šljukić 2018).

Разумевајући друштвене функције мита, Смит истиче да мит о етничкој изабраности заправо подразумева „активну култивацију осећања колективне посебности и мисије”. Припадници дате етничке групе морају се осећати као заједница, прихватити став о посебности и историјској јединствености своје заједнице и мислити да због тога њихово наслеђе мора бити заштићено од унутрашњег кварења и спољне контроле. Дуг је низ историјских примера мита о етничкој изабраности: божанска изабраност бога-краља (фараона) и културне супериорности Египћана; Јевреји као „изабрани народ”; Јермени као „прва хришћанска нација”; мит о изабраности етиопских краљева; осећај моралне и културне супериорности над „варварима” код старих Грка; Франачка краљевина као „ново Давидово краљевство”; елизабетанска Енглеска, калвинистичка Холандија, Америчке колоније (Smith 1999, 130-1). Смит препознаје два облика мита о изабраности. Први од њих назива „уговорним”: одређени народ склапа уговор са божанством, које му обећава посебну улогу у свету и историји уколико следи његове захтеве; испуњавањем „уговора” дати народ доприноси спасењу комплетног човечанства, а не само свом сопственом, зато делује као модел и узор за друге народе. Пример уговорног облика мита о изабраности налазимо у *Старом завету*, у којем Бог склапа уговор са Јеврејима. Други облик мита о изабраности је „мисионарски”: он се ослања на уговорни облик, али иде и корак даље, у којем „изабрани народ” самог себе види као извршиоца „божјег плана” на Земљи, са мисијом да „истинску веру” шири по свету, користећи се при томе различитим средствима, укључујући и силу. Као примере мисионарског облика, Смит анализира грчко православље у време Источног римског царства, доктрину Москва као „Трећи Рим”, државу Франака, затим Француску, Енглеску и уопште настојања „белих народа” да „цивилизују” народе Азије, Африке и Америке. Граница између ова два облика није чврста и бива често прекорачивана (Smith 1999, 135; Smith 2008).

Смитови увиди о блискости два модела нације, о коренима националног идентитета, о значају етничких културних творевина за стварање и одржање нације, о етно-историји, о друштвеној улози мита, о миту о изабраности као најважнијем културном ресурсу, представљају теоријско-појмовни оквир за разумевање појединачних националних идентитета. Користећи његове концепте, покушаћемо, сасвим у

кратким цртама, да кажемо нешто о неким суштинским елементима српског националног идентитета.

БИТКА НА КОСОВУ И ЕТНО-ИСТОРИЈА

Најпре као (предмодерни) народ, а затим, од XIX века као модерна нација, Срби опстају дуги низ векова. Смитова теорија у случају Срба заиста налази своју врло чврсту потврду; искушана на српском примеру, она доказује своју употребљивост (способност разумевања и објашњења). Наиме, Срби имају веома богату етно-историју, која је, ван сваке сумње, у значајно допринела њиховом одржању, нарочито у тешким временима под влашћу Турака (више од четири века). Ова се етно-историја преносила и преноси усменим путем, кроз народну културу и не-државне институције, а од последња три века и путем друштвених институција државног карактера и штампаних и других медија. Богатства и друштвене снаге српске етно-историје био је свестан и сам Е. Смит када је написао: „(...) Срби гледају на покрајину Косово као на постојбину српског народа, срце Србије, која ни по коју цену не сме бити предата албанској већини (...). Ово је још увек место ходочашћа за Србе, управо као што епске баладе о Косову и њиховом хероју Марку, настављају да заузимају посебно место у срцима Срба” (Smith 1999, 155). Из цитираних редова видимо да је Смит знао још једну ствар, за наш рад изузетно важну, а то је да је битка на Косову (1389) кључни догађај за српску етно-историју, из кога извиру најважнији идентитетски митови, а сам простор данашње аутономне покрајине Косово и Метохија за Србе њихова „света земља”, територија са посебним културним значајем.

Свој територијални, политички и културни врхунац српска средњовековна држава доживела је средином XIV века. Географски положај српске државе омогућавао је да на њено устројство, као и на целокупни друштвени живот снажно утичу са једне стране Византија (Источно римско – Ромејско – царство), а са друге стране Запад. Од XII до средине XIV века српски су владари подигли бројне задужбине управо на Косову (Свијић 1966). У другој половини XIV века, до тада моћна српска држава се распала на више посебних подручја, од којих је свако имало сопственог феудалног господара. Само на северу српских територија кнез Лазар Хребељановић је створио респектабилну

политичку целину. Са друге стране, држава Турака Османлија била је у успону, настојећи да покори хришћанске државе на Балкану. Користећи склоност хришћанских феудалаца да следе искључиво личне интересе, Турци су лагано продирали на Балкан. На реци Марици године 1371. српски обласни господари Вукашин и Угљеша Мрњавчевић дожелли су тежак пораз од турске војске, при чему су обојица погинули. Турски султан Мурат упао је 1386. у Србију и осваја Ниш, али га је кнез Лазар убрзо потиснуо. Одлучујућа битка између Турака и Срба, које су предводили Мурат и Лазар, одиграла се 1389. на Косову пољу, североисточно од Шар-планине. У бици гине кнез Лазар и велики број истакнутих српских племића, али и султан Мурат, којег је убио српски витез Милош Обилић. Смрт султана и привремено повлачење Турака (иако су Турци у ствари добили битку, у којој их је након Муратове смрти предводио његов син Бајазит) изазвало је одушевљење у већем делу хришћанске Европе, али се брзо показало да је битка на Косову заправо значила слом српске моћи на Балкану. Углавном у вазалном статусу, српска држава постојала је још 70 година, да би се 1459. године изгубила са историјске позорнице (Braun 2004).

Пад под власт Османлија значио је прекид са дотадашњим политичким, економским и културним развојем српског народа. Утицаји који су долазили из средње и западне Европе сасвим су ослабили, док је истовремено силно ојачао утицај источних култура (нарочито у градовима; Свјијић 1966), чији су Турци били углавном само „проводник”. Део становништва је исламизован, а српска државна организација је уништена и замењена турском. Виши друштвени слојеви (племство) су се такође изгубили, тако да су владајући (елитни) слој од тада чинили искључиво муслимани, како Турци, тако и исламизовани Срби. Једина велика српска организација која је опстала била је Српска православна црква, што је у извесној мери заправо омогућио турски начин владавине преко верских организација. Још увек у огромној већини, хришћани су могли припадати једино потлаченим друштвеним слојевима, „раји”, која је била дужна да сноси сав терет државних пореза и феудалних обавеза. У тим околностима, из којих се јасно види да је Косовска битка била велика прекретница у животу српског народа, не изненађује чињеница да су се управо о њој и око ње формирали етнички митови који, све до данашњег дана, чине суштински елемент српског народног (касније и националног) идентитета. Ваљало је некако преживети тешка

времена сваковрсне доминације туђинаца, без сопствених друштвених институција изузев породичне задруге, сеоске општине, племенске организације која се поново појавила на неким српским територијама (Стара Црна Гора и Херцеговина) и цркве. Митови о Косовској бици настали су врло брзо након ње, да би касније прерасли из етничких у националне. С обзиром на одсуство виших слојева и реткост писане речи, они су вековима преношени усмено, превасходно кроз епску поезију (чији је творац у правилу анониман), која се певала уз гусле, традиционални српски музички инструмент. Епска поезија је тако постала и остала најважнија књижевна форма, путем које се креирала, изражавала и са генерације на генерацију преносио садржај српске етно-историје, у великој мери везан за битку на Косову.

Као што то и јесте задатак етно-историје, у српској епизи није нагласак на трагању за историјском истином, већ на утврђивању и преношењу смисла постојања Срба као етничког/националног колективитета, тј. очување идентитета. Та чињеница, свакако уз наглашавање улоге религије и религијских мотива, видљива је и у следећим стиховима из песме *Проиасї царсїва срїскоїа* (Milisavac 1969, 166–168):

*Полеїео соко їиїца сива
Од свеїиње – од Јерусалима,
И он носи їиїцу ласїавицу.
То не дио соко їиїца сива,
Веће дио свеїиїељ Илија;
Он не носи їиїце ласїавице,
Веће књиїу од Боїородице, -
Однесе је цару на Косово*

Тако кнез Лазар, неоспорни српски вођа пред Косовску битку, добија поруку из Јерусалима од Богородице, што заправо значи од самог Господа; тиме се наглашава одсудни историјски моменат, од којег зависи будућност свих Срба. Као што ћемо видети из наредних стихова исте песме, овде се заправо ради о српском миту о изабраности, културном ресурсу који је на одлучујући начин допринео опстанку Срба. Кроз садржај поменутог писма, Лазар бива стављен пред избор: или војничка победа, уз коју иде земаљска (пролазна) слава, или пораз и погибија, али и бесмртност:

Цара Лазо, чесїиїио колено,

Коме ћеш се ѿриволеѿи царсѿву?
Или волиш царсѿву небескоме?
Или волиш царсѿву земаљскоме?
Ако волиш царсѿву земаљскоме,
Седлај коње, ѿриѿежи колане!
Виѿезови, сабље ѿриѿасујѿе,
Па у Турке јуриш учиниѿе:
Сва ће Турска изѿинуѿи војска!
Ако л' волиш царсѿву небескоме,
А ѿи сакрој на Косову цркву,
Не води јој ѿемељ од мермера,
Већ од чистѿе свиле и скерлеѿи,
Па ѿричесѿи и нареди војску:
Сва ће ѿвоја изѿинуѿи војска,
Ти ћеш, кнеже, с ѿоме ѿоинуѿи!

Бирајући „царство небеско”, Лазар свесно жртвује своју војску и самог себе, заузврат стичући бесмртност, како сопствену, тако и својих витезова. Његов избор је избор једног хришћанина, који даје предност оностраном и вечном над овостраним и привременим:

А кад царе саслушао речи,
Мисли царе мисли свакојаке:
„Мили доже, шѿо ћу и како ћу?
Коме ћу се ѿриволеѿи царсѿву?
Да или ћу царсѿву небескоме?
Да или ћу царсѿву земаљскоме?
Ако ћу се ѿриволеѿи царсѿву,
Приволеѿи царсѿву земаљскоме,
Земаљско је за малено царсѿво,
А небеско увек и довека”.
Цар воледе царсѿву небескоме
А неѿо ли царсѿву земаљскоме

Лазарев избор не тиче се само њега и његове војске, већ је то заправо избор који одређује судбину оних које он заступа, а то је цео српски народ. Овде се ради о уговорном миту о изабраности (Смит):

бирајући „царство небеско”, Лазар бира вечност, тј. божанску заштиту за свој народ. Онострана вечност његова и његове војске залог је оностране вечности Срба као народа. Својом смрћу, Косовски јунаци постају мученици вере, пример борбе за хришћанство и слободу, узор за све наредне генерације. Ако Срби прекрше „уговор”, што значи да одустану од борбе за веру и одрекну се слободе, изгубиће божју заштиту и нестаће; евентуални добици који буду извучени из кршења „уговора” биће привремени. Зато одустајање од Косова за Србе суштински значи одустајање од борбе за слободу и веру и од сопственог идентитета.

Етно-историја везана за битку на Косову служи и као упозорење шта не треба чинити, чега се треба клонити. Нагласак је на издаји, која је неопростива, као и на потреби постојања слоге међу Србима, при чему се посебно на то упозоравају елитни друштвени слојеви, означени као кривци за Косовски пораз и државни слом. Ове мотиве видимо не само у народној епској поезији, него и у оној уметничкој (такође епској). Наиме, етно-историја прати Србе где год били, па је тако она он суштинског идентитетског значаја и за српски народ у Црној Гори. Тако Петар II Петровић Његош (1813–1851), владика и уједно владар Црне Горе, у првој половини XIX века у делу *Горски вијенац* пише овако (Његош 2020, 47–48):

*Бої се драїи на Србе разљуїи
За њихова смрїйна саїрешења.
Наши цари закон йоїазише,
йочеше се крвнички йонийи,
један друїом вадийи очи живе;
(...)*

*Великаши, йроклеїе им душе,
на комаїе раздробише царсїво,
(...)*

*великаши, їрдне кукавице,
йосїадоше рода издајице.
(...)*

*Бранковићу, йоїано кољено,
їако ли се служи оїачасїву,
їако ли се цијени йошїење?!*

Његош истиче и нарочиту изабраност Црногораца међу свим Србима, које сматра највише позваним да се непрестано жртвују за веру, српски идентитет и слободу. При томе им је узор Милош Оби-лић, српски витез који је убио султана Мурата на Косову (Његош 2020, 48–49):

*О Милоше, ко ти не завиди?
Ти си жертва благородној чувства,
воинствени јениј свемојући,
јром стравични те круне разграда!
(...)*

*Шта Леонид оће и Сцевола
кад Обилић стјане на јојришије?
(...)*

*Што ућече исјод сабље турске,
што на вјеру јраву не јохули,
што се неће у ланце везати,
то се зђежа у ове јланине
да јинемо и крв јроливамо,
да јуначки аманети чувамо,
дивно име и светиу слободу.
Све су наше јлаве изабране!*

Поруке етно-историје се живе, а не просто уче и преносе. Познати српски антропологеограф Јован Цвијић (1865–1927) је почетком прошлог века наглашавао управо ту чињеницу, посебно приметну међу динарским Србима: „Динарски човек гори од жеље да освети Косово, на коме је изгубио независност, и да обнови стару српску царевину (...). Али сваки динарски сељак сматра националне јунаке као своје претке (...), он у мислима учествује у њиховим делима и неизмерним патњама. Он зна не само имена косовских јунака, већ исто тако и какав је ко био и које су му мане и врлине” (Свијић 1966, 362–368).

Осим горе укратко описаних порука и значења, етно-историја везана за битку на Косову садржи и преноси још читав низ вредности, без којих је тешко замислити постојање неког великог људског колективитета. Међу овим вредностима су: неопходност постојања и поштовања друштвене хијерахије, истицање појединаца (нарочито достојанством), лојалност колективу, итд. (Šljukić i Šljukić 2018).

ЗАКЉУЧАК

У време креирања српске етно-историје, Косово и Метохија су биле етнички српске земље; готово целокупно становништво, укључујући и околне територије, чинили су Срби (Masura 2000, 34). Почевши од краја XVII века ситуација се мења; најпре 1690. велики број Срба напушта Косово у страху од турске одмазде (зато што су у време аустро-турских ратова стали на страну Аустрије). Њих постепено замењују исламизовани Албанци, који користе свој привилегован положај у односу на хришћане и потискују их са ове територије. Ово је било посебно изражено након Берлинског конгреса (1878) и за време Другог светског рата, када је Косово било део Велике Албаније, коју је формирала фашистичка Италија. Након рата, југословенски комунисти су практично забранили протераним Србима повратак на Косово, да би у наредних неколико деценија благонаклоно гледали на даљи процес протеривања Срба (Krstić 1994). Коначно, након НАТО агресије на Савезну Републику Југославију (1999) дошло је до новог таласа протеривања (између 150000 и 200000 Срба) са Косова; уз прећутну сагласност НАТО снага, марта 2004. године догодила се за сада последња епизода овог егзодуса.

Без обзира на измењену етничку слику Косова и Метохије, етно-историја битке на Косову је задржала своју културну снагу и остала незаменљиви део српског идентитета. Више од тога, она је то остала и након више деценија медијске, културне и квази-научне „офанзиве” која је за сврху имала (има и даље) такозвану „демитологизацију” и у којој се хиљадама пута поновила фраза о „слављењу пораза” и хистерично исмевала „небеска Србија”. Иза инсистирања на „демитологизацији”, која није била ништа друго него настојање да се противник (у овом случају Срби) културно „разоружа” и натера да прихвати мит о „моралној изабраности Запада”, стајао је једноставан (гео) политички циљ отимања јужне српске покрајине (Šljukić i Šljukić 2018). У сваком случају, вредности и поруке српске етно-историје везане за битку на Косову остају најважнији културни ресурс српске нације, отпоран на нападе и притиске изузетно моћних актера савременог света.

ЛИТЕРАТУРА

1. Braun, Maksimilijan. 2004. *Kosovo – bitka na Kosovopolju u istorijskom i epskom predanju* [Kosovo – battle on Kosovo field in history and epic]. Novi Sad: Platoneum.
2. Свијић, Јован. 1966. *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje* [Balkan peninsula and south-Slavic countries]. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
3. Ђурковић, Миша. 2005. *Kapitalizam, liberalizam i država* [Capitalism, liberalism and state]. Beograd: Institut za evropske studije i Filip Višnjić.
4. Hearn, Jonathan. 2006. *Rethinking Nationalism. A Critical Introduction*. Palgrave MacMillan.
5. Hobz, Tomas. *Levijatan I-II* [Leviathan]. Niš: Gradina.
6. Katunarić, Vjeran. 2003. *Sporna zajednica* [Disputable Community]. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
7. Krstić, Branislav. 1994. *Kosovo između istorijskog i entičkog prava* [Kosovo between historica and ethnic right]. Beograd: Kuća Vid.
8. Macura, Miloš. 2000. *Forced Migrations of the Serbian Population During the 90s*. In: *The Serbs*. Belgrade: University of Belgrade.
9. Malinovski, Bronislav. 1971. *Mit, nauka, religija* [Myth, science, religion]. Beograd: Prosveta.
10. Milisavac, Živan (ur.). 1969. *Antologija narodnih epskih pesama, I-II* [Anthology of folk epic poetry]. Novi Sad i Beograd: Matica srpska i Srpska književna zadruga.
11. Njegoš. 2020. *Odabrana dela* [Selected works]. Beograd: Laguna.
12. Smit, Entoni. 1998. *Nacionalni identitet* [National identity]. Beograd: Čigoja štampa.
13. Smith, Anthony D. 1999. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford University Press.
14. Smith, Anthony D. 2008. *Chosen Peoples*. Oxford University Press.
15. Šljukić, Srđan. 2011. *Mit kao sudbina* [Myth as a destiny]. Sremski Karlovci: Kairos.
16. Šljukić, Srđan & Šljukić, Marica. 2018. *Društvo i sukob* [Society and Conflict]. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.

Srdjan Šljukić
Marica Šljukić

Filozofická fakulta, Univerzita v Novom Sade

BITKA NA KOSOVE AKO JEDEN ZO ZDROJOV SRBSKEJ NÁRODNEJ IDENTITY

Abstrakt

Národ má okrem politickej a ekonomickej aj svoju kultúrnu stránku. Národ je nemysliteľný bez svojho mena, symbolov a (antropologicky chápaných) mýtov, ako aj bez spoločnej histórie a jej tmočenia. Ak je národ schopný etablovať sa hlboko v minulosti a rozvíjať a uchovávať bohatú etno-históriu, výrazne to zvyšuje jeho šance na prežitie. Kľúčové prvky identity mnohých národov sú často spojené s niektorými zásadnými historickými udalosťami, ako sú bitky, dynastické zmeny, rebélie atď. V rámci kultúrnej štruktúry srbského národa predstavuje bitka na Kosovom poli (1389) práve takúto udalosť. V tomto príspevku sa autori snažia ukázať, akým spôsobom etno-historická interpretácia bitky na Kosove vplývala na konštituovanie, ale aj udržanie srbskej národnej identity.

Kľúčové slová: bitka na Kosove, etnohistória, srbská národná identita

Srdjan Šljukić
Marica Šljukić

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

THE BATTLE IN KOSOVO AS ONE OF THE SOURCES OF SERBIAN NATIONAL IDENTITY

Summary

Apart from political and economic, the nation also has its cultural side. A nation is unthinkable without its name, symbols and (anthropologically understood) myths, as well as without a common history and its interpretation. If a nation is able to establish its own identity deep in the past and to develop and

preserve a rich ethno-history, this significantly increases its chances of survival. The key identity elements of numerous nations are often linked to some crucial historical events, such as battles, dynastic changes, rebellions, etc. Within the cultural structure of the Serbian nation, the battle on the Kosovo field (1389) represents just such an event. In this paper, the authors try to show in what way the ethno-historical interpretation of the battle in Kosovo influenced the constitution, but also the maintenance of the Serbian national identity.

Keywords: battle in Kosovo, ethno-history, Serbian national identity

Вања Глишин^{1*}

Институт за политичке студије, Београд

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ И СЛОВАЧКЕ У КОНТЕКСТУ НЕМАЧКОГ СРЕДЊОЕВРОПСКОГ КОНТИНЕНТАЛИЗМА

Апстракт

Немачки средњоевропски континентализам представља једну од најзначајнијих геополитичких концепција, што се огледа у бројним примерима током 19. и 20. века. Иако је Немачка поражена сила у Првом и Другом светском рату, не смемо да пренебрегнемо чињеницу да је на почетку 21. века она најмоћнија економија Европе и држава која има значајан геополитички положај. Због тога сматрамо да Немачка као регионална сила није одустала од идеје да своју моћ и утицај прошири и на друге државе у окружењу, првенствено државе Средње Европе и оне које се налазе у дунавском сливу, само чека повољне међународне околности како би наведено реализовала. Отуда разлог да се бавимо геополитичким положајем Србије и Словачке у контексту немачког средњоевропског континентализма, посебно у контексту Дунавске стратегије коју Немачка види као повољну основу за ширење економског и дипломатског утицаја. У првом делу рада представићемо класична учења немачке геополитичке школе. У другом делу рада пажњу посвећујемо геополитичком положају Србије и Словачке и анализи догађаја на почетку 21. века који одговарају на задати проблем истраживања. У раду користимо методу анализе и синтезе и геополитички метод, како бисмо, најпре, схватили појединачне проблеме истраживања, затим исте повезали у једну сложену целину и научно објаснили.

Кључне речи: геополитика, континентализам, Немачка, Србија, Словачка, Средња Европа

* Имејл адреса: vanja.glisin@ips.ac.rs
ORCID: 0000-0002-7747-6205

НЕМАЧКА ГЕОПОЛИТИЧКА МИСАО

Немачка геополитичка мисао развија се у 19. веку на основама географије и антропологије, настојећи да утврди однос између државе, простора и човека. Фридрих Рацел (*Friedrich Ratzel*) се у својим радовима бавио органском повезаношћу државе, простора и човека. Рацел је сматрао да тло обликује људе, те да утиче на њихов развој, што је довело до закључка да је „држава организам укореењен у тлу” (Деспотовић и Глишин 2021). Органицистички приступ приметан је у Рацеловом погледу на простор (*Raum*), због чега надаље и можемо да говоримо о сложенијој улози самог простора, односно о животном простору (*Lebensraum*). Животни простор је потреба и заједнички интерес једног народа, који треба да обезбеди храну, место за становање и размножавање (Деспотовић 2012; Дугин 2004; Глишин 2019). Отуда појмови просторни смисао (*Raumsinn*) и животна енергија (*Lebensenergie*), којима Рацел настоји да „означи квалитет географског простора од ког зависи политичко уобличавање у историји народа и држава” (Дугин 2004, 40). Уколико у Рацеловим теоријама јасно увиђамо да он државу посматра као живи организам, онда несумњиво постоји потреба да се држава развија и територијално и демографски шири (Глишин 2019, 16). Из наведеног следи „колонизаторска логика, која подразумева потребу ширења територије и њену експанзију изван постојећих граница” (Деспотовић 2012, 16). Ширење животног простора је борба за опстанак, јер „недостатак простора и просторни нихилизам” доводе државу у „животну опасност”. Стога је „опросторена” политика успешна политика, сматра Рацел (Степић 2016, 146). Дакле, према органицистичкој теорији и идеји држава се територијално шири и скупља, чиме се одбацује концепт неповредивости граница (Деспотовић и Глишин 2021). То значи да се једна држава може ширити науштрб других држава, што се огледа на примеру Немачке кроз историју, а у погледу простора на којима се данас налазе Србија и Словачка.

Рудолф Кјелен (*Rudolf Kjellén*) наставља да развија органицистички приступ, фокусирајући се на Немачку као централну копнену државу у Европи. Кјелен, попут Рацела, сматра да Немачка треба да шири своју територију. Питање граница је питање односа снага, сматра Кјелен, што даље доводи до закључка да „снажније и развијеније државе своје територије шире науштрб слабијих држава” (Кјелен 1923). Према његовом мишљењу „Немачка треба да шири своју просторно-географску

експанзију на средњоевропски простор, тежећи идеалу континенталне државе великих планетарних размера”, чиме је оправдавао немачки експанзионизам на рачун Француске и Британије (Деспотовић 2012, 17; Глишин 2019, 17). Такође, Немачка „мора себи прибавити сигурно тржиште за куповину сировина и за продају производа”, другачије речено – „посебну интересну сферу” (програм Берлин–Багдад и Средња Европа) (Кјелен 1923, 130–131).

Фридрих Науман (*Friedrich Naumann*) је пажњу посвећивао Средњој Европи (*Mitteleuropa*), као простору од изузетног геополитичког значаја за Немачку. Науманова визија је да Немачка буде централна и водећа држава Средње Европе као геополитичка целина (Пророковић 2014, 36), те да након успостављања контроле над тим простором настави да шири свој утицај. Он је сматрао да је Немачка без Аустрије и Мађарске сувише мала (*kleindeutsch*), те би стварање Средње Европе као конфедерације требало да превазиђе ту слабост (Пророковић 2014, 197). „Интеграција средњоевропских земаља имала би три корака: 1) регулисање питања економске сарадње; 2) регулисање питања војне сарадње и 3) дефинисање јединствене спољне политике” (Орел 2012, 159).

Карл Хаусхофер (*Karl Haushofer*) је један од најзначајнијих теоретичара, који је настојао да на „основу просторног распореда копна и мора пронађе могућности за немачку експанзију, која је првенствено трасирана ка истоку и југоистоку” (Глишин 2024). Према томе, немачки *Lebensraum* требало је проширити на рачун Словена (Павић 1971, 19). Такође, Хаусхофер идеју *Mitteleurope* види као средство за „одлучан пробој ка Евроазији и југоисточној Азији, окружујући Русију”, наводећи да „остварење *Mitteleurope* постаје средство и крај немачке мисије” (Орел 2012, 167–168). Немачки утицај би се првенствено заснивао на економским и дипломатским аспектима, што је приметно и у савременој Немачкој спољној политици. Имајући све претходно наведено у виду, можемо констатовати да су немачки теоретичари видели геополитику као „практичну примену географије у политици” (Глишин 2023), што су и користили за постизање циљева и креирање стратегија.

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ И СЛОВАЧКЕ У ВИЗУРИ НЕМАЧКОГ СРЕДЊОЕВРОПСКОГ КОНТИНЕНТАЛИЗМА НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

Средњоевропски континентализам је телурократски геополитички концепт и првенствено га везујемо за Немачку као централну европску силу. Концепт се развијао под утицајем Истока и Запада, односно Оријента и Окцидента, управо због геополитичког положаја Немачке. „Геополитичка карта Европе дели се на три основна ареала... Други ареал је Средња Европа (*Mittleeuropa*). За Средњу Европу је карактеристично геополитичко супротстављање како европском Западу, тако и Истоку... Три геополитичке европске формације изазивају на континенту сталне зоне затегнутости које се стварају на непостојаним и стално променљивим границама између европског Запада и Средње Европе, с једне стране, и између Средње Европе и Русије (Евроазије) с друге стране” (Пророковић 2018, 589). Према мишљењу Катрин Орел Средња Европа је „верски ближа Западу и развија културни модел који обилује одликама преузетим са Запада, али у великој мери њено наслеђе у погледу идентитета има много тога заједничког са Источном Европом” (Орел 2012, 135). Током историје, Немачка је настојала да успостави превласт на простору Средње Европе са циљем да се економски и привредно прошири. Самим тим, Немачка је конципирала идеје продора на исток (*Drang nach Osten*) и југоисток (*Drang nach Südosten*). „Аустро-Угарске тежње ишле су у правцу изградње чврсте позиције у југоисточној Европи, коју је перципирала као своју природну интересну сферу, док је Немачка настојала да на истом простору изгради своју пуну превласт као и да према Блиском истоку отвори врата сопственом продору и да сломом Србије нанесе тежак политички пораз Антанти” (Митровић 2018, 192–196).

За Немачку је важан Дунав и државе које се налазе дуж Дунава, због чега истичемо позицију Србије и Словачке. Република Србија се простире на 88.361 км² и броји, према процени Републичког завода за статистику из 2023. године, око 6.623.000 становника (РЗС 2023). На територији Србије налазе се две аутономне покрајине Војводина и Косово и Метохија, које чине 36,6% укупне територије. Као централна држава Балкана, Србија се граничи са Мађарском, Румунијом, Бугарском, Северном Македонијом, Албанијом, Црном Гором, Босном

и Херцеговином и Хрватском, а дужина граница износи 2.397 километара. Иако је у прошлости Србија имала излаз на море, након 2006. године и иступања Црне Горе из државне заједнице СЦГ, држава остаје територијално закључана земља (*landlocked country*). Такође, Србија има острвски положај који се „тиче оних земаља које су потпуно окружене државама чланицама једног савеза и тиме изоловане унутар свог територијалног простора” (Деспотовић, Глишин 2021, 185). Као што је напоменуто, Дунав протиче кроз Србију и самим тим јој предодређује положај значајне транзитне државе, како током историје, тако и данас.

Република Словачка се простире на 49.034 км² и броји, према процени Светске банке за 2022. годину, око 5.432.000 становника (The World Bank 2023). Словачка се налази у Средњој Европи и граничи се са Чешком, Пољском, Украјином, Мађарском и Аустријом, те се, као и Србија, сврстава у територијално закључане земље без излаза на море. За разлику од Србије, Словачка нема острвски положај будући да је чланица Европске уније и НАТО пакта. Дунав је и за Словачку веома важна река, те се и она сврстава у транзитне државе у контексту Дунавског коридора. Осим наведеног коридора који се пружа осом северозапад–југоисток, простор на ком се налази Словачка пројектован је и смером запад–исток, односно смером ширења НАТО пакта ка руским границама, односно, уколико посматраном немачку геополитичку мисао, ширење Немачке ка истоку. Осетљивост положаја Словачке огледа се у чињеници да се она граничи са Украјином у којој је рат од фебруара 2022. године, што се одражава на њен геополитички положај.

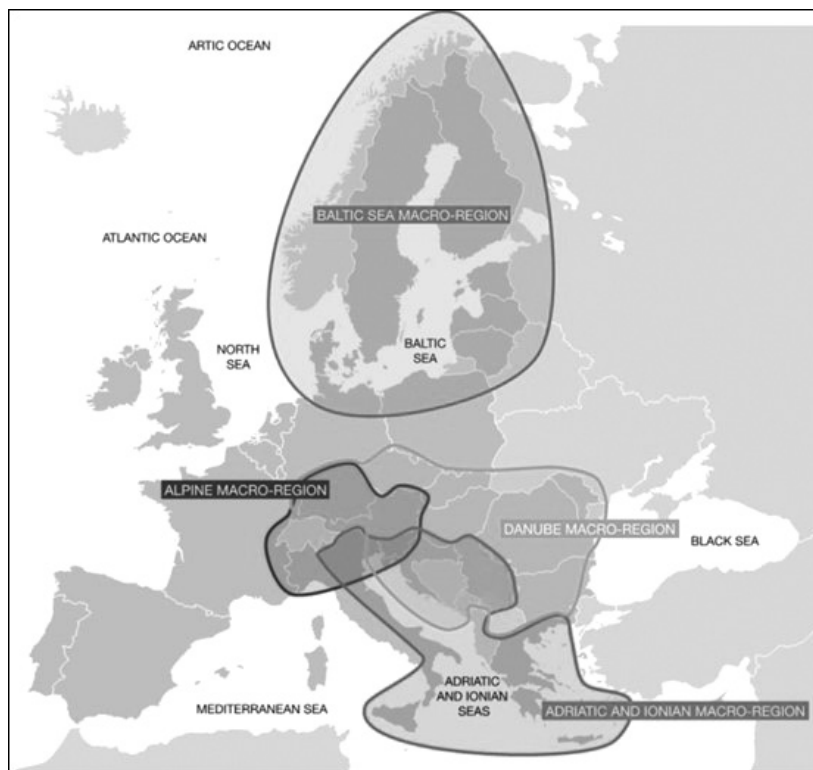
Током историје, простор Средње Европе и Балкана пројектован је као сфера за ширење утицаја и одскочна даска ка исторку и југоистоку, о чему сведоче и следећи наводи: „Будућа империја требало је да буде сачињена од самог Рајха или територије која је одређујући фактор, онда од области које су значајне за проширење сировинске базе и тржиште одређујућег фактора и, коначно, од земаља које имају улогу привредно-допунских” (Митровић 2018, 215–216). Самим тим, Дунав је од привредног и стратешког значаја, због чега је немачки Рајх тридесетих година 20. века планирао да створи „нови економски простор на Дунаву и југоистоку Европе” (Гулић 2012, 61). Тиме би Немачка обезбедила пут ка истоку према идеји Берлин–Багдад, као и контролу над природним и рудним богатствима у региону Дунава. На тај начин би

се „обезбедили основни елементи једног животног простора – храна, простор за живот и ширење нације” (Глишин 2024). Др Волфганг Хепкер писао је у свом чланку 1940. године да је Дунав „судбоносни пут Немачке”, додајући да ће „одлучна борба, у којој данас стоји немачки народ, истакнути улогу Дунава у изградњи нове континенталне политичке свести. Европа је била дуго упућена на Океан. Велики преображај новог поретка нашег континента, који се остварује током данашњег рата, биће дефинитивна потреба животне заједнице између 80 милиона Немаца и народа Југоистока. Дунав, који се налази као веза земаља од Шварцвалда до Црног мора, имао је јаког удела што се Европа најпосле освестила” (Гулић 2012, 62). И Адолф Хитлер је говорио о Дунаву као „току будућности”, којим ће тећи „нафта и товари житарица”. Такође, Хитлер је имао „план да Дунав споји са Рајном, Мајном и Одром, са циљем да створи највећи саобраћајни ток у Европи, као и да повеже Дунав са Тисом, затим са Моравом и Вардаром, као и са Јадраном. У том периоду је и Хајнрих Химлер говорио о значају Дунава, али и Београда, наводећи да би његовом контролом Немачка могла да обезбеди превласт у Подунављу” (Гулић 2012, 62–63, 65). Контролом речне саобраћајне мреже и тока Дунава, Немачка би имала све значајнију економску, привредну и политичку улогу у државама које се налазе у дунавском региону, између осталог у Србији и Словачкој.

Важан период за посматрање пројекта Средње Европе бележи мо од рушења Берлинског зида и уједињења Немачке, када долази до реактуелизације пројекта и „трећег покушаја еманципације Средње Европе” (Орел 2012, 143). Како примећује колега Душан Пророковић, процесом реинтеграције источноевропских држава у Европску унију нагло отвара се „простор за нови наступ средњоевропског континентализма” (Пророковић 2015, 58). Управо тада „почињу да се појављују различите визије, модалитети и просторне опције издвајања средњоевропског простора, махом замаскиране културним и економским принципима, али очигледно мотивисани геополитичким интересима” (Степић 2016, 231).

Несумњиво, последњих неколико деценија Немачка, као једна од најмоћнијих европских држава, има визију свог државног оснаживања и економског ширења, упркос чињеници да је чланица НАТО пакта и да трпи озбиљне притиске од стране Сједињених Америчких Држава. САД ће учинити све да осујете немачко настојање да се позиционира

као важан чинилац у међународним односима, што се показује и на примеру онемогућавања реализације Северног тока 2. Осим тога, Немачка је под притиском увела бројне антируске санкције због рата у Украјини, што се негативно одражава на немачку привреду и стање у држави (Глишин 2024). Према томе, Немачка данас још увек не може директно и неометано да делује у региону источне и југоисточне Европе, али то не значи да она не покушава привредним и економским алатима да шири свој утицај. У том контексту су важне макрорегионалне стратегије Европске уније, будући да сматрамо да су оне „погодно тле за, пре свега, реактуелизовање немачког геополитичког концепта” (Глишин 2024). У том контексту бележимо Балтичку (2009), Дунавску (2011), Јадранско-јонску (2014) и Алпску (2015) стратегију (Saller 2022; Gänzle 2019).

Карта 1. Макрорегионални системи ЕУ

Извор: European Commission (2017).

Приложена карта [1] приказује четири стратегије које обухватају државе ЕУ и треће земље на истоку и југоистоку Европе. Макрорегиони би требало да укључе оне државе које нису чланице ЕУ, чиме би се оне политички и економски везале за унију. Са геополитичког аспекта, позиционирање макрорегиона прати логику ширења НАТО пакта према истоку, ка границама Русије, али уједно осликава и идеју о стварању модерног Интермаријума коју је почетком 2022. године представио Џорџ Фридман (*Modern Intermarium*) (Friedman 2022). Циљ наведене идеје је повезивање источноевропских држава и оснаживање, како је Ерве Живен рекао, Западног зида према руским границама. Наведено можемо посматрати и у контексту сукоба у Украјини, узимајући у обзир проширење НАТО-а уласком Финске 2023. године и тежњама да се евроатлантским структурама прикључи и сама Украјина. Дакле, колега Пророковић с правом поставља питање ком фактору би највише користили макрорегиони, Европској унији или Сједињеним Државама и надаље проблематизује позицију оба чиниоца, наводећи да, са једне стране, подељеност унутар ЕУ на линији таласократија-телурократија онемогућава њену геополитичку самосталност, док, са друге стране, у интересу атлантизма није „територијална кохезија макрорегиона” (Пророковић 2014 а, 19). Према томе, „геополитичку добит од стварања макрорегиона имао би трећи фактор, односно средњоевропски континентализам на челу са Немачком. Првенствено, простори обухваћени маркорегionalним стратегијама у највећој мери се поклапају са оним просторима који су били у фокусу стратегија ’Продор на исток’ и ’Велики источни план’, што се и везује за немачке геополитичке планове из прве половине прошлог века” (Пророковић 2014 а, 19–21; Глишин 2024). Мишљења смо да је реч о зонама од виталног немачког интереса у циљу стварања животног простора. Приказано је на који начин је Немачка перципирала Дунав и због чега је сматрала да је овладавање том реком од значаја. Такође, повезивање речног пловног пута са поморским виђено је као развојна шанса и примарни интерес за озбиљно геополитичко позиционирање Немачке. Према томе, макрорегионалне стратегије ЕУ корисни су инструменти за учвршћивање и оснаживање геополитичке позиције Немачке на почетку 21. века (Глишин 2024).

Посматрајући позицију Србије и Словачке, увиђамо да је од посебног значаја Дунавски макрорегион који обухвата четрнаест држава и залази у друге макрорегионе, излазећи на Црно и Јадранско море, али

гравитира и ка Егејском мору. Основна идеја Дунавске стратегије тиче се „јачања регионалне сарадње, економског и привредног развоја, заштите животне средине и успостављања система безбедне пловидбе и развоја транспорта” (SEC(2010)1490). Такође, паневропски Коридор 7 означен је као пловни пут Дунавом, због чега се још назива и Дунавски коридор, који заједно са Рајном и Мајном чини најзначајнији водени пут на европском континенту. Интересна сфера којој тежи германски чинилац иде дуж Дунава као важног коридора који се од извора у Немачкој пружа до Црног мора. Дунавски макрорегион је „источни крак континенталне геополитичке хоризонтале која се пружа правцем Рајна–Мајна–Дунав и која може представљати геоекономску жилу куцавицу Европе” (Пророковић 2014 а, 23). Тиме је успостављен пловни пут између Црног и Северног мора што олакшава „даље трансферисање западноевропских и средњоевропских економских, културних и војних интереса и утицаја ка средњоазијском и блискоисточном региону” (Пророковић 2014 а, 23). Дакле, Словачка и Србија налазе се на Дунавском коридору и самим тим се убрајају у немачку геополитичку визуру. О геополитичкој позадини Дунавског макрорегиона сведочи став професора Степића који каже да је Дунавска стратегија „само у декларативном смислу израз регионалног приступа таласократски конципиране ЕУ у интегрисању подунавских држава, а много више је геополитички и геоекономски инструмент њиховог непосредног укључивања у интересну сферу (пре)моћне Немачке која се ретелурократизује” (Степић 2014, 629).

Карта 2. Рајна–Дунав – континентална геополитичка хоризонтала
Извор: Пророковић (2014 а), 24.

Према мишљењу колеге Пророковића, државе континенталног дела ЕУ јачањем европске геополитичке хоризонтале [Карта 2] обезбеђују „самосталнији геополитички наступ у будућности” (Пророковић 2014 а, 23). Тако се „телурократске средњоевропске земље у великој мери ослобађају непријатног притиска и зависности од таласократских САД и њихових западноевропских савезника и отварају сасвим нове перспективе на истоку, што може довести и до стварања нових геостратешких и геоекономских партнерстава” (Пророковић 2014 а, 23). Са тим у вези, Немачка користи економске и привредне елементе везивања држава Средње Европе за себе и тиме настоји да обезбеди водећу улогу у том региону. Европска унија је верни заступник атлантизма и проводник таласократских интереса у источном појасу евроатлантског геополитичког простора, што значи да Немачка мора да „користи механизме ЕУ како би ојачала сопствену позицију” (Пророковић 2015, 59–60), и потом да учврсти ширу зону утицаја која би обухватала Балтик, Јадран и Подунавље. Посматрано из угла континентализма, успостављање зоне геополитичке контроле над током Дунава је *condition sine qua non*. „Отуда се овладавање Подунављем (посебно његовим панонским сектором) сматра ’формулом’ централноевропске и укупне континенталне моћи, те ’одскочном даском’ за даље империјалне продоре, и то: у влашко-пантијски басен; у кавкаски, прекаспијски и централно азијски простор; на југоисток, балканском трансмисијом, до полука светске моћи – Босфора, Дарданела, Суеца, блискоисточних културних жаришта и резерви нафте” (Степић 2004, 165). „Дунавска саобраћајно-географска ’кичма’ постала је неприкосновена геополитичка чињеница експанзионистичких амбиција германског ’блока’, парадигма ’копнене варијанте’ стицања немачке моћи“ (Пророковић 2014, 177–178).

Када је у питању Србија, лоцирамо значајан безбедносни изазов који се тиче Војводине као потенцијално геополитичко жариште. Током историје, Војводина је дуго била „војна граница ишарана утврђењима дуж Дунава” (Труд 2007, 101), и због тога је имала улогу „кључне карике која просторно и културолошки повезује флуидне границе Средње Европе и Балкана” (Деспотовић 2018, 43). Границе се у мирнодопским околностима лако могу прескакати, што се види на примеру европског регионалног повезивања Дунав–Криш–Мориш–Тиса, које „нема за циљ само економско укрупњавање и бољу циркулацију робе, људи и капитала, већ је праћено снажним процесима фрагментације

националних држава, чинећи постојеће границе порозним” (Деспотовић 2018, 43). Морамо бити свесни да би Србија без Војводине била „ампутирана” од остатка континента, а „линија те ’хипотетичке ампутације’ била би на Сави и Дунаву, Војводина (и цела Панонска низија) припала би богатој тзв. немачкој Европи као њена периферија, а Срби би као давно и стереотипно перцепиран ’реметилачки фактор’, највероватније били потиснути јужно на Балканско полуострво. Србија би остала без најразвијенијег дела своје територије. Београд би постао периферан, пограничан и врло рањив (главни?) град, располућене гравитационе зоне и битно хендикепираног географског положаја. Дунав би, такође, постао погранична река са незнатним српским утицајем на њему” (Степић 2004, 42).

Говорећи о Словачкој, присетићемо се притисака који су долазили из Немачке у периоду 2015-2016. године током мигрантске кризе, јер је Словачка заједно са Пољском, Чешком и Мађарском разматрала план обезбеђивања граница Бугарске и Македоније са Грчком и Турском како би спречиле прилив миграната. Премијер Роберт Фицо тада је изјавио да Немачкој смета што „одбијамо да будемо послушни” (РТС 2016). Такође, Словачка се суочава са притисцима због промене политике која се тиче обустављања помоћи Украјини, уласка Украјине у НАТО и санкција Русији, суочава се са притисцима због суверене политике и настојања актуелног премијера да води националну политику.

ЗАКЉУЧАК

Сматрамо да Немачка, упркос поразима у светским ратовима и подређеној позицији у односу на САД, има империјалну визију и настоји да у повољнијим околностима оснажи своју геополитичку, геоекономску и геостратешку позицију у међународној политици. Мишљења смо да Дунав и Дунавска стратегија представљају важну шансу да се таква позиција оствари, што тангира Србију и Словачку као земље које се налазе у дунавском сливу. Дакле, Немачка ће у циљу бољег позиционирања на европском континенту користити инструменте Европске уније како би посредством њих контролисала Дунавски макрорегион, али и друге регионе у којима има интерес. Важни енергетски и саобраћајни коридори пружају се преко територија Србије и Словачке, због

чега сматрамо да ће немачко настојање да прошири свој утицај у овим земљама расти, посебно када за то буде имала више маневарског простора.

На крају бисмо напоменули да Словачка не признаје једнострано проглашену независност Косова, не прихвата Резолуцију УН о Сребреници и јасно подржава националне интересе Републике Србије. Односи две земље су на високом нивоу, те сматрамо да развој билатералних односа убудуће треба да буде приоритет, посебно уколико имамо у виду промену међународног поретка из униполаризма у мултиполаризам, што ће бити шанса да решавамо питања од националног интереса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Глишин, Вања. 2023. „Дунав у визури немачке геополитике”, У: *Дунав и Европа*, стр. 147–169.
2. Глишин, Вања. 2022. „Бујановачко-прешевска област као потенцијално геополитичко жариште у Србији: између националне безбедности и пројекта 'Природна Албанија'”. *Политика националне безбедности* 22(1): 147–169. doi: <https://doi.org/10.22182/rpb.2212022.7>.
3. Глишин, Вања. 2019. *Балканска геополитичка парадигма*, Каирос, Сремски Карловци.
4. Грчић, Мирко. 2000. *Политичка географија*, Географски факултет, Београд.
5. Гулић, Милан. 2012. *Дунав у југословенској политици према Совјетском Савезу (1944–1953)*, Докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд.
6. Деспотовић, Љубиша, Вања Глишин. 2021. *Савремени међународни односи и геополитика*. Сремски Карловци: Каирос.
7. Деспотовић, Љубиша, Вања Глишин. 2021 а. „Геополитички идентитет Републике Србије и Стратегија националне безбедности”, *Политика националне безбедности* 20 (1), Институт за политичке студије, Београд, стр. 21–35.
8. Деспотовић, Љубиша. 2012. *Српска геополитичка парадигма*, Каирос, Сремски Карловци.

9. Деспотовић, Љубиша. 2018. „Српска Војводина као предмет немачких, мађарских и хрватских геополитичких планова и територијалних аспирација”, У: *Војводина као њошеницијално ѡеојолиѡиѡичко жариишѡе у Реѡублицѡи Србији* (ур. Љубиша Деспотовић, Горан Иванчевић), Култура полиса 15 (1) (посебно издање), Култура – Полиса, Нови Сад, стр. 39–58.
10. Дугин, Александар. 2004. *Основи ѡеојолиѡиѡике*. Зрењанин: Екопрес.
11. Димитријевић, Душко. 2019. „Дунав–Одра–Лаба/Елба водни ток – идеална платформа за развој односа између земаља Централне и Југоисточне Европе”, У: *Реѡросѡекѡива и бдуђњностѡи међународних ѡолиѡиѡичких и економских односа у сливу Дунава*, Институт за међународну политику и привреду, Београд.
12. Екмечић, Милорад. 2017. *Дуѡо креѡињање између клања и орања: исѡиорија Срба у новом веку (1492–1992)*, Еуро Book, Београд.
13. Кјелен, Рудолф. 1923. *Држава као живоѡни облик*, Издање И. Ђ. Ђурђевића, Београд–Сарајево.
14. Митровић, Андреј. 2018. „Ратни циљеви централних сила и југословенско питање 1914–1918”, У: *Исѡиорија једне уѡиоѡије*, књига I, Catena Mundi, Београд.
15. Орел, Катрин. 2012. *Средња Евроѡа: мѡиѡи или сѡиварносѡи*, Слио, Београд.
16. Павић, Радован. 1971. *Увод у оѡћу ѡолиѡиѡичку ѡеоѡрафију и ѡеојолиѡиѡику (са основама ѡеосѡираѡиѡије)*, Свеучилиште у Загребу, Загреб.
17. Пророковић, Душан. 2018. *Геојолиѡиѡика Србије*, Треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд.
18. Пророковић, Душан. 2014. *Немачка ѡеојолиѡиѡика и Балкан: О циљевиѡа средњоевроѡскоѡи конѡиненѡиѡализма*, Catena Mundi, Београд.
19. Пророковић, Душан. 2015. „Средњоевропски континентализам и четири могућа сценарија за Балкан”, *Кулѡура ѡолиса*, год. XII, посебно издање, Култура – Полиса, Институт за европске студије, Нови Сад, стр. 55–65.
20. Пророковић, Душан. 2014 а. „Геополитичка димензија макрорегионалних стратегија ЕУ”, *Национални инѡиѡерес*, vol. 19, год. X, бр. 1/2014, Институт за политичке студије, Београд, стр. 9–27.
21. Ристић, Андрија. 1939. *Дунав : ѡеојолиѡиѡичка сѡудија*, Политика и друштво, Београд.

22. Степић, Миломир. 2004. *Српско ишћање – геолошћко ишћање*, Јантра група, Београд.
23. Степић, Миломир. 2014. „Србија и Дунавска стратегија: геополитички дискурс”, У: *Моћне стратије развоја Србије*, Економски зборник, књ. XIII (ур. Часлав Оцић), Одељење друштвених наука САНУ, Београд.
24. Степић, Миломир. 2016. *Геолошћка: идеје, теорије, концепције*. Београд: Институт за политичке студије.
25. Труд, Алексис. 2007. *Геолошћка Србије*, Службени гласник, Београд.
26. Шмит, Карл. 2011. *Номос земље*, Федон, Београд.
27. Шушић, Славољуб. 2004. *Геолошћки кошмар Балкана*, Војно-издавачки завод, Београд.
28. Friedman, George. 2022. „Modern Intermarium”. *Twitter*, January 14, 2022. https://twitter.com/george_friedmanstatus/1482024921383514114.
29. Gänzle, Stefan, Stead, Dominic, Sielker, Franziska & Chilla, Tobias. 2019. „Macro-regional Strategies, Cohesion Policy and Regional Cooperation in the European Union: Towards a Research Agenda”, *Political Studies Review* 17(2), 161–174. <https://doi.org/10.1177/1478929918781982>.
30. European Commission. 2017. New study on EU macro-regional strategies, <https://ec.europa.eu/newsroom/region/items/610870/en>.
31. European Commission: SEC(2010) 1489.
32. Trans-European Transport Network (TEN-T): Regulation (EU) No. 1315/2013.
33. Saller, Raymond. 2022. „Macro-regional strategies as a catalyst for the further development of the European multi-level governance system?”, *Arbeitsberichte der ARL: Aufsätze*, in: Chilla, Tobias & Sielker, Franziska (ed.), *Cross-border spatial development in Bavaria: Dynamics in cooperation - Potentials of integration*, volume 34, pp. 184-200.

Vanja Glišin

Inštitút politických štúdií, Belehrad

GEOPOLITICKÁ POZÍCIA SRBSKA A SLOVENSKA V KONTEXTE NEMECKÉHO STREDOEURÓPSKEHO KONTINENTALIZMU

Abstrakt

Nemecký stredoeurópsky kontinentalizmus predstavuje jednu z najvýznamnejších geopolitických koncepcií, ktorá sa v 19. a 20. storočí odráža na mnohých príkladoch. Nemecko je síce porazenou veľmocou v prvej a druhej svetovej vojne, no nesmieme ignorovať fakt, že na začiatku 21. storočia ide o najsilnejšiu ekonomiku Európy a krajinu s významným geopolitickým postavením. Preto sa domnievame, že Nemecko ako regionálna mocnosť sa nevzdalo myšlienky rozširovania svojej moci a vplyvu do ďalších krajín v okolí, predovšetkým do krajín strednej Európy a do povodia Dunaja, len čaká na priaznivé medzinárodné okolnosti, aby uvedené aj realizovalo. Preto je dôvod, aby sme sa zaoberali geopolitickou pozíciou Srbska a Slovenska v kontexte nemeckého stredoeurópskeho kontinentalizmu, najmä v kontexte dunajskej stratégie, ktorú Nemecko vníma ako priaznivý základ pre expanziu ekonomického a diplomatického vplyvu. V prvej časti príspevku predstavíme klasické učenie nemeckej geopolitickej školy. V druhej časti príspevku venujeme pozornosť geopolitickej polohe Srbska a Slovenska a analýze udalostí na začiatku 21. storočia, ktoré odpovedajú na daný výskumný problém. V našej práci využívame metódu analýzy a syntézy a geopolitickú metódu, aby sme v prvom rade pochopili jednotlivé výskumné problémy, následne ich spojili do jedného komplexného celku a vedecky vysvetlili.

Kľúčové slová: geopolitika, kontinentalizmus, Nemecko, Srbsko, Slovensko, stredná Európa

Vanja Glišin

Institute for Political Studies, Belgrade

GEOPOLITICAL POSITION OF SERBIA AND SLOVAKIA IN THE CONTEXT OF GERMAN CENTRAL EUROPEAN CONTINENTALISM

Abstract

German Central European continentalism represents one of the most significant geopolitical conceptions, which is reflected in numerous examples during the 19th and 20th centuries. Although Germany is a defeated power in the First and Second World Wars, we must not ignore the fact that at the beginning of the 21st century it is the most powerful economy in Europe and a country with a significant geopolitical position. That is why we believe that Germany, as a regional power, has not given up on the idea of expanding its power and influence to other countries in the surrounding area, primarily the countries of Central Europe and those located in the Danube basin, it is just waiting for favorable international circumstances in order to realize this. Hence the reason to deal with the geopolitical position of Serbia and Slovakia in the context of German Central European continentalism, especially in the context of the Danube strategy, which Germany sees as a favorable basis for the expansion of economic and diplomatic influence. In the first part of the paper, we will present the classic teachings of the German geopolitical school. In the second part of the paper, we pay attention to the geopolitical position of Serbia and Slovakia and the analysis of events at the beginning of the 21st century that respond to the given research problem. In our work, we use the method of analysis and synthesis and the geopolitical method, in order to, first of all, understand the individual research problems, then connect them into one complex whole and scientifically explain them.

Keywords: geopolitics, continentalism, Germany, Serbia, Slovakia, Central Europe

**СРПСКО-СЛОВАЧКЕ КУЛТУРНЕ ВЕЗЕ
И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ**
Тематски зборник радова

**SRBSKO-SLOVENSKE KULTURNE
STYKY A NARODNE IDENTITY**
Tematický zborník prác

За издаваче

Др Миша Стојадиновић, директор,
Институт за политичке студије, Београд
Др Небојша Кузмановић, директор,
Архив Војводине, Нови Сад

Za vydavateľov

Dr. Miša Stojadinović, riaditeľ Inštitútu
politických štúdií, Belehrad
Dr. Nebojša Kuzmanović, riaditeľ,
Archív Vojvodiny, Nový Sad

Лектјура и коректјура

Ивана Гачић

Lektorovanie a korektúry

Ivana Gačićová

Језички уредник

Мр. Мартин Кмећ

Jazykový lektor

Mgr. Martin Kmeť

Технички уредник

Татјана Цавнић

Technický redaktor

Tatjana Cavníková

Преводи

Мартин Пребуђила

Preklady

Martin Prebudila

Штампа

САЈНОС, Нови Сад

Tlač

SAJNOS, Nový Sad

Тираж

300

Náklad

300

ISBN 978-86-7419-406-5 (ИПС)

ISBN 978-86-6178-160-5 (АВ)

ISBN 978-86-7419-406-5 (IPŠ)

ISBN 978-86-6178-160-5 (AV)

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85(497.11:437.6)(082)

316.722(=163.41)(082)

316.722(=162.4)(082)

СРПСКО-словачке културне везе и национални идентитети : тематски зборник радова / уредници Вања Глишин, Кристијан Обшуст, Мирослав Кмећ ; [преводи Мартин Пребуђила = preklady Martin Prebudila]. - Београд : Институт за политичке студије ; Нови Сад : Архив Војводине ; Банска Бистрица : Универзитет Мађеј Бел, Филозофски факултет = Belehrad : Inštitút politických štúdií ; Nový Sad : Archív Vojvodiny ; Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Filozofická fakulta, 2024 (Нови Сад : Сајнос = Nový Sad : Sajnos). - 314 стр. : илустр. ; 21 cm

На спор. насл. стр.: Srbsko-slovenské kultúrne styky a národné identity : tematický zborník prác / redaktori Vanja Glišin, Kristijan Obšust, Miroslav Kmeč. - Радови на срп., словач., и енгл. језику. - Део текста упоредо на срп. и словач. језику. - Тираж 300. - Стр. 9: Предговор / Уредници. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-7419-406-5 (ИПС)

ISBN 978-86-6178-160-5 (АВ)

- а) Културне везе - Србија - Словачка - Зборници б) Срби - Културни идентитет - Зборници
с) Словаци - Културни идентитет - Зборници

COBISS.SR-ID 155979273